

602

Миранга Викърс

АЛБАНЦИТЕ

СЪВРЕМЕННА ИСТОРИЯ

Издателство „Пигмалион“

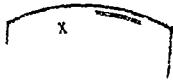
Миранда Викърс

АЛБАНЦИТЕ

СЪВРЕМЕННА ИСТОРИЯ

**Превод от английски език:
*Кина Андреева***

**Издателство „Пигмалион“
2000**

На майка ми, Барбара Катлийн Блейк

Книгата е включена в програмата на Централно-европейския университет за подпомагане превода и издаването на академични трудове в областта на хуманитарните науки, която се финансира от Центъра за развитие на книгоиздаването към Институт „Отворено общество“ — Будапеща, и Център за изкуства „Сорос“ — София

I. B. Tauris & Co Ltd
© 1995, 1997, 1999 Miranda Vickers

2602
a

Миранда Викърс

АЛБАНЦИТЕ

СЪВРЕМЕННА ИСТОРИЯ

© Превод *Кина Андреева*
© 2000, Издателство „ПИГМАЛИОН“ Пловдив

Оформление и предпечат *Галина Георгиева*
Коректор *Емилия Маринова*

Издателство „ПИГМАЛИОН“
4003 Пловдив, бул. „Цар Борис III Обединител“ 37, палата 5
тел./факс: 032 65 29 03

1-0000002981

ISBN 954-8336-53-7

Mr

Съдържание

Предговор	5
Речник на използваните термини	7
Въведение	13
1 Природата на османското управление и възходът на Великите пашалъци	23
2 Политически и културни стъпки за укрепване на Албанското национално движение	45
3 Албанската независимост и краят на османското управление	67
4 Царуването на принц Виг и Първата световна война	93
5 Политическата нестабилност и Юнската революция	116
6 Укрепване на режима на Зогу и италианското господство	144
7 Втората световна война и основаването на Албанската комунистическа партия	170
8 „Строежът на социализма“ под югославско и съветско опекунство	193
9 Оттеглянето в изолация	217
10 Краят на комунизма и пътят към демократичния плурализъм	245
11 Посърналите „мечти“ за демокрация	272
Заклучение	295
Бележки	296
Библиография	310
Показалец	315

Прегговор

След края на еднопартийната държава през 1990 г. и постепенното излизане на Албания от пълната изолация интересът към нея се засилва. Това до голяма степен се определя и от драматичното рухване на банковите „пирамиди“ през 1997 г. и последвалите анархични бунтове, изправили Албания на ръба на гражданската война. Въпреки това образът на този непознат край на Европа е в по-голямата си част мрачен, неясен и често заблуждаващ. За да може да бъде разбрано положението на албанците в Косово, жестокият характер на албанския режим и сложната поредица от съюзи и раздори с останалите комунистически държави в периода след Втората световна война, трябва да си припомним изпълнената с робство и унижения история на албанския народ.

Поради географското положение на страната нейната политическа и историческа еволюция е оформяна от Османската империя и именно петстотингодишното османско робство е ключът към разбирането на днешна Албания. Периодът на османското господство има дълбоко влияние върху развитието и характера на албанското общество, което обяснява много от неговите характерни черти, като например защо толкова много албанци са избрали да преминат от християнската религия към исляма. Изучаването на османското управление от времето на възхода на Великите албански пашалъци в средата на осемнайсети век може да разкрие първите кълнове на албанското национално съзнание, които постепенно се развиват до национално движение.

Населените с албанци райони на Балканския полуостров са били в самия център на проблема, станал известен под името Източен въпрос, и са страдали от съперничеството между Великите сили и тяхната намеса. Тези райони са били обявявани от сърби, черногорци, гърци и българи за част от техните исторически територии. Албанската държава започва своето съществуване в края на 1912 г., когато настъпило разпадането на Османската империя. Новопоявилата се държава била незабавно въввлечена в Балканските войни и в Първата световна война, когато балканските армии навлезли дълбоко в албанските територии с надеждата да разделят държавата помежду си. Дебатът около окончателното определяне на албанските граници след войната продължил до 1925 г., когато половин милион албанци се оказали част от новото Кралс-

тво на сърби, хървати и словенци. Диктаторският режим на Ахмед Зогу не бил в състояние да спре превръщането на Албания в италианска колония, окупирана по време на Втората световна война от Италия, после от Германия. Победата на предвожданиите от комунистите партизани и последвалото управление на Енвер Ходжа решават съдбата на Албания през следващите 45 години.

Тези теми осигуряват основната насоченост на текста, който завършва с един поглед върху шеметните събития от 1990 — 1991 г. и зараждането на политическия плурализъм в страната. Еуфорията, последвала изборната победа на Демократическата партия през 1992 г., сякаш остава далеч във времето, докато албанците се борят да намерят своето място на Балканите, кипящи от напрежение, недоверие и несигурност. Когато разглеждаме албанския въпрос, особено в светлината на неотдавнашната война в Косово, се очертават пет основни проблема, които пораждаат най-голям интерес: защо толкова много албанци са приели исляма; защо албанците са започнали формирането на национално самосъзнание последни на Балканите; как се създава албанската държава; защо албанците от бивша Югославия са били отхвърлени от държавата и защо толкова дълго време албанското общество беше едно от най-изолираните, затворени и потискани. Ако тази книга успее дори частично да даде отговори на тези въпроси, тя ще е постигнала своите цели.

Дълга изключително много на следните хора за техния специален принос към тази книга. На Джейм Петифър, чийто ентузиазъм по отношение на Албания често ми даваше нужния кураж; на Джефри Стърн, за полезните му предложения и внимателното запознаване с текста; на д-р Марк Хуилър, за неговите кратки, но полезни коментари; на Хари Ходжкинсън, който ми позволи да използвам неговата непубликувана кореспонденция с Едит Дъръм и ме запозна с много неофициални дискусии относно нейната собствена работа в Албания и живота и времето на крал Зогу. Британската академия и Историческата асоциация ми предоставиха финансова помощ. Благодарна съм също и на Британския съвет; на д-р Маренглен Верли; на Ихсан Топтани; на семейство Коча, които ми позволиха да живея в дома им в Тирана; на Ема Синклер-Уеб за нейното търпение, чувството ѝ за хумор и полезните идеи и особено на Жерард Росато, който прочете и направи бележки по текста, макар да беше чувал думата Албания прекалено често.

Речник на използваните термини

<i>Арбереш</i>	Албанец, заминал за Италия след поражението на Скендербег и завладяването на Албания от османските турци.
<i>Аянин</i>	Знатен гражданин.
<i>Башибозук</i>	Войник от нередовна османска армия.
<i>Башкими</i>	„Единство“, на албански.
<i>Беса</i>	Честна дума, обет — широко използвана в Албания.
<i>Вилает</i>	Голяма административна териториална единица в Османската империя.
<i>Гаваз</i>	Въоръжен полицаи, слуга или куриер в Османската империя.
<i>Геги</i>	Албанци, които живеят на север от река Шкумбини и в населените с албанци райони на бивша Югославия.
<i>Девширме</i>	Събиране на християнски деца, обучавани за елитния еничарски корпус на османската армия.
<i>Дими</i>	Защитен християнски или еврейски жител на мюсюлманска държава.
<i>Канунът на Лека</i>	Неписани закони, използвани в Северна Албания.
<i>Качак</i>	Партизанско движение.
<i>Косово</i>	Регион от бивша Югославия, населен предимно с албанци.
<i>„Мегали идея“</i>	Експанзионистичен план, според който територията на Гърция трябва да обхваща всички гърци.
<i>Милет</i>	Християнска или еврейска общност в Османската империя; Османската система на

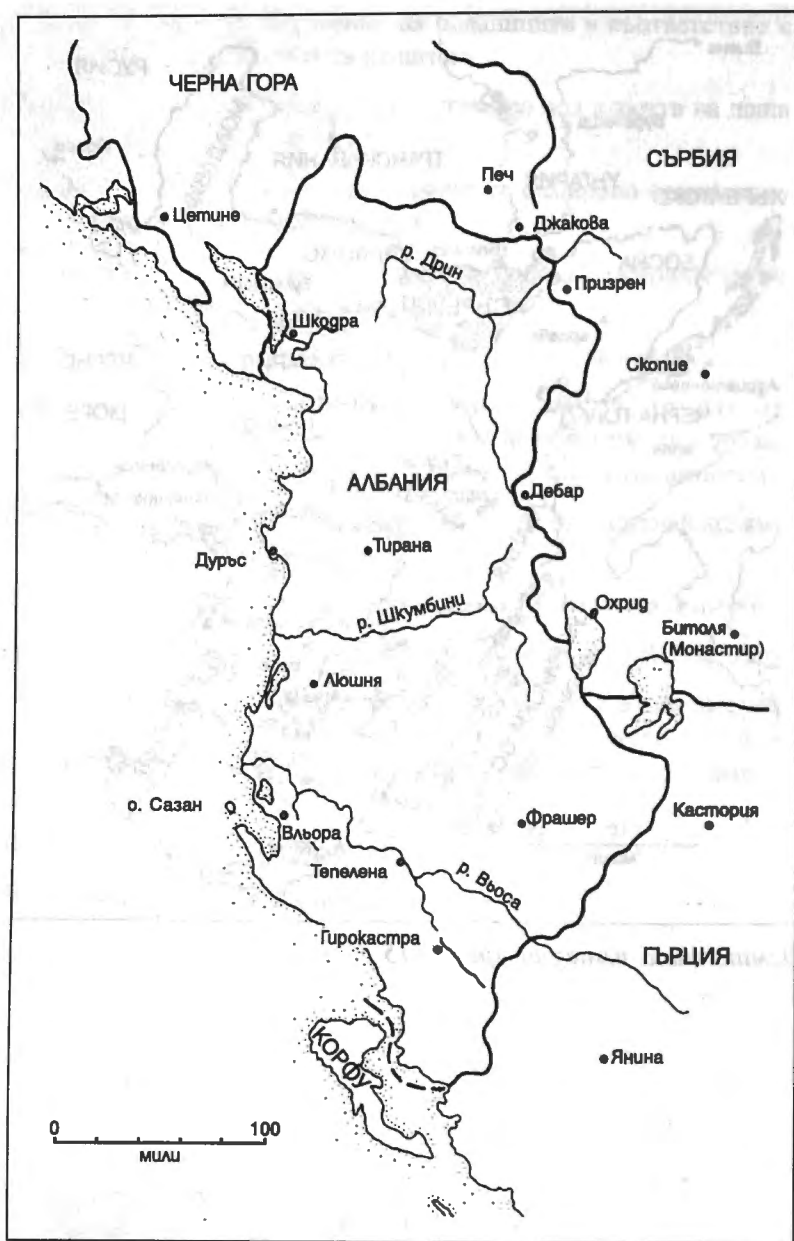

	групиране на поданиците в съответствие с тяхната религия.
<i>Пашалък</i>	Земя, която се намира под властта на паша или бей.
<i>Порта</i>	Сградата, в която се намирало османското правителство.
<i>Санджак</i>	Административна единица, подразделение на вилает.
<i>Спахия</i>	Член на полуфеодална конна войска.
<i>Танзимат</i>	Реформи, по-специално реформите от 1839–73, свързани с централизация и прозападна ориентация на Османската империя.
<i>Теке</i>	Мохамедански манастир на мистичен ислямски орден.
<i>Тимар</i>	Феодално владение в Османската империя.
<i>Тоск</i>	Албанец, живеещ на юг от река Шкумбини.
<i>Филики Етерия</i>	Тайна организация, основана в Одеса през 1814 г. от гърци, която си поставяла за цел възстановяването на Византийската империя.
<i>Фис</i>	Силно сплотен род или фамилия.
<i>Хакмарие</i>	Кръвна вражда.

Османската империя през 1815 г.

Албания през 1913 г.

Балканските държави през 1914 г.

Въведение

Скоро от крепостните стени падна флагът с полумесеца,
Вместо него в миг като като по чудо литна към небето
знамето на Скендербег — двуглавият черен орел...
И раздаде се екзалтиран вик, който отекна надалеч:
„Да живее Скендербег!“

Хенри Уодзурт Лонгфелоу, „Скендербег“,
4 февруари 1873, *Приказки от един крайпътен хан*,
Лондон, 1886, с. 244.

Политика на албанските археологически изследвания след 1945 г. е установяването на връзка между древните илири и съвременните албанци, обвързвайки по този начин заселването на албанци не само в съвременната държава Албания, но и на вече споменатата територия на Косово в Сърбия. Има редица теории по отношение на точните корени на илирите и дали те са предци на съвременните албанци или не. Вече е прието повсеместно схващането, че през 7 век пр. н. е. някои племена, които имали общ — илирийски — език и култура, населявали територията на днешна Албания. Съвременните учени описват няколко племена, които по това време обитавали голяма част от Балканския полуостров чак до Дунав на север, като „илири“. Но дали голяма част от южните райони на днешна Албания, известни като Епир, били населени от гърци или илири — си остава много спорен въпрос. Най-вероятно и гърците, и илирите първоначално силно са се интересували от този район, така както е и днес.

През седми и шести век пр. н. е. гръцки търговци основали колонии по албанското крайбрежие край Дирахиум, Бутринт и Аполония. Тези градове постепенно развили търговски връзки с племената на илирите, които живеели във вътрешността на страната, появили се и други градове — като например Лисус (Лежа), който най-накрая станал част от Илирийската държава на ардиените. От трети век пр. н. е. до 168 г. пр. н. е., когато Илирия отстъпва пред римското нашествие, столица е Шкодра¹. Ардиените били голяма група племена, чиито пиратски набези по крайбрежието на Пелопонес се споменават от четвърти век пр. н. е. През този период не е имало определена географска и етнографска ал-

банска идентичност. Царството на ардиените било разделено и сегашната част на Централна Албания станала част от римската провинция Македония. Римляните построили Via Egnatia (Виа Егнация), който щял да се превърне в един от най-известните пътища, чийто две разклонения започвали от Аполония и Дирахиум, съединявали се близо до Елбасан, продължавали по река Шкумбини, заобикаляли Охридското езеро, продължавали нататък до Солун и стигали до Византион. В началото на четвърти век Илирийската префектура била разделена на единайсет провинции, четирите най-южни от които били Превалитана, Дардания, Нов Епир и Стар Епир. Съвременна Албания включва териториите на Нов Епир (чийто главен град бил Дирахиум), голяма част от Превалитана и части от другите две провинции. Когато през 395 г. след н. е. империята била разделена на западен и източен сектор, Южна Илирия станала част от Източната империя и Източната църква, докато Северна Илирия преминала към Западната империя, която била под църковната власт на папата².

През трети и четвърти век след н. е. Илирия била подложена на множество нашествия от хуните, вестготите и остготите. Разпръсването на славяните в южните части на Балканския полуостров след неуспешната обсада на Солун през 586 г. довело до славянска окупация на Превалитана и на района на юг от река Шкумбини, за което сега свидетелстват наименованията на местности, които имат славянски корен³. Тези нашествия отслабили Византийската империя и в резултат на продължилата славянска инвазия местните племена започнали към края на шести век да изместват своите селища от изложените на открито равнини към относителната сигурност на планинските райони. След разпадането на Римската империя и отслабването на Византия илирите се разположили още веднъж в долината Мати и равнината Музек. По това време те били известни на своите съседи под името албани, а техният език се наричал албански⁴. През десети век централните райони на Балканския полуостров се превърнали в сцена на конфликта между Византия и българските царе Симеон и Самуил. Към края на века царството на Самуил включвало по-голяма част от земите между Черно море и Адриатика, включително и всички албански земи. През 1018 г. обаче българите били победени от византийците в битка, състояла се в покрайнините на Белиград (дн. Берат), които отново възстановили господството си на териториите с албанско говорящо население.

След религиозната схизма през 1054 г., когато източната и западната църква се разцепват, албанският регион бил разделен на католически север и православен юг. Католицизмът започнал да се разпространява сред пастирските племена на днешна Северна Албания и там, където като културен и църковен език доскоро доминирал гръцкият, бил възстановен латинският. Въвлечени в борбата между Изтока и Запада, местните албански епископи се опитвали да се пригледат към променящата се ситуация, колебаейки се между източното православие и римската католическа църква според техните моментни интереси. Тези колебания обаче и смесеното население на градове като Дирахиум не позволили православно-католическият конфликт да приеме насилствени форми на албанска територия⁵. През единайсети и дванайсети век византийското влияние в Албания все повече отслабнало в резултат на завоюваните от норманите победи по крайбрежието. През 1081 г. Валона (дн. Вльора) и други крайбрежни градове били завладени от норманите, които продължавали да напредват по Виа Егнация с поглед, насочен към Константинопол. След смъртта на император Мануил Комнин през 1180 г. Византия потънала в такъв политически хаос, че илирийското племе арбанон успяло да обяви независимо княжество Арбания, включващо голяма част от днешна Северна Албания, със столица Круя. След падането на Византия по време на четвъртия кръстоносен поход през 1204 г. Арбания трябвало да се защитава от държавата Венеция. През целия дванайсети век венецианците търгували по албанското крайбрежие и през 1205 г., след като на Венеция били предадени византийски територии, Дирахиум, тогава вече известен като Дурацо, преминал под венециански контрол.

Първите владетели на сепаратисткия Епир през тринайсети век сключили договори и съюзи с албанските вождове на север. Византийските императори смятали, че те са заплаха за мира и им предоставили привилегии за откупуване. Но през четиринайсети век албанците започнали да проникват в Епир и Тесалия. Голяма част от населението се отправило надолу към Мореа, като се смятало, че през 1400 г. там живеели 10 000 албанци, а през 1450 г. те наброявали 30 000. Историята и демографията на Епир непрекъснато се променяли от нашествията и заселването на албанци⁶. Гражданските войни във Византия в средата на четиринайсети век дестабилизирали европейските провинции на империята, предоставяйки на Балканите свободно поле за завоеванията на най-могъщия сръбски крал Стефан Душан, завоевания, които били лес-

но постигнати с помощта на местните първенци. Сръбското завладяване на населените с албанско население земи в района, формиран от Антивар (дн. Бар), Призрен, Охрид и Валона (Вльора), завършило в по-голямата си част през 1343 г., когато Душан предприел масирано нашествие в Албания и през 1348 г. Епир и Тесалия били вече изцяло под сръбски контрол. Тогава Душан обявил своите имперски цели и си присвоил величествената титла император на сърби и гърци. Въпреки това Сръбската империя не била единна и сплотена, тъй като се състояла от малки полунезависими държави, управлявани от такива могъщи фамилии като Дукагини, Балша, Топиа и Кастрати.

Османското нашествие

Докато Византийската империя губела контрол над своите балкански владения, османските сили завладели Мала Азия и през 1354 г. преконали Дарданелите и стъпили на Балканския полуостров. Силата на османската заплаха не била правилно оценена нито от Византия, нито от балканските владетели, които били погълнати от междуособни войни. Не били осъзнати и близостта и размерите на османската заплаха. След смъртта на Душан през 1355 г. Северна Албания изпаднала под влиянието на местни владетели, най-важни от които били фамилията Балша (Балшичи), водени от техния вожд Балша I. По същото време в Централна Албания била образувана още една държава, ръководена от най-могъщия член на рода Топиа, Карл, който управлявал от 1359 г. до 1388 г. На юг тогавашният сръбски деспот на Епир — Симеон Урош, решил, че предпочита равнините на Тесалия пред планините на Епир и разделил своето царство на две. С други думи, както се казва в Хрониката на Йоания (Янина), той изоставил „цялата Аитолия“ на албанците. Това било признание за поражение, породено от осъзнаването на факта, че албанците са станали твърде многобройни и могъщи, за да бъдат изместени, факт, потвърден от тяхната победа над деспот Никифор при Ахелус през 1359 г. Симеон пресметнал, че те били по-малко опасни като васална държава на неговата собствена империя зад преградата на планините Пинд, отколкото ако им бъде позволено да се придвижват свободно из цяла Северна Гърция. Неговото решение щяло да има важни последствия за бъдещето на Епир⁷.

След като установили свои военни бази в Македония, османските сили предприели нашествие на Балканите. Това предизвикало тревога сред местните феодални владетели и подтикнало няколко сръбски, унгарски, босненски, български и албански знатни личности да формират коалиция под ръководството на сръбския крал Лазар. На 28 юни 1389 г. армиите на коалицията се насочили към огромната равнина на Косово, за да се изправят срещу османските войски, водени от султан Мурад I. Въпреки че по време на битката султан Мурад намерил смъртта си от ръката на сръбски войник, балканските армии били напълно разбити и крал Лазар бил между хилядите избити. Османската победа при Косово сложила силен отпечатък върху съдбата на Балканския полуостров за следващите петстотин години. Слабата Византийска империя и малките незначителни славянски държави не били вече в състояние да спрат напредването на османските турци, които, предвождани от новия султан Мехмед I, връхлетели срещу равнинната Централна Албания, без да срещнат сериозна съпротива. През 1415 г. те превзели Круя, а през 1417 г. — градовете Вльора, Канина, Берат и Гирокастра. След като си осигурили тези крепости, те създали военни гарнизони и докарали заселници от Мала Азия, които се установили в равнините около Круя и Гирокастра. През 1421 г. Мехмед I бил наследен от Мурад II и по време на неговото управление Османската империя завладяла и други области.

Естествените прегради разделили албанците на две отделни групи с различни диалекти и големи различия в тяхната социална структура. Онези, които живеели в планинските райони на север от река Шкумбини, били геги (там влизали и албанците от Косово). Социалната организация на гегите била племенна, основана на силни родови връзки, свързващи различни изолирани чифлици. Тези, които живеели в равнините на юг от Шкумбини, се наричали тоски и в по-голямата си част били безимотни и едва оцеляващи селяни. По времето на османското нашествие тоските вече били изоставили племенно-родовата система в полза на социалната организация, основаваща се на селото. През 1426 г. само племената в по-недостъпните планински райони на Албания не били под османско владение. Населението там било запазило своя собствена администрация и плащало на албанските господари строго определени налози. Изпълнявайки това задължение, те били свободни да живеят по правилата на техен общ закон. Той бил известен под името *Доке*, а по-късно като *Канунът на Лека* и продължил да бъде в сила чак до 30-те години на нашия век. Макар да се твърдя-

ло, че този закон бил създаден от владетеля Лека Дукагини (1410 — 1481), законите и обичаите, които му приписвали, в по-голямата си част датирани отпреди петнайсети век.

Дукагини имал заслуга за събирането на неписаните закони, запазени като Канун на Лека, вид примитивна конституция, която очертавала социалните нрави и организираща принципите на северното албанско общество, наследени от илирите. Нейните норми регулирали всички аспекти на живота, включително и такива въпроси като извършване на бракосъчетания, границите на нивите и плащането на данъци. Те били предавани устно от поколение на поколение и били отсъждани от съвет на старейшините. Канунът имал много сложен юридически кодекс, който се опитвал да регулира кръвната вражда — *хакмарије*, система от убийства за отмъщение, широко разпространена в Албания. Дукагини не могъл да предотврати огнищата на вражда, понеже семействата натрупвали много обиди като използвали *хакмарије*, за да възвърнат честта си, но той предписал строги правила, опитвайки се да ограничи и обезкуражи подобни вражди. Например Канунът на Лека постановява, че ако един мъж е бил сериозно засегнат, тогава неговото семейство има право да убие този, който му е нанесъл обидата, но предприемайки това, семейството ще бъде по-късно изложено на отмъщение от страна на семейството на жертвата. Най-близкият роднина от мъжки пол на жертвата бил задължен да убие убиеца на неговия роднина.

И така бил създаден моделът на убийства за отмъщение, който преминавал през поколения семейства и предвещавал смъртта на безброй млади хора. Сериозните социални и икономически трудности били породени не само от смъртта на толкова много млади мъже в разцвета на силите им, но и защото много други трябвало да се крият при далечни роднини, често в продължение на години, за да избегнат отмъщението.

Жените обаче били толкова малко уважавани, че враждата не се пренасяла върху тях, както и върху потенциална жертва, заловена в компанията на жени. Децата и от двата пола също били предпазени от *хакмарије*. Честната дума, или *беса*, можела да бъде използвана, за да прикрие определен период или цел и по време на нейното действие враждата не се проявявала. В момента, когато нейното действие изтичало, кръвната вражда се възобновявала. Заради жестокостта на отмъщението повечето къщи в Северна Албания наподобявали крепост, построена от камък с пет малки дупки с размери около десет на десет сантиметра, които слу-

жели за прозорци. Според Кануна на Лека, ако всички мъже в семейството бѐдели убити в резултат на кръвните вражди, най-голямата неомъжена дъщеря ставала главата на семейството.

Сгодяването на малки деца бил важен елемент за албанското общество. Още с раждането на бебе от женски пол семейството на нейния бъдещ съпруг изплащало част от покупната ѝ цена. Осаналото се плащало, когато тя достигнела полова зрялост и била изпращана на своя непознат съпруг. Когато момичето откажело да се омъжи за предопределения ѝ съпруг, а това се случвало много рядко, покупната ѝ цена се възстановявала, но тя била принудявана да положи обет за доживотна девственост. След това тя можела да носи мъжко облекло, да наследява земя и да живее като равна с мъжете. Ако обаче отстъпела от обета си, тя покривала семейството си с позор и те можели да си отмъстят само като я убият. Канунът на Лека бил най-широко практикуваният от многото древни кодекси на обичайното право, използвани из цяла Албания.

През 1428 г., когато султан Мурад започнал война срещу венецианците за контрол над Солун, Високата порта (централното седалище на османското правителство в Цариград) също започнала да разширява своите военни операции към крайбрежните райони на Албания, които тогава все още били под венецианско господство. Османските войски вече били покорили Гърция и Епир и били превзели важния град Янина. Покорената албанска територия на юг от река Мати и на север от Епир била включена като отделен санджак (провинция) с административен център Гирокастра. Албанският санджак бил част от Румелийския вилает*, който обхващал всички санджаци на Балканите. През 1432 г. Портата извършила поземлена регистрация, чрез която територията на Албания била разделена на 335 тимари** или феодални владения, обхващащи две или три села, които тогава били разпределени сред лидерите на гражданата, военна и религиозна администрация. Дибра (Дебър) и нейните околности станали отделен санджак, докато регионът на Косово бил включен в санджака на Шкуп (Скопие). За да избягат от турците, хиляди албанци се отдръпнали в планинските райони или пък емигрирали в Гърция, където се заселили в Тесалия, Атика и чак до Пелопонес на юг. Други потеглили за Ита-

---

* Основна административно-териториална единица на Османската империя.

** Феодално владение в Османската империя с годишен доход от 1000 до 20 000 акчета; военен лен. — Бел пр.

лия или Далмация. Така много малки градчета и селца, които не можели да се защитават, били изоставени.

Скендербег слага началото на албанското обединяване срещу османските турци

И все пак завладяване на Централна и Южна Албания от османските турци не било напълно завършено и отделните военни схватки продължавали, тъй като по-големите и могъщи албански родове се борели да възвърнат своята автономия. Начело на най-значимото от тези независими албански владения, което към 1420 г. обхващало териториите от Призрен на север до Лежа на юг, бил Гьон Кастриоти. Гьон починал през 1437 г. и бил наследен от сина си Георги, роден около 1405 г. Като младеж Георги бил изпратен в султанския двор в Адрианопол като заложник срещу бъдещи албански въстания. След като на думи се отрекъл от своята християнска вяра и приел мюсюлманското име Скендер, той постъпил в армията и по всяка вероятност доказал способностите си в няколко военни кампании на османската армия. Стигнал до ранг на генерал, заради което султанът му дал титлата „бей“ или „бег“. Въпреки военните си успехи като генерал от османската армия, той продължавал да поддържа отношения с владението на Кастриотите, като от време на време при него идвали емисари, които го молили да се завърне и да ги поведе на бунт срещу Портата. Известният сега като Скендербег Георги решил да изчака удобен момент, за да напусне османската армия. Благоприятният случай най-накрая му се предоставил, когато унгарците победили османските сили край Ниш през 1443 г. Скендербег успял да завладее отново бащината си крепост и след като избил всички във владението на Кастриотите, които отказали да се отрекат от исляма, започнал да се установява като независим господар.

За да защити своята независимост от напредващите османски сили, Скендербег се нуждаел от помощта на другите албански сили. През март 1444 г., разбрал, че основната слабост на албанците се корени в тяхната разединеност, Скендербег организирал среща на видни първенци във венецианския град Алесио (Лежа). На тази среща, станала известна под името „Лигата от Лежа“, участниците се споразумели да забравят своите различия и да образуват обединен фронт, за да се противопоставят на турците. Ли-

гата избрала Скендербег за главнокомандващ на албанските сили, които сега водели войната с подновена мощ в източните райони на Дибра и Охрид. През следващите двайсет и пет години Скендербег извел албанските сили, които събрани заедно рядко наброявали 10 000 души, до успешни победи срещу далеч по-многобройните и по-добре въоръжени османски армии. През втората четвърт на петнайсети век османската кампания срещу Централна Европа и Италия набрала сили. Заплахата, която Портата представлявала, засилила тревогата в цяла Европа — особено в Унгария, където османските атаки били особено опустошителни. Военните успехи на Скендербег предизвикали силен интерес и възхищение от страна на Папската държава, Венеция и Неапол, самите те заплашени от нарастващата османска сила отвъд Адриатика. Надявайки се да укрепят и разширят последното християнско предмостие на Балканите, те снабдявали Скендербег с пари, провизии, а понякога и с войска⁸.

На 14 май 1450 г. пред стените на Круя пристигнала огромна османска армия и започнала обсада на крепостта. Според Хрониките на Радуша (Дубровник) обсадата продължила четири месеца, оставяйки хиляди мъртви пред стените на крепостта, докато албанските армии не принудили османската армия да се оттегли преди настъпването на зимата. Падането на Константинопол през 1453 г. подтикнало папа Пий II да предприеме още един кръстоносен поход срещу Портата. По това време албанските земи били подложени на още по-опустошителни военни експедиции. През юни 1466 г. самият Мехмед II повел близо сто и петдесетхилядна армия към Круя, която оставяла навсякъде след себе си само разрушения. Като не успели да получат нужната чужда помощ, албанските сили, които били многократно превъзхождани по численост, най-накрая били принудени да предадат града на османските войски. След тежка болест Скендербег починал в Лежа на 17 януари 1468 г. и бил погребан там в катедралата „Свети Никола“. Съпротивата продължила дори и след неговата смърт и всички населявани с албанци територии били изцяло подчинени на Османската империя едва през 1479 г. Най-значителното постижение на Скендербег била неговата способност за пръв път да събере различните албански племена заедно, в една сила, способна да възпре османското напредване към Адриатика и Италия. Четиристотин години по-късно името на Скендербег щяло да се превърне в символ на единство и сила за албанците по време на борбата им за национална идентичност.

Синът на Скендербег — Гьон, бил твърде малък, за да се справи с онова, което последвало. Той предпочел да се установи в Кралство Неапол. Голям брой албанци го последвали в неговия път през Адриатика, където те се установили в няколко колонии и станали известни под името Арбереш. В конфликта за господство над Кралство Неапол, избухнал между арагонския крал Алфонсо I и Анжуите, албанците заели страната на Алфонсо, който ги възнаградил, като позволил да бъдат създадени албански селища в седем района на Южна Италия — Кампания, Апулия, Молис, Аbruци, Базиликата, Калабрия и Сицилия. Много години по-късно, през 70-те години на 18 век, един англичанин — Уолтър Суинбърн, се натъкнал на няколко арберешки села в Калабрия и отбелязал, че те пазят своя албански език и обичаи. Тогава те наброявали около 100 000 души, които живеели в около стотина села, най-главното от които било Бора, на трийсет мили от Реджо⁹. Арберешите продължили да играят важна роля в започналото през деветнайсети век национално пробуждане на Албания и макар и с някои трудности, успели да запазят своя собствен език и традиции в днешна Италия, където през 1981 г. те наброявали 200 000.

През 1480 г. султанът сключил мир с Венеция и започнал подготовка за завладяването на Италия. През август същата година християнска Европа била хвърлена в тревога, когато османските войски слезли до Кралство Неапол и завладели замъка Отранто. Смъртта на Мехмед II през следващата година позволила на неаполитанците да си възвърнат града и сериозните вълнения в Албания, които започнали през същата зима, отклонили османските военачалници от продължаването на кампанията в Италия. Те не били подготвени да се справят с бунта и подценили опасностите, които албанските планински райони все още представлявали за тях. Това наложило да поддържат войски и доставки в Албания, които иначе щели да бъдат изпратени в помощ на техния гарнизон в Отранто¹⁰. Въпреки това албанското въстание в крайна сметка се провалило, тъй като почти в продължение на целия петнайсети век страната била във война. Населението било намаляло значително не само от непрекъснатите войни, но и в резултат на глада, чумата и емиграцията. Поминъкът в района бил напълно унищожен, понеже селата били опустошени или изоставени. В обезлюдената вътрешност на страната огромни площи земя постепенно се връщали към естественото си състояние. Процъфтяващите някога градове, като Дурьс, Вльора, Шкодра, Берат, Круя и Лежа, били в плен упадък и районът, известен сега под името Албания, се превърнал в западаща и изолирана затънтена част на Османската империя.

1

Природата на османското управление и възходът на Великите пашалъци

В продължение на почти петстотин години Балканският полуостров бил управляван от Османската империя. Като цяло почти до края на осемнайсети век османската държава била изключително толерантна към своето разнообразно, многоетническо и многоезично население. Империята не винаги проявявала агнилия ориенталски деспотизъм, с който станала известна в периода на залаза си. Османските турци всъщност успели да създадат изключително сложна, но ефективна социална структура, съчетаваща установени мюсюлмански социални и политически традиции с тюркски и византийски елементи. През дългите години на османско господство рамо до рамо и относително спокойно живеели общности на православни християни, католици и мюсюлмани. Основната грижа на Портата по това време било получаването на подкрепа, за да се поддържа мир по дългата и уязвима граница. Следователно било в неин интерес да проявява определена толерантност към различните етнически и религиозни групи, които населявали европейските райони на Османската империя.

След установяването на османското господство не били правени никакви опити да се унищожат или обединят всичките разнообразни елементи на Балканския полуостров. Напротив, националната и местна специфика била подкрепяна и задълбочавана. На някои места мюсюлмански, сръбски, български и гръцки села съществували рамо до рамо векове наред, без ни най-малко културно или личностно смесване. Всеки монотеист, който приемал теоретичното превъзходство на исляма и желал да живее в мюсюлманска държава при тези условия, ставал „*дими*“ — „защитена“ личност. Тази защита се простирала отвъд религиозната свобода; тя включвала известна форма на самоуправление, което се институционализирило и станало известно като система на милетите. В основни линии това била политика за местно самоуправление, основана на религиозно сдружаване. Всички поданици на

Османската империя били разделени на групи не според етническият си произход или език, а според тяхната религия. Смятало се, че чрез тази система ще бъде създадена преграда между християните и мюсюлманите, населяващи империята. Портата не желала формирането на национално съзнание, което би могло покъсно да се превърне в предизвикателство за османското управление, в която и да е част на мюсюлманския свят. Милетите позволявали известна степен на религиозна и културна приемственост между различните етнически групи, но в същото време позволявали и тяхното включване в османската администрация. Първият милет, православният (другите били арменският и еврейският) бил създаден през 1454 г., когато Мехмед II обявил Папството и Венеция за свои основни врагове и се опитал, давайки права и свободи, да неутрализира тяхното влияние сред християните на Балканите. Една от причините за разпадането на Византийската империя, макар и допринесла за разпространяването на православното християнство на Балканите, била и нейната неспособност да се справи с етническото и религиозно разнообразие, характерно за района. И така султан Мехмед II използвал милетите като противовес на тези различия и за да подsigури определена степен на хармония.

Земята се превърнала в икономическа база на конницата, спахиите, които спечелили първите големи победи за Османската империя. Като награда за военна или административна служба определен човек, винаги мюсюлманин, получавал земя — тимар, която той държал, без да има право да я предава по наследство. Системата на тимарите останала ефективна като икономическа и военна подкрепа за османското могъщество до въвеждането на барута, когато войниците пехотинци с мускети се превърнали в по-ефикасен военен инструмент от конниците. Оттогава еничарският корпус се превърнал в основната сила на държавата¹. Елитните еничари придобили славата на високо ефективна войска. Първоначално те били съставени главно от момчета от селски християнски семейства, които периодично трябвало да предоставят по едно здраво момче, което да приеме исляма и да бъде обучено за служба в османската администрация или за еничар. Тази практика, известна като *девширме* или вземане на дете, често се оказвала тежка загуба за селските семейства, тъй като детската смъртност била изключително висока и оцеляването на здрави синове не било често. Предоставената на всички националности възможност да се издигнат до високи постове, в случай че приемат ислямската вяра, била важен аспект на османското управление. На

мюсюлманите бил даван най-висок статут: те имали много по-добри шансове в съда и плащали по-ниски данъци. От друга страна, ограниченията върху християнското население били много. На тях им било забранено да носят пушки, да се обличат в ярки цветове или да носят дрехи в зелен цвят, който бил свещен за мюсюлманите. Те трябвало да слизат от коня, когато край тях минавал мюсюлманин, църквите им не могли да имат камбани и било забранено да се строят нови. Макар християните да не били насърчавани да отиват във войската, те наред с данъка *девширме* трябвало да плащат и други данъци за нейната поддръжка. Така християнските селяни плащали данък върху произведените от тях селскостопански продукти и домашни производства и върху цялата си лична собственост, както и специален данък, наложен на всички християнски поданици от мъжки пол, в замяна на военната служба, която била задължителна за мюсюлманите.

Началото на османския залез

Към края на седемнайсети век силата на Портата започнала да намалява. Поражението на османските турци край Виена през 1683 г. отбелязало началото на залеза на Османската империя. От този момент Портата била изправена пред поредица войни или с Венеция, или с Австрия, или с Русия. Докато османските сили търпели поражение след поражение, те се чувствали непрекъснато заплашени и на техните европейски територии. Войната вече не била изгоден източник на доход за спахиите, а по-късно за еничарите, и затова те често пренебрегвали призивите на Портата да хващат оръжието. Повечето еничари по това време били вече собственици на магазинчета, които се водели на служба в някоя част и се появявали на сборовете само за да си получат заплащането. Спахиите, които през разцвета на Османската империя били косвено възнаграждавани, като им се предоставяли феодални владения (тимари), били прогонени от земята от инфлацията²⁴. Несигурна в лоялността на християнските си поданици, Портата толерирала приемането на исляма. В райони като Босна се случвало славяни да приемат мохамеданската вяра, докато мюсюлманите албанци били насърчавани да се разполагат върху земите, напуснати от християните в долината на Косово и Метохия. Много бивши албански католици били отново заселени в района на Северно

Косово. През 1690 г. православният патриарх на Печ (Пея), Арсений IV, който не желал да се покръства, но се страхувал от масови кланета, повел около трийсет хиляди сръбски семейства от Косово към Унгария. Това значително променило етническия състав в района, заминаването на сърбите довело до широкомащабна имиграция на албанци в Косово, които така получили мнозинство в този район.

Ето защо през осемнайсети век населените с албанци райони представлявали сложна религиозна картина. Католиците, дотогава най-слабата група, били концентрирани в анклав с център Шкодра, докато православното население било разположено главно на юг от река Шкумбини, в районите около Корча и Гирокастра. Мюсюлманите живеели из цялата страна, но главно в центъра и в района на Косово. Като мюсюлманин, албанецът бил съюзник и равен на турчина, който го защитавал от незаконните действия на славяни и гърци, предлагал му работа и му плащал добре за неговата военна служба. Пред албанците, избрали да приемат исляма, се предоставяли много възможности за служба на високи административни постове. През шестнайсети и седемнайсети век няколко османски управители и администратори били от албански произход. Един от най-почитаните сред тях бил Синан паша, може би най-великият архитект на ислямския свят. Той бил роден около 1500 г. в района на Топояни, в Централна Албания и стигнал до този висок пост с помощта на системата *девширме*. Назначаван пет пъти за Велик везир, той можел да бъде жесток и суров (твърди се, че бил унищожил светите мощи на Свети Сава, покровителят на Сърбия), но в същото време бил основен строител на кервансарай, мостове, бани и джамии. Негово дело били строежът на град Качаник в Косово, важни сгради в Солун и Белград, както и в Цариград и в страните от арабския свят³

В задушавания климат на късното османско господство търговията и производството западали и районите, населени с албанци, си оставали най-затътененият край на Европа. В средата на осемнайсети век обаче имало едно значително изключение от общия упадък. Град Воскопоя в Южна Албания, известен през Средновековието под името Москополис, се радвал на изключително културно развитие, превръщайки се в значителен търговски и интелектуален център. Макар населението да било съставено предимно от албанци и власи, градът се превърнал в център на гръцката култура⁴. В него били построени няколко богато украсени православни църкви, била открита първата печатница на Балканите,

която издавала голямо количество книги на гръцки език. През 1744 г. група жители на града създали академия за висше образование на православни студенти. Въпреки своите успехи обаче Воскопоя не могла да издържи на сравнителната примитивност на заобикалящите я райони и градът бил непрекъснато подлаган на набезите на странстващи разбойници. Непрестанните вражди станали причина Воскопоя да бъде плячкосван три пъти: през 1769 г., 1772 г. и 1780 г. Двайсет години по-късно френският консул Ф. Пуквил, който посетил града, пише: „След десет години опустошения, похищения и войни Воскопоя изчезна от лицето на Албания. Неколкостотин колиби, обитавани от бедни овчари, е всичко, което е останало от този град и нищетата скоро ще погребее и тях сред руините, където все още могат да се открият следи от бившето величие.“⁵ Трагичният край на Воскопоя, град с население от 40 000 души, е още един пример за феодалната анархия, която заливала Албания през втората половина на осемнайсети век.

Нарастването на националното самосъзнание на балканските и азиатски народи през деветнайсети век щяло да се превърне в най-важния фактор за разпадането на османската държава. Трудно е обаче да се каже доколко националното самосъзнание, ако въобще го е имало, се е развило сред албанците в началото на деветнайсети век. За всички жители на Балканите религията била синоним на етническа и социална принадлежност на личността. Религията служела и за оформяне на езиково национално самосъзнание. Православните и католическите християни приемали писмото на съответната църква. Така за нуждите на църквата сърбите и българите използвали кирилицата, румънците — латиницата, а гърците използвали гръцката азбука. Религиозното различие на албанците обаче довело до това, че албанците католици използвали латиницата, православните — гръцката азбука, а мюсюлманите — арабското писмо. Тези религиозни различия пречели да се създадат солидни основи за развитието на национално самосъзнание. Приемайки ислямската вяра, албанецът веднага бил определян като турчин. Като се има всичко това предвид, интересно е да се отбележи, че спътникът на лорд Байрон — Дж. С. Хобхаус, видял у албанците готовност да подчертават факта, че са албанци и написал:

У всички хора съществува дух на независимост и любов към тяхната страна, което до голяма степен ги отличава от онова, което се наблюдава сред последователите на двете религии в другите части на Турция. Защото, ако на въпроса „Какви сте?“ жителите на други провинции ще

отговорят: „Турци“ или „Християни“, то хората от тази страна отговарят: „Ние сме албанци.“⁶

Можем да допуснем тогава, че за много албанци фактът, че османската администрация ги определя като католици, православни или турци, не е имал особено значение като за хора, които живеят на края на империята в здраво привързани племена или родове, известни под името *фис*. Това били предимно семейни групи, оглавявани от най-възрастния мъж от поколението на родителите или прародителите. Като цяло албанците били смятани от османската администрация за диви хора, които не се подчинявали на закона. Заради тяхната отличаваща ги индивидуалност, която сякаш въставала срещу контрола, турците били първоначално принудени да променят системата си, за да отговори тя на специфичните албански особености. Така например гегите от планинските райони и християнските общности около Химара и Сули се радвали на почти реална автономия в замяна на плащането на малък, но постоянен налог на държавната администрация. На север всяко племе, католическо или мюсюлманско, било задължено да избира сред мюсюлманите от Шкодра един представител — един вид консул, който посредничел между племената и Портата и действал като техен адвокат при всякакви спорове. Той се наричал булимбаши и бил много уважавана фигура. Това положение обаче допринасяло за засилването на съперничеството и ревността между различните родове и племена — едно положение, внимателно поощрявано от Портата, за да си подсигури позиции в района. Въпреки това по-голямата част от албанското население продължавала да смята, че османската администрация им осигурява защита от техните славянски и гръцки съседи. Борбите, които албанците водели по това време, били свързани със запазване на техните традиционни привилегии или търсене на предимства от местен характер. Няма никакви доказателства, че зад тези борби стоят национални импулси.

През осемнайсети и деветнайсети век османското общество претърпяло значителна трансформация, която променила условията за ползването на земя, армията и ръководството на милетите. Тези фундаментални промени намерили израз и в издигането на *аяни* (първенци). Това били влиятелни хора (или по-често семейства) от различен произход. Някои били османски управители, които имали мощна местна подкрепа, други били собственици на земя или религиозни сановници⁷. По същото време в градовете започнало зараждането на нов търговски елит и светска интели-

генция. Тази структурна диференциация придобила социална и политическа значимост, когато последните две групи се издигали първо от средите на немюсюлманите. Ислямският натиск върху християнското население започнал да се засилва с началото на руско-турските войни през осемнайсети век и със засилващия се упадък на Османската империя. Така се стигнало до забележима промяна в предишната османска политика на религиозна толерантност и засилване на ислямския натиск върху християнското население. Руско-турската война през 1768–74 г. едва не довела до изгонването на османската администрация от Европа и заплахата, надвиснала над Портата след тази война, я подтикнала да наложи високи данъци върху всички немюсюлмански поданици, а приелите мюсюлманска вяра получили намаляване на данъците и им били отпуснати земи.

През своята бурна история албанците относително лесно преминавали от една религия към друга: католическа, православна, мюсюлманска — в зависимост от моментните интереси. В средата на късното Средновековие страната им станала бойна арена между католическия Запад и православия Изток: когато Западът бележел напредък, албанските феодални владетели — често следвани от своите крепостни — възприемали католицизма; когато победител била Византия и Западът отстъпвал, те прегръщали православие.

Забележителен пример бил бащата на Скендербег, Гьон Кастриоти, който си сменял религията няколко пъти. Като съюзник на Венеция той бил католик, а приел православие, когато станал съюзник на Стефан Лазаревич от Сърбия⁸. Албанската пословица „Ku eshte shpata eshte feja“ — „Където е сабята, там е и религията.“ — е пряко свързана с тази история. От всички балкански поданици албанците били най-склонни да приемат исляма. Повечето от приелите исляма обаче били мъже, докато жените често запазвали своята християнска вяра, дори когато се омъжвали за мюсюлманин и спомагали за поддържането на добри отношения между представителите на двете религии⁹. В различни времена цели села доброволно се отричали от религията на предците си, за да извлекат политически предимства. Възможността да получиш тимар или да избегнеш даването на скъпоценния здрав син по закона *девширме* били само две от многото причини да се изостави християнството. Смяната на вярата ставала по-често в равнинните части, около река Шкумбини, където по-лесно можело да бъде упражняван пряк натиск от страна на османската администрация.

Вероятно далеч по-голямата готовност за приемане на исляма сред косовските албанци се определяла и от близкото присъствие на сърбите, които през 1830 г. вече имали своя автономна държава. Албанците, които след османското нашествие поискали да запазят християнската си вяра, често не можели да се сравняват с тези, които били променили религията си. За да облекчат и без това трудния си живот, те постепенно възприели поне външните белези на ислямската вяра, получавайки по този начин привилегии, като например правото да носят оръжие.

През 1809 г. Хобхаус цитира наблюдател на албанските религиозни обичаи:

Тези хора, които живеят между християни и мохамедани, декларират, че са напълно неспособни да отсъдят коя религия е най-добрата, но за да са сигурни, че няма изцяло да отхвърлят истината, те много благоразумно следват и двете. Ходят в джамията в петък и на църква в неделя, подписурявайки си по този начин защитата на истинския пророк¹⁰.

Характерен пример е историята на карамуртадите, жители на 36 села близо до Погониани, която един албанец разказал на английски пътешественик през 1899 г.:

Допреди сто години тези хора били християни, но след като се оказали безпомощни да отблъскват нападенията на живеещото в съседния район Лесковики мюсюлманско население, те се събрали в църквата, тържествено се заклели, че ще постят до Великден и призовали всички светии да извършат през това време някакво чудо, което да подобри тежката им участ. Ако тази така естествена молба не бъдела изпълнена, те щели да приемат мохамеданската религия. Великден дошъл, но нямало никакъв знак от светец или ангел и цялото население приело исляма. Скоро след това те получили оръжието, от което имали нужда, и били удовлетворени след като избили старите си противници от Лесковики и присвоили земите им¹¹.

Великите пашалъци на Шкогра и Янина

В резултат на силната децентрализация на османската администрация се появили някои местни, облечени във власт земевладелци, които били в състояние да използват привилегированото си положение. Постепенното, но непрекъснато отслабване на османските власти позволило на албанските феодални владетели или

бейове да разчитат повече на своята лична власт, отколкото на централното османско управление. Тези бейове разширили границите на своите пашалъци (земята, която се намира под властта на паша или бей), като по този начин увеличавали доходите и влиянието си. Бейовете били практическите господари на районите си, с изключение на околностите на големите градове. Това обаче водело до войни и съперничество между по-малките и по-големи бейове и хвърляло албанските земи във феодална анархия. Това положение продължило до средата на осемнайсети век, когато множеството малки феодални имения били обединени в два огромни пашалъка. Първият бил в Северна Албания, негова столица станала Шкодра и бил управляван от Бушатите; вторият със столица Янина бил в Южна Албания и се управлявал от Али паша Тепелена. През 1757 г., вдъхновен от постиженията на основателя на съвременен Египет — Мухамад Али паша¹², албанец по произход, феодалният владетел Мехмед бей Бушати се провъзгласил за повелител на района на Шкодра. Но едва при управлението на неговия син Кара Махмуд пашалъкът на Шкодра разкрил своите особености. Амбициозният Кара Махмуд, който се държал по-скоро като независим принц, разширил границите на своето управление и върху Косово и стигнал на север чак до Берат. През 1785 г. той предприел нападение срещу съседна Черна гора, по време на което превзел пиратската крепост Дулчиньо (Улцин) и изгорил пиратската флота. После започнал преговори с Хабсбургите за оръжие и пари, с които да се бори срещу Портата. В сражения, които напомняли времето на Скендербег, Кара успешно победил няколко османски армии, изпратени срещу него, като през ноември 1787 г. най-накрая принудил турците да вдигнат тримесечната обсада на Розафатския замък. Победите на Кара Махмуд и неговото пренебрежение към властта на Портата привлекли вниманието на Австрия и Русия, които желаели да го използват за техните собствени планове срещу Османската империя.

Правителството на Хабсбургите било готово да признае Кара Махмуд като независим владетел на Албания в замяна на неговата подкрепа в борбата срещу Портата. При тези условия султанът бил принуден да предложи на Кара пълна прошка срещу подновяването на неговата васална зависимост. През юни 1788 г. австрийска делегация отишла в Шкодра да преговаря с Кара, който, под влияние на факта, че османските армии в момента побеждавали, избил австрийските представители и изпратил главите им на султана. След като отново се поставил в услуга на Цариград, Кара

бил назначен за управител на Шкодра, но неговите амбиции все още не били задоволени. Кара искал да разшири още повече контролираните от него територии. Той се възползвал от възможността да нападне Черна гора отново през 1799 г., но бил напълно разгромен и по-късно обезглавен. Въпреки това Кара Махмуд успял да превърне пашалъка на Шкодра във важен търговски център в рамките на автономното Албанско княжество. След смъртта на Кара по-малкият му брат, Ибрахим паша, който винаги се противопоставял на политиката на брат си и останал лоялен на султана, бил назначен за управител на Шкодра, която управлявал до смъртта си през 1810 г.

Вторият голям пашалък бил управляван от Али паша Тепелена, който бил назначен за управител на Янина през 1788 г. като благодарност за услугите, направени на Портата. По това време Албания била управлявана брутално по принципа „Разделяй и владей“; местните паши били назначавани от Портата за управители на основни търговски центрове като Янина и Шкодра. Под тяхна власт много области и градове получили известна степен на независимост, при условие че редовно си плащат налозите. Янина, в Стар Епир, била по това време най-важният град в Албания и Тесалия, ако не и в цяла Гърция с население, наброяващо 30 000 души. Али паша бил роден в Тепелена през 1740 г. След смъртта на баща си, едва на деветгодишна възраст той напуснал дома си, после станал водач на банда разбойници и прекарал почти двайсет години като разбойник в Южна Албания и Тесалия. Към средата на живота си той превърнал познаването на разбойническият живот в свое предимство и го използвал да се помири със султана, който бил разтревожен от бандите крадци, наводнили по това време Тесалия. Познавайки техните маршрути, Али успял да укроти своите приятели-разбойници и така заслужил доверието на султана, който го възнаградил с пашалъка Трикала. Докато местните бейове се сражавали, за да получат контрол над Янина, Али превзел града през 1788 г. с благословията на султана. Под управлението на Али паша Янина разцъфтяла като основен културен и икономически център, достъпен за всички важни пазари на Южна Албания и Западна Гърция. По това време, както и в миналото, между Албания и Гърция не можела да бъде прокарана стабилна и здрава географска линия.

Към края на века Али показал значителни дипломатически умения в преговорите за съюз с Франция и Англия. За Наполеон, с неговите нови завоевания в Южна Италия и Далмация, Албания

била значима поради своята близост и до двете страни, както и поради входа към Балканския полуостров, който тя държала. Ето защо Наполеон трябвало да има предвид Албания във всичките си планове за Близкия изток. През 1797 г. Франция окупираше Йонийските острови и се надявала да отслаби Портата, като подстрекавала размирици на Балканите. Последвали съюз на Османската империя с Англия и Русия и декларация за война срещу Франция. През 1799 г. обаче Йонийските острови преминали във владение на Русия, с която Али не успял да установи приятелски отношения. Руснаците подстрекавали съперниците на Али, включително и сулиотите, които били напуснали своите родни места край Химара преди много години, за да поемат по стръмните склонове на планината Сули в Епир¹³. Сулиотите, които тогава наброявали около 12 000 души, били албански християни, населяващи една малка независима общност, до известна степен сходна с тази на католическите мирдитски племена на север. Сулиотите обитавали диви, непристъпни села на платото близо до Арта, на около две хиляди фута височина над река Ахерон. През 1797 г. Али паша заповядал да бъде извършено нападение срещу град Химара, който подкрепял сулиотите в борбата им срещу него и над 6000 невъоръжени граждани били изклани. За това геройство Портата му присъдила титлата „Арслан“ или Лъв. Но сулиотите упорито пречели на Али и през есента на 1799 г. той решил да предприеме експедиция срещу тях. Отново победен и унижен, Али трябвало на всяка цена да разгроми сулиотите. Най-после в края на 1803 г., след продължителна и кървава война, сулиотите били принудени да се предадат, а в замяна им било обещано безопасно придвижване до Корфу. Али незабавно и в типичен за него стил нарушил това обещание и безмилостно нападнал сулиотските бежанци. Именно по време на това нападение се разиграл драматичният епизод, при който жените сулиоти се хвърлили заедно с децата си в бездната на планината Залонг, вместо да попаднат в ръцете на Али.

През лятото на 1805 г. Наполеон назначил политическа мисия, която да установи добри отношения с Али паша. Али имал сериозни причини да създаде подобно приятелство, докато руснаците владеели Йонийските острови и тяхната флота кръстосвала Адриатика. От друга страна, Али нямал никакво намерение да се остави в ръцете на Наполеон. Той си давал сметка за изгодната позиция, в която се намирал и която го правела политически важен и за двете страни, които водели борба в Европа, поне що се отнасяло до Балканите, и той възнамерявал да извлече полза от

това и да осъществи амбициите си за териториално разширяване¹⁴. Подпомогнат от синовете си, Али разширил властта си в Южна Албания и в голяма част от гръцката планинска територия, поддържайки своя пашалък чрез редовни данъци и подкупи на Цариград. Макар да бил смятан за най-могъщия човек в европейската част на Османската империя, продължаващите успехи и очевидни амбиции на Наполеон тревожели Али и затова той търсел съюзник в лицето на англичаните. В лицето на лорд Байрон, който тогава пътешествал из Нов и Стар Епир и бил развличан в двореца на Али паша, той намерил готов поддръжник. Байрон се възхищавал от албанците, защото те му напомняли за обитателите на шотландските планини. Той написал „Планините им приличат на тези в Каледония“, с по-мек климат. Дрехите им, макар и бели, свободната активна форма, техният диалект, келтското звучене и техните дръзки нрави; всичко това ме връща обратно в Морвън.“¹⁵

Понеже Албания била станала важна за Наполеон заради новите му придобивки в Южна Италия и Далмация, тя със сигурност трябвало да получи тежест и в очите на съюзниците — Русия и Великобритания. Тя щяла да се превърне в необходимата брънка от защитната верига, която те се стремели да установят по западната граница на Османската империя, за да попречат на плановете на Наполеон да настъпва на изток¹⁶. Британската дипломация обаче не успяла да подобри отношенията между Али паша и Русия. Али бил помолил за британска помощ, за да разшири териториите на своето владение на юг, в предимно гръцките градове Парга и Превеза. Не само той обаче бил дълбоко подозрителен по отношение на руската активност в Адриатика, руснаците също не можели да подкрепят опитите на Али да подчини гърците. Това щяло да оскверни религиозните чувства на православните християни и да отслаби политическото влияние на Русия сред православните и поробени славяни на Балканския полуостров, което тя се стремяла да засилва след договора от Пресбург през 1805 г.¹⁷ Докато британците се опитвали да предотвратят образуването на съюз между Али и Наполеон, френските интереси в Янина били спокойно защитавани от техния представител Франсоа Пуквил. Най-вече благодарение на неговите усилия пред Портата Али осигурил назначаването на двамата си сина Мухтар и Вели в пашалъците на Мориа и Лепанто¹⁸. И французите, и британците ухаждали Али с неочаквани пратки от муниципи, оръдия и артилерия,

* Римското наименование на Северна Британия. — Бел. пр.

които той бързо използвал за разширяване на териториалните си граници. От дълго време той мечтаел за град Берат, който имал важна стратегическа и практическа стойност за него, понеже бил център на района, известен като „житницата на Албания“. През 1809 г. Али превзел Берат, където поставил най-големия си син Мухтар като управител. Следващата година завзел Вльора и след това паднали Делвина и Гирокастра.

По това време Али бил покръстен в бекташизъм от баба Шемин от Круя и с подкрепата на Али Шемин възстановил сектата в Круя и основал *теке* на Мелкани в Корча. Бекташиите имали дервиш, което е суфи (монах), орден и главният им манастир бил първоначално в Пир-еви, в Мала Азия. Движението на бекташиите започнало да пуска корени на Балканите от времето на османското завладяване на полуострова. То се разпространявало спокойно, бавно и без да среща сериозно противопоставяне. Тези, които го проповядвали, се движели на малки групи, често само от трима души — баба и двама дервиши. Твърди се, че сред най-ранните проповедници, достигнали до Албания, били Пир Абдали в Косово и Шах Календери в Елбасан. Това бил период, когато малките манастири на ордена не са били установени в географски определени *текета*¹⁹. Според един учен монашеският орден на бекташиите бил пуснал корени в Албания най-късно към средата на шестнайсети век. За това говорят и няколкото албански бекташийски светци, които със сигурност могат да бъдат свързани с този век²⁰.

Бекташиите били пантеистична секта, те откривали Господ в природата и животните, както и в хората. Призовавали за шиитско отмъщение срещу (сунитската) османска власт и проповядвали търпимост към всички неислямски вероизповедания. Това отчасти обяснява добрия прием на сектата в Албания, защото тя улеснявала обединяването на албанските мюсюлмани с населяващите Севера католици и разположените в южните части православни. Тесните връзки между еничарите и групите на бекташиите, прикрепени към тях, допринесли за разпространяването на сектата в Османската империя. Силното разпространение на бекташизма в Албания се наблюдавало в началото на деветнайсети век, когато били основани *текета* в Гирокастра, Тепелена и Янина. Покръстването на много християни тоски можело да бъде приписано на влиянието на бекташиите, които били подкрепяни от Али паша. Именно тогава султанът започнал да притиска бекташиите, представляващи заплаха за неговата власт, като най-накрая запо-

вядал да бъдат избити еничарите-бекташи. Бекташиите били смятани от османското правителство като заплаха, защото те предизвиквали официалната държавна религия — сунизма. Множество *текета*, в които имало безценни арабски и персийски философски ръкописи, били сравнени със земята по заповед на султана. След избиването на еничарите през 1826 г. бекташиите били принудени да се оттеглят от военните и административни центрове и започнали да строят своите *текета* в планинските райони от съображения за сигурност²¹.

През 1820 г. Али достигнал разцвета на своето могъщество и заедно със синовете си контролирал цяла Южна Албания, Епир и Тесалия. Неговите пашалъци били до голяма степен поддържащи чрез данъци и подкупи и чрез подпомагане и укрепване на местната администрация, която признавала властта му. Али финансирал изграждането на укрепления, джамии и дори църкви за успокояване на християнските му поданици. Неминуемо успехите на Али и неговата дързост привлекли недоброжелателното внимание на Портата. Неговото несекващо желание за автономия и плановите му за Северна Албания накарали султана да вземе мерки за намаляване на могъществото му. Али бил внезапно уволнен и му било заповядано да предаде своите пашалъци на посочено от султана лице. Осъзнавайки, че всякакво по-нататъшно сътрудничество с османската администрация е невъзможно, той открито прегърнал каузата на гърците. Когато установил връзки с Филики Етерия, гръцка революционна организация, османските власти започнали да се тревожат, че Али може да получи масовата подкрепа на християнското население. През 1821 г. към Али се присъединили между пет и седем хиляди гръцки бойци. Най-накрая султанът заповядал на Али да се яви в Цариград и даде отчет за своята дейност. Али отхвърлил поканата, но неговата армия постепенно се предала на Портата. През следващите седемнайсет месеца Али, изоставен от всички, с изключение на няколко близки последователи, удържал обсадата на неговата цитадела в Янина, където бил убит от османски агенти и обезобразената му глава била изпратена в Цариград. През 1820 г. Виктор Юго го нарича единственият колос и гений на неговото време, който можел да бъде сравнен с Наполеон²².

Без съмнение Али подпомогнал каузата на гръцката независимост чрез своята подкрепа на Филики Етерия, но слабостта на неговите връзки с Гърция щяла да стане очевидна, ако бил живял по-дълго. Въпреки това той заслужава признание, защото пръв е

издигнал идеята за албанска идентичност във владенията, намиращи се под негово управление. Четиридесет години след посещението на Байрон и Хобхаус художникът Едуард Лиър, приближавайки Тепелена, описва трайните впечатления, оставени у него: „Дори сега, след толкова много години, чужденецът усеща, че името на Али паша се произнася със страх. Моето любопитство беше достигнало връхната си точка и аз исках непременно да видя това място.“²³ Лиър седнал и се унесъл в размисли сред руините на великолепния някога палат на Али, където написал: „Няма го вече Байрон, домакинът е обезглавен, семейството му е почти изчезнало, палатът е изгорен. Войната, промяната и времето вероятно са оставили едно или две живи същества, които преди четиридесет години са се събирали в тези весели и разкошни зали. От всички места, които посетих, палатът на Али паша Тепелена ще продължи да бъде най-живо запечатан в моите спомени.“²⁴

Прогъждащото разпадане на Османската империя

През осемнайсети век ролята на Османската империя в международната политика постепенно отслабнала. Поредица от военни загуби свидетелствали за технологичното, икономическо и военно изоставане на Портата. В началото на деветнайсети век поданиците на Османската империя организирали поредица въстания срещу нея. Сърбите се разбунтували през 1804 г. срещу безчинствата на еничарите, но след новата война между Русия и Портата от 1806 г. до 1812 г. Букурещкият договор отново възстановил османския контрол над Сърбия. През 1821 г. гърците започнали своята освободителна война, която продължила до унищожаването на османско-египетската армада от обединената флота на Русия, Англия и Франция в залива Наварино на 20 октомври 1827 г. Едно от главните последствия от успехите на Кара Махмуд и Али паша било, че те събудили в Портата силно недоверие по отношение на албанците. По времето, когато Албания била управлявана от Бушати и Али паша влиянието на бейовете отслабнало. След изчезването на големите пашалъци обаче старите и някога могъщи мюсюлмански семейства се опитали да си възвърнат могъществото. Когато през 1829 г. завършила Руско-турската война, султан Махмуд II взел най-накрая твърдото решение да сложи край на неподчинението и независимостта на албанците. На 26 август

1830 г. главнокомандващият на Портата Мехмед Решид паша поканил всички южноалбански бейове в Монастир (Битоля) под претекст, че ще бъдат наградени за тяхната лоялност към Портата. В действителност петстотин от тях били подло избити през този следобед. На следващата година Мехмед Решид паша обкръжил Мустафа Бушати в замък Розафат в Шкодра. Бушати в крайна сметка бил принуден да се предаде, като с това се сложил край и на пашалъка в Шкодра.

През 1832 г. османската армия разрушила цитаделите на другите големи албански феодални имения. Въпреки това клането в Битоля не сложило край на противопоставянето срещу османския режим и през 30-те години на деветнайсети век Портата още веднъж се опитала да пречупи мощта на бейовете, като изпратила няколко от тях в Мала Азия и разрушила техните укрепления. Загубата на автономия, заедно с тежкото бреме на задължителната военна служба, високите данъци и изплащането на дългове, често с грабителски лихви, помогнали за укрепването на албанската съпротива срещу османското управление. По това време положението на Османската империя било много тежко. Притисната от войни и вътрешнополитически проблеми, Портата била все по-неспособна да контролира провинциалните власти и местните мюсюлмански първенци. Системата на тимарите вече се разпадала и макар селяните да били освободени от феодалната зависимост на спахиите, те ставали все по-зависими от османската бюрокрация. Османското правителство отговорило на предизвикателството за социални промени, като започнало серия от реформи, насочени към укрепване на централната власт. Основната цел на реформите *Танзимат* от 1839 г. била създаването на силен модерен апарат, с помощта на който да се управлява империята, макар те далеч да не били популярни и като централизиращи мерки били много трудно приложими²⁵. Била въведена нова система от данъци: от имперските османски власти, а не както преди от местните албански бейове. През 1844 г. избухнало въстание в Шкуп (Скопие), Тетово и Прищина, насочено срещу високото данъчно облагане и политиката на засилваща се централизация, провеждана от османския режим. То било последвано от друго въстание в Джакова през следващата година. След още един бунт през 1847 г. хиляди албанци били пратени в затвор или депортирани в Мала Азия. Хиляди други разорени селяни избрали или да напуснат селата си и да търсят работа в градовете, или да емигрират в Турция, Румъния и Египет.

Самите въстания били спонтанни и без точни цели, въпреки това те проправили пътя на едно колебливо начало на албанското национално движение. Въпреки засилената светска ориентация на законите и институциите на Империята и нейните християнски милети, която произтекла от реформите *Танзимат*, нетърпимостта към християнското население нараснала. За всички поданици, които не били мюсюлмани, бил въведен нов и тежък основен данък, докато всички, които приели исляма, получавали земи и техните данъци били намалявани. От записките на Едуард Лиър обаче става ясно, че макар албанците от равнините да били приели исляма, те нямали вече право да носят оръжие. Лиър описва северните албанци — гегите, като „диви и свирепи ... дългите им сплъстени коси и кафявият лик им придавали жестокост, която била по-скоро външна, отколкото вътрешна; нещо повече — всички геги били въоръжени, докато в другите части на Албания те могли да носят само нож.“²⁶ Османското господство довело до спиране на развитието на района и както населението, така и стопанството в равнинните части се намирали в изключително окаяно състояние. Това било отбелязано от Лиър, който, прекосявайки река Шкумбини, забелязал разликата между двете половини на страната:

Току-що напуснах територията на гегите и съм на земята на тоските, друго племе, хората изглеждат по-бедна и мизерна раса, дрехите им са бели от главата до петите, но външната мръсотия и мизерия и боязливата им вътрешна окаяност като че ли са характерни за тези сиромаси, които се надигат от земята, облечени в дрипи, и те поздравяват, а в очите им се чете страх — съвсем различно от горделивия поглед на румените геги²⁷.

След разпадането на независимите пашалъци Портата имала планове да създаде значителна и компактна група от мюсюлмани в населените с албанци провинции на Битоля, Шкодра, Янина и Стара Сърбия, които трябвало да бъдат идеологически, политически и социално ангажирани с основните интереси на империята и могли също да осигурят връщането на стабилния мир по все по-уязвимите граници на империята. Така през 1865 г. албанските региони, които включвали големи маси население от други националности, били разделени на три вилаета — Шкодра, Битоля и Янина, а четвъртият — Косово, бил добавен през 1878 г. Всеки вилает имал свой управител и гарнизон, който в случай на нужда да направи всякакво албанско организиране невъзможно в обозримо бъдеще. Понеже албанците заемали такава стратегическа по-

зиция на Балканите, Портата не желала да се създават хомогенни албански вилаети, които биха дали определена граница на все още неясното географско понятие „Албания“.

През деветнайсети век основната грижа на Портата била да се запази империята при съществуващите тежки обстоятелства. В резултат на Кримската война от 1853–1856 г. европейските сили показали нарастващ интерес към Балканите. Руските амбиции за разрушаване на Османската империя срещали яростната съпротива на Англия и Франция. Следователно Портата трябвало да се изправи не само пред предизвикателствата на християнските народи и на албанците, но и пред намесата на Великите сили, които се стремели да контролират, пряко или косвено, решенията на османската държава. Условията, при които се стигнало до създаването на френско-англо-руски протекторат в Гърция и руски протекторат в Сърбия и дунавските владения, довели до подобни мерки за господство в Цариград, прилагани по различно време или от Русия, или от Великобритания²⁸.

Зараждане на албанското културно движение

Докато много албанци печелели добре под османско управление, тяхното културно развитие било силно ограничено. Никъде не бил преподаван албанският език, не била създадена и стандартна албанска азбука. Книги на албански практически нямало и в малкото съществуващи училища се преподавало на турски, гръцки или италиански. За разлика от толерантността, проявена към другите националности, османската администрация се противопоставяла на използването на албански език в училищата, за да забави пробуждането на албанско национално съзнание. Образованието било изключително религиозно, водено от църковни институции и заради ислямската си вяра повечето албанци били определяни като турци. През 1860 г. йезуитите отворили албанска папска семинария в Шкодра, последвана десет години по-късно от францискански теологичен колеж под австрийско покровителство. Австро-Унгария все повече си давала сметка, че населените с албанци територии на Балканите щели да станат важен фактор в разпадането на Османската империя. Ето защо Виена се борела да установи нарастващо политическо влияние над католическите райони в Северна Албания, след като вече била създадала силни тър-

говски връзки с Шкодра. Католическите свещеници били изключително непопулярни, защото били замесени в търговска дейност и подбивали местните търговци. Освен това те били смятани за агенти на Австро-Унгария, чиито намерения по отношение на Албания отдавна били обект на силни подозрения сред албанците²⁹.

Един от първите защитници на преподаването на албански език бил Наум Векилхарджи. Роден през 1797 г. в Корча, той напуснал страната, за да учи право в Румъния, където взел участие в безплодното румънско въстание срещу Портата през 1821 г. През 1850 г., вземайки отделни елементи от стари азбуки, Векилхарджи издал два елементарни учебника под заглавието „*Еветар*“. През 1850 г. той създал Албанско културно сдружение в Букурещ, където проповядвал, че хората без образование били като роби и че нито една нация не може да придобива знания на език, различен от нейния собствен. „Култура — писал той — може да бъде придобита само на майчиния език.“³⁰ Въпросът за отделна албанска азбука породил много спорове. Без азбука културният напредък бил силно ограничен. Докато правото на всички останали народи в империята да бъдат обучавани на техния роден език било признато, албанците, разделени на три различни религиозни групи, нямали шанс да извоюват свои собствени училища. Писателят Сами Фрашери обобщил ситуацията: „Албания не може да съществува без албанци, албанците не могат да съществуват без албански език и последният не може да съществува без своя собствена азбука и училища.“³¹ Макар пионерите на албанското национално движение да били малцина, Векилхарджи бил последван от други албанци, предимно православни от района на Корча, повечето от които се заселили в Букурещ, където се отдали на националните идеи. През 1877 г. в Цариград бил създаден Албански комитет, който имал за цел да възроди албанския език сред многобройната албанска общност и да започне създаването на албанска литература.

Санстефанският договор и създаването на Призренската лига

Междувременно Австро-Унгария обръщала все по-настойчиво поглед към Балканите, където продължавала да разглежда оцеляването на Османската империя като свой жизненоважен интерес. В Райхщатския договор от 1876 г. Австро-Унгария ясно пока-

зала, че ще се противопостави с всички сили на създаването на велика славянска държава на Балканите, което пораждало и необходимостта от развиване на албанско национално съзнание като противовес на славизма. По същото време, с цел да се противопостави на австрийското влияние, Италия започнала да открива италиански училища също в Шкодра. През последната четвърт на деветнайсети век засилващото се вътрешно разпадане, както и външният натиск силно отслабили Портата. Първите знаци за заплаха по отношение на относително привилегированото положение на албанците в Османската империя дошли заедно с кризата, избухнала в Босна и Херцеговина през 1875 г. Там разбунтувалите се селяни християни, подкрепяни от Русия, Сърбия и Черна гора, настоявали за автономия пред Османската империя. През следващата година османските войски потушили въстание в България, убивайки между дванайсет и петнайсет хиляди българи. Вълна на ужас преминала по Европа, макар масовото убийство на мюсюлмани от християни, което също било част от картината, практически да било пренебрегнато. Такъв бил по-специално случаят в Англия, където „българското клане“ било използвано от лейбъристката опозиция, водено от Гладстон като пропаганден инструмент срещу консервативното правителство на Дизраели (което било обвинено, че е протурско и следователно е съучастник в убийствата)³².

С надеждата да се спасят от неизбежно поражение, Великите сили набързо подписали протокол, с който задължавали Османската империя да създаде автономна провинция в Босна и Херцеговина. Но Портата пренебрегнала протокола, давайки по този начин повод на Русия, към която по-късно се присъединили Сърбия и Черна гора, да обяви война през април 1877 г. През януари следващата година сръбските войски завладели района на Северно Косово, а черногорците напредвали към Шкодра. През февруари и гърците използвали ситуацията, завземайки Янинския вилает. Сръбската армия прогонила албанците от земите, простиращи се между Лесковац и Ниш, които присъединила към Сърбия. Албанското население било избутано във вътрешността на Косово, където отношенията между сърби и албанци били вече обтегнати. След поражението на Портата през март 1878 г. Русия наложила на османската администрация суровия Санстефански договор. Той бил изготвен, за да ограничи австро-унгарското влияние на Балканите, да задоволи панславистите, които мечтаели за освобождение на всички славяни и да заздрави руските позиции в региона. Албания била една от основните жертви на договора, който отстъпвал на Сърбия, Черна гора и силно разширилата територията

си България значителни части, населени с албанци. На Сърбия била дадена голяма част от Прищинския санджак, Черна гора получила северните албански територии, включително и Пея (Печ), Улцин, Хоти, Плава, Гуциа и Подгорица. България получила голяма част от Западна Албания, включително Корча, Дибра и Тетово. Албанската реакция на Санстефанския договор била бърза и спонтанна: спешно били сформирани местни комитети за защита във вилаетите Косово, Шкодра и Битоля.

На 3 май Хърбърт Грийн, британският консул в Шкодра, докладва на Форин офис:

В районите на Гусине, Плава, Берани, Граничи и повечето източни склонове на северните албански планини е сключен съюз между мохамеданите, които се задължавали колективно и индивидуално да се противопоставят до смърт на опитите, идващи от чужбина или от Високата порта, които имат за цел да променят сегашните граници на тяхната територия. Вземат се мерки това население да се разположи съгласувано с албанците още по на юг, близо до Призрен, Прищина, Фанди, Дибра, Охрид и дори чак до Битоля³³.

Косовският вилает бил принуден да окаже най-сериозен отпор на откъсването на територията и така се превърнал в център на най-силната албанска съпротива. Планинските райони на Албания винаги най-упорито се съпротивявали на външното господство. Преди османското господство албанците били избягали в планините, където все по-силно осъзнавали своята уникална идентичност и все повече свиквали с почти автономния си начин на живот. В началото на века Хобхаус отбелязал, че „националността е много по-силно изразена сред планинците, отколкото сред населяващите равнинните части на Албания.“³⁴ Въпреки това религиозното противопоставяне все още било в състояние да раздели албанските племена: през 1876 г. мюсюлмани от Джакова, Люма и района на Мати подкрепили османските сили, които опустошили района на мирдитите-католици.

Организираните протести срещу Санстефанския договор, който предоставял албански територии на славянските държави, продължили. На 10 юни 1878 г. в косовския град Призрен била проведена среща на албански националистически лидери. На нея присъствали повече от триста делегати, повечето от Косово и Западна Македония, но имало и шепа делегати от Южна Албания: макар албански територии да не били дадени на Гърция според Санстефанския договор, няколко южняци сметнали за нужно да

проявят солидарност със Севера. Най-важният делегат на срещата Абдул Фрашери бил от Юга. Фрашери, който бил бекташ, бил роден близо до Корча през 1839 г.; след като учил в гръцко училище в Янина станал директор по финансите на Янинския вилает. Главната цел на Лигата била да се организира политическа и военна съпротива срещу разпокъсването на населената с албанци територия и да се обърне с петиция към султана за обединяване в една политическа и административна единица на четирите вилаета — Яцина, Битоля, Шкодра и Косово. По това време обаче не било лесно да се определят границите на албанската територия. Въз основа на езика, а не на религията, като критерий за определяне на националността, езиковата граница била определена в меморандум до австро-унгарското правителство през 1877 г. от Ф. Липих, негов консул в Шкодра, който лично познавал много добре Северна Албания. Според Липих северната езикова граница от запад на изток започвала точно под Антивари (Бар) и минавала през Коласин до Розач (на югоизток от Нови Пазар), после нагоре до сръбската граница и по течението на река Морава. Прекосявала Вардарската долина през Битолския санджак, минавайки покрай границата с Дибра чак до северния бряг на Охридското езеро³⁵.

Въпреки всичко щели да минат още четиридесет години преди албанските граници да бъдат окончателно установени и те щели да имат много малко сходство с езиковите граници от картата на Липих. Целта на Лигата била не само да защитава албанските територии, но също, доколкото позволявали обстоятелствата, да се бори за автономия в рамките на империята. Първоначално Портата окуражавала Лигата, понеже тя също се противопоставяла на Санстефанския договор. Повечето от делегатите, събрали се в Призрен, били мюсюлмански консерватори и чрез тях Портата се надявала да упражни влияние в посока на нейните собствени интереси. Едно от най-големите препятствия за културния, национален и политически напредък на албанците било обстоятелството, че османската администрация отказвала да признае, че албанците не са турци, а имат своя собствена идентичност. Приемането на исляма от толкова много албанци и защитата, която Портата им осигурявала срещу славяни и гърци, в крайна сметка довели до една обща идентификация по-скоро с османско-турски, отколкото със специфично албански идеи и цели. Така самата природа на османското господство забавила възникването на албанско национално съзнание и на последващо национално движение и станала причина албанците да бъдат последната балканска нация, която щяла да получи независимост от Османската империя.

2

Политически и културни стъпки за укрепване на Албанското национално движение

След завършване на срещата в Призрен делегатите се разпръснали, за да създадат регионални комитети в техните райони. Абдул Фрашер се завърнал в родното си село Фрашер, където установил контакт с *текето* на бекташиите там. Той усещал, че болшинството албански мюсюлмани щели да подкрепят Призренската лига, ако той успеел да привлече на страната на каузата ордена на бекташиите. Самият той изповядващ бекташиството, Абдул посетил различни *текета* и с подкрепата на Баба Алуш от Фрашер убедил ордена на бекташиите да помогне на албанското движение и да упражни влияние върху албанските първенци¹. Макар да изглеждало, че Османската империя е близо до разпадане, Портата била решена да не предава нито едно от своите владения. Лигата предприела първата стъпка за създаване на известно обединение между северните и южните албанци, което им позволило да канализират и насочат своите усилия към една обща цел. Това било доста амбициозна задача, защото макар че Лигата оставала обединена по въпроса за защита на албанския териториален интегритет, нейни консервативни и радикални елементи били дълбоко разделени по въпроса за автономията.

Заплашителното разпадане на Османската империя предизвикало тревога сред европейските сили. Британия, Франция, Австро-Унгария, Германия и Италия предполагали, че разширилата се в резултат на Санстефанския договор България ще се превърне просто в едно продължение на Русия. Те били загрижени, че силата, която щяла да контролирала стратегическия район на Цариград и проливите, щяла в крайна сметка да доминира и над християнските поданици на султана. Равновесието на силите в Централна Европа и Средиземноморието било поставено на карта, същото важало и за резултата от европейското съперничество в Азия. За да бъде намерено приемливо решение на „Източния въпрос“, през юни 1878 г. Великите сили принудили Русия на конгреса в

Берлин, председателстван от Бисмарк, да приеме друг мирен договор. С надежда да ограничи руското влияние на Балканите конгресът върнал границите на България. Новата, драстично намалена територия на България била ограничена в района между Дунав и Стара планина и била призната като автономно княжество под сюзеренната власт на султана; Южна България била провъзгласена за провинция на Османската империя с по-малко автономни права и била наречена Източна Румелия. Берлинският конгрес повече или по-малко задушил руските амбиции на Балканите. Отсега нататък тя трябвало да насочи своето внимание на изток, където неотдавна била влязла в конфликт с новопоявилата се сила — Япония. Всички населени с албанци райони били върнати под контрола на Портата. Сръбските претенции върху албански територии били орязани с отказа да ѝ бъде даден санджакът Прищина. Така Сърбия получила само районите, които била окупирала преди войната. Събитията от 1877–1878 г. били катастрофа за империята. Загубата на територия дори и след Берлинския конгрес била огромна и включвала Румъния, Сърбия, Черна гора, Босна и Херцеговина, България, Тесалия, части от Анадола и Кипър — една трета от територията на империята и над двацет процента от нейното население².

По време на продължилия един месец Берлински конгрес албанците изпратили до него поток от протести и петиции. Основното албанско желание било обединяването на южните вилаети с тези на Шкодра, Шкуп и Косово и провъзгласяването на Охрид за столица, предвид на неговото централно положение. Едно от първите действия на Албанската лига било да изпрати меморандум до лорд Бикънсфийлд, британски делегат на конгреса. В него се казвало: „Така както не сме и не желаем да бъдем турци, ние ще се противопоставим с всички сили и на онези, които биха желали да ни превърнат в славяни, австрийци или гърци, искаме да бъдем албанци.“³ На този етап Портата продължавала да поддържа Лигата с надежда, че тя може да упражни известен натиск върху Великите сили и те да преосмислят целия „Източен въпрос“ и опасността, произтичаща от по-нататъшно разширяване на независимите балкански държави, като по този начин заздравят отслабналото османско управление в региона. Портата, която никога не забравила поуките от сблъсъка с Али паша, оттогава не била правила опити да се намесва в албанската автономия. Но албанците отдавна започнали да заместват политическите протести с действия на гражданско неподчинение и въоръжена сила. Лигата реши-

ла да въстане срещу властта на Портата, като откаже да прати войници. Така към края на 1878 г., макар че наченките на национално съзнание едва се забелязвали, народът на Северна Албания започнал да отказва да служи в армията или да плаща данъци на Османската империя. Това съвпаднало с антиосманските демонстрации по всички населени с албанци вилаети.

Албанците започнали да насочват сериозно вниманието си към въпроса за автономията. Преди 1912 г. повечето от албанците не искали да видят Османската империя разединена, нито пък се борели за самостоятелна държава. Автономията в рамките на империята изглеждала най-добрата гаранция на техните местни интереси и национална сигурност. Понеже северните територии отдавна се радвали на известна местна автономия, те се възмущавали от централистичната политика на Портата в по-голяма степен от южните. Лигата имала по-малка подкрепа в Централна Албания. Големите семейства, собственици на земя в Централна Албания, не чувствали същата необходимост да защитават районите по северната или южната граница. Вместо това те, чиито роднини заемали високи постове в османската администрация, смятали, че програмата на Лигата за автономия би нарушила техните интереси и привилегии пред Портата. Въпреки това програмата на Албанската лига, която била поставена пред Портата през януари 1879 г., съдържала следните пет искания: обединяване на всички албански провинции в един самостоятелен вилает; създаване на национално събрание, което да управлява вилаета; всички представители на властта във вилаета били длъжни да говорят албански език; обучението трябвало да се води на албански език; известна част от приходите на вилаета трябвало да се използват за обществени цели в самия вилает⁴. За момента обаче османските власти предпочели да не се съобразят с програмата на Лигата.

Конфликтът с Черна гора

Лигата реагирала на териториалните отстъпки за Черна гора като за кратко време струпала армия от хиляди албански доброволци на черногорската граница. Черногорският владетел принц Никола отвърнал на албанската заплаха като заповядал общо настъпление, но армията му била бързо разбита от албанците. Макар на Берлинския конгрес Бисмарк да заявил с нетърпелив тон, че

„няма албанска националност“, Европейските сили не можели повече да отхвърлят албанския въпрос. След като се опълчили и срещу Портата, и срещу Черна гора албанците се превърнали в международен проблем. Черногорският неуспех принудил Великите сили да преразгледат решението, взето в Берлин. През февруари 1879 г. те настояли Портата да се откаже от обявените за албански Плава, Подгорица, Гучия и Улцин и да изтегли всички османски войски от спорните зони. През януари следващата година Портата предложила на членовете на комисията на конгреса вместо да дават на Черна гора албанските мюсюлмански райони, да предадат католическите албански райони на Хоти и Груда, като удовлетворят настойчивите претенции на Черна гора за района на Улцин. Когато слуховете за това предложение се разпространили, и мюсюлманите, и католиците заявили, че ако бъде приложена подобна схема, те няма повече да се смятат поданици на Османската империя, а сами ще се въоръжат и ще защитават земите си.

През април Великите сили, пренебрегвайки албанските апели, най-накрая се споразумели да приемат линията на Корти, според която католическите албански територии около Хоти и Груда се предоставяли на Черна гора вместо мюсюлманските територии около Плава и Гусине. В основни линии представителите на Великите сили на Берлинския конгрес разглеждали Албания предимно като географска, а не национална единица. Това решение засилило решимостта на албанците да отхвърлят всяко управление, което би продължило разединяването на техните земи. През юни, след подновяване на борбите, Великите сили се опитали още веднъж да уредят проблема като дадат на Черна гора Улцин вместо Хоти и Груда. Това било доста съмнителна награда за Черна гора, понеже тя била населена изцяло с албански моряци, контролирани от над шест хиляди пирати. На 22 април, когато османската армия се оттеглила от Албания, за да позволи окупирането на земите от Черна гора, армията на Лигата ги превзела. Именно тогава Великите сили разбрали, че Лигата не е марионетна организация, създадена за да бъде манипулирана от Портата. След големи дискусии Великите сили информирали султана, че като се имат предвид действията на албанците, Портата не може да предложи териториални отстъпки, на които Албанската лига се противопоставя. През септември, когато тяхното търпение се изчерпало съвсем, Великите сили ултимативно посъветвали Портата, че ако тя не принуди своите поданици да отстъпят, те ще окупират турското пристанище Смирна. Това най-накрая подтикнало Портата към

действия и спешно били изпратени подкрепления, които да контролират предаването на Улцин.

Албанците обаче непоколебимо отказвали да изоставят града и селите на Лигата, подпомогнати от многобройното албанско население на Улцин, влезли в яростна схватка с имперските сили. Въпреки това към края на ноември 1880 г. съпротивата на Лигата била сломена и Улцин преминал към Черна гора. Това било началото на дълга серия от кървави схватки преди окончателното установяване на албанските северни граници. Английският пътешественик и защитник на албанската кауза Мери Едит Дърам пише по-късно за решението на конгреса да раздели албанската територия: „Границите, начертани от Берлинския договор, бяха толкова невъзможни, че на много места те не можеха да бъдат определени и още по-малко наложени. Както описват самите погранични жители ... Границите потъваха в кръв.“⁴⁵ Жителите на Улцин протестирали яростно срещу отстъпването на техния град на Черна гора, същото сторили и жителите на Подгорица, в която през 1880 г. живеели само около трийсет черногорци. Така сътрудничеството между Лигата и империята приключило, понеже албанците като цяло смятали, че тяхната лоялност към Портата била предадена. През последното десетилетие на двайсети век северните албанци били в състояние на постоянен въоръжен конфликт по границите с Черна гора и в същото време започнали организирана съпротива срещу Портата. За останалата част от Европа обаче проблемът с албанската граница останал на заден план. Албания не само изглеждала толкова далечна, колкото и Африка, но и била още по-малко посещавана.

И все пак един неустрашим млад англичанин, Едуард Найт, прекарал лятото на 1879 г., изследвайки с един придружител Черна гора и Северна Албания и по-късно написал подробно описание на живота и политиката в района. След като пристигнал в Черна гора, Найт отбелязал своето схващане за относителното спокойствие в Цетине: „Колкото повече приближавахме Албания, толкова по-лоша ставаше репутацията на нейните жестоки обитатели, които убивали и грабели; все по-сериозно ни предупреждаваха да не пътуваме в такъв изложен на рискове район.“⁴⁶ Найт отбелязал, как принц Никола ловко успял да се домогне до европейските симпатии за сметка на Албания:

Албания има лошо име сред тези, които не я познават. Тя е изкупителната жертва на Адриатика, говори се, че е причина за всички неприят-

ности в района. Черна гора, от друга страна, се ползва с отлична репутация. Субсидирана или подкупвана от Великите сили, което ще рече опитомявана от тях, тя се прави на добра и подхранва суеверието, че е много по-целомъдрена и цивилизована от съседите, за чиито територии ламти. Нещастните албанци си нямат принц Никита (Николас), те са ограбвани от така нареченото правителство на Турция, когато то е достатъчно силно, за да ги засегне по някакъв начин, нямат приятели, но са заобиколени от лукави врагове, лакоми за тяхната земя⁷.

След като се запознал със страната, Найт, също като Дърам, бил поразен от решението, взето в Берлин: „Смяташе се за подходящо да ѝ се дадат (на Черна гора) области и села, населени с най-фанатизираните албански мохамедани. Това кръвопролитие ще доведе до неприятности в бъдещето — всеки, който познава страната, би могъл да го предвиди.“⁸ Найт описал цялостната ситуация и как към 1879 г. Портата практически била изгубила своето влияние над Северна Албания:

Правителството тук е много слабо, от него нито се страхуват, нито го уважават, просто го толерират. Албания се намира в състояние на позитивна анархия, жандармерията стачкува, войниците отказват да поздравяват офицерите и не са получавали пари в продължение на месеци, докато местните организират публично и необезпокоявани от никого бунтарски митинги в джамиите на гарнизонните градове, където бунтовниците срещу Портата са яростно защитавани. Никъде загнилата същност и пълната безпомощност на Портата не е по-очевидна от тук⁹.

След Берлинския конгрес дискутираните земи по границата между Албания и Черна гора останали обезлюдени, никой не смел да ги култивира или да строи в тях, защото не се знаело кога войната ще се върне отново. Богатите и плодородни равнини били изоставени на вълците и рисовете, а хората се разпръснали да живеят в безплодните, но по-сигурни земи на планините.

Берлинският конгрес и Епир

Докато северният клон на Лигата устоявал на черногорските посегателства, южното крило било заето с изпращане на петиции до Великите сили срещу отстъпването на албански територии на Гърция. През юли 1880 г. Албанската лига провела среща в южния град Гирокастра, където претенциите за истинска автоно-

мия на провинцията в рамките на империята проправили път на исканията за автономна албанска държава със собствено правителство, като единствено генерал-губернаторът се назначавал от Портата. Тази среща трябвало да придаде реална форма на програмата за автономия, приета във Фрашер през 1878 г. Като цяло делегатите били съгласни с основната цел на автономията. Те обаче се различавали във вижданията си за начините на нейното постигане. Някои настоявали за незабавни действия, преди османците да са имали време да тръгнат срещу тях. Но по-умерените делегати, предимно бейовете, предпочитали да чакат. Радикално настроените делегати в крайна сметка спечелили и било взето решение да се действа възможно най-скоро. Провинция Епир тогава се състояла от четири санджака — Берат, Гирокастра, Янина и Превеза. Територията, която албанците наричали Чамерия (или Южна Албания), гърците наричали Северен Епир, въпреки факта, че тя образувала отделна географска общност, както Янина била отделена от Тесалия от областта Пинд. Регионът продължавал да има много неясен етнически състав. Както отбелязва един посетител: „Цялата страна на тоските е била силно повлияна от гърците, или по-скоро би било трудно да се каже дали Епир е гръцки или Северозападна Гърция е албанска. Макар южният албански диалект да се използва като разговорен, всички разбират гръцки.“¹⁰

Берлинският конгрес поканил гърци и албанци да стигнат до някакво споразумение за граници, които да минават по линията на реките Каламас и Саламврия, с което Янинският вилает преминавал към Гърция. Когато албанските делегати от Янина се обърнали към лорд Солзбъри, те споменали тяхната привързаност към османското правителство „към което ние сме привързани чрез нашето политическо съществуване в продължение на четири века.“¹¹ Те смятали, че анексирането от Гърция в крайна сметка ще доведе до тяхното унищожаване и декларирали, че са готови да се борят, но да не се оставят в ръцете на Гърция. В рамките на гръцко-албанския съюз албанските мюсюлмани, изглежда, щели да изгубят привилегированите си позиции, с които били свикнали в Османската империя. Кореспондент на лондонския вестник *Times* в Атина пише за истинските мотиви, които по негово мнение стоят зад гръцкия опит за анексиране на Янина:

Това, което те имат предвид, е елинизацията на Албания. Цялата южна част извършва търговията си през Янина и жителите смятат този

град като своя столица. Понеже все още техният стремеж да формират ясно очертана националност се смята за слаб и лошо определен, гърците смятат, че притежавайки Янина, биха могли да примесят двете раси и да спечелят за елинската кауза най-чистата и военолюбива народност в Юж-на Европа¹².

Междувременно представителят на Портата Мухтар паша пристигнал в Епир, където посъветвал Абдул Фрашери и други видни албанци да се организират за съпротива срещу присъединяването на албанската територия към Гърция. Той казал, че Портата била готова да отстъпи на Гърция само онази част от Епир, разположена на юг от река Арта¹³. Мисията на представителите на Портата имала за цел с всички сили да попречи на възможното осъществяване на решенията от Берлинския конгрес. Той почти сигурно нямал представа, че на 10 ноември Фрашери и други лидери от южните райони вече се били срещали, за да съставят програма за административна автономия на страната с одобрението на Албанския цариградски комитет. Идването на власт на лейбъристкото правителство в Англия отбелязало настъпването на нови, ревностни прогръцки настроения във Великобритания, които имали важно отражение за албанците. Всъщност в петицията до лорд Солзбъри Албанската (Призренската) лига обвинявала британците, че в името на своята любов към Гърция са готови да жертват албанската нация: „Ако албанците не са толкова образовани като гърците, тяхната работа не е по-малко свята и стойностна за историята на цивилизованите нации.“ Апелирайки към съвестта на Европа, съставителите на петицията драматично се вричали, че те няма да оставят на Гърция „нищо освен огромно поле, покрито с трупове, над което все още ще се вдига парата от кръвта на нашите деца, и ние няма да се върнем в нашите планини, докато пътят ни се осветява от пламъците на горящите ни къщи.“¹⁴

В по-практичен план петицията споменавала, че албанците шели да останат гладни, ако изгубят плодородните южни части на Епир и че търговията им ще спре, ако достъпът до единствените им пристанища на крайбрежието бъде отрязан. Тази молба обаче имала слабо въздействие върху британците, които очевидно били толкова малко загрижени за албанските молби, колкото и за маневрите на Портата, и смятали, че се намират в положение, което би им позволило да неутрализират и двете. На 30 март 1879 г. Абдул Фрашери и Мехмед Али паша от Берат напуснали Превеза, за да посетят главните европейски столици, където те работили

неуморно, за да представят желанията на южноалбанското население. На 12 май те се обърнали към лорд Солзбъри и му обяснили между другото, че от 650-хилядното население на Епир само 74 000 говорят гръцки и албански, и това били главно мъже, жените говорели почти изключително само албански. Това влизало в противоречие с предишните наблюдения на Хобхаус, който писал: „Християните в Янина, макар че обитават част от Албания и са управлявани от албански господари, се наричат гърци. Те нито носят албански дрехи, нито говорят албански език. Те участват във всеки специфичен гръцки обичай от Мореа и Румелия и т. н.“¹⁵ Хобхаус отбелязва също, че с приближаването на Гирокастра той забелязал как дрехите на селяните се променяли от широките вълнени гръцки ризи към памучните албански полички. И хората не говорели гръцки. Били му казали, че истинската Албания или „поне родната страна на албанците започвала от град Делвинаки“¹⁶. Преговорите относно бъдещето на Епир се проточили почти две години. През 1881 г. Гърция и Портата най-накрая достигнали до споразумение, според което Гърция щяла да получи Тесалия и Арта в Епир, но не и Янинския вилает.

Междувременно не всички албанци на север приемали с ентузиазъм идеалите на Призренската лига. Християните в Шкодра били изключително скептично настроени. Антихристиянските тенденции на Лигата тревожели албанците немюсюлмани, които се колебаели дали да се присъединят към нея. През 80-те години на деветнайсети век мистър Кърби-Грийн бил британски генерален консул за Северна Албания. Работата му била доста самотна и той бил радостен да приеме мистър Найт и неговия спътник. Следейки политическата ситуация, той също отбелязал религиозното разделение, залегнало в програмата на Лигата. Като чул, че двамата англичани възнамерявали да отидат в Призрен, той ги предупредил: „Позволете ми да ви кажа, че Призрен е главната квартира на Албанската лига, организация, състояща се от най-фанатизираните мюсюлмани в страната ... тези хора сега са достигнали до върховете на своето религиозно усърдие и омраза към християните. Призрен е може би, с изключение на Мека, най-опасното място за християни във всички мохамедански страни.“¹⁷ И въпреки това болшинството католици най-накрая се присъединили към Лигата, но само след като станало очевидно, че залязващата мощ на Портата прави възможно тяхното поглъщане от православните християнски държави Сърбия или Черна гора. Самото католическо население било разделено. Някои от тях, като например мирдитите, били изключително бедни, водели полугладно съществу-

вание, тъй като османските войски непрекъснато извършвали набези в сърцето на техните долини, откарвайки стадата им, изгаряйки селата и принуждавайки ги да търсят сигурността на планините. Различно било положението на дивите и изолирани католически племена в отдалечения запад. Християнските жители на Хоти, Скрели, Кастрати, Никае и други населени места нямали право да носят оръжия в градовете. Но тези родове били прекалено силни и могъщи, за да обръщат внимание на подобни правителствени правила, така че те гордо преминавали през градовете въоръжени и никой не дръзвал да им се изпречи.

Силите на Лигата ежедневно увеличавали своята численост за сметка на бежанци от Босна и дезертъори от османската армия. Хората от Лигата, усещайки нарастващата си сила, разширили програмата си, като призовавали за автономия, за да попречат на настъплението на Австрия от север и на Гърция — от юг. Фактът, че Австрия била готова да предприеме стъпки за потушаване на зараждащото се албанско национално движение, бил отбелязан от Найт: „Много е вероятно Австро-Унгарската империя да бъде принудена да влезе с оръжие в тази провинция, защото анархичната, фанатична и самоуправляваща се Албания ще бъде прекалено неприятен и опасен съсед за зле настроената Босна. Окупирането на Албания се обсъждаше поверително от всички австрийски офицери, които срещнах в Далмация.“¹⁸ Султанът вярвал, че Австро-Унгария разширява влиянието си върху Лигата, за да използва една последваща нестабилност като претекст за инвазия с цел възстановяване на мира. Самите албанци обаче имали реалистични страхове, че Черна гора ще се опита да разшири границите си и да включи в територията си Призрен и Шкодра. Те били силно разочаровани от отстъпването на населените с албанци райони на Черна гора, което възприемали като предателство от страна на Портата. В Шкодра лидерът на Албанската лига казал на Найт, че

правителството на Турция не може да намери извинение пред лицето на албанците: „Турците! — крещял ядосано председателят. — Какво направиха те за нас? Облагаха ни с данъци, ограбиха ни — това е всичко. Тези мекушави паши, тези земевладелци не направиха нищо за нас в замяна на всичко, което ни откраднаха. Могат ли да ни защитят? Да ни предпазят? Не!... Казвам ви, че тук повече няма да има турци. Председателите на Лигата са се заклели. Черна гора и България получиха независимост, Албания също ще получи своята независимост и Великите сили ще ни признаят. Ако ли не, не ни е грижа. Оставете ни на спокойствие, това ни е достатъчно.“¹⁹

Унищожаването на Призренската лига

Призренската лига се нагърбила да обедини албанските райони, понеже Портата била очевидно неспособна да го извърши. И така албанската съпротива започнала сериозно в Косово на 4 януари 1881 г., когато призренският военен контингент под командването на Сюлейман Вокши окупираше Шкуп и оттам се насочил на север към Митровица и към санджака Нови Пазар. Към края на месеца силите на Лигата превзели Прищина. Те прогонили османската администрация от цяло Косово и се обявили за правителство на провинцията. След Косово те се насочили на юг. Портата започнала да се страхува от способността на Лигата да говори самостоятелно от името на повечето албанци. За първи път Османската империя се сблъскала с национализъм сред мюсюлмани. Разрастващото се албанско движение било пряко предизвикателство срещу османското управление и създавало условия за международна намеса. Ето защо султанът бил посъветван да унищожи Лигата колкото се може по-скоро. След постигнатата договореност с Гърция относно Тесалия Портата вече можела да насочи вниманието си към унищожаването на Албанската лига. На 23 март членове на цариградския комитет на Лигата били арестувани и депортирани на остров Родос. Месец по-късно османска армия от десет хиляди души под командването на Дервиш паша, привърженик на централизацията, се насочила към Косово и въпреки твърдата съпротива окупирала Призрен. Главната квартира на Лигата била спешно преместена в Джакова, където съпротивата срещу империята продължила не повече от няколко дни. Подобни ходове били предприети и за унищожаването на южния клон на Лигата. За няколко седмици военни трибунали произнесли присъди над водачите на Лигата, повечето от които били пратени в изгнание в отдалечени части на Анадола. Абдул Фрашери избягал, но бил заловен в края на април. Неговата смъртна присъда била заменена с доживотен затвор и той бил освободен от султана през 1885 г. по време на обща амнистия. Починал през 1894 г.

Макар че Лигата била смазана, нейните идеали продължавали да оказват силно влияние върху албанските интелектуалци дълго време след това. Лигата била първата пречка срещу експанзионистичната политика на съседните балкански държави, обединила националистическите движения с настояването за административна и културна автономия в рамките на империята. Мотивиращата

сила, стояща зад тази ранна проява на национализъм, била по-скоро самосъхранението, отколкото желанието да се разруши съществуващият статус. Макар че Портата се справила успешно с Лигата, тя не могла да унищожи нито пробудилия се революционен дух, нито възникналото национално съзнание и те продължавали да се разрастват. След разбиването на Албанската лига последвала поредица от местни бунтове, провокирани от опитите на османската администрация да събира стари данъци и да въведе нови. През 1885 г. цяло Косово се вдигнало на бунт срещу повишените данъци и преброяването на населението. Портата се опитала да постигне съгласие с косовците (албанското население на Косово) като освободила някои политически затворници. Но режимът на султан Абдул Хамид II (1876–1909) предприел по-нататъшен курс на терор в албанските региони: редовно били арестувани националисти и всички местни организации, свързани с Лигата, били разтурени.

През януари 1889 г. над четиристотин делегати от всички части на Косово се събрали в Пея (Печ), където Призренската лига била възстановена под ново име Лига на Пея, председателствана от хаджи мола Зека. Тя имала главно мюсюлмански характер и не обръщала особено внимание на исканията за реформи, отправяни по това време от македонските и албански християни. Както при всички предишни албански движения, вътре се водела борба между умерените и по-радикални фракции. Умерените настоявали преди всичко за културни реформи, докато радикалите искали политически реформи под формата на истинска автономия. Основната цел на срещата обаче била защитата на мюсюлманската религия. Конфликтите на Северна Албания и с Портата, и със славяните отредили на Косово специално място в албанския фолклор, вдъхновявайки великия албански поет Георги Фишта (1871 — 1940 г.) да напише своята епическа поема „Lahuta e Malsise“ („Лютнята на планината“). Все още обаче северните племена проявявали само наченки на национално съзнание. Националната идея все още се противопоставяла на племенния сепаратизъм. Християните албанци били обединявани главно от тяхното силно недоверие и неприязън към османското господство. Косовците, предимно мюсюлмани, били консервативни по природа и религиозно се идентифицирали с Османската империя. Южните православни християни, от своя страна, изпитвали силно влияние от страна на Гърция и много от техните видни личности мечтаели за съюз с Гърция.

Така албанците били разделени не само религиозно, но и по класи и региони. Европа била разбираемо объркана от действията на албанците, които веднъж се биели срещу Портата, друг път били на нейна страна, но никога не застанали на страната на християните гърци или славяни. Без ясна представа за османската система на управление не можело да бъде разбрано разделението между религия и националност. Православните християнски албанци били смятани от турците за гърци или славяни, в зависимост от това дали живеели на юг или на север, а както беше вече посочено, албанците мюсюлмани били автоматично определяни като турци. Когато Портата участвала във враждебни действия срещу гърци или славяни, албанците все още били готови да я защитават. Имало взаимни интереси: поражението на Османската империя би довело до откъсване на албански територии. Ето защо и тоските, и гегите се сражавали на страната на Портата по време на Гръцко-турската война от 1897 г., избухнала след въстанието на остров Крит. Именно албанските батальони отблъснали гърците от Пенепигада в Епир и проникнали в Тесалия. Гърците, които си въобразявали, че православните албанци са спечелени за елинизма и искат обединение с Гърция, били разочаровани от факта, че нито един батальон на „двуезичните“ (православни) албанци не се притекъл на помощ на гръцката армия²⁰. Въпреки това Портата все още гледала на албанците с дълбоко подозрение и дала заповед на османските власти да наблюдават ходовете на албанците и да потискат безпрекословно всякакви опити за нови вълнения. През май 1901 г. албански банди плячкосали и частично изгорили Нови Пазар, Сеница и Прищина, като навсякъде нападали славяните. Най-силно пострадало сръбското население, поради близостта му до албанците, които окупирали Коласин и избили огромен брой сърби²¹.

През 80-те години на 19 век Великите сили започнали да се прегрупират в нови съюзи с надежда отново да установят равновесие помежду си. Френската окупация на Тунис през 1881 г. подтикнала Италия да се обедини през 1882 г. с Германия и Австро-Унгария в Троен альянс, който имал за цел да се противопостави на по-нататъшна руска и френска експанзия на Балканите. Когато Тройният альянс бил подновен през 1887 г., той бил придружен от отделен австро-италиански договор, в който двете страни се задължавали да запазят съществуващото положение на Балканите, което смятали като най-добра основа за поддържане на мира в района. Това не премахнало недоверието между Италия и Авст-

ро-Унгария, всяка от които осъзнавала стратегическата важност на Албания. В случай на разпадане на Османската империя Австро-Унгария възнамерявала да се създаде автономна Албания под нейно покровителство, за да не попадне страната под влиянието на някоя от другите Велики сили. Това чуждо влияние можело най-вероятно да дойде от страна на Италия, която не желала да види Албания в ръцете на Австро-Унгария. Италианските интереси сякаш зависели от разширяването на сферите на италианско влияние отвъд Адриатика като компенсация за провала на другите колониални авантюри. Въпреки бурната вътрешна ситуация увереността на Портата се засилила, когато тя разбрала, че Великите сили били решени да поддържат колкото е възможно по-дълго съществуващото положение на Балканите и да помогнат за задушаването на всяко национално движение, заплашващо да промени политическата карта на региона.

Албанските културни постижения

Османското правителство било разтревожено от албанския стремеж не само към политическа, но и към културна автономия. До създаването на Призренската лига албанският национализъм бил базиран, както и всички ранни национални движения на Балканите, на просветно възраждане, или в албанския случай — на просветно начало. С очевидния залез на Османската империя акцентът се изместил по-скоро върху преодоляване на културното и езиковото, отколкото на религиозното разделение. През 1881 г. Цариградското дружество организирано свой клон в Букурещ, който издавал културното списание *Drita*, означаващо „светлина“. Това дало и новото име на дружеството, когато през 1885 г. то било принудено да се премести от Цариград в Букурещ. Дружеството отпечатвало и разпространявало книги на албански език и събирало средства за албански училища. Националистическите лидери продължавали да разглеждат преподаването на албански език наред с разпространяването на национална литература като най-добрата политика за продължаващото пробуждане на албанската национална идентичност. През 90-те години цариградското Албанско дружество било преобразувано в Албански комитет, оглавяван от Сами Фрашери. Православните албанци започнали да настояват за създаване на автокефална албанска православна църква

с албански свещеници и литургия, различна от тази на другите балкански православни църкви. И въпреки това щели да минат няколко години преди тази цел да може да се осъществи и дори тогава създаването на самозваната албанска църква било извършено в Америка, а не в Албания.

Духът на Призренската лига продължавал да живее чрез множество културни дейности. През годините до 1908 г. били създадени повече от трийсет вестника и списания на албански език както в границите на империята, така и в чужбина; били отворени няколко училища, в които се преподавало на албански. От гледна точка на образованието ислямът по-скоро спъвал, отколкото помагал на повечето албанци, понеже всички религиозни общности в рамките на империята си имали свои собствени училища, с изключение на албанците, които били обучавани на турски език. Ако хората щели да се обединяват, то новите училища не трябвало да принадлежат към никое вероизповедание или секта. През 90-те години бил възстановен Албанският комитет в Цариград начело със Сами Фрашери, за да може да поддържа нововъзникналия дух на национализъм и да подsigури неприкосновеността на населените с албанци земи. Сами Фрашери бил горчиво обиден от гръцките опити да елинизират и отделят албанските православни християни. Брат му Наим, поет, се присъединил към дружеството през 1882 г. и също като по-големия им брат Абдул се превърнал в една от най-влиятелните личности в албанското национално движение. По същото време комитетът продължавал да подпомага албанското културно дружество в Букурещ, което също се казвало *Drita*. То на свой ред подпомогнало създаването на първото албанско училище за момчета — християни и мюсюлмани, в Корча през 1885 г. Момичетата-мюсюлманки все още не посещавали училище.

Портата обаче отдавна била решила да прекрати албанските образователни дейности и под османски натиск учениците-мюсюлмани били принудени да напуснат училище. Ортодоксалният клир също оказвал натиск върху родителите да изтеглят децата си, като ги заплашвал с отлъчване от църквата. Първото албанско училище за момичета било създадено през 1891 г. пак в Корча. Понеже на образованието на момичетата било отдавано много малко значение, училището получавало финансова помощ главно от британски и американски религиозни мисии. Появили се и други училища, но всички те били закрити, предимно поради липса на средства, преди още Портата да ги затвори. В отговор албанците съз-

дали тайни дружества, които имали за цел да подпомагат преподаването на албански език, срещу което съпротива оказвало не само османското правителство, но и гръцкото духовенство.

Създаването на албански училища неизбежно поставяло на дневен ред въпроса за албанска азбука. Няколко години преди създаването на Призренската лига представители на албанската интелигенция се събрали, за да обсъдят спешния въпрос за албанския правопис. Възникнали обаче различни мнения между поддръжниците на арабския правопис, онези, които предпочитали гръцкия и привържениците на латинската азбука. По това време се използвали няколко различни азбуки, базирани на латинския, гръцкия или арабския правопис, което довело до още по-големи различия при обсъждането. Това толкова разгневило Васо паша ефенди, католик от Шкодра и привърженик на латинската азбука, че той написал поема, в която се казвало: „Албанци, вие убивате братята си и сте разделени на стотици части. Едни казват, че са християни, други, че са турци, трети, че са латини. Според други те са гърци и славяни и още някакви. Но вие всички сте братя. Свещениците и ходжите ви заблуждават, обединете се в една вяра: вярата на албанците и Албанската държава.“²² Искането за самостоятелна албанска азбука ставало все по-разпространено. Константин Кристофориди (1830–1895), който издал в превод на албански Библията и други произведения, писал: „Ако албанският език не е писмен, скоро Албания ще изчезне от лицето на земята, а името Албания няма да се появява на картата на света.“²³

Друг албански просветител, който имал голямо влияние, бил Фаик Коница, мюсюлманин, роден в Коница през 1876 г. Той открил и популяризирил разработките на Скендербег, като особено спомогнал за разпространяването на емблемата на Скендербег — двуглавият орел върху червен фон, който по-късно станал национален герб. През 1897 г. той започнал да издава в Брюксел списанието *Албания*, което разглеждало разнообразни теми, свързани с развитието на албанско национално съзнание. Коница вярвал, че обединението на албанците било необходимо за техния прогрес и национално развитие, но дори такъв отчаян патриот като него смятал, че Албания все още не е готова за независимост. Ето защо той предлагал автономия под господството на султана. Когато борбата за културно утвърждаване набрала сили, бекташиските *текета* се превърнали във важни центрове за тайно разпространяване на книги на територията на Албания, като дервишите изпълнявали функциите на куриери²⁴. През 1902 г. бил про-

каран нов закон, според който притежанието на албанска книга и дори използването на албански език при кореспонденция се смятало за наказуемо престъпление. Това означавало затваряне на всички училища, в които се преподавало на албански език.

Към края на века сред албанците в Италия, наречени арберешки, които през 1794 г. основали албанско училище в Калабрия, започнала да се появява албанската национална литература. Те активно се борели, за да популяризират чрез списанието *Flamuri Arberit* (Албанско знаме) целите на албанското национално движение в Италия и Европа. Италианските албанци намерили поддръжник в лицето на Елена Джика. Под името Дора д'Истрия, тази румънска принцеса от албански произход издала изследване на албанската националност, основано на фолклорни песни. В това и в други свои изследвания тя посочила „че албанците, макар и разделени от религията, образуват една нация и имат правото да се радват на свобода и напредък.“²⁵ Арберешите обаче не били в течение на политическите реалности в Османската империя. Те смятали, че с въвеждането на албанския език като официален в петте вилаета могат да определят Албания като национална територия, пренебрегвайки по този начин неалбанските елементи във вилаетите. През юни 1901 г. един делегат заявил пред Италианския парламент: „От бъдещето на Албания ще зависят правата и интересите на Италия в Адриатика. Онзи, който владее пристанището Вльора, ще бъде абсолютният господар на Адриатика.“²⁶

Генерал Ричоти Гарибалди, син на италианския революционен герой, също като баща си симпатизирал на албанската кауза. През 1904 г. той поел ръководството на албанското движение в Италия, ставайки президент на Консилио Албанезе, чиято цел била да получи италианска подкрепа за албанските национални възделения. И въпреки това, искреността на Гарибалди била поставяна под въпрос от много албанци. Фаик Коница обърнал внимание върху факта, че по време на Гръцко-турската война през 1897 г. Гарибалди помогнал на гърците да окупират Южна Албания, а през 1902 г. обявил пред света, че е готов да помогне на Македония, което означавало, че щял да окаже помощ на славяните да покорят половин Албания²⁷. Извън Италия албанските емигранти продължавали да създават патриотични дружества в Румъния, България, Египет и Съединените американски щати. Изданието, което имало най-голямо въздействие, било за пръв път публикувано през ноември 1901 г. в София и отново се наричало *Drita*. Сред читателите на списанието имало висши албански офицери от османска-

та армия и представители на държавната администрация, което определяло неговото нарастващо влияние върху официалното албанско мнение чрез чисто националистическата му програма, която акцентирала върху обединението²⁸. Основните албански дружества в Румъния се обединили и образували ново влиятелно дружество *Bashkimi* (Съюзът). В началото на двайсети век албанската колония в Америка се превърнала в най-влиятелната колония в чужбина. Имигрантите били главно православни от района на Корча и се били заселили предимно в района на Масачузетс, като те хен център бил Бостън. Издаването на седмичното списание *Kombi* от юни 1906 г. положило крайъгълния камък на тяхното национално движение²⁹.

Продължаващото отслабване на властта на Портата

Към края на деветнайсети век станало все по-очевидно, че Османската империя е в края на своето съществуване. И Русия, и Австро-Унгария ставали все по-загрижени за укрепването на тяхното влияние на Балканите. Поглъщането на Източна Румелия от България през 1885 г. на практика направило онова, което Русия не могла да постигне в Сан Стефано. Движението за албанска административна автономия продължавало да набира сили, когато станало ясно, че Портата няма да даде административна автономия по собствено желание. През 1903 г. хиляди албанци се вдигнали на бунт в Косово, нетърпеливи, че създаването на по-добри условия се бави и разгневени от деспотичното управление на султан Абдул Хамид. В същото време гражданите от района на Берат се вдигнали на въстание с призови за намаляване на данъците и замяна на всички правителствени служители с албанци. Това отслабване на османската власт послужило на Русия и Австро-Унгария като повод за намеса в работите на империята под претекст, че населението, изповядващо християнската религия, трябва да бъде защитено. Това на свой ред окуражило балканските съседи на Албания в техния стремеж към нови територии. Междувременно напрежението на Балканите значително нараснало в резултат на засиления натиск за прилагане на реформи в Македония, който Великите сили оказвали срещу Портата. Регионът, известен тогава под името Македония, бил заобиколен на север и изток от планините Шар и Родопи, на юг от Егейско море и планината Пинд и

на запад от езерата Преспа и Охрид. Нейното население от два милиона включвало почти всички етнически групи от Балканския полуостров — българи, турци, сърби, цигани, албанци, власи, евреи, гърци и македонски славяни. В Македония се намирало и най-важното стратегическо пристанище на Балканите — Солун.

Заради огромната стратегическа важност на Македония, балканските държави — България, Гърция и Сърбия — се стремели да получат главната част от нея, защото страната, която щяла да контролира Македония, щяла да бъде най-голямата сила на полуострова. И трите балкански държави обявявали Македония за тяхна по исторически причини, тъй като регионът е бил основна част от техните бивши империи. Сръбско-българската война през 1885 г. влошила отношенията между тези две страни и още повече изострила апетитите към Македония. Македония се превърнала в най-важен приоритет за българите, които кроели планове за нейното анексиране³⁰. Великите сили също осъзнавали стратегическата стойност на региона като връзка с Истанбул и турските проливи. Именно поради това те така яростно се съпротивлявали на създаването на по-голяма България в Сан Стефано. Те принуждавали Портата да извърши реформи, за да потуши нарастващото недоволство сред християнските поданици на империята. Първоначално султанът се съгласил, но след като Портата не провела обещаните реформи, из цяла Македония избухнали безредици. Най-накрая през януари 1903 г. в Македония били изпратени башибозуци (нередовна османска войска), по-голяма част от които били албанци.

На 2 август 1903 г. около двацет и пет хиляди македонски славяни започнали въстание, организирано от Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМРО), целта на което била да се превземе Битолският вилает и да се освободи Македония от турците. След жестокото потушаване на това въстание Великите сили спешно се опитали да приложат нова поредица от реформи, договорени в Мурцег, чрез които се надявали да умиротворят християнското население и вероятно да успокоят експлозивната ситуация. Преди обаче Портата да успее да проведе каквито и да било реформи, отряди, които действали по указания на Гърция, България и Сърбия, започнали да действат из цяла Македония, налагайки още по-голям терор. През пролетта на 1903 г. албански планинци, водени от мирдитите, също започнали въстание срещу Портата, настоявайки техният заточен водач Пренк Биб Дода да се завърне. През март косовците, които били предимно мюсюлмани, също се вдигнали на бунт срещу една от договорените в Мурцег реформи, която предлагала броят на християнската

полия в европейските провинции на Портата да бъде увеличен пропорционално на броя на тяхното население. Недоволството и яростните бунтове продължили през следващите години. През май 1905 г., когато жителите на Елбасан изгонили своя османски управител и шефа на жандармерията, султанът трябвало да изпрати войски, за да ги върне на постовете им.

През този период манастирите на бекташиите се превърнали във важни центрове на патриотична дейност. През 1905 г. бекташиите от селата близо до Гирокастра се вдигнали срещу османските власти, протестирайки срещу неправилното задържане в Янина на дервишите от *текето* Баба Хайдар, обвинени в националистическа дейност³¹. Тогава властта на Портата практически вече не съществувала, както пише английският журналист Уилям Милър:

Албания е една от загадките на Източния въпрос. Изглежда невероятно, че една хубава страна, с поне две пристанища, които могат да бъдат развити, разположена на няколко часа с параход от Италия, може да бъде най-нецивилизованата земя на Балканския полуостров и че в продължение на векове нито една европейска сила не е предприела никакви сериозни опити да я направи своя колония. Така тази, която би могла да бъде една от най-хубавите европейски страни, е оставена в състояние, в което в днешно време се намират само някои централноафрикански племена. Османското правителство има незначителна власт над страната и аз добре си спомням как преди няколко години османският министър в Черна гора изрази желание да посети албанския град Скутари и не се намери никой, който да пожелае да го закара заради страха от куршумите, които албанците винаги носят със себе си в големи количества. Тук истинската власт не е в ръцете на управителите, изпратени от Истанбул, а в ръцете на местните водачи, думата на които е практически единственият действащ в страната закон³².

Загиването на Османската империя се проявявало и в разпадащото се устройство на Албания и страната се нуждаела от неотложни икономически реформи. Макар пристанището в Шкодра да носело грандиозното име Сан Джовани ди Медуа, то почти с нищо не заслужавало подобна титла. Не бил построен дори и един път между пристанището и град Шкодра — който все пак бил главният търговски център в Северна Албания. Към края на века в Сан Джовани имало само няколко разрушени стари къщи, един отвратителен хан, няколко турски казарми и една доста хубава къща, собственост на австрийския параходен агент на Лойдс. Макар Сан Джовани да имал естествено добро пристанище, то било

почти изоставено и австрийците практически държели монопол върху албанската крайбрежна търговия. Пътешественици разказват за изнурителна осемчасова езда до Шкодра. Според един пътешественик

Пристанището Сан Джовани ди Медуа е отправна точка за Скутари в Албания; то фигурира в разписанията на Лойдс и е крайна гара на замислената железопътна линия. От друга страна, много малко са нещата, с които то би могло да се различи от останалата част на крайбрежието, един изгнил кей, няколко навеса, един хан и десет турски войника оправдават неговите претенции да се нарича град.

Той продължава да описва трудностите при излизането от Сан Джовани:

Не можеш да караш, защото първо няма екипажи, и второ — няма път. Затова е необходимо да наемеш някое хилаво и мудро конче и някой местен с чувство за ориентация и да поемеш по пътищата на страната с надеждата по някое време да стигнеш до града и езерото Скутари³³.

Милър бил също толкова поразен от занемарените албански крайбрежни градове:

Ако Медуа е една от многото турски пропуснати възможности, то Дурацо, следващото място по крайбрежието, е един ужасен пример на минало величие. Когато се разхожда по бедните и лошо павирани улици на този западнал град, следван от някой турски шпионин, подозиран от всеки парцалив войник край който мине, човек едва ли може да осъзнае, че това е било някогашният процъфтяващ Дирахим, началната точка на великия път Виа Егнация, стигащ до Константинопол³⁴.

Той продължава:

Търговията, манифактурата, селското стопанство, изкуството и литературата са също така изоставени в Албания. Има някакво потребление на евтини албански стоки... но пристанищата се състоят, като Медуа, от няколко канцеларии на безлюден бряг, и не са свързани с вътрешността с никакви обслужвани пътища... страната е гола и некултивирана, с изключение на няколко ниви и градини около всяко село³⁵.

Годините до 1908 г., през които Османската империя претърпявала дълбока икономическа, политическа и социална криза, били изпълнени с множество албански бунтове и въстания. Вълненията се разпространили из цяла Македония, където български, сръбски, гръцки и македонски отряди продължавали борбата за завладяване на територия и за налагане на тяхната националност

на жителите на тази територия. Въоръжените бунтовници станали постоянен белег на живота в цяла Македония, но суровите османски репресивни мерки срещу тях показвали, че шансовете за прилагане на реформи били много малки. Това предизвикало загриженост у Великите сили, чийто опити да подтикнат османското правителство към реформи били изпълнени с опасности. Една от причините за оцеляването на империята въпреки всички превратности била нейната неефективност, която създавала илюзията, че единствено запазването на структурата на режима може да доведе до постигане на толкова различните интереси. Корупцията играела ролята на делегиране на власт при насърчаването на частната инициатива в провинциите, в които няколко поколения управляващи прагматично установявали рамките на грабителство, които да не надхвърлят границите, осигуряващи неговото съществуване, съществувала някаква макар и незначителна стабилност³⁶. Когато положението в Македония се влошило, спешно бил създаден Комитетът за освобождение на Албания, за да даде някаква насока на албанското политическо движение. В началото на 1906 г. в Джакова бил създаден клон на комитета, оглавяван от косовския водач Байрам Цури. В другите вилаети също били създадени комитети. Скоро след това в Албания започнало партизанско движение. По това време Македония гъмжала от отряди, повечето от които били толкова недружелюбни към албанците, колкото и към османските войски. За да се защитават, албанците създали техни собствени отряди, наречени *чети*.

През този период Албания се превърнала в буфер между интересите на Австро-Унгария и на балканските славяните. През 1878 г. австрийците вече виждали в смелите албански протести срещу Берлинския конгрес доказателство, че те са една потенциално полезна преграда срещу пълната славянизация на Балканите³⁷. Албанците от североизточната част били заобиколени от славяни и чувствали, че самото им съществуване било изложено на карта. Въпреки тяхното недоволство обаче те предпочели да изчакат, докато заплахата от славяните намалее, преди отново да се вдигнат на въстание срещу Портата. С навременни и реалистични реформи и подобрена администрация империята вероятно би успяла да убеди албанските националистически движения да отложат исканията си за автономия. Би могла да се създаде една добра национална връзка и Портата успешно да превърне Албания в лоялна османска територия. При съществуващото положение, след десетилетия на пренебрегвани петиции и меморандуми, националистите чувствали, че е дошло време да пристъпят към действие.

3

Албанската независимост и краят на османското управление

Турската империя е стара къща, прогнила и разпадаща се. Тя е подпряна отвън и отвътре и никой не знае колко дълго ще издържи. Но ако някой се опита да я поправи и да премести една-единствена подпора — една-единствена тухла — тя ще се срути върху му. Твърде късно е да се поправи.

Едит Дърам, цитирайки възрастен албанец през 1908 г.,
„Горда Албания“, с. 273.

Към края на деветнайсети век в Османската империя се появил един нов политически фактор, чийто корени датирани още от 60-те години. Това било движението на младотурците, които сформирали либерална опозиция срещу тираничното управление на султан Абдул Хамид. Появил се едно ново зараждащото се чувство за „турска“ национална идентичност. Младотурците били продукт на извършените по-рано реформи и на по-доброто образование, което давали училищата, създадени по западен модел. Новият прочит на текстовете на Корана, подкрепящ вижданията на правителството чрез дискусии, съчетан с ново литературно движение, основано на френските образци, създали атмосфера на промяна и напредък. Така били положени основите за евентуалното отделяне на Турска национална държава от Османската империя. През 1906 г. младотурците основали Комитет за съюз и прогрес със седалище в Солун. Скоро били създадени клонове на комитета и в съседните градове и много албанци, които били членове на младотурската организация, членували и в Призренската лига.

Влиянието на движението на младотурците постепенно се разширило и сред армията, докато през юли 1908 г. едно общо и спонтанно въстание възвестило военен преврат, сваляло султана и довело младотурците на власт. Албанците, и особено косовци-

те, оказали сериозна помощ на революцията, понеже младотурците обещали да ги освободят от тежкото данъчно бреме и да им предоставят пълни конституционни права наред с техните традиционни привилегии. Младотурците също така ги уверили, че оръжието ще си остане собственост на албанците и че те ще имат право да основават училища, в които се преподава на албански език, както и че провинциите, населени с различните националности, ще получат автономия. Изборите за нов парламент били последвани от приемане на конституция, която сложила край на абсолютния режим. В цялата империя очаквали предстоящи промени.

За албанците обявяването на конституцията отбелязало началото на нова ера на свобода и равенство. Четите слезли от планините, много политически изгнаници се завърнали, появили се различни албански вестници, които използвали различни азбуки, за да пишат на албански. Като цяло албанците не вярвали, че новият режим ще продължи дълго, но го разглеждали като средство за постигане на тяхната цел. В новия младотурски парламент имало 26 албански депутати, повечето от които били видни фигури, като Исмаил Кемал, Хасан Прищина и Есад паша Топтани, ползващи се със силна местна подкрепа. Всички тези депутати работели за децентрализация на правителството, в резултат на което за кратко време албанците се радвали на османското благоразположение. Едит Дърам, поддръжничка на албанската кауза, застанала твърдо на страната на подкрепения от нея народ, който смятал, че благоразположението не може да замаскира типично европейското чувство за превъзходство, описва провъзгласяването на младотурската конституция по следния начин:

Загадъчното, непознато нещо, стоварило се върху земята: Беше 27 юли и всички в Скутари бяха развълнувани от новината за Конституцията. Какво, къде, как, кога, защо? — никой не знаеше ... Всичко, което се знаеше, беше „Конституция“ ... Официално Скутари прие конституцията едва на 2 август. Тълпата беше предимно от мюсюлмани, един турски представител на властта, стъпил на платформа, прочете някаква неразбираема прокламация на турски (език, който много малко от присъстващите разбираха) ... После един албанец-католик, директор на училище, скочи на платформата и заговори на албански — импровизирано обръщение — и хората чуха думите: „свободни сме“ ... Невъзможното беше станало. Потисканите с векове чувства избухнаха и хората като деца се понесоха във вихъра на радостта и надеждата!

Не без основание албанците смятали, че „конституция“ означава нова ера в правосъдието. В продължение на дванайсет дни имало празненства, танци и чествания. Дърам видяла как 1500 избрани представители на всички християнски племена триумфално преминали по улиците на Шкодра, за да приветстват конституцията, която щяла да даде равни права на всички националности, християнски и мюсюлмански. И все пак мюсюлманите се чувствали измамани от конституцията: „Те нямало да позволят младотурците да им измъкнат свободата, която си били запазили при старотурците.“² Скоро нетърпението започнало да взема връх. В село Ктела водачът на Дърам ѝ обяснил пред възторжената тълпа, че „досега Конституцията е пълен провал. Тя обеща да ни даде пътища, железница и училища, и да поддържа ред и правосъдие. Имаме я вече от цели два месеца и тя не е направила нищо от обещаното. Ние сме дали *besa* до Димитровден (след шест седмици) и ако тя не направи тези неща дотогава — сбогом Конституция.“³ Дърам се опитала да обясни най-подробно средствата и времето, необходими за да се построят железници, училища и се създаде жандармерия и че те ще трябва да плащат данъци за това. Отговорили ѝ: „Ако Конституцията не е достатъчно богата, за да направи тези неща, да върви по дяволите — и колкото по-скоро, толкова по-добре.“ Дърам се опитала да обясни неразбирането на ставащите събитията сред албанците: „от тази неясна, невидима Конституция те не разбирали и не можели да разберат нищо... Трудно е да те запратят от около четвърти век направо в двайсети, без да имаш време и дъх да си поемеш. Питях се дали Конституцията ги разбира по-добре, отколкото те нея.“⁴

Въпреки това новият дух на свобода довел до конкретни искания, свързани с албанския език. На 14 ноември 1908 г. в Битоля бил свикан конгрес, който да одобри албанска азбука. Той бил председателстван от Митхад Фрашери, племенник на братята Фрашери, и на него присъствали делегати от цяла Албания и представители на албанските колонии в чужбина. Понеже исканията за албанско национално развитие и автономия се засилвали, приемането на латинската азбука било разглеждано като средство за обединяване на християни и мюсюлмани, на геги и тоски, което да ги направи по-загрижени за тяхното общо наследство. Най-накрая се появили две течения, първото фаворизирало латинската азбука; второто подкрепяло истанбулската (арабска) азбука. Най-накрая било постигнато съгласие да се приемат и двете азбуки — едва ли това било идеалното решение, но все пак то позволявало матери-

алите, публикувани в северната част, да бъдат четени и на юг, и обратно. Младотурците естествено подкрепиха истанбулската азбука и организирали демонстрации в нейна поддръжка. Първоначалната цел на младотурците била да използват конгреса като демонстрация пред европейската и османска общественост, че албанците подкрепяли конституцията, били готови да я защитават и сред тях няма сепаратистки тенденции⁵.

Оказало се трудно обаче да се набере адекватно финансиране за албанските училища. Мюсюлманите в Северна Албания, особено в Шкодра и Косово, неохотно приемали писменост, различна от тази, на която бил написан Коранът. Те не били благосклонни и по отношение на преподаването на албански език, понеже признавали единствено турския като официален държавен език, въпреки че мнозинството не го разбирало. Като цяло северните мюсюлмани били проосмански и проислямски настроени и за сетен път тази привързаност към стария ред се превърнала в пречка за национално развитие. Те били разглеждани от повечето наблюдатели като най-назадничавата и фанатична от всички албански религиозни групи. През 1908 г. австро-унгарският консул в Призрен — Прохаска, докладвал за слабия отзвук на националистическата пропаганда, извършвана от южните тоски. Хората били силно повлияни от старите родове и техните водачи, които нямали почти никакъв интерес от националния въпрос. Той обаче докладва за съществуването на някои националистически действия сред по-младите студенти. В някои райони като Призрен националистическите идеи срещали одобрение поради силното османско влияние; там вярата в исляма на отделния индивид се разглеждала като много по-важна от неговите национални чувства⁶.

Към края на годината Северна Албания била залята от кроежи на враждебни действия. Ситуацията в Македония се влошила, понеже българските революционери засилили дейността си. През юни 1908 г., когато Великите сили решили да възродят програмата за реформи в Македония, младотурците видели в това нова заплаха за империята, тъй като реформите можели да доведат до автономия на Македония, която щяла да включва албански територии и дори до евентуалното ѝ обявяване като независима държава. Дърам усетила предстоящия конфликт: „Както най-общо описах това в Скутари, в края на ноември 1908 г., военните облаци се съгъстяваха по всички граници и срещу младотурците се зараждаше едно недоволство, планинците предчувстваха приближаващото кръвопролитие.“⁷ Районът се превърнал в разсадник на интриги и

Шкодра гъмжала от чуждестранни консули. Призрен, също като Шкодра, бил център на конспирация, с шпиони на всеки консул, които докладвали за действията на дипломатите. От Призрен Дърам наблюдава:

Всяка страна, която крои планове да вземе парчета, когато европейската част на Турция се пръсне, има консул на съответното място. Русия представлява славянските интереси, за да предяви претенции към една толкова стара земя, каквата е Сърбия. Пробивният австриец е там, за да подпомогне плановете на своята страна „Напред, Австрия“, а Италия е трябвало да внедри там хора, които да следят какво прави той⁸.

Първоначално младотурците изпълнявали дадените от тях обещания и в края на 1908 г. те не само гласували изборителен закон, но позволили и да бъдат проведени избори. И все пак не след дълго различията между албанците и младотурците се проявили. Изборителният закон от септември 1908 г. казвал, че кандидатите трябва да се представят като османци и трябва да знаят турски език. Това изключвало мнозинството албанци — както мюсюлмани, така и християни. И все пак, колкото и да не се доверявали на младотурците, албанците също толкова се страхували от връщането на стария абсолютистки режим. Те продължавали да поддържат тезата за по-голяма децентрализация вътре в империята и да искат автономия за националните си региони, докато младотурците предприели поредица от мерки, насочени към укрепване на централната власт. Следователно сблъсъкът бил неизбежен, защото младотурците били абсолютни противници на национализма в границите на империята и вярвали в наложената турцификация на всички поданици като средство за запазване на целостта и силата на империята.

— Австро-унгарските и италианските планове за разширяване на тяхното влияние в Албания били осуетени от младотурската революция. Основната тревога на Австрия била, че Сърбия, под патронажа на Русия, щяла да асимилира Босна и Херцеговина, създавайки по този начин една Велика Сърбия. Виена смятала, че контролът над Босна и Херцеговина е жизненоважен за осигуряване на нейната сигурност в Далматинското крайбрежие и за намаляване на сръбското, и което е по-важно, на руското влияние там. И така на 5 октомври 1908 г. Австро-Унгария обявила анексирането на Босна и Херцеговина. Последващият дипломатически скандал подтикнал Русия да организира балканските държави да се противопоставят на монархията на Хабсбургите. В Албания анексира-

нето на Босна предизвикало гнева на мюсюлманите както срещу католиците (които естествено били под австрийска закрила), така и срещу Портата, че го е допуснала. В една необмислена реакция срещу анексирането османското правителство бойкотирало всички австро-унгарски стоки, но понеже по-голямата част от вноса в Шкодра идвал от Триест, градът и неговите околности страдали жестоко. За да премахне албанските опасения от чужда интервенция, Австрия отново уверила северните албанци, че не възнамерява да анексира населените с албанци земи и че понеже смятала Новопазарския санджак за албанска територия, тя нямало да позволи на други държави да го заграбят за сметка на албанците. Австрийският външен министър граф Голучовски твърдо вярвал, че ако балканският статус не можел повече да бъде запазен, Австро-Унгария трябва да настоява за права върху Босна, Херцеговина и Новопазарския санджак, защото Сърбия и Македония трябвало на всяка цена да бъдат държани настрана; а Русия и Австро-Унгария трябвало по-късно да се споразумеят, за да са сигурни, че нито една балканска държава няма да се разраства толкова, че да се наруши балканският баланс⁹. България междувременно се възползвала от възможността да обяви своята пълна независимост от турците.

Тези дипломатически усилия съвпаднали със засилената активност на гръцките чети в Епир, докато не станало очевидно за всички, че Портата едва удържала разбунтувалите си поданици. Когато облаците на войната се сгъстили, малкото сърби, които все още живеели в Косово, отчаяно се опитвали да заявят своето присъствие в провинцията, изплашени от възможни албански нападения. По това време сърбите с малки изключения живеели само покрай сръбската и черногорската граница, обединени в градове като Пея (Печ), Митровица и Бераря. Пътувайки из Косово, Дърам пише за сръбското положение в района на Призрен:

В училището, хубава сграда, неотдавна разширена, се обучаваха около стотина ученици. Много идваха дори от Черна гора. Аз го разгледах с тъга. Изглеждаше пълно безразсъдство да направиш голямо и скъпо сръбско теоложко училище в албански мюсюлмански град и да докарваш учители и ученици, когато бяха нужни толкова средства за развитието на свободните сръбски земи... Белият замък на цар Лазар не беше нищо друго освен един сън от миналото. През деня около нас бяха албанците, готови да защитават с оръжие земята, която някога е била тяхна...

Чувствах, че що се отнася до Призрен и неговите околности, каузата беше изгубена, мъртва и отнесена — толкова изгубена, колкото беше

Кале за Англия и английските претенции по отношение на Нормандия... И затова аз многократно проклинах Берлинския договор, който не даде на тези хора исконно сръбските земи на Босна и Херцеговина, където те биха могли да съберат своите разпръснати сили и да се развиват, а позволи да бъдат разпокъсани от Австрия¹⁰.

В Косово сърбите и черногорците продължавали да бъдат в особено и очевидно подчинено положение; дори къщите им не можели да изпъкват и да бъдат на по-видно място от тези на техните съседи мюсюлмани. Този факт бил отбелязан от Лев Троцки, който бил изпратен на Балканите като военен кореспондент на вестник *Правда*. Той пише:

Албанските селища са много по-добри, по-богати от сръбските. Сърбите, дори богатите, не си строят хубави къщи в селата, където има албанци. Ако сърбин има двуетажна къща, той се въздържа да я боядиса, за да не изглежда по-хубава от албанските къщи¹¹.

Дърам обобщава слабото сръбско присъствие в Косово и албанската решимост да се прочисти провинцията от останалото там славянско население:

Албанците говорят почти само албански език, докато разпръснатите сърби обикновено говорят и двата езика и когато към тях се обръщат на сръбски, те често отговарят първо на албански. Ако това не е било резултат от инструкция, дълго време внушавана отвън, вероятно сърбите са щели да бъдат почти, ако не доста погълнати и потиснати по това време... В душата на албанеца твърдо е пуснала корени вярата, че земята винаги му е принадлежала. Сърбите са го завладели, господствали са над него в продължение на няколко века, били са изгонени и никога повече няма да се върнат. Той трябва да направи с тях това, което те са направили с него¹².

Засилващата се опозиция срещу младотурците

В началото на 1909 г., когато новият режим започнал да показва своята истинска природа, разочарованието от конституцията силно нараснало. След като укрепили властта си, младотурците скоро отстъпили от своите обещанията към албанците и към другите поданици на империята. Режимът сега планирал да ускори непрекъснатата турцификация на различните османски васални страни. Станало изключително трудно да се изповядват пуб-

лично национални идеи, които не били проосмански, или да се обсъждат каквито и да е политически действия в новосформирани албански културни клубове и дружества. Едно забележително изключение било Дружеството на британската и чуждестранната библия, което, за завист на всички, получило от султана разрешение да превежда и продава библии и християнска литература в Албания. Така дружеството подsigурявало единствения източник на материали за четене на албански език, когато имало забрана върху всички други печатни материали на албански език. Дърам описва метода, използван от Портата, за да заглуши гласовете на националистите: „Когато дервиш Хима, добре известен образован албанец, се завърнал в Скутари след дълго пребиваване в Европа, той бил арестуван, защото е говорил за надеждите на Албания и бил хвърлен в затвора. Според новото правителство нямало албанска нация; всички били османци.“¹³

Общото чувство на разочарование най-накрая довело до открит бунт, особено на север. През лятото на 1909 г. косовските мюсюлмански родове, водени от Иса Болетини, се вдигнали на въстание срещу младотурците, които заплашвали, че ще ги лишат от всички привилегии, дадени им от султана. Те особено възразявали срещу плащането на нови и по-високи данъци. Наложило се Портата да изпрати петдесетхилядна войска, за да потуши въстанието. От този момент нататък косовците се превърнали в най-яростните противници на младотурския режим. Първоначално младотурците смятали албанците за естествен съюзник и поддръжник и не осъзнавали размерите на албанското национално чувство, засилило се от времето на създаването на Призренската лига. Те не знаели за появата на ново, вдъхновявано от интелигенцията албанско национално съзнание, което негодувало срещу младотурската идея за централизирана империя. Албанските водачи, като Фаик Коница, пътували из цялата страна, подчертавайки важността на съюза между мюсюлмани и християни. В резултат на това албанците започнали постепенно да виждат себе си не само като мюсюлмани, жители на една мюсюлманска империя, но и като членове на албанската нация.

През септември още един конгрес в Елбасан поставил нови въпроси, свързани с проблемите на образованието и културата в Албания. На него присъствали 35 делегати, всички от Централна и Южна Албания. Конгресът официално потвърдил решението от Битоля да се използва латинската, а не арабската азбука за писмения албански. Латинските букви се смятали по-подходящи и от

арабските, и от гръцките знаци и по-лесно се научавали. Латинската азбука в по-голяма степен от другите писмености отговаряла и на гласните и съгласни звуци в албанския език. Нещо повече, албанските образовани среди горели от нетърпение да се възползват от всяка възможност за създаване на тяхна национална индивидуалност, да се разграничат от очевидната назадничавост на Османската империя и да влязат в по-тесен контакт със Запада¹⁴. Освен това било решено да се отвори колеж за подготовка на учители в Елбасан. Този колеж, първи по рода си, бил открит на 1 декември 1909 г. Албанците може и да били „свободни“ да отворят колкото си искат училища, но те били сериозно възпирани от липсата на средства, от използването на няколко азбуки и от отпора, който срещали от страна на консервативните мюсюлмани. В Шкодра, Битоля и Елбасан ходжите и молите осъдили използването на латинската азбука като насочено срещу интересите на исляма. Пропастта между албанците и младотурците се разширила, когато османското правителство направило всичко възможно, за да предотврати приемането на латинската азбука. Младотурците не могли да останат безразлични към перспективата за нови албански училища и в отговор закрили всички албански вестници, национални клубове и училища, като решително се опитали да потиснат албанския национализъм.

Гърците също търсели начин да ограничат разпространение на национализма сред южните православни албанци не само на територията на Албания, но и в албанските колонии в Америка. Православните албанци в Съединените щати били много активни в пропагандирането на националното съзнание сред албанските американци и през 1906 г. един православен албанец основал Национално движение в Америка, като неговата първа проява било издаването на вестник *Kombi* (Нация) в Бостън. Тези националистически действия обаче били в разрез с желанията на гръцкия патриарх в Истанбул и той заплашил да отлъчи от църквата албанците, които използвали своя роден език. През 1908 г. в Кърча била създадена Православна лига, за да се противопостави на следваната от Патриаршията политика на елинизация и намеса в работите на Албания¹⁵. Първата албанска православна църква била основана в Съединените щати и на 22 март 1908 г. в бостънската зала „Рицарите на честта“ била отслужена първата литургия на албански език, приключила набързо поради възражения от гръцка страна. Предишната година в Хъдсън, Масачузетс, починал един млад албанец и местният гръцки свещеник отказал да извърши опелото под предлог, че младежът бил албански националист и „автома-

тично отлъчен“ от църквата. Понеже в околностите нямало никакви други православни свещеници, починалият бил погребан без никаква религиозна служба. Инцидентът събудил възмущение сред албанците в Масачузетс и те направили събрание, на което било решено да се ръкоположат албански свещеници. Поканили Фан С. Ноли да изпълни мисията и той с нетърпение приел. Платон, руският архиепископ на Ню Йорк, го ръкоположил като свещеник на 8 март 1908 г. на двайсетгодишна възраст¹⁶. На този млад мъж му било предопределено да изиграе водеща роля в албанската история между войните.

Друга важна пречка за разпространението на албанските национални идеи и образование била очевидната трудност на физическата комуникация. „Балкани“ е персийска дума, която означава планина и голяма част от Албания, също като съседна Черна гора, била изолирана от империята в своята планинска крепост. Пътуването било изключително трудно и често опасно. През 1912 г. имало едва сто и петдесет километра павирани пътища и те били предимно в южната част на страната. Загубата на Босна и Херцеговина и България било тежък удар върху духа на младотурците, които в края на краищата дошли на власт, за да спасят империята. Затова през април 1909 г. старата консервативна гвардия предприела бърза контрареволуция, която свалила младотурците от власт и възстановила бившия абсолютен режим. Организаторите на въстанието вярвали, че те ще намерят лесна подкрепа сред северните албанци, които негодували срещу загубата на привилегии при управлението на младотурците. И все пак, колкото и консервативни да били тези албанци, те не подкрепили завръщането на Абдул Хамид, който според тях щял да спъва албанското национално и културно развитие. Въстанието, което получило слаба подкрепа извън Истанбул, скоро било потушено от младотурските войски. Султан Абдул Хамид бил на свой ред свален от престола и на негово място на трона бил поставен по-малкият му брат Махмуд, който бил оръдие в ръцете на младотурците.

Политиката на османизация

Младотурците сега бързали да пропагандират идеята за единство на народите в империята под наименованието „османизация“.

В Солун Комитетът за съюз и напредък прокара на бързо поредица от мерки, повечето от които силно ограничавали вътрешната автономия на немюсюлманските общности. Първата стъпка към насилствената османизация на албанците било пълното отричане на тяхното съществуване. Но когато в Османското събрание мийстерът на вътрешните работи заявил, че няма албанска националност, той бил яростно опроверган с викове „Var, Efendim, Var!“ („Има, ефенди, има“) от албанските народни представители¹⁷. Била планирана широка реформа в армията, както и единна образователна система за цялата империя. Отсега нататък турският щял да бъде официален език в гимназиите за всички националности. Щяло да има задължителна военна служба за всички националности плюс значително увеличаване на данъците, за да могат да се осъществят всички тези скъпи реформи. През май 1909 г. младотурците изпратили военна експедиция в Косово, за да се справи със съпротивата срещу преброяването на населението, в което албанците виждали прелюдия към задължителната военна служба и събиране на данъците. И все пак основната цел на тази експедиция било задавянето на опасния Иса Болетини, който притежавал върховна власт над албанците в Косовския вилает и предвождал съпротивата. Макар че османците изравнили селото на Болетини със земята, самият главатар успял да избяга. Британският полковник Обри Хърбърт, който по-късно станал защитник на албанската кауза, пише за своята среща с великия албански водач в Митровица, през август 1912 г.:

Вървахме бързо по улиците в покрайнините на града към един хан, където Иса беше дошъл да се срещне с мен. Той беше обграден от няколко от неговите диви албански планинци, покрити от главата до петите с оръжие. Влязох в малка стаичка, където видях Иса Болетини, много висок жилав, добре сложен албанец, с орлов поглед и неспокойни очи и красиво жестоко лице, облечен в гегски национални дрехи¹⁸.

Били приети няколко нови закона, насочени към укрепването на централната власт, ограничаване на колективните и индивидуални свободи и разбиване на съпротивителните движения. През ноември в Истанбул бил приет „закон за четническите отряди“, който гласял, че участието в тях се наказва със смърт. Новият закон казвал, че националните дружества могат да съществуват само ако се въздържат от каквото и да е обсъждане на политика и се занимават единствено с културно-просветителски цели. Така младотурците се опитвали да отслабят албанското национално дви-

жение. Сред албанците имало сериозна опозиция срещу усилията на правителството да спре разбойничеството чрез разоръжаване на северните племена. Друга важна причина за влошените отношения бил неспирацията конфликт, възникнал около албанската азбука. Младотурците продължавали да настояват за използването на традиционната арабска писменост, но през пролетта на 1910 г. в северната и южната част на Албания имало многолюдни събрания в подкрепа на много по-простата латинска азбука. Като цяло албанците нямали вече никакви илюзии и през периода от 1909 г. до избухването на Балканската война през октомври 1912 г. албанската история представлявала една хроника на бунтове и тяхното потушаване.

Едно от най-сериозните албански въстания избухнало в Прищина през март 1910 г., след като хората отказали да плащат нови тежки данъци, наложени от Истанбул върху вносните стоки. Бунтът скоро се разпространил из цяло Косово. В отговор Портата изпратила в Косово двайсет хиляди души, водени от генерал Шефкет Тургут, за да потушат въстанието и да разоръжат народа. Жестокостта, с която било потушено въстанието — цели села били изгорени и албанските водачи били публично бити с камшик — само продължила вълненията¹⁹. След пет месеца османските сили отново си възвърнали контрола над вилаета, но много от въстаниците избягали в Черна гора и били последвани от значителен брой бежанци, изправяйки Черна гора пред риска от конфликт с Портата. Макар косовците да били сред първите поддръжници на младотурската революция, те скоро били принудени да защитават националната си цялост от нея.

Младотурците установили управление на терор в цяла Албания, което накарало Русия да предупреди османското правителство да не разширява враждебните действия срещу Черна гора. През март 1911 г. католическите племена заедно с хиляди бежанци от Косово, които били избягали в Черна гора, се вдигнали на общо въстание. Борбата се водела по албанско-черногорската граница и Подгорица се превърнала в седалище на въстаниците благодарение на подкрепата, която албанците получили от черногорския крал Никола (приел титлата крал през 1910 г.), осигурил оръжия, от които въстаниците се нуждаели, за да продължат борбата. Положението било изгодно за краля, защото освен че така албанците щели да бъдат свързани с Черна гора, техните сили щели естествено да отслабнат от продължителните борби и те щели да бъдат по-склонни да се съюзят с Черна гора в неизбежния ѝ

конфликт с Портата. Най-накрая Австро-Унгария, която чувствала, че престижът ѝ като защитник на албанските католици бил поставен на карта, дала на Портата да разбере, че не може повече да пренебрегва жестокостите срещу католическите племена и ще бъде принудена да предприеме някакви действия, ако това продължи. Това било достатъчно, за да спре Портата. Изпълнена със страх пред възможна австрийска намеса, на 12 юни 1911 г. тя обявила, че самият султан щял да посети Косово и да обяви обща амнистия за албанските въстаници. С надеждата да прекрати бунта и да успокои населението, султан Мехмед V подписал декрет за амнистия и позволил отварянето на албански училища. След като вече нямало нужда да предлага убежище на въстаниците, крал Никола посъветвал албанците да приемат мирните предложения на султана и да се завърнат в техните изгорени и пљачкосани домове.

От страх, че събитията в Косово могат да се повторят и другаде, османските власти насочили своето внимание към Централна Албания. Населението там било насилствено разоръжено, били създадени военни съдилища и стотици албанци, арестувани за националистическа дейност, получили тежки присъди. Албанското съпротивително движение било все още до голяма степен диктувано от местен сепаратизъм: защото не съществувала общо-призната албанска власт, която да координира и насочва националистическата кауза и племената продължавали да действат независимо едни от други, по тяхна собствена преценка и в защита на техните собствени специфични интереси²⁰. През лятото на 1911 г. условията на живот в северната част били сурови в резултат на опустошенията, които войната нанесла на хиляди семейства. Със свои собствени средства Едит Дърам правела всичко възможно, за да осигури най-необходимите храна и дрехи за бедстващите, сред които били и някои от хората, предложили ѝ своето топло гостоприемство по време на нейното пътуване през 1908 г., когато тя получила прозвището Kraljica e Malesorevit (Кралицата на планините). Тя пише за жестокото нещастие на болните, но също така споменава как самите традиционни обичаи на хората причинявали ненужна смърт:

Детската смъртност в Северна Албания е убийствено висока. Детето, стегнато повито, винаги лежи в дървена люлка, върху която е завързана с върви дебела и тежка вълнена покривка... дебела, колкото обикновена рогозка и спира почти всичкия въздух. Ако детето е здраво, то се извежда навън... и има достатъчно чист въздух, но ако е болно, само смърт-

та го освобождава от неговия затвор. То е винаги вътре, нещастната майка най-ревниво следи то да не бъде отвито и за секунда. Тя дори го кърми, като слага цялата люлка на коленете си и повдига едно съвсем малко ъгълче от фаталната завивка. Допирът с вода според нея щял да бъде фатален. Мръсно, пребледняло от липсата на светлина и отровено от заразния въздух, детето вехне и умира въпреки амулетите, окачени около главата и врата му, за да го предпазват от Щрига и околото на Дявола.²¹

Балканската война и създаването на Албанската държава

Истинското разпадане на Османската империя започнало с декларацията на Италия, която, водена от надежда за завладяване на Триполитания (съвременна Либия), обявила война на Портата през септември 1911 г. Османските сили били лесно победени, понеже провинцията била слабо защитена. Портата не можела да изпрати експедиционен корпус, поради контрола на Италия по море. Следователно за италианските войски не било никак трудно да окупира крайбрежния район. Отчаяно нуждаейки се от подкрепа, Портата била принудена да влезе в политически преговори с албанците. Вероятно предчувствайки, че е достигнал до положение, от което няма връщане назад, султанът се оттеглил зад високите стени на двореца си с изглед към Босфора, за да подsigури своето оцеляване в атмосферата на заливашия разединената му империя революционен национализъм. Другите балкански държави видели в слабостта на Портата възможност за изпълнение на техните планове за присъединяване на територии от империята. През есента на 1911 г. из районите на Албания действали албански чети, съставени от мюсюлмани и християни. Сръбското и черногорското правителство активно поддържали тези албански отряди. За да не се стигне до сключване на мир между албанците и Портата, което можело да доведе до създаване на автономна Албания, балканските държави разпалвали вражда между двете страни. Всъщност новосформираната сръбска тайна организация Ujedinjenje ili Smrt (Съюз или смърт), известна сред населението като Черната ръка, предложила на албански лидери като Иса Болетини оръжие и пари, за да ги подтикне към бунт. Портата се опитала да умиротвори албанците още веднъж, като обещала финансова подкрепа за албанските културни дейности. Но по това

време репресивните мерки на младотурците и нарушените обещания само засилили влиянието на националистическите и сепаратистки идеи върху албанците. През март 1912 г. балканските държави образували съюз, съзирайки в това най-добрата възможност за изпълнение на техните национални амбиции, като се споразумели да разделят европейската част на Османската империя помежду си. Първият договор, между Сърбия и България, съдържал споразумение за сръбското анексиране на Косово и Северна Албания, но оставял голяма част от Македония неразпределена. Последвал нов договор срещу Портата, сключен през май между България и Гърция. Още един договор бил подписан през октомври — на Черна гора със Сърбия и България²². Така бил сформиран Балкански съюз, чиято главна цел било изгонването на турците от Европа. Основната грижа на Сърбия била да си осигури излаз на Адриатическо море и да се предпази от бъдещо нашествие на Австро-Унгария на Балканския полуостров. Чрез дипломатически маневри Сърбия се надявала да получи разрешение за изграждане на Адриатическа железопътна линия от румънската граница до албанското пристанище Сан Джовани ди Медуа. Друг мотивиращ фактор за създаването на Балканския съюз бил националният подем сред албанската общност. Балканските държави се страхували от създаване на автономна Албания, която при евентуално поражение на Портата щяла да бъде много по-трудно поделена помежду им, отколкото ако си останела османска провинция. Тяхното очакване за предстоящото поражение на Портата се основавало, както винаги по време на война с голяма сила, на факта, че армията ѝ била неподготвена, правителството било разкъсвано от политически борби и водачите били разделени по множество въпроси.

През лятото на 1912 г. Сърбия и Черна гора изпратили куриери и поканили албанските водачи да обсъдят ролята, която Албания може да изиграе в бъдещата война срещу Портата. Милан Милоевич, сръбски консул в Прищина по време на въстанието през 1912 г., смятал, че разглеждането на албанското движение като незначително явление в контекста на разрастващата се балканска криза било голяма грешка. Той разбирал, че албанците започват все по-силно и категорично да заявяват своето съществуване като отделен народ и подчертавал, че това трябва да се приеме сериозно²³. Косовските водачи Хасан Прищина, Иса Болетини, Байрам Цури и Байрам Даклани се нуждаели от малко насърчаване, за да призват хората на бунт. По това време Северна и голяма част от Централна и Южна Албания били вече на бойна нога. Още пове-

че албански войници започнали да дезертират от османската армия. Окупирането на Скопие (Шкуп) от почти 30 000 въстаници, водени от Иса Болетини, предизвикало тревога в Истанбул, понеже Портата се борела да умиротвори албанците преди предстоящото нападение от балканските съюзници. През септември цяло Косово, както и Централна и Южна Албания били в ръцете на бунтовниците.

В резултат на албанските успехи османската администрация била напълно парализирана. Правителството в Истанбул било принудено да се оттегли в полза на Мухтар паша и неговите последователи, които се противопоставяли на политиката за радикална турцификация, водена от Комитета за съюз и прогрес. Новата османска администрация убедила много албанци да прекратят вълненията чрез обещанията за по-нататъшни реформи и свободни избори, макар че други, които имали по-дълга памет, отказвали да отстъпят от исканията. Едновременно с това обаче албанците се страхували, че при победа на балканските държави те могат да окупират земите им. Ето защо те решили да преустановят своите действия, докато си набавят собствено въоръжение. В същото време те приели предложението на Портата да се даде на нетурското население правото да бъде управлявано от администратори, които говорят неговия език. Видният албански водач Исмаил Кемал, бивш висш служител в османската администрация, осъзнавал, че запазването на албанската територия зависи от съперничеството между Великите сили. Той смятал, че Австро-Унгария е единственият потенциален защитник на Албания. По това време обаче Австро-Унгария се борела за запазването на съществуващия статус и посъветвала албанците да останат в Османската империя, което най-добре щяло да гарантира тяхната сигурност. Австрия се страхувала, че отслабването на косовците ще укрепи панславизма, защото Косово изпълнявало ролята на буфер срещу сръбските експанзионистични намерения на юг.

Междувременно за голяма изненада както на Портата, така и на Европейските сили, на 8 октомври 1912 г. Черна гора внезапно започнала враждебни действия срещу Портата, нападайки Албания. Сърбия, България и Гърция също обявили война на Портата. Албанците се надявали да следват курс на неутралитет и неучастие, но разбрали, че това е невъзможно, понеже османската армия се предала по-бързо от очакваното и балканските съюзници навлезли навътре в албанска територия. Следвайки старата догма „По-добре избири познатото зло“, албанците се сражавали с тур-

ците срещу балканските армии. Портата обаче след първите превратности се опитала да използва албанските военни части, за да защити отстъпващите си армии — стратегия, която помогнала да се ускори дезертирането на албанците от фронта²⁴. Избухването на Балканската война заварило западния фланг на Османската империя относително незащитен, с голяма част от армията, разположена по крайбрежието на Мала Азия и Сирия. Великите сили трябвало да признаят, макар и неохотно, че империята е пред прага на разпадане и съществуващото положение няма да може да бъде поддържано повече. Загрижеността на Австрия нараснала, когато тя осъзнала размера на кризата отвъд южната ѝ граница. В случай на поражение на Османската империя Австрия планирала да окупира Косово, както била направила в Босна и Херцеговина, предотвратявайки по този начин обединението на Сърбия и Черна гора.

Докато султанът отчаяно търсел посредничеството на Великите сили, албанците окончателно се примирили с факта, че Османската империя щяла скоро да бъде изхвърлена от Европа. Исмаил Кемал посетил Виена и Будапеща в търсене на дипломатическа подкрепа от Австро-Унгария, където пледирал за националните права на албанския народ и неговата страна. Кемал знаел, че е дошло време да направи предложение за независимост, преди балканските съюзници да получат пълен контрол над албанската територия. В своите спомени той пише: „Когато балканските съюзници обявиха война на Турция и българските армии окупираха Кърк-клисе, а сърбите заграбиха Шкуп, аз осъзнах, че за нас, албанците, е настъпило време да вземем енергични мерки за нашето собствено спасение.“²⁵ Той се върнал в Албания и след като останал няколко дни в Дурьс, пристигнал на 26 ноември във Вльора.

Основното опасение на Австро-Унгария било, че Гърция и Сърбия щели да разделят Албания по река Шкумбини. Министърът на външните работи Берхтолд подчертавал, че при никакви обстоятелства не трябва да се позволява на Сърбия да се разширява до Адриатика. Този принцип отразявал предимно страха, че сръбското пристанище може един ден да стане руско (или както се страхувал ерцхерцог Франц Фердинанд — италианско пристанище); основателното опасение на Виена относно ефекта върху южните славяни от прекалено голямо засилване на сръбския престиж и желанието да се ограничи сръбската икономическа независимост, като тя бъде принудена да прокара своя път до морето през австро-унгарска територия²⁶. Австрия осъзнавала, че в момента единствено създаването на независима Албания можело да

осигури интересите на Хабсбургите в района. Така с дипломатическата подкрепа на Виена 83 делегати, християни и мюсюлмани от цяла Албания, се събрали на конгрес във Вльора на 28 ноември 1912 г. Тук, при изключително рисковани обстоятелства, била издигната емблемата с двуглавия орел на Скендербег и била обявена независимата албанска държава.

По същото време по-нагоре по крайбрежието сръбските армии приближавали към пристанището Дуръс и следователно към постигането на тяхната основна цел за излаз на морето. Зверствата, извършени от сърбите по пътя им към Адриатика, били документираны от значителен брой писатели и журналисти. Сръбският социалистически писател Димитри Тукович пише: „Буржоазната преса вдигаше вой за безмилостно изстребване, а армията изпълняваше заповедите. Албанските села, напуснати своевременно от жителите си, бяха изгорени; по същото време имаше варварски кремации, при които бяха изгорени живи стотици албански жени и деца.“²⁷ Лев Троцки изслушал следния разказ от един сръбски офицер:

Ужасите всъщност започнаха веднага щом влязохме в Косово, цели албански села бяха превърнати в огнени кладни, жилища, собственост, събирана от бащи и деди, бяха обхванати от пламъци, картината се повтаряше през целия път до Скопие. Там сърбите нахлуха в турските и албанските къщи и изпълняваха една и съща задача всеки път: грабежи и убийства. Два дни преди моето пристигане в Скопие жителите се събудили и видели купчини от албански тела с отрязани глави. Сред войниците можеше да се видят сръбски селяни, дошли от всички части на Сърбия под предлог, че търсят синовете и братята си. Те прекосиха косовската равнина и започнаха да грабят, населението от района около Враня масово се стичаше в албанските села, за да взема всичко, което се изпречеше пред очите им. Селянки дори отнасяха врати и прозорци на албански къщи²⁸.

Положението на правителството във Вльора станало още по-несигурно, когато балканските съюзници проникнали дълбоко в албанската територия. Докато сръбската армия приближавала албанското крайбрежие, Австро-Унгария предупредила Сърбия, че няма да ѝ разреши да окупира което и да е адриатическо пристанище. Когато гръцката флота атакувала албанското пристанище Вльора на 3 декември, Австрия и Италия предупредили Гърция, че няма да ѝ позволят да превземе града. От времето на Берлинския конгрес Албания се била превърнала във важен плацдарм на австро-италианското сътрудничество и съперничество. През декември 1900 г. двете страни подписали специално споразумение

за Албания, където и двете енергично защитавали своите стратегически, търговски и културни интереси. От 1911 г. Италия наистина насочила фокуса на своята дипломация към Адриатика. Албания била особено важна, понеже италианците разглеждали остров Сазан, разположен близо до пристанището на Вльора, като „Адриатическия Гибралтар“. В началото на декември 1912 г. Сърбия и Черна гора сключили примирие с Портата. Гърция обаче отказала и нейните войски настъпвали навътре в Албания. Рухването на политическия ред в Албания дало възможност на една от Великите сили да се намеси и да се установи в района.

Конференцията на посланиците

Бъдещето на Албания било дискутирано на набързо свиканата Конференция на посланиците, проведена в Лондон през декември 1912 г. Конференцията, която била председателствана от британския външен министър сър Едуард Грей, обсъдила три основни въпроса: международния статут на Албания; организирането на нова албанска държава и създаването на международно приемливи граници. Макар че по принцип било постигнато споразумение за създаването на Албания като нова политическа реалност, Конференцията все пак предоставила на балканските съюзници големи части от територии, смятани за албански поради техния етнически състав. Голяма част от Северна и Западна Албания преминала към Сърбия и Черна гора, а Гърция получила големия южен район Чамерия, оставяйки в рамките на албанската държава централните територии заедно с град Шкодра и неговите околности. Повече от половината албанско население останало извън границите на новата албанска държава. За справедливостта или несправедливостта на границите можело да се съди по речта на Грей, направена пред Камарата на общините на 12 август 1913 г., в която той открито заявил, че главната цел на споразумението за границите била да се удовлетворят Великите сили, но че това споразумение може да бъде сериозно критикувано от всеки, който наистина познава Албания и разглежда проблема от гледната точка на тази страна.

Конференцията решила да даде независимост на Албания, но като протекторат на Османската империя, успокоявайки по този начин Австро-Унгария, която била решена да предотврати из-

местването на Портата от Албания. Независима Албания под австрийско влияние би осигурила още един коз срещу Сърбия на Балканите. Австрия вече се опитала, но не успяла да задуши сръбското стопанство във „войната на прасетата“ през 1906–1911 г. след подписването на митнически съюз между Сърбия и България. Опитвайки се да принудят Сърбия да се откаже от споразумението, Хабсбургите затворили границата си за всякакъв сръбски износ на добитък, състоящ се предимно от прасета. Анексирането на Босна и Херцеговина през 1908 г. блокирало разширяването на Сърбия на север, а създаването на албанска държава през 1912–1913 г. щяло да направи същото с пътя на запад, така че единствената реална алтернатива за Сърбия била да се разшири към Стара Сърбия и Македония, където сръбските претенции щели неизбежно да се сблъскат с тези на техните нови съюзници²⁹. След 1908 г. австро-унгарският икономически и политически натиск срещу Сърбия се засилил и опасността от по-нататъшно обкръжаване нараствала. Сръбските външнополитически цели били, първо, да се направи невъзможна подялбата на Балканите между Австро-Унгария и Русия; и второ, да се предотврати появата на автономна Македония, която можела да бъде превзета от България. Албанските претенции за земите чак до Скопие и долината на река Вардар следователно сериозно застрашавали плановете както на Сърбия, така и на България.

Особено трудно Конференцията на посланиците взела решение за съдбата на Шкодра, която все още била обсадена от черногорски войски, които дипломатически били подкрепяни от Русия. От една страна, и Великобритания, и Германия били абсолютно убедени, че северните албански региони нямат никаква стойност. Сър Артър Никълсън, несменяем заместник-министър на външните работи, пише до британския посланик в Санкт Петербург:

Напълно съм съгласен с Вас, че въпросът за Скутари (Шкодра) ще бъде труден за решаване. Ако трябва да сме точни, той без съмнение трябва да принадлежи на Албания, но Русия толкова силно иска той да бъде отстъпен на Черна гора, че ние възнамеряваме да я подкрепим. Според мен за нас проблемът кой ще притежава Скутари, чисто егоистично, не е от никакво значение, но е много важно ние да не приемем нищо, което по някакъв начин би отслабило или накърнило нашето разбирателство с Русия³⁰.

Австрия обаче яростно поддържала твърдението, че включването на Шкодра в новата държава било важно за албанската икономика. В отговор на германското настояване да не излага на риск

конференцията, Австрия направила редица отстъпки, докато Русия най-накрая не се съгласила Шкодра да бъде включена в територията на Албания. Още повече че Русия била непреклонна в искането си чисто албанският град Джакова да остане в Сърбия, тъй като общественото мнение в Русия било силно антиавстрийско и настоявало за подкрепа на православните славяни. В продължение на седмици мирът в Европа зависел от съдбата на Джакова, малко косовско пазарно градче, което според Австрия трябвало да се даде на Албания, а според Русия — на Сърбия³¹. Самият град, както изглежда, едва ли е бил толкова важен за Сърбия, след като един посетител го описва като „най-примитивния, едва ли не най-първобитния град в най-слабо цивилизованата европейска страна, но сърбите настоявали, че той бил неотменна и важна част от Стара Сърбия.“³²

Обсагата на Шкодра

Великите сили сега били изправени пред проблема как да изтеглят черногорците от Шкодра, понеже по силата на договора, сключен с Есад паша Топтани, Черна гора получавала контрол над града. Есад паша бил от влиятелно мюсюлманско семейство, притежаващо големи имения около Тирана. Репутацията му на съгласенеец с ненаситен апетит за власт била известна по цяла Албания и дори сред неговите съюзници сърбите. Преди 1912 г. Есад бил офицер в османската армия. Той бил заместник на Хюсеин Риза паша, главнокомандващ на Шкодра, когото Есад паша убил при нападение от засада, докато османската армия обсаждала града през 1912 г. Така той овладял командването на Шкодра и си подсигурил положението, подписвайки договор с Черна гора. Според Едит Дърам, която по това време била в Шкодра,

след като Хюсеин Риза вечерял с Есад, той беше застрелян на няколко метра от къщата от двама мъже, преоблечени като жени. Осман Бали и Мехмед Кавайя, и двамата слуги на Есад, се хвалеха впоследствие, че те извършили това дело. Градският глашатай обяви, че няма какво да се каже за убийството и Есад пое командването и скоро установи контакти с черногорците.

Дърам продължава да описва условията на споразумението, сключено между Есад и черногорците, относно контрола над Шкодра:

Ако (Есад) опразнел града навреме, за да го завземат черногорците, преди Великите сили да могат да ги спрат, той щял да напусне с всички почести и голямо количество храна и оръжие. Той щял да помогне на сърбите да стигнат до Дурацо (Дурьс) по-късно, и като награда щял да бъде признат за владетел в неговия собствен район около Тирана³³.

Друг английски наблюдател, който познавал Есад, го описва като

един от най-безскрупулните авантюристи, достигали някога политическа слава. Докато командвал османската жандармерия в Янина, той си спечелил безусловна репутация, като извлякъл изгода от положението си, за да се обогати и да постигне личните си цели на гърба на своите сънародници. След революцията от 1908 г. той бил изпратен в Шкодра в същото качество и докато бил там, проповядвал ревностен национализъм; но се ползвал с всеобща неприязън и недоверие дори сред своите собствени наематели в околностите на Тирана³⁴.

Ситуацията в Северна Албания станала още по-нестабилна, когато сръбските войски се укрепили в района на Мирдит, а Шкодра продължавала да бъде държана от черногорците. Условието в града и в околностите били направо отчайващи³⁵. През 1913 г. международен комитет, в състава на който влизали трима лауреати на Нобелова награда, докладвал от Северна Албания за „изгаряне на къщи и села, убийства на невъоръжени и невинни хора, нечувано насилие, грабежи и бруталност от всякакъв вид. Това били средствата, използвани от сръбско-черногорските войски с цел пълната промяна на етническия характер на региона, населен предимно с албанци“³⁶. На 5 май Есад паша обявил в Цетине, че за да помогне на Балканския съюз, той щял да се обяви за принц на Албания и да укрепи албанските граници, при условие че получи политическа и финансова подкрепа за своите планове. Сръбският министър-председател Никола Пашич приел неговата инициатива, макар че се противопоставил на споменаването на граници, понеже смятал, че това би създавало затруднения и би довело до намеса от страна на Великите сили. Тогава Есад провел среща със сръбския пратеник Живодин Балугджич в Дурьс, на която изразил своето желание да постигне споразумение със Сърбия. Есад не успял да осъществи плановете си, макар, разчитайки на властта си в Централна Албания, да демонстрирал продължаваща подкрепа за балканските съюзнници и по-специално за Сърбия³⁷.

Австро-Унгария междуременно полагала неимоверни усилия да сближи Есад паша с правителството във Вльора, надявайки

се по такъв начин да избегне разделянето на Албания. Със засилването на дипломатическите маневри в Босна и Херцеговина било обявено военно положение. Австро-Унгария, която твърдо смятала, че черногорците трябва да се изтеглят от Шкодра, била готова да тръгне на юг към града. Най-накрая Великите сили решили, че в момента била необходима съвместна морска блокада при Антивари (Бар), която да принуди черногорците да спрат избиването на албанско цивилно население в Шкодра и да освободят града. На 26 април 1913 г. Конференцията на посланиците уведомила крал Никола, че неговите сили трябва да се изтеглят от Шкодра. Четири дни по-късно се появили признаци, че при подходяща компенсация черногорците ще изоставят града. Възможните компенсации и страхът от австрийските действия принудили крал Никола да се примири и да предаде Шкодра в ръцете на Великите сили. На 15 май градът преминал в ръцете на Кралския британски флот. С предаването на Шкодра приключило участието на Черна гора в Балканската война. През лятото Великите сили уредили заем от 6 милиона франка като награда за краля, който с право се страхувал от тяхната намеса. Хиляди черногорци били вече загинали в сраженията, хората му били изтощени, копнеели за мир, а полята на малката им страна трябвало да бъдат пожънати.

С утихването на кризата Австрия била разгневена, защото в последния момент плячката ѝ била откъсната. Международната флота обаче останала край черногорското крайбрежие. На 26 май адмирал Бърни, командващ международната флота, бил посетен от 130 видни мъже от малисорските родове — Хоти, Груда, Клементи, Скрели и Кастрати. Тяхната цел била да убедят Бърни да използва влиянието си и да не позволи родовете Хоти и Груда да бъдат отделени от тяхната „Група на петте знамена“ и предадени на Черна гора. Те предупредили, че ако петте рода не получат право да останат изцяло албански, кръвопролитията щели да продължат. Бърни отговорил, че тяхната молба щяла да бъде изложена пред Конференцията на посланиците в Лондон³⁸. След седеммесечни непрекъснати военни действия в края на май 1913 г. Великите сили най-накрая принудили балканските държави да спрат сраженията и да приемат условията на Лондонския договор, според който Портата се отказвала от всички свои европейски територии на запад от линията, прокарана между Енос на Егейско море и Мидия на Черно море. Един от резултатите на този договор бил, че Солун и остров Крит преминавали към Гърция.

Междусъюзническата война

Важността на османските загуби през Балканската война не може да бъде подценявана. Това било катастрофа от човешка, икономическа и културна гледна точка. Както през 1878 г., Истанбул бил зает с мюсюлмански бежанци, изгубили цялото си имущество. Но значимостта на това събитие била по-дълбока: изгубените територии (Македония, Албания и Тракия) били сърцевината на империята в продължение на петстотин години. Те били най-богатите и най-развитите провинции и една много голяма част от османския управляващ елит произхождала от тях. Солун, освен всичко друго, бил и люлката на Комитета за обединение и прогрес³⁹. Европейската част на империята била сведена до Истанбул и заобикалящата го територия.

Балканският съюз бил обречен на разпадане след победата над империята. Съпернически претенции не позволили на България да се съгласи с установяването на гръцка власт над Тракия, Солун и Южна Македония. Освен това България виждала в лицето на Сърбия основна пречка за осъществяване на нейните апетити към останалата част от Македония, понеже претенциите на двете страни се сблъскали в този район. Предложеното разделяне на османските територии отреждало на Сърбия земята северно от Шар планина, докато България получавала всичко на изток от река Струма и Родопите. Това оставило по-голямата част от македонската територия неразпределена.

Преговорите на Конференцията на посланиците били непрекъснато разстройвани от сърбите и гърците, които имали явни интереси да не се постига мир с Портата, като по-този начин принуждавали голяма част от българската армия да бъде ангажирана с турците и да не може да бъде използвана в Македония. И Сърбия, и Гърция били недоволни от създаването на Албания, която се надявали да поделят помежду си. Така те потърсили компенсация в Македония, което на свой ред довело до конфронтация с България. Поради загубата на Северна Албания сръбският министър-председател Никола Пашич предложил първоначалното разделяне на Македония да бъде преразгледано, но България настоявала за стриктно придържане към териториалното разпределение, договорено през 1912 г. Ако България получила Централна Македония, тя щяла да граничи с Албания, оставяйки Гърция на благоволенieto на българско-албанския съюз на север, а сърбите

щели да имат две граници между тяхната територия и Егейско море. Сърбия можела да бъде компенсирана само ако България се откажела от претенциите си върху Централна Македония. България, която добре знаела, че господарят на Вардарската долина е господар на Балканския полуостров, не възнамерявала да направи това⁴⁰.

Неясните резултати от Балканската война почти сигурно щели да доведат до нова война между доскорошните съюзници. Сърбия и Гърция, които се страхували от България като техен главен конкурент, тайно се споразумели да си поделят Македония. България, нащрек заради руската просръбска позиция по въпроса за Македония, стигнала до извода, че новата война е неизбежна и че е по-добре да се бие сега, отколкото по-късно. Тя била убедена, че може да спечели бърза военна победа, като нападне Сърбия и Гърция. Преценката ѝ обаче била безнадеждно погрешна. На разсъмване на 30 юни 1913 г., без официално обявяване на война българските войски нападнали гръцката и сръбска армия в Македония. Това било катастрофална грешка, защото във войната срещу българите бързо се включили румънски, черногорски и турски войски. След ожесточена битка със сръбската войска край Брегалница, българите били принудени да капитулират. Така българите изгубили почти всичките си придобивки от Балканската война. В мирния договор, сключен между балканските съюзници през май 1913 г., Портата се отказвала от всички свои права върху Албания и през юни след петстотингодишна окупация последните османски войски напуснали албанската земя.

Краят на Междусъюзническата война оставил все още нерешени много фундаментални въпроси. Македония си оставала постоянен източник на несъгласие сред балканските държави; новата албанска държава не обхващала всички населени с албанци райони, а Сърбия останала лишена от достъп до Адриатическо море. В момента Сърбия била остро ангажирана с икономическото си оцеляване и затова железопътните връзки със Солун станали най-важната ѝ грижа. Ето защо било особено важно железопътната връзка със Солун през Скопие да бъде под сръбски контрол. Макар новият Балкански блок да бил нужен, за да възпира Австрия, след поражението на Османската империя нямало какво да задържи съюза заедно. Букурещкият договор, сключен на 10 август 1913 г., временно уреждал спора за разделяне на албанските и македонски територии. Условията били, както можело да се очаква, изключително неблагоприятни за България. Адрианопол и по-голяма част

от Източна Тракия се връщали под османски контрол, Румъния вземала Южна Добруджа, Гърция разширявала границите си на около петдесет мили северно от Солун и на изток отвъд пристанището Кавала. На запад Гърция завзела Епир, включително и Янина. Сърбия почти удвоила територията си, получавайки основната част от славянска Македония⁴¹. Междусъюзническата война толкова влошила отношенията между бившите съюзници, че положението станало дори по-взривоопасно, отколкото било в предишните години. Османската империя и България жадували за отмъщение, което ги правело лесна плячка на един съюз с Австрия и Германия. Действията на младотурците тласнали и ускорили албанското национално движение, което при други обстоятелства би имало нужда от поне още петдесет години, за да узрее. За първи път албанците, вместо да се борят само за местни привилегии, били принудени да се обединят за национална борба срещу териториалните претенции на техните балкански съседи.

4

Царуването на принц Виг и Първата световна война

Балканските народи... за нещастие създадоха повече
история, отколкото могат да консумират.

Саки (Х. Х. Мърро)

Сега, когато балканските войни завършили, трябвало да започне сериозна дискусия за бъдещето на новата албанска държава. През лятото на 1913 г. лондонската Конференция на посланиците най-накрая завършила плановете си за страната. Албания щяла да бъде неутрализирана; тя щяла на първо време да остане османски протекторат и след няколко години да получи пълна независимост. Не след дълго обаче станало ясно, че Портата в крайна сметка щяла да изгуби цяла Македония, а следователно и своята териториална връзка с Албания. И така било сметнато, че е необходимо Албания да получи пълна независимост под формата на конституционна монархия, която щяла да бъде гарантирана от Великите сили. Лондонският договор от 30 май 1913 г. официално признавал независима Албания, но окончателното установяване на границите на новата държава било отложено. Силите били изправени пред невъзможната задача да примирят претенциите на победителите сърби, гърци и черногорци с тези на албанското население¹. През август била създадена Международна комисия за контрол. Нейното основно задължение било да изработи конституция и основни закони, след проучване на местните условия. Великите сили щели да изберат жандармерия, командвана от офицери, подбрани сред една от малките неутрални сили (Холандия), и принц-чужденец². Исмаил Кемал, който оглавявал временното албанско правителство във Вльора, твърдял, че Елбасан трябва да бъде новата албанска столица заради нейното централно местоположение и диалекта, който имал общи черти с езика на гегите и

на тоските. Силите обаче отказали да признаят правителството на Кемал преди официалното признаване на албанските граници. Вместо това Международната контролна комисия осигурявала контрол над Шкодра.

Определянето на албанските граници

Въпросът с албанските граници бил особено сложен, защото войските на балканските съюзници все още се намирали в спорните райони. Посланиците назначили комисия за северната албанска граница, за да проучи района и да направи препоръки по отношение на албанско-сръбско-черногорските граници. Албанска делегация, представляваща временното албанско правителство, настоявала пред комисията за много по-обширна територия от тази, която можели да получат. Те предложили новата граница да следва линията на съществуващата тогава черногорска граница до нейната най-източна точка и оттам да продължи като обхване градовете Пея (Печ), Митровица, Прищина, Шкуп (Скопие) и Битоля със зоните около тях. Линията продължавала до точка, южно от езерото Преспа, от която тя завивала почти направо на юг, оставяйки Кастория на изток от Гърция и достигайки гръцката граница източно от Мецово. Нататък линията следвала тогавашната гръцка граница надолу до залива Арта³. Границата, предложена от Австрия, силно се доближавала до албанските искания. Великите сили обаче не искали да дразнят Русия, която подкрепяла сръбските и гръцки искания, и не смятали, че е благоразумно да приемат албанските искания. Вместо това те направили компромис, определяйки границите по средата между австрийското предложение и това на балканските съюзници. Определените от Великите сили граници давали Пея, Джакова, Призрен и Дибър (Дебар) на Сърбия, макар да знаели, че освен Шкодра това били единствените търговски градове за населението на Северна Албания. Макар че Гърция получила Янина, тя продължавала да ламти за градовете Саранда, Гирокастра и Корча, където живеели няколко хиляди етнически гърци.

През есента на 1913 г. Сърбия се надявала да постави Великите сили пред свършен факт, като окупира повторно още албанска територия, налагайки по този начин промяна на предложените граници. Когато сърбите навлезли навътре в албанската терито-

рия, започнало общо въстание на местното население срещу зверствата, извършвани от настъпващите сръбски войници. В писмо до свой приятел един объркан млад сръбски войник пише за ужаса, с който той приема случващото се:

Мога да кажа, че Люма (албанска територия около реката със същото име) вече не съществува. Има само трупове, прах и пепелища. Има села с по сто и петдесет, двеста къщи, където вече няма нито един човек, буквално *нито един*. Събираме ги на купове по четиридесет-петдесет и после ги пронизваме с нашите щикове до последния човек. Навсякъде продължава плячкосването. Офицерите казаха на войниците да отидат в Призрен и да продадат вещите, които бяха откраднали⁴.

Когато сведенията за подновеното сръбско настъпление достигнали до Великите сили, Австро-Унгария решила, че трябва да се постави ултиматум на Сърбия, който да осигури нейното изтегляне. Нота с подобно съдържание била изпратена в Белград. След заявление на румънското правителство, че няма да подкрепи Сърбия в бъдещ конфликт с Австрия, на 25 октомври 1913 г. Сърбия най-накрая се изтеглила от Албания.

Нито икономически и културни, нито етнографски аргументи щели да определят съдбата на Южна Албания. Макар Австрия да била решена да спре гръцките претенции към района на Корча, Великобритания нямала истински интереси в района. Ванситарт, чиновник във Външното министерство, обобщил, че неговото правителство няма „силни чувства към Южна Албания така или иначе“, добавяйки, че „Албания няма да просъществува дълго и не си струва да се борят за нея“⁵. Гърция излязла от Балканските войни със засилено самочувствие и с твърда решимост да направи опит за присъединяването на Южна Албания към Гърция. Гръцката национална програма била изразена чрез „Мегали идея“ или Великата идея, експанзионистичен план, който имал за цел да обедини всички гърци в единна гръцка държава, както и да установи възраждането на Византийската империя със столица Константинопол. Макар земите, които щели да влязат в тази империя, да не били точно определени, те обикновено включвали Епир, Тесалия, Македония, Тракия, Егейските острови, Крит, Кипър, западния бряг на Мала Азия и територията между Стара планина и Родопите. Акцентът бил поставен не върху земите, които етнически били гръцки, а върху земите, на които се смятало, че е доминирала елинската цивилизация⁶.

През октомври избухнало Епирското въстание, когато гръцки доброволци и критски нередовни части нападали Южна Алба-

ния, тероризирайки нейните жители като изгаряли селата им. Гръцката цел била да бъде създадена автономна *Voglio Epirus* (Северен Епир, Чамерия), за да попречи на международните дискусии, водени във Флоренция за бъдещия статут на региона. Най-накрая, също като на север, била учредена Международна комисия, за да вземе решение за гръцко-албанската граница. На това пречели свръхентузиазирани гръцки пропагандатори, които се опитвали да намерят оправдание за гръцката окупация на населените с албанци райони. Един очевидно типичен гръцки заговор бил описан от капитан Левесът Гауър, който пътувал из Албания през 1913 г. Той отбелязал:

През нощта Комисията за границата стига до някакво село, приветства ги един мъж, говорещ гръцки и чуват звъна на православна камбана. Нима не трябва да повярват на подобно неопровержимо доказателство? За нещастие един от *гавазите* (въоръжена стража) от делегацията се случва от това село и той уверява Комисията не само, че там не живеят никакви гърци, но че дори няма и църква. Открили, че гърците са нагласили импровизирана камбанария на върха на едно дърво и силно бият камбаната, за да изиграят европейските представители⁷.

Отчаяните протести от гръцка страна само засилили нетърпението на Великите сили относно въпроса с неустановените граници. Най-накрая през декември 1913 г. те приели условията на Протокола от Флоренция, в който в отговор на сръбското изтегляне от албанска територия Австрия неохотно се съгласявала райони, включващи градовете Пея, Призрен, Джакова и Дибер, официално да бъдат дадени на Сърбия. Гърция получила големия южен район на Чамерия (Епир). Флорентинската линия, която установявала границите на новата албанска държава, не удовлетворявала нито албанците, нито техните балкански съседи. Сърбия била лишена от едно албанско пристанище, Черна гора изгубила Шкодра, а Гърция трябвало да отстъпи Южна Албания, включително градовете Корча, Гирокастра и Саранда. След установяването на флорентинската линия някои гръцки войски започнали да се изтеглят от Чамерия. Гръцките партизански отряди обаче си останали все така активни. Албанските училища в Корча били все още затворени по заповед на гърците, които държали града⁸. На 2 март 1914 г. било създадено краткотрайното временно правителство на *Voglio Epirus*, което разширило своето влияние върху Чамерия, Саранда, Делвина и Гирокастра и се оглавявало от бившия гръцки външен министър Христаки Зографос. И все пак министър-пред-

седателят Венизелос смятал, че този район е безвъзвратно изгубен за Гърция и съобщил на гръцкото събрание да не обръща внимание на действията на Зографос. Венизелос осъзнавал уязвимостта на страната си, заплашена от Турция и България. Ето защо той заповядал на всички гръцки войски да се завърнат в Гърция и на 18 юни остров Сазан и Северен Епир били официално отстъпени на Албания. Едит Дърам не се спряла пред нищо обаче, за да информира британското външно министерство, че гърците не са се изтеглили напълно от окупираните райони. По-късно тя пише:

Армията потегли от Корица (Корча), но напусна така наречената болница на ранените, „които не ставаха за преместване“, и я свърза с гръцката граница по телефон. Голяма част от армията обаче остана настрана от пътя, махайки и замаскирайки отличителните си знаци, така че гръцкото правителство да може да отрече, че това са техни войници... Дали Великите сили наистина са имали намерение да изпратят войски, които да прочистят албанските земи от криещите се банди гръцки войници? Но въпреки няколко питания в Камарата на общините, критските и гръцки *комити* продължаваха да се намират в Саранда, а гръцкото правителство постоянно отричаше, че има някаква информация⁹.

Известно време след като Великите сили се споразумели относно северната граница на Албания, сръбските войски останали на албанска земя, пренебрегвайки различните ултиматуми за изтегляне. Северноалбанските родове отново се вдигнали на бунт срещу отстъпването на населената с албанци земя на Сърбия и Черна гора. Те протестирали, че са отрязани от стари пазарни средища в Сърбия, през които минавал древен търговски маршрут, който водел от Шкодра през Джакова и стигал до Призрен. Продължаващото албанско насилие по границата било причинено от факта, че когато сърбите се изтеглили от Албания по заповед на Великите сили, те взели със себе си добитъка, собственост на албанците, които се впуснали да преследват животните си и отвъд границата. В интерес на Сърбия било вълненията в Северна Албания да продължат, като по този начин се осуетявало превръщането на новата държава в единно цяло. Сърбите се борели за установяване на просръбско правителство в Албания и активно насърчавали Есад паша да стане владетел на Албания. Есад обаче трябвало да реши кое от трите заинтересовани правителства би му помогнало да се задържи на власт: Портата, Италия или Сърбия? Не трябва да се забравя, че по това време Есад, като много други, съвсем не бил сигурен колко дълго Албания може да просъщест-

вува като независима държава. Той събрал около себе си група мюсюлмански свещеници, недоволни от реформите на Исмаил Кемал, които заплашвали техните привилегии, и се обявил за спасител на Албания и защитник на исляма. После обявил своите намерения да сваля временното правителство, декларирайки, че Централна Албания желае мюсюлмански владетел. Между Дуръс и Тирана, и особено край Базар Шак, имало големи селища от босненски мюсюлмани, които през изминалите два века по различни причини се били преселили от Босна и потърсили спасение в този район¹⁰.

Според руския консул в Белград Сърбия се била договорила с Есад. Той описва сръбския план по следния начин:

На бедния Есад паша ще му бъдат изпратени пари, военният план е насочен към пълно унищожаване и разпръскване на Исмаил Кемал, Иса Болетини и техните приятели, докато Есад паша ще да стане генерал-губернатор на Вльора. Последният, с когото сръбското правителство е установило връзка в последно време, е готов да признае властта на султана, за което говори и неговото знаме с изрисуван орел и полумесец. Той също така е готов да премести границите съгласно сръбските желания чак до Черни Дрин. По молба на Есад тази територия ще да бъде окупирана, по общо мнение временно, от сръбски войски, за да поддържа реда. След установяване на властта си Есад ще се провъзгласи за принц на Албания¹¹.

Изолираното правителство на Кемал не би могло да разчита на подкрепа на мнозинството от северните, предимно католически родове, които смятали, че са пренебрегнати от правителството във Вльора за сметка на могъщите собственици на земя и градските жители от централната и южната част. Слабо свързаните планински родове ревниво отстоявали своята независимост и нямали никакво желание да се предадат както на националното правителство, така и на Портата. Младотурците, от своя страна, все още имали надежди да възстановят османската власт над Албания. Ето защо те изпратили агенти, които да насърчават бунтове сред недоволните от временното правителство. Обаче преди недоволните албанци да бъдат подмамани да се вдигнат на бунт, младотурците били разкрити от агенти на Исмаил Кемал; един от главните представители на Портата — майор Бекир Гребнали, бил екзекутиран. Великите сили били ядосани от подобен израз на независимост от страна на правителството на Кемал, което приели като провокативно и вредно за тънката дипломация, с която те били ангажира-

ни. В резултат на това Международната комисия принудила Кемал да се оттегли, Кемал напуснал Албания и по-късно починал в Перуджа, Италия, на 26 януари 1919 г.

Управлението на принц Виг

Когато трябвало да изберат принц на Албания, Великите сили следвали модела, приложен от тях в Гърция, България и Румъния и избрали германец. През ноември 1913 г. принц Вилхелм от Вид, трети син на Вилхелм, принц на Вид, и Мари, принцеса на Холандия, бил посочен като техен кандидат за трона на новата албанска държава. За много албанци назначаването на Вид било реално доказателство за признанието и подкрепата на Великите европейски сили към Албания. 35-годишният принц обаче нямал ни най-малка представа за опасността на новото му положение. Според Едит Дърам, която наблюдавала положението внимателно:

Истинската причина за неговото (на Вид) единодушно избиране била вероятно в това, че Великите сили, които били планирали унищожението на Албания, го познавали като човек, имащ малка способност и смятали, че по-лесно ще могат да се отърват от него. Франция и Русия били готови с общи усилия да го свалят от престола, дори след като се съгласили с неговото избиране. Когато Гърция и България били освободени и начело на държавите им бил поставен чужд принц, той и в двата случая получил значителна войска, за да поддържа ред, докато бъде организирана местна армия. В случая с Албания било решено, че на него няма да му се предоставят войски — в противен случай щяло да бъде трудно да го изгонят¹².

Наивността на Вид по отношение на балканските работи и дипломатия бързо била разкрита от неговите противници. На 21 февруари 1914 г. Есад паша оглавил делегация от видни албанци до Нювиед, за да предложи короната на Вид. Същия месец Великите сили дали гаранция за заем от 3 милиона лири стерлинги, за да се положат основите на новата държава, от които 500 000 били предварително изплатени на принца от Австрия и Италия, а в Шкодра била разположена малка международна войска, командвана от английски офицер. С това въпросът приключил. Не била приета никаква конституция, а самият принц Вид, макар че започнал с формиране на кабинет, така и никога не управлявал извън Дурьс¹³. Почти веднага започнали битки между привържениците

на Кемал и Есад, докато съгласители и от двата лагери се стремели да извлекат изгода от слабостта на Вид. Вид трябвало да се страхува не само от албанците: италианците, които смятали, че принцът е прекалено проавстрийски настроен, също открито плетели интриги срещу него и бързо открили готови да им сътрудничат сред амбициозните албанци, които също се целели към престола. Като се установил в Дуръс, вместо в Шкодра, Вид бил практически оставен на благоволенieto на Есад паша. По време на своето злополучно управление той почти не си позволил да излезе извън Дуръс и останал тук като истински затворник. Първият кабинет на Вид бил съставен от мъже, които не били видни дейци на националното движение. За учудване на много албанците, първата му работа била да назначи Есад паша на ключовия пост — министър на националната отбрана, което била колективна титла за шефовете на Министерството на вътрешните работи и Министерството на войната, като по този начин му предоставил контрол върху въоръжените сили.

Сега всички били убедени, че Есад паша е в сериозна конспирация със сърбите. Един чуждестранен наблюдател пише:

След това започнали призови от Великите сили и албанските националисти за предприемане на действия срещу Есад, който сега бързо се опитвал да събере армия от поддръжници. Той намерил доброволци сред босненските мюсюлмани на Базар Шак, които смятали, че принц Вид ще ги депортира в Турция заради техния фанатизъм. Онези, които работели за дълбоки промени, сега прокламирали, че общата *беса*, дадена на и от принца, била нарушена, безпрецедентно престъпление, и Централна Албания се вдигнала на бунт с намерение да изгони онези, които били отговорни за това¹⁴.

В средата на май, докато въстаниците напредвали към Дуръс, Есад бил арестуван в пристанището от австрийците. Те смятали, че той е подстрекател на бунта, който щял очевидно да сваля от престола принц Вид. Убеден, че Есад е предател, принцът, с подкрепата на Австрия, го депортирал в Италия — чие то правителство, както смятал той, финансирало дейността на Есад, за да укрепи своята власт в Централна Албания. Отстраняването на Есад извело на преден план съперничеството между Италия и Австро-Унгария за влияние в Албания. Италианското правителство отричало каквото и да е участие както в селските вълнения в Тирана, така и в предполагаемите планове на Есад за сваляне на Вид. Италия успяла по скромен, но ненатрапчив начин твърдо да установи своя културна политика в Албания. Италианският език широко се

говорел в източните и южните крайбрежни райони и до пролетта на 1914 г. италианското училище в Дуръс вече имало четиристотин и петдесет ученика. Поради нестабилната политическа ситуация в самата Италия обаче, италианските власти нямали желание в този момент да причиняват или поощряват каквито и да било вълнения в Албания, които биха предизвикали изпращането на войски, толкова необходими, за да се спрат възможните вътрешни вълнения.

Противникът на италианското влияние в Албания, австрийското правителство създадо силен антииталиански „Албански комитет“ във Виена. Тази организация се борела за прокарване на австрийските интереси в Албания, развивайки връзки с католическите родове и създавайки австрофилска атмосфера в Дуръс. Антиавстрийските настроения на Есад били добре известни и Австро-Унгария желала да се отърве от него, заради сръбските му връзки и заради желанието на Виена да установи едно по-силно присъствие в Дуръс с оглед на възможна военна намеса, в случай че режимът на Вид падне. Артилерията, обстрелвала къщата на Есад в нощта на арестуването му, била ръководена от австрийски офицери и австрийците с неохота свалили Есад от кораба си *Szigetvar* и го предали на италиански кораб.

Политическият хаос и бунтовете обаче не стихнали със заминаването на Есад. В действителност ситуацията се влошила, когато турски агенти продължавали да убеждават селяните от Шак, че Вид бил антимюсюлмански настроен. За да предотврати неприятностите, контролираната от холандци жандармерия се втурнала към Тирана, където те стреляли срещу тълпа от селяни, решавайки, че това са демонстранти, и убили няколко. Това нападение вбесило населението на Шак и Тирана, което след като разоръжило жандармерията, се отправило към Дуръс. Когато разярената тълпа приближила столицата, австрийските офицери открили огън. Новината за австрийското нападение накарала останалата част от Албания да се вдигне на оръжие, убедена повече от когато и да е в „предателството на Вид“. Според австрийското правителство тези австрийски „офицери“ били всъщност доброволци, набрани от „Албанския комитет“ във Виена, но наети от албанското правителство. Хаосът най-накрая изчерпал финансите, търпението и издръжливостта на принц Вид. Този наивен млад мъж страдал от пълната липса на административен опит и трудностите в управлението на Албания, за която той не знаел нищо, се оказали непреодолими. На 3 септември 1914 г., точно шест месеца след неговото

пристигане, принц Вилхелм от Вид напуснал Албания, за да не се върне никога повече.

Веднъж поставен на трона, Вид бил напълно изоставен от Великите сили, въпреки многобройните му молби за помощ. Неговите недостатъци били очевидни още от самото начало. И макар всички да го обвинявали за некомпетентността му, само мъж с необикновено силен характер и задълбочено познаване на Албания можел да отбележи някакъв напредък срещу всички сили, обединили се срещу него. Почти седмица след отпътуването на Вид още един яростен бунт, този път воден от поддръжници на младотурците, започнал обсада на Дуръс. Бунтовниците издигнали турския флаг, вкарали в затвора поддръжниците на Вид и настоявали между другото за мюсюлмански принц. След като постигнали толкова много, въстаниците създали Сенат за Централна Албания. После изпратили представител в Истанбул, който да предложи на султана короната на Албания. Все още имало хора, които подкрепяли идеята за повторно обединение на Албания с Османската империя. Селяните в Централна Албания си оставали мюсюлмани и като такива в много случаи били лесна плячка на османската пропаганда, която прокламирала, че правителството е чисто и просто инструмент в ръцете на християнските сили. Въпреки това голямото мнозинство от северни и южни албанци се разграничило от действията на Сената. Все още не можело да се каже, че те желали да заявят своята „национална“ идентичност в контекста на Европа, защото подобно понятие било все още в зародиш. Албанското население като цяло просто било уморено от непрестанните въстания и общата нестабилност, превърнали се в основна черта на техния живот и които те свързвали с господството на Османската империя.

Първата световна война

Преди албанските граници да бъдат официално договорени, австрийският ерцхерцог Франц Фердинанд и съпругата му били убити от сръбски студент в Сараево на 28 юни 1914 г. Месец покъсно последвала австрийска декларация, с която се обявявала война на Сърбия, което на свой ред довело до избухването на Първата световна война. През периода между балканските войни и Първата световна война албанските граници били определени теоре-

тично, но не и на практика. Избухването на войната дало възможност на съседните държави да заграбят каквото можели сред обръкването от бързо придвижващите се армии из региона. Комисията за южната граница успяла да представи своя доклад през декември 1913 г., но Северната комисия не била свършила работата си до юни 1914 г. Новината, че Австро-Унгария е обявила война на Сърбия, била посрещната със задоволство из цяла Албания. Това важало с особена сила за северните части, където населението настоятелно се обръщало към Австро-Унгария за подкрепа срещу сръбските и черногорски териториални аспирации. Албанците били готови да се бият на страната на Антантата — в случай че тяхната независимост бъдела гарантирана и границите от 1913 г. бъдели преразгледани с цел връщането на Косово в пределите на Албания. Било сметнато обаче, че това е твърде висока цена за Сърбия, която се подкрепяла от нейните защитници Русия и Франция. Сърбите продължавали да разглеждат Албания като безплодно творение, което ги е лишило от територия, и те имали същото пренебрежително отношение към албанците, които поради предимно мюсюлманската им вяра те свързвали с Османската империя. В резултат на всичко това Косово станало свидетел на ожесточена битка между сърби и албанци, и двете страни извършвали зверства, докато водели безкомпромисна партизанска война.

След заминаването на Вид Албания отново потънала в предвоенното състояние на политически раздори и хаос. Нямаło обединена опозиция срещу чуждестранните намеси. Северна Албания продължавала да разчита на местно самоуправление, което всеки род бил обединил около своя старейшина, докато Южна Албания продължавала да страда от набезите на гръцките „епирски“ банди. По време на войната Албания се намирала в състояние на политическа анархия, понеже поддръжниците на различни въстанически групи се борели помежду си за политическо влияние. Есад паша видял в този момент възможност да възобнови своите претенции за власт. През октомври 1914 г. той се завърнал в Албания, където успял — с помощта на италианската и сръбска финансова подкрепа и разбунтувалата се войска в Дибър — да се насочи към вътрешността на Албания, за да превземе Дуръс. Той срещнал слаба съпротива, понеже повечето правителствени войски се сражавали на юг с гърците, които отново били окупирали Южна Албания. Есад се възползвал от вакантното място, оставено от Вид, за да се установи в Дуръс, където се обявил за водач на правителството. Също като Вид обаче и той упражнявал слаб контрол из-

вн Дуръс, бидейки зависим от сърбите, които завладели Албания през следващата пролет. Есад успял да остане начело на части от Централна Албания, въпреки яростните протести срещу него, предимно заради сръбската подкрепа и пълния сръбски контрол над районите, които той управлявал.

Албанските протести били пренебрегнати, когато разделението на Албания било признато от западните съюзници на 26 април 1915 г., с таен пакт, подписан в Лондон. За да насърчи Италия да влезе във войната на страната на Антантата, пактът, който покъсно бил огласен от болшевиките през 1917 г., съдържа споразумение за разделяне на Албания между Гърция и Италия, оставяйки малка автономна държава в централните райони. Според условията на договора Италия получавала остров Сазан (Сазено) и пристанището Вльора и ѝ била дадена власт над Централна Албания. Допълнително било договорено, че ако Италия получи Трентино, Истрия и Далмация, както било посочено в пакта, тогава Гърция щяла да вземе Южна Албания, а Сърбия и Черна гора да си разделят Северна Албания. Гърция и Сърбия щели да имат обща граница на запад от Охридското езеро чрез анексиране на албанска територия. Централната част щяла да бъде обявена като автономна, а не независима държава, която в международните работи щяла да бъде представлявана от Италия¹⁵. И така Великите сили, които се хвърлили във война заради нарушаването на Белгийския договор, пренебрегнали без колебания техния договор с Албания. Те не взели необходимите мерки, за да предпазят страната, и пасивно наблюдавали как сръбски, черногорски и гръцки войски нарушавали крехките албански граници. През юни, като използвали граничните инциденти за претекст, черногорците влезли в Шкодра, докато сърбите, чиято основна цел била превземането на пристанище Дуръс, окупирали Централна Албания. Така войната постепенно навлязла на албанска територия. С влизането в Шкодра черногорците заварили напълно изтощени жители. Много били починали от глад. Един британски офицер описва сцената: „Една временна болница в зоната на обстрела беше задръстена с непогребани трупове; Есад паша от дни не смееше да се показва на улиците, защото го следваха гладни тълпи, които крещяха, че искат хляб или капитулация.“¹⁶

В крайна сметка Албания се превърнала във всеобщо бойно поле. През юли, след като укрепила положението си в Шкодра, Черна гора уверила албанците, че тя няма повече териториални претенции. След примирието обаче напрежението между черно-

горците и хилядите албанци, останали от черногорската страна на границата, останало. Иса Болетини и семейството му отишли в Подгорица, за да преговарят с крал Никола. Изглежда, в града избухнало сражение между албанци и черногорци, в резултат на което Болетини, семейството му и трима приятели били убити. В началото на октомври, след влизането на България във войната, сръбските военни позиции станали незащитими, дори и поради това, че те били подложени на три силни австро-унгарски офанзиви. Пред лицето на обща австро-българска офанзива, на сръбската армия не ѝ оставало нищо друго, освен да предприеме епично и трагично завръщане през заснежените планински проходи на Северна Албания. Заедно с армията пътувал болният крал Петър Сръбски, носен върху носилка, и маса сръбско цивилно население, побягнало от кървавото клане, извършвано от австро-унгарските войски. Сърбите се надявали да се доберат до Шкодра, където съюзниците обещали да ги чакат с храна и провизии.

Маршрутът на сръбската армия минавал през Централна Албания, през Елбасан. По същото време българите напирали към Албания от изток. На 10 декември 1914 г. австрийската флота доплувала в пристанищата Дуръс и Сан Джовани ди Медуа. Тя потопила всички плавателни съдове и в двете пристанища, като по този начин сериозно застрашила поставената пред Британската адриатическа мисия (БАМ) задача да достави храна, дрехи и оборудване за сръбската армия в Шкодра. БАМ не била в състояние да подsigури достатъчно храна за гладуващите сърби, хиляди от които измрели от студ и глад. Пътуването им било описано от един наблюдател:

Пътищата на юг от Скутари минаваха през страна, която никак не беше дружелюбна. Тук името на Есад паша, останалият представител на властта в Централна Албания, чието име внушавало силен респект, било използвано от името на съюзниците. Но това не попречило на жителите на равнината да последват примера на албанците от планините, що се отнася до грабенето на пари. На лодките те искали злато и тези, които не можели да платят, можели да си останат там, където са, и да умрат. Онези, които били преминали през цялото отстъпление, казват, че последните етапи през блатата и калта на Централна Албания били най-ужасните... Когато най-накрая стигнали до Вльора, хиляди измрели, преди да могат да бъдат отведени от френски и британски кораби... Най-накрая 150 000-ата армия напуснала Вльора и се отправила към Корфу¹⁷.

Като цяло албанците се въздържали да нападнат физически жалките сръбски колони. Около 100 000 сръбски войници умрели

по време на техния изнурителен път през Албания. Мнозинството от тях оставали непогребани, покрити от сняг или кал, така през следващата пролет били намерени само костите им.

Докато северните албанци се сражавали със сърбите и черногогорците, централните и южни албанци трябвало да се защитават срещу гърците. Когато италианците завладели остров Сазан и пристанището Вльора, гръцките войски отново окупирали Южна Албания през октомври 1914 г., макар че официално Гърция останала неутрална до 1917 г. Възможността да включат още гърци към своята територия се появила пред Гърция по време на балканските войни, когато наред с другите си придобивки Гърция присъединила Епир и Янина. Съюзниците се съгласили с това, с надеждата да привлекат Гърция на своя страна, но само при условие че Гърция се изтегли, когато и Великите сили да я помогнат за това. Не е чудно, че Гърция изобщо не обърнала внимание на условията, поставени от съюзниците. Наистина Венизелос решил, че Северен Епир не бил след всичко „невъзвратимо изгубен“ за Гърция. През август 1915 г. той обявил пред гръцката Камара, че само „колосални грешки“ биха могли да отделят „Северен Епир“ от Гърция, толкова уверен бил той, че временната окупация щяла да стане постоянна¹⁸. Гърците окупирали цяла Южна Албания, включително Корча и Берат, подпалвайки житните полета и всички 46 мюсюлмански села в района. В резултат на мащабното клане, извършено от гръцките войски, хиляди бежанци избягали в маслинените горички на Вльора, където много от тях умрели от глад и болести.

Един от малкото писмени разкази за гръцката окупация на Корча ни е оставен от Едит Дърам. Много години по-късно, в писмо до свой приятел, тя пише за нейните опити да спаси града:

Прогръцката клика в Кингс Колидж разпространи история, че аз трябвало да се спасявам от Корча, защото те всички искали да бъдат гърци, а аз съм се опитала да раздухам безредици сред албанците. Истината е, че аз и Невинсън, който беше там като кореспондент, извършихме принудителен преход в продължение на три дни и две нощи, като спяхме на голата земя, през планините до Берат по спешна молба на албанците. Тъй като Берат беше най-близката телеграфна станция, от която можеше да се изпрати телеграма, неконтролирана от гърците. Невинсън изпрати телеграмата до Съвета на посланиците в Лондон, умолявайки да не се обръща никакво внимание на гръцките разкази за среща, на която е поискано гръцко управление. Тази среща е била принудителна, проведена под заплахата на гръцките щикове. Тази телеграма спаси Корча. Гръцкият уп-

равител накарал всички да си боядисат магазините в синьо и бяло. И след ужасните жестокости на гърците, когато те нападаха Южна Албания през 1914 г., аз вече не харесвам гърците. Никога няма да забравя бежанските тъпци от жени и деца, умиращи и гладуващи под маслинените дървета около Вльора. Никой не се разтревожи от това¹⁹.

Последвала серия от събития през 1916 г., допринесли за пълното разпокъсване на Албания. Есад паша извършил различни опити да разшири влиянието си, но се чувствал някак си изоставен без сръбската подкрепа. Положението му станало толкова несигурно, че той последвал сръбите, напуснал Албания и заминал като изгнаник в Париж. Там, с френска подкрепа, той се самоназначил за глава на правителството в изгнание. През пролетта австро-унгарските войски, които преследвали отстъпващата сръбска армия, превзели по-голяма част от Централна и Северна Албания. Те превърнали Дуръс в морска база, която задържали до края на войната. Българите предали Елбасан на австрийците, когато се насочили на юг. На юг гръцките войски заграбили албанска територия и я използвали като разделителна линия с австрийската армия, докато италианците тръгнали от Вльора, за да ги заместят. Французите напредвали от Солун към Корча, където те преговаряли със защитаващите се албанци за статута на региона. В резултат на това на 10 декември 1916 г. Корча и нейните околности получили статут на автономна провинция, която да се управлява от албанска администрация под защитата на френските военни власти. Албанският език станал официален език и албанските училища заменили гръцките. Въпреки че автономната държава на Корча може и да била удобна на френската военна доктрина в момента, френското правителство не осъзнало сериозния международен отзвук. Австро-Унгария незабавно обявила автономия за частта от Северна Албания, която била окупирали, и Гирокастра бил внезапно обявен за „независим“, но под италианска протекция. Поздравителни послания потекли към новата „Република Корча“ от албанските колонии в чужбина, за голямо неудобство на френското правителство. „Корчанската република“ се разглеждала като прибрзана дипломатическа грешка и скоро била поправена чрез анулиране на автономния статут, така че Корча станала просто „район“ под френски военен контрол.

Междувременно продължавали действията на гръцките отряди в Южна Албания и дори били допуснати гръцко говорещи представители от региона да влязат в гръцкия Сенат. На населението от южните райони било казано, че то гладува заради пълния

износ на добитък и селскостопанска продукция за Гърция. Тогава съюзниците решили, използвайки италиански войски, да прогонят Гърция от Южна Албания. До лятото италианският експедиционен корпус достигнал до сто хиляди и през октомври италианците избутали гърците обратно в Тесалия и установили свой военен щаб в Гирокастра. От юни 1917 г. до края на 1918 г. италианците се възприемали в Албания като благосклонен, макар и малко деспотичен защитник, а автономията, на която се радвали хората, била много ограничена²⁰.

Парижката мирна конференция

В края на Първата световна война Албания била в положение на изключителна уязвимост и разпокъсаност, все още заплашена да бъде разделена между Сърбия, Черна гора и Гърция, така че вероятно следвоенният период щял да бъде толкова опасен и тежък, колкото и времето на война. Скоро след сключването на мира, в началото на ноември 1918 г. Комитетът за защита на Косово, който от май 1915 съществувал свободно, бил нелегално основан в Шкодра. Комитетът начело с Хокса Кадриу от Прищина се състоял предимно от политически изгнаници от Косово, сред които били двамата най-видните членове Хасан Прищина и Байрам Цури. Главната цел на комитета била да се протестира срещу границите, установени от Лондонската конференция, да се борят за освобождаване на Косово и обединяване на населените с албанци земи. Комитетът за защита на Косово се превърнал в главен координатор на четническото движение, създавайки клонове във всеки град на Косово и Шкуп²¹.

На Парижката мирна конференция Венизелос и колегите му енергично отстоявали гръцките искания, докато Италия се опитвала да се противопоставя на почти всички гръцки искания за Южна Албания чрез организиране и финансиране на *чети* (въоръжени банди) и разпространяване на антигръцка пропаганда в самата Гърция. Италианската политика била недвусмислено насочена към създаване на централна администрация, която в крайна сметка би довела до италиански протекторат над цяла Албания. Великите сили, които най-после решили, че границите на Албания трябва да бъдат определени въз основа на етнически принцип, отново били затруднени от продължаващата гръцка настойчивост, че Южна Ал-

бания била етнически гръцка, като там живеело население от над 115 000 гърци и само 110 000 мюсюлмани. Гръцките аргументи били подсилени от големия брой гръцки училища в Южна Албания, които подкрепяли гръцкия език и култура. Докато Великите сили решили като критерий за националност да служи езикът, говорен в семейството, гърците настоявали националността да се определя на базата на националното чувство и че гръцко-албанската граница трябва да обедини районите на гръцката цивилизация. Венизелос — който като критянин бил изпитал чувството да бъдеш „неосвободен грък“ — твърдял, че понеже нито езикът, нито расата можели да определят националността, трябва единствено да се има предвид националното съзнание. Блъфайраки, Венизелос дори предложил да се проведе референдум в Епир. Това обаче бил просто дипломатически ход, насочен към укрепване на схващането, че гръцкото мнозинство съществува.

В действителност гръцките власти в Епир били предупредили Атина, че гърците не биха могли да получат мнозинство в селата и че това можело да се окаже трудно дори в градовете. Както подчертава един наблюдател:

Никога не трябва да се забравя, когато се решава въпросът за балканските граници, че гърци, българи и сърби смятат за привърженици на православната църква не непременно хора от тези националности. В това отношение албанците имат недостатъка да са известни като турци. Така статистиката в Южна Албания показва, че хиляди жители са турци и хиляди са гърци, докато в действителност те са мюсюлмани и православни албанци. От време на време расата и религията се вземали предвид, но това било много рядко²².

Гръцките националистически претенции не можели да прикрият по-важните стратегически и икономически аргументи. Гърците твърдели, че ако Италия получи Корча, това ще ѝ даде предимство към Македония и така ще доминира в балканската политика. От своя страна, италианците твърдели, че гърците искат крайбрежието от Вльора до Корфу за чисто политически цели: между Корфу и епирското крайбрежие имало потенциална военноморска база, която би могла да бъде контролирана само в случай, че се притежават и двете. Ако Гърция получила епирското крайбрежие, то тя би получила реален контрол върху входа в Адриатическо море, една ситуация, която Италия не можела да поддържа.

Флорентинската линия отнемала от Гърция района на Саранда, който според нея бил предимно гръцки и бил естествен излаз към морето за гръцките области на север от Янина. Гърция

помолила и за гранична линия, която да минава на север от Премити, понеже търговията в този район била директно свързана със Саранда и Янина. Венизелос обаче от край време се стремил да постигне споразумение с Италия, ето защо Италия и Гърция сключили през юни 1919 г. тайно споразумение, наречено споразумение на Титони-Венизелос, да подкрепят взаимно своите искания на Парижката мирна конференция. Италия щяла да признае гръцките права над Корча и Гирокастра, в замяна на гръцкото съгласие с италианската власт над Вльора и над останалата част от страната²³. Италия предложила да подкрепи гръцките искания по отношение на Додеканез и Смирна, при условие че Гърция приеме загубата на Северен Епир — с изключение на Корча, която Гърция щяла да си запази. Венизелос трябвало да реши къде са гръцките приоритети — в Албания или в Мала Азия. Анексирането на Северен Епир било просто една от няколко гръцки цели на Парижката конференция. Гръцкото обществено мнение придобило силни териториални апетити, войната била свършила твърде бързо за Гърция, която се надявала да нанесе по-големи поражения на турците и така да може да иска по-големи отстъпки на масата на мирните преговори. При създалата се ситуация Венизелос продължил да смята, че гръцките претенции за Смирна са по-важни от претенциите за Северен Епир и дори от желанието за връщане на Константинопол. Гърция нямала сериозни възражения срещу идеята за албанска държава, в случай че тя бъдела разположена в Централна Албания и останела независима, което тя правилно предполагала, че е невъзможно.

През годините на войната значителен брой албанци емигрирали в Съединените щати, много, бягайки от гръцките зверства в южните райони. Албанските емигранти в Америка, заедно с тези, които живеели в Европа, изпратили представители на Парижката конференция, които да настояват за възстановяване и обединение на тяхната нация. В Англия Едит Дърам и други приятели на албанската кауза непрекъснато изнасяли лекции и пишели в нейна подкрепа. Между 1918 г. и 1921 г. албанците от Черна гора и Сърбия, които останали в границите на тези държави през 1913 г., също отпозволили към конференцията многократни безплодни молби за обединяване на Албания. Всички тези апели били напълно пренебрегнати. Новото Кралство на сърби, хървати и словенци, обявено с Декларацията от Корфу през юли 1917 г., включвало почти половин милион албанци сред населението си от 12 милиона. Царството, известно след 1929 г. под името Югославия, разглеждало като

ненужно съществуването на Албания, лишило я от територия, и в същото време се чувствало заплашено от Италия, която смятали, че си създава буферна държава в Албания. Апетитите на новото кралство за северните албански територии били следователно основани главно на стратегически съображения, които имали за цел да не позволят на Албания да се превърне в негов съперник.

Конгресът в Люшня

Междувременно в Албания, в Дуръс било създадено извънредно правителство, оглавявано от видния бей Турхан паша, чиято основна грижа била да спаси страната от разпокъсване. То се появило в условия, подобни на тези, при които Исмаил Кемал така спешно обявил раждането на албанската държава; сега, седем години по-късно, независимата албанска държава била все така далеч от международно признание. През 1919 г. правителството в Дуръс теоретично контролирало Албания. На практика обаче то не било нищо повече от марионетен режим, превърнал се в преден пост на италианската колониална администрация. Ситуацията в страната била твърде променлива и взривоопасна, което правело положението на правителството в Дуръс още по-несигурно. Надвисналата над земята им заплаха накарала група влиятелни албанци да свикат през януари 1920 г. Национален конгрес в Люшня под председателството на доста слабия Сулейман Делвина, чийто поддръжници се смятали за „либерали“ — термин, много употребяван в модните парижки и букурещки кафенета, който обаче имал много слаба връзка с тогавашното албанско общество. Всъщност конгресът могъл да се събере едва след обявяването на *беса*, която щяла да продължи няколко седмици, като отменя задължението за вендета сред все още до голяма степен родовата социална структура. Последвало създаването на „Националното законодателно събрание“ едновременно със създаването на регентство и формиране на национална армия. До избирането на владетел неговите функции щели да бъдат изпълнявани от Висш държавен съвет, съставен от четирима регенти. Двама от тях били мюсюлмани, по един от сектите на бекташиите и сунитите, другите двама били православен и католик. В помощ на регентството конгресът назначил кабинет, отговорен не пред регентството, а пред 37-членния сенат, който имал основната власт в държавата²⁴. Тирана, коя-

то по това време все още била само малко градче със 17 000 души население, била провъзгласена за столица на страната. Градът се приемал като неутрален район, по средата между тоските и гегите, и бил близо до пристанището Дуръс.

Конгресът в Люшня може и да изглеждал демократичен, но всъщност властта била оставена в ръцете на няколко лидери, които организирали цялата система. Основната опозиция дошла от традиционните и по-консервативни представители на малочислената албанска управляваща класа, водени от Шефкет Верлаки, един от най-големите притежатели на собственост в Албания по това време, и Ахмед Зогу, племенник на Есад паша. Ахмед Зогу, роден през 1895 г., бил син на един от водещите мюсюлмански родове — Мати, най-големият и влиятелен род в Албания, който през 1921 г. наброявал около 23 000 души, живеещи в планините и в районите около басейна на река Мати в Централна Албания. Бабата на Зогу била от рода Топтани и той произлизал от линията на наследствени вождове, които управлявали практически независимо княжество, защото Мати не била нищо повече от формална част на Османската империя²⁵. Зогу си бил спечелил репутация на интелигентен и уверен водач на своите подопечни по времето на Първата световна война. Макар основната подкрепа на Зогу да идвала от неговите последователи от рода Мати, бивши османски официални служители също го подкрепяли с надеждата да възвърнат и увеличат традиционните си привилегии. През 1916 г., по време на австрийската окупация на Дуръс, Зогу първо командвал албанските сили, сътрудничейки си с австро-унгарците, но по-късно било открито, че той тайно се договарял с българите за възстановяване на албанската административна независимост. Той бил подмамен да замине за Виена, където бил задържан като „гост“ на австрийското правителство до 1919 г., когато му било разрешено да се завърне в Албания. Зогу отишъл на конгреса в Люшня като делегат на рода Мати, за кратко време си възвърнал репутацията и през февруари 1920 г. бил назначен за министър на вътрешните работи в кабинета на Делвина.

Незабавният проблем, пред който било изправено правителството на Делвина, бил да се принудят италианците да напуснат страната. Събранието отхвърлило всякакви планове за мандат или протекторат и на 3 юни 1920 г. бил изпратен ултиматум до италианското висше командване, в който се настоявало да предадат на новото албанско правителство градовете Вльора, Тепелена и Химара. Надменните италианци напълно пренебрегнали ултимату-

ма. Около три хиляди селяни били насърчени да нападнат италианските войски, които тогава били силно изтощени от маларията. В крайна сметка италианците били принудени да подпишат споразумение с албанското правителство, довело до окончателното им изтегляне на 3 септември от всички албански територии, с изключение на остров Сазан. Междувременно югославски военни части напредвали към стратегическата линия на границата от 1913 г., в очакване на решението на Конференцията на посланиците, която била свикана отново. Неспособен да прогони югославяните с военни средства, Зогу използвал своите лични връзки в Белград, за да увери югославяните, че той лично ще работи срещу косовския иредентизъм* в замяна на прекратяване на техните вражески действия²⁶. Винаги изпълненият с надежди и невероятно настоятелният Есад паша междувременно се бил представил на Мирната конференция като единствения законен представител на Албания. Той обаче нямал големи шансове да въздейства, понеже на 13 юни бил убит пред хотел „Континентал“ в Париж от Авни Рустеми. Студентът Рустеми бил основател на асоциацията *Bashkimi* (Обединение), малко, но радикално младежко крило на либерално-демократичното движение, което действало из цяла Албания и сред емигрантските общности в Европа. Докато Великите сили в Париж мудро разисквали бъдещето на Албания, ситуацията в страната отразявала годините на война, дълбоки промени и премествания. По преценка на Международния червен кръст в Женева през 1920 г. от излагане на студ, болести и глад били умрели не по-малко от десет хиляди албански бежанци²⁷.

Югославия получава Косово

След продължителен дебат по югославско-италианската граница, Италия, Британия и Франция най-накрая се споразумели, че Италия трябва да получи контрол над Истрия, Риека и Задар и мандат над Централна Албания. В замяна Югославия щяла да получи Северна Албания, включително Косово и долината Дрин, а Гърция получавала части от Южна Албания. Това довело до прекратяване на съюзническата окупация на Шкодра и албанската ар-

---

* Политическа доктрина, която се бори против оставянето на територии, населени с една народност, под властта на друга народност. — Бел. пр.

мия поела контрол над града. Чувство на страх, ярост и измяна обхванало албанските села в Косово. През юли 1921 г. в Обществото на народите била представена петиция от косоварите, която настоявала за връщане на района към Албания. Петицията била 72 страници, на които се описвали зверствата, извършвани от сърбите, с името и адреса на всяка жертва. В нея се казвало, че от 1918 г. досега в Косовския вилает били убити 12 371 души и 22 000 били изпратени в затвора²⁸.

Албанските молби били настойчиво пренебрегвани поради две главни причини. Първо, ролята, изиграна от Сърбия през войната настроила силите на Антантата да подкрепят сръбските претенции към Косово. Наистина по време на войната Сърбия станала любимка на народите на Англия и Франция. През 1916 г. в Британия било организирано отдаване на общонародна почит на Сърбия по повод празнуването на годишнината от Косовската битка: широко разпространена била информация за Сърбия, в Лондон бил отворен магазин за продажба на литература за Сърбия, каквато британските издателски къщи печатали в десетки хиляди екземпляри; плакати, създадени от карикатуристите на *Punch*, под името „Героична Сърбия“ били поставени из цялата страна; кината показвали филми за Сърбия и сръбският национален химн дори се свирел в някои театри²⁹. Второ, сърбите успешно твърдели, че те искат Косово, за да възвърнат своята културна идентичност след ужасните жертви и травмите, които страната им понесла през войната. Историческата значимост на този район за сърбите не можела да бъде подценявана: Косово държало най-важните съкровища на сръбското религиозно изкуство в църквите в Пея (Печ), Грачаница и Дечани; а Призрен била столица на средновековната сръбска империя на Стефан Душан. Поражението през 1389 г. на сръбския крал Лазар и балканските армии от османците в битката при Косово поле бележело края на независимата сръбска държава и началото на продължилото повече от четири века османско господство.

При все че това било катастрофално поражение за сърбите, те обвили събитието в пищна мрежа от героичен фолклор, митове и легенди. Трудните условия на османското владичество допринесли за развитието на косовския мит и конфликтът между християнството и исляма се превърнал в главна тема на сръбската фолклорна поезия. Оттогава насетне косовската легенда започнала да се изпълва със силна бунтовническа идеология срещу чуждото управление и помогнала да се поддържа жива жаравата на сръбско-

то национално съзнание в продължение на векове. Това в крайна сметка довело и до избухването на бунта в Кара Георгия през 1804 г., който безусловно довел до създаването на независимо Сръбско кралство. Запазването на Косово се разглеждало като централен аспект на сръбската историческа идентичност, въпреки факта, че сръбското население в региона било много малко.

Бъдещето на албанското население от Югоизточна Европа било подписано от държавници, представящи Европейските сили, много от които били абсолютно невежи по отношение на балканските въпроси. Докато югославската, италианската и гръцка пропаганда оказала силно влияние върху резултата, албанските аргументи, отнасящи се до бъдещето на тяхната нация, не получили почти никакво внимание. Целият албански въпрос едва ли бил разбран от онези, на които била възложена отговорността да определят албанската съдба. Фактът, че Албания изобщо се появила като независима държава през 1920 г., бил наистина забележителен.

5

Политическата нестабилност и Юнската революция

Този, който говори на Балканите, може да говори
само за политика.

Дж. Суайър, Албания на крал Зогу, 1937, с. 22

До 1921 г. Албания била опустошена и банкрутирала, поради непрекъснатите войни, водени от 1910 г. Политическата ситуация останала объркана и страната по същество се връщала към състоянието си преди войната, с ширещо се разбойничество и беззаконие. Голяма част от Юга никога не се възстановила от грабежите на гръцките банди през 1914 г. и райони като долината Дрин си останали безлюдни, след като сърбите ги подложили на опустошение през 1920 г. Международното признание на границите на Албания и членството в Обществото на народите не прекратило напълно югославската окупация. Една шеста от страната била все още окупирана, а гърците се били укрепил в няколко села на юг от Корча. Там царяла поразителна нищета, с хиляди бедстващи бежанци, които изцяло разчитали за своето оцеляване на няколко филантропи. Напрежението между албанците и гръцкото малцинство в Южна Албания било изострено от наричаната от гърците „кампания на гонения“, очевидно дирижирана от албанското правителство. След наложеното затваряне на няколко гръцки училища в Корча станал сериозен инцидент на 28 април 1921 г., когато албанците завзели една гръцка църква и убили около единайсет гърци¹.

Гръцкото правителство обаче не желало да бъде въввлечено във формацията се действащ фронт в Северен Епир. Гръцкото внимание сега било насочено към разрастващия се конфликт с Турция, борба, която изисквала всичките ѝ ресурси. Ето защо Гърция ограничила действията си до отправяне на протест в Обществото на народите от страна на Министерството на външните работи.

През 1921 г. схватките в граничните райони на Северна Албания продължили. Въстанически банди, въоръжени и финансирани от Белград, се надявали да убедят Конференцията на посланиците, която възобновила работата си в Париж в началото на септември, че югославското управление се радвало на широка подкрепа. В доклад, представен пред Обществото на народите през август 1921 г. от правителствения представител Мидхад Фрашери, се казвало, че през юни миналата година югославски войски били подложили на грабеж района на Дибър, безразборно убивайки, грабейки и опустошавайки 157 селища. Това било потвърдено по-късно от официалното съобщение на британския консул Хари Ейрес в Дуръс, който посетил мястото:

Когато достигнахме върха на планинската верига (Чафа Рунес), който гледаше към долината Дрин, пред нас се разкри великолепна гледка и ние можехме да видим от Дибра до Люма на север около 600 квадратни мили на една от най-процъфтяващите (преди) и плодородни долини в Албания. С невъоръжено око и с помощта на бинокъл видяхме само изгорени и разрушени села на цялото това огромно пространство; неразорани и обезлюдени земи, с изключение на едно-единствено село — Суходол, което по някакви необясними причини сърбите бяха пощадили. Вече нямах никакви съмнения, че броят на опустошените албански села, посочен от Албанската анкетна комисия — а именно 157 — беше верен. Трябваше да предположа, че той е занижен. Тази вечер ние отседнахме в село Мухри на река Дрин, където около 25 къщи бяха повече или по-малко незазегнати от всичките 300 къщи. На следващия ден отидохме в Арас, който беше напълно разрушен и през шестчасовото ни пътуване всяко село и къща, край които минахме, бяха изгорени. На първото непокътнато село се натъкнахме едва когато стигнахме Лурия ... Има още много подробности от подобно естество, които само задълбочават общото впечатление от много сериозния характер на сръбската инвазия².

След сръбските действия в долината Дрин делегация от албанци от региона посетила Британския съвет, за да моли за помощ. В своя официален доклад Ейрес пише:

Делегацията обявила, че ако не може да се направи нищо, те ще се завърнат в техните разрушени къщи и ще се борят, защото е по-добре да умрат сражавайки се, отколкото да умират малко по малко. Аз им казах, че по този начин не могат да постигнат нищо добро и че търпението им е единственият им запас, но непрекъснато имах чувството, че им предлагам едно равнодушно успокоение³.

Обществото на народите междуременно показало, че е неспособно да принуди югославските войски да се оттеглят, въпреки

повтарящите се молби от страна на албанския представител архиепископ Фан Ноли. През октомври югославските войски предприели още едно нападение срещу Северна Албания. Те бързо разбили слабо подготвените албански войски и напреднали към Орош, Сан Джовани ди Медуа и Лежа. Те стигнали на трийсет мили от Тирана, където се надявали да посрещнат Великите сили пред свършен факт, като си осигурят подкрепа за окупацията в Северна Албания.

Югославяните не обърнали никакво внимание на изпълнените с възмущение протести от представителите на Обществото на народите, които били разбрали, че поддържането на мира в Европа било свързано по един заплетен начин със запазването на целостта на албанската територия. Най-накрая британският Форин офис, посъветван от такива добри познавачи на албанския въпрос като Едит Дърам и Обри Хърбърт, почетно аташе в Британското посолство в Истанбул и чест посетител на Албания, загубил търпение. Британците настояли за бързо решение на въпроса с албанските граници от Конференцията на посланиците. Така на 9 ноември 1921 г. посланиците най-накрая взели решение относно международните граници на Албания. Гърция била принудена да върне 15 села, което тя неохотно се съгласила да направи. Новите граници присъждали град Лин на Албания, но ѝ отнели главната част на пътя, който свързвал Лин с Дибър и Струга, прекъсвайки по този начин връзката между Севера и Юга. Решението на Конференцията на посланиците отново не задоволило никоя от замесените страни. И Гърция, и Югославия яростно протестирали срещу преразглеждането на границите. В крайна сметка обаче те нямали какво друго да правят, освен да се примирят неохотно с окончателното решение на посланиците.

Начало на политическо развитие

Въпреки че Албания избегнала разделението, тя била поставена под италианско опекунство като признание за „специалните интереси“ на Италия в страната. Силите признали, че всяка заплаха към адриатическото крайбрежие представлявала заплаха за сигурността на Италия. Така започнало постепенното проникване на Италия в икономическия и политически живот на Албания. По това време законодателството, прието от Конгреса в Люшня, за-

почнало да показва своите ограничения, оставяйки правителството все по-безпомощно. И така, доста скоро слабото правителство на Сулейман Делвина паднало и през април 1921 г. били проведени първите избори. Оттогава до 1924 г. правителствата в страната често се сваляли. Интелигенцията в Албания била малко на брой, нямало печат и една значителна част от населението била неграмотна. Ето защо изборите били безусловно изключително право на малко на брой влиятелни хора. През май 1921 г. било назначено ново правителство с министър-председател Иляс бей Вриони, подкрепяно предимно от видни бейове земевладелци. По мнение на Хари Ейрес, Вриони не бил интелигентен, но бил честен и патриот. Ейрес наблюдавал как Вриони се борел срещу многобройните сили на опозицията и отбелязва: „На моменти е трогателно да наблюдаваш неговата борба срещу трудностите, които го заобикалят. Той не е много силен мъж и му липсва решителност.“⁴ Администрацията на Вриони била твърдо срещу всяка промяна в социалната и икономическа структура на страната, и по-специално не успяла да въведе аграрната реформа. Вместо това тя била за поддържане на предвоенната социална структура и традиционни привилегии.

Първите следвоенни години се характеризирали с непрестанни политически интриги. Сред различните политически фракции, появили се след изборите през 1921 г., били Демократическата или Народна партия начело с архиепископ Фан Ноли и Луиджи Гуракуки, лидер на северните католици. Други видни членове били Хасан Прищина и Байрам Цури. Ахмед Зогу също бил член на тази група за известно време, докато постепенно той не бил обезпокоен от своето далеч не влиятелно положение в Народната партия. Последователите на Народната партия разглеждали себе си като либерали и прозападно ориентирани. За някои това се изчерпвало едва ли не със седенето в модни кафенета и дискутирането на Волтер; други обаче били наистина противници на застойните политически идеи, изповядвани от силно консервативната Прогресивна партия на Шефкет Верлаки. Тя често била наричана партия на бейовете, понеже представлявала интересите на собствениците на земя, които се противопоставяли на належащата аграрна реформа. Повече от половината обработваеми земи все още принадлежали на големите имения. И Народната, и Прогресивната партия излезли от изборите с почти равен брой места в новия парламент. Там между тях се водела люта борба, предизвикала безкрайна поредица от правителствени кризи. Породената от това

нестабилност продължила до формирането на национално коалиционно правителство през есента на 1921 г.

Въпреки скорошната политическа независимост, през този период Албания сякаш поддържала фатализма на ислямските традиции и загнездили се консерватизъм, дължащ се на нейната географска изолираност и изостаналост. Страната била все още силно отслабена от регионалното разделение, което така спъвало албанското обединение преди войната. Правителството се разглеждало не като албанско, а по-скоро като правителство на Тирана, предимно поради влиянието на мюсюлманските собственици на земя. Бейовете често успявали да извлекат изгода от неразвитото законодателство като разширявали владенията си чрез деспотични или своеволни мерки, предявявайки претенции върху собственост, която досега е била общинска. В много райони, особено в Централна Албания, националистическите чувства били слаби и патриотизмът бил затъмняван от тесни собствени интереси. Освен това те се страхували от разделянето на техните имения или други мерки на аграрната реформа⁵.

Католическото население в Севера, което живеело в изолирани общности в отдалечените и непроходими гори, било силно пренебрегвано от администрацията в Тирана. Много от северните водачи искали столица на страната да бъде Шкодра, а не Тирана, не само поради нейната очевидна търговска важност, но и поради католическите и мюсюлмански традиции. До този момент правителството не се чувствало достатъчно силно, за да обложи с данъци северните католически родове, които продължавали своя пътнал в безвремие живот, забравени от всички, с изключение на няколко любопитни пътешественици. През 1921 г. американката Роуз Уайлдър Лейн предприела дълго пътешествие в северните албански планини, което по-късно я вдъхновило да напише „Върховете на Шала“. Това било лично повествование, което плътно следвало стъпките на Едит Дърам. Лейн потвърждава описанието на северните родове, дадено от Дърам, и дава изобилие от доказателства, че малко неща са се променили през изминалите десет години. Тя потвърждава впечатленията на Дърам за албанското гостоприемство към уморените пътешественици:

Подготовката за пиршество в тяхна чест започвала с пристигането им, което винаги се случвало късно през нощта, когато те вече били измръзнали, мокри и уморени. Човек трудно можел да се зарадва на това гостоприемство, понеже пътешествениците трябвало да стоят с мокрите си дрехи, да обсъждат последните събития и да чакат яденето, обикнове-

но приготвяно в продължение на няколко часа, което често се сервираше в един или два часа сутринта, когато изтощените чуждестранни гости били твърде уморени, за да му се насладят. Освен това много пътувания започвали около 3.30 или 4 часа сутринта⁶.

Бунтът на мирдитите

Най-големият католически род бил този на мирдитите, който всъщност се състоял от три по-малки клана. Една легенда обяснява корена на името Мирдители. Някога там живели трима братя. Когато баща им починал, той не им оставил нищо освен едно седло и едно сито. Най-големият брат взел седлото (*shale* на албански), вторият брат взел ситото (*shoshe*), а най-младият си тръгнал с празни ръце, пожелавайки на братята си приятен ден (*mir dite*). Тази легенда показва, че трите големи рода — Шала, Шоши и Мирдители, имали общи предци⁷.

Мирдитите продължили да бъдат изключително подозрителни към администрацията в Тирана. Това било очевидно за Роуз Уайлдър Лейн, която помолила своя водач да ѝ обясни тяхното недоверие към правителството. Той отговорил:

Родовете не разбират, че новото правителство в Тирана е правителство на всички албанци. Те не мислят за албанците като нация, те мислят за тях като за отделни родове. Мислят, че правителството е правителство на Тирана, което се опитва да им отнеме свободата, също както римляните, турците, и австрийците, и италианците, и сърбите, и гърците и Съветът за мир са се опитвали⁸.

През 1920 г. наследственият вожд на мирдитите Пренк Биб Дода бил убит от засада, като резултат от съществуваща кръвна вражда. Пренк не оставил син или каквито и да е наследници, ето защо неговият братовчед Гьон Марка Гьони очаквал да го наследява, но разбрал, че Пренк го е лишил от наследство заради неговата непопулярност — Гьони бил дезертирал от фронта през 1914 г. Вместо това Пренк завещал своето имущество на всички мирдители. Режимът в Тирана, който никога не е прониквал в северните планински части, не бил наясно с вътрешните интриги сред мирдитите. Опитвайки се да си подсигурят лоялността на мирдитите, те окуражили Гьон Марка Гьони да участва в новата администрация. Това е един впечатляващ пример на слабата връзка между

Тирана и северните родове. Това важало със същата сила и за нейните отношения с планинските и отдалечени райони като Химара и населените с гръцко население села около Делвина. Гьони обаче сметнал, че неговият статус сред мирдитите е по-важен от който и да е пост, предложен му от правителството в Тирана. Ето защо той отказал официалния пост, предложен му от администрацията в Тирана през април 1921 г., набързо напуснал Мирдит и се отправил към Призрен, за да потърси югославска помощ за своите претенции да бъде вожд на мирдитите. Помагайки на Гьон Марка Гьони, югославяните се надявали да отслабят и дискредитират тиранския режим и така да разширят своето влияние в северните райони.

Снабден с югославски пари, Гьони се завърнал в Мирдит, за да разбуни мъжете от родовете срещу администрацията на Вриони. Това не било трудно, защото по това време правителството заплашвало да обложи с равни данъци цялата страна, а мирдитите никога не били плашали данъци. Гьони успял да превземе само Орош, но югославяните от Призрен обявили Република на мирдитите от името на Марка Гьони и го снабдили с оръжие⁹. „Никак не беше трудно — докладва Комисията на Обществото на народите — да се разбуни въображението на това изключително необразовано и невежо население, което живее в напълно изолиран район и е отрязано от всякакви средства за комуникация.“¹⁰ Гьон Марка Гьони обвинил правителството в Тирана, че е мюсюлманско, че проявява „младотурски“ тенденции и че възнамерява да ограничи религиозната свобода на католическите мирдити. Знаейки, че има подкрепата на югославяните, които му били предоставили средства, възможности за обучение и пушки, Гьони атакувал правителствените войски. Неговите сили наброявали около две хиляди души, като съвсем малко от тях били мирдити, останалите били или сръбски, или албански нередовни части, наред с някои бивши поддръжници на Есад паша. Въстанието било краткотрайно, понеже мнозинството мирдити пренебрегнали неговия призив за бунт. За няколко дни правителствените войски завзели столицата на мирдитите — Орош, и Гьон Марка Гьони бил принуден да побегне в Призрен заедно с петдесет от неговите хора. Той починал през 1925 г. и синът му Дьон, роден през 1886 г., го наследил като губернатор на мирдитите. Дьон, който бил далеч по-малко амбициозен от баща си, потънал в неизвестност и „Републиката на мирдитите“ продължила да съществува само в Призрен, Югославия.

Политическото разделение се засилва

Междувременно Ахмед Зогу засилвал властта си върху централното правителство. По това време възникнали сериозни раздори, които в крайна сметка довели до разцепването на Народната партия. В центъра им било Косово. Зогу и много от местните лидери вярвали, че Албания трябва първо да се установи като жизнеспособна държава и едва тогава да преследва иредентизма, а и много от православните водачи от Юга се страхували от масовия наплив на мюсюлмани. В тази група косоварите Байрам Цури и Хасан Прищина естествено не се придържали към подобно мнение¹¹. Неотдавна бейовете от централните и южни райони заедно с православните водачи накарали влиятелната група на Косовския комитет да се отдели от Народната партия. Това станало причина за силен натиск върху администрацията на Вриони, която най-накрая се разпаднала. Падането на правителството на Вриони довело до сформирание на кабинет от трима всеобщо приети авторитета: Авни Рустеми, Байрам Цури и Казим бей Кутзули, префект на Тирана. Те се стремели да задоволят войнстващите фракции, предлагайки министерски постове на поддръжници на всяка група. Едва ли е необходимо да се казва, че това не донесло никакво разбиращелство в албанската политика и ситуацията си останала все така хаотична. През декември 1921 г. били вече съставени поне пет министерства, като последното било въведено в длъжност от преврат, воден от регента Акиф паша и Хасан Прищина. Прищина, Байрам Цури и другите косовари вече се били дистанцирали от Зогу, който бил назначен за министър на войната в новия кабинет. Когато Акиф паша назначил Прищина за министър-председател, той незабавно заменил Зогу с Байрам Цури като министър на войната. Хасан Прищина, тогава на 55 години, бил получил образование в Турция и бил в един момент член на османския парламент. По-късно той се скарал с младотурците и бил един от организаторите на бунта в Косово през 1912 г., в който 35 000 албанци се насочили към Скопие и го окупирали. Служител на британския Форин офис го описва като „роден революционер, със силен и безстрашен характер, заклет опонент на Зогу и смъртен враг на сърбите.“¹²

Далеч от северните райони имало силна опозиция срещу изцяло доминираното вече от гегите правителство. Освен протестите в южните градове, бейовете от централните райони били раз-

дразнени от подобно северно доминиране. Няколко дни след назначаването на Хасан Прищина за министър-председател, Зогу, заедно със своите последователи от района на Мати, се насочил към Тирана и Прищина бил принуден да избяга заедно с привържениците си на север. Новата година започнала с формирането на още едно правителство, оглавявано от земевладелеца Джафер бей Ипи, като Зогу отново контролирал положението като министър на вътрешните работи. Ипи продължавал да изпълнява ролята на обикновен фигурант, докато Зогу работел, за да разширява своето влияние отвъд министерската си позиция. Една от първите задачи на Зогу била да си осигури подкрепата на католиците. Преди Първата световна война много от католическите родове били свикнали да живеят от подкупите, които османското правителство им плащало, за да ги прикотква. Сега обаче, когато бившият им източник на годишен доход бил отрязан, някои от тях започнали с носталгия да поглеждат назад, към относителната финансова сигурност, на която се радвали преди. Правителството официално уверило Хари Ейрес: „Те (католическите родове) все още смятат, че правителството е задължено да ги поддържа.“ Друг висш служител споделил с Ейрес, че правителството било „принудено, поради ползата от това, да отстъпи в известен смисъл пред техните искания, но плащанията били поради неизбежност в много по-намален мащаб“¹³. Водачите на главните северни родове получавали нещо като „омиротворяващи пари“ и ранг на полковник в армията. Всеки месец големи групи от тежко въоръжени планинци се спускали към Тирана, за да вземат своето злато от военния отдел. Технически на тях им се плащало за осигуряване на армията с нередовна резервна войска, но в действителност им плащали, за да се въздържат да вдигат въстания срещу правителството. Освен това вождовете се били заклели лично на Зогу, а не на страната (една идея, която като цяло им била все още чужда). Зогу бил признат като по-висшестоящ от техните водачи и те съответно си търсели техните „омиротворяващи пари“ лично от него¹⁴.

През януари 1922 г. Британия и Албания най-накрая установили дипломатически отношения. В резултат на това Хари Ейрес бил издигнат от британски консул на поста британски посланик в Албания. Два месеца по-късно Мехмед бей Коница пристигнал в Лондон, за да представлява Албания. Почти незабавно дипломатическите умения на Ейрес му потрябвали. През пролетта избухнала криза, когато Байрам Цури вдигнал въстание срещу Зогу в Пука. Към него се присъединили и други косовски водачи, докато

накрая въстаниците завзели Дуръс и продължили своето настъпление към Тирана. По-голяма част от правителството избягала бързо в Елбасан, оставяйки Зогу и няколко негови поддръжници да защитават столицата. Останалите правителствени войски се сражавали с бунтовниците в покрайнините на Тирана. Ейрес, по повеление на Зогу, успял да убеди бунтовническият лидер Елез Юсуф (Байрам Цури се бил оттеглил на север) да се предаде в замяна на обещание за сигурно помилване, което било съответно уважено. От този момент нататък Зогу започнал да се доверява на Ейрес, който станал толкова влиятелен, че до 1926 г. той фактически контролирал албанската вътрешна и външна политика. Зогу успял бързо да възстанови реда, след като военен съд осъдил на смърт девет въстанически водачи. Байрам Цури бил осъден на смърт задочно и за кратко време в Албания настъпили относителен мир и спокойствие.

Продължаването на мирната стабилност обаче отчасти зависело от стимулирането на търговската дейност. Тя на свой ред разчитала на получаването на финансов заем от Обществото на народите. Молбата на албанците за заем не била удовлетворена, защото условията, поставени от Обществото на народите, включвали реформа на вътрешната администрация и на икономиката. Това било нереалистично искане от страна на Обществото, чиито представители били добре информирани за отчаяното положение на страната. Мнозинството албанци практически се самозадоволявали и живеели в различна степен на бедност. Няколкото съществуващи пътища както на север, така и на юг, ставали непроходими през зимата и много места били напълно откъснати от света. Така търговията била ограничена в рамките на няколко изолирани и затворени общности. Освен проучванията за нефт, почти никакви други проучвания за потенциалните природни ресурси на Албания не били извършвани. По време на войната австрийците и италианците открили въглища, сребро, мед и нефт, но тяхната експлоатация завършила с изтеглянето на войските им. За известно време страната останала сериозно разединена. В северните части се наблюдавало нарастващо възмущение от централното правителство на министър-председателя Ипи, което избобявало от неподходящи и неспособни министри. За да предотврати кризата, на 16 декември 1922 г. Зогу сменил министър-председателя Ипи. Но бил въведен един нов и непопулярен закон: вече било противозаконно да носиш оръжие в централните и южни райони на Албания. Надявали се, че този закон щял да помогне за намаляване на

разбойничеството и в същото време да намали заплахите срещу Зогу. Обаче било невъзможно неговото въвеждане сред родовете на север, които носели пушките си като законно притежание и които се нуждаели от оръжието си, за да се противопоставят на непрекъснатите престрелки по границата с югославяните.

Градското население продължавало да бъде държано в плен на продължаващия политически спор, докато правителството никак несигурно се опитвало да задоволи всички онези, които имали интерес от спиране на опитите за реформи и модернизирание на страната:

Кафенетата, сини от дима на горящите цигари и изпълнени с мизантропията на турско кафе, жужащи от разговорите на старейшините, които седят около масите и с часове обсъждат и спорят, правят планове и кроят заговори, разрушават и защитават, съзаклятничат и градят. Кабинети идват и си отиват, Парламентът се свиква и се разпуска. Днес някой човек е „Превъзходителство“ и на разстояние петнайсет крачки го следват войници като лични стражи, а на следващия ден за него на масата отново се говори като за „Зотни“ (мистър). Много са нещата, за които се говори: връзките със съседните държави, нападенията по границите, определяне на границите от „Майката на това дете“, Обществото на народите, да се свика Велико народно събрание и да се създаде Конституция (като се обнови сега съществуващата от 1914 г.). Тези и много други теми осигурявали храна за дискусии в продължение на часове и тук тези мъже изпъквали. Но все още много неща трябвало да бъдат направени в страната. Мостове и пътища трябвало да бъдат ремонтирани и построени отново, схващането на селяните, че Аллах ги е създал такива и ще ги промени, ако пожелае, трябвало да бъде изкоренено и прогонено. Трябвало да се създаде Национална банка и да се установи национална валута, както и железница, която да свърже вътрешността на страната с крайбрежните пристанища. И после, високо горе в планините, където снегът се задържа през цялата година, живеят родове от безстрашни, но необразовани хора, които се чудят какъв е смисълът на всичко това, тази дейност на правителството и полицията, и армията, и данъците, и изборите, и сега, и тогава те също влизали в сражения със столицата, заради нуждата от обсъждане, но те „обсъждали“ нещата по единствения познат им начин, с око, което гледа през дългата синя стоманена цев на пушката¹⁵.

През лятото на 1923 г. признаците за въстание ставали все по-видими, понеже пропастта между онези, които имали и които нямали земя, северняците и южняците, либералите и консерваторите станала по-голяма, от когато и да било. Една от главните причини за недоволство сред православните християни била тяхното

негодувание срещу мюсюлманските земевладелци и от предимствата, дадени на бившите османски висши служители, които често се възползвали от положението си за лични цели. Православните албанци очаквали, някакси безпричинно, като се има предвид тяхната неопитност, да получат влияние в тази страна¹⁶. Хари Ейрес открил, че болшинството мюсюлмани са надъхани с чувство за превъзходство по отношение на християните. Той информирал Форин офис, че:

отношението на мюсюлманите към християните е непроменено и понякога, страхувам се, не е възможно да се промени. Значението на думата равенство не е проникнало в дълбините на мюсюлманското съзнание. За тях християнинът е по-низш и всичките им действия отразяват това тяхно чувство. Разговарял съм с министри на тази тема и те не признават, че правят някаква разлика между двете религии и че те повече от всичко се стремят да докажат това чрез своите действия. Но те казват — „Мюсюлманите са мнозинство и ето защо ние сме отгоре.“ Християните, от своя страна, са плахи и не са в състояние да се освободят от веригите, с които ги било приковало тяхното продължително подчинено положение. Но те били разочаровани, особено на юг. Те казват, че може и да са готови да отстъпят пред правителството на мнозинството, но не пред господството на мнозинството. Те се страхуват, че ако не се поддържат, ще изпаднат под стария тип турско господство. Тук мога да наблюдавам, че има значителна християнска емиграция от Централна и Южна Албания и известно количество мюсюлманска имиграция от околните страни, комбинацията от които е твърде обезпокоителна¹⁷.

Албанската православна общност на юг вярвала, че нейните представители автоматично ще получат равни права с мюсюлманите сега, когато Албания получила своята независимост. Те знаели, че техният район е най-проспериращият, и развит в цялата страна и следователно плащали най-голяма част на държавния бюджет. И все пак, със създаването на мюсюлманското правителство на Зогу, повечето от техните данъци отивали за финансиране на администрацията в Тирана и много малка част от тях се връщала обратно в Южна Албания. Междувременно се разразила вълна от политически убийства и страната потънала в още по-силен политически хаос. През август 1923 г., чувствайки нарастващото обществено недоволство, Зогу обявил, че ще се състоят избори за Велико народно събрание преди Националното събрание. През същия месец албанските мюсюлмани се събрали на конгрес в Тирана, за да обсъдят различни реформи, които дори и най-консервативните от тях неохотно смятали, че са необходими, ако албанс-

кото общество искало да просперира. Ето защо те решили да скъсат своите връзки с традиционната практика, да се отделият от Халифата и да премахнат титлата „бей“, заедно с практиката на многоженството и задължителното забуване на жените. Макар многоженството да съществувало по принцип, повечето албански мюсюлмани имали само по една жена и като цяло тези промени имали слаб ефект върху ежедневиия живот и върху преобразуването на обществото. Въпреки това бейовете чувствали, че тяхното положение е разклатено, влиянието им залязвало и те не били сигурни за техния статус и ролята им в албанското общество.

Изборите за Велико народно събрание най-накрая се състояли; последвалото разпределение на местата в парламента не донесло явно превъзходство на нито една от партиите. Резултатите от изборите послужили единствено за отслабване на бъдещите позиции на Зогу, понеже правителството спечелило само 40 от 95 места във Великото народно събрание. Кабинетът на Зогу се запазил с много малка разлика, но след две седмици подал оставка и бил заменен от Шефкет Верлаки. Верлаки не бил по-приемлив за опозицията от Ахмед Зогу¹⁸. Макар той вече да не бил министър-председател и макар недоволството от неговата политика да нараствало, Зогу продължавал да контролира правителството. Верлаки неохотно приел поста на министър-председател и новото правителство колебливо се опитало да предотврати своето падане, като се отдало на старите изпитани средства за кроене на заговори и интриги. По това време условията в по-голямата част от страната непрекъснато се влошавали. В селските райони върлувал глад и опозицията можела на практика да разклати правителството, като непрекъснато призовавала за отчаяно необходимата аграрна реформа.

През март 1924 г. един от най-проницателните наблюдатели на Албания Джоузеф Суайър посетил страната за първи път. Той открил, че улиците на Тирана не са се променили от времето, когато ги е рисувал Едуард Лиър*. Те били, отбелязва той,

предимно кални калдъръмени сокаци, лъкатушещи между едноетажни открити магазини, затъмнени от широки стрехи. Освен Стърлинг и хората от легацията нямаше никакви британци в страната, нито пък имаше представители на някакви други небалкански народи освен итали-

---

* Едуард Лиър (1812–1888) — английски художник, пътешественик и поет, известен най-вече с произведението си „Книга на глупостта“ . — Бел. пр.

анските, френски и американски дипломатически представители. Семейството на Стърлинг живеело в единствената тухлена къща в Тирана¹⁹.

В същото време условията в Северна Албания продължавали да се влошават след като Югославия затворила границата си за търговия между двете страни. Възникнала сериозна заплаха от глад в албанските планински райони. Бедните северни родове не могли вече да купуват вносна царевица, която винаги е била техен основен продукт. На 13 март албанският представител в Обществото на народите М. Блинищи отправил молба към организацията да облекчи страдащото население в Северна Албания. Той споменал, че докато всички други балкански държави получили финансова помощ по време на първите им стъпки на развитие, за Албания не било отпуснато нищо. В резултат на този апел Обществото на народите се съгласило да дари 50 000 швейцарски франка за непосредствено облекчаване на потъналите в бедност северни райони.

Юнската революция

Скоро след пристигането на Джоузеф Суайър в Албания потъналата в сълзи Тирана била разтърсена от серия събития, които в крайна сметка шели по-късно да доведат до Юнската революция. На 6 април 1924 г. двама американски туристи — Дж. Б. де Лонг и Р. Л. Колман, били застреляни, докато се движели по пътя от Тирана към Шкодра. Никога не било напълно изяснено кой точно предприел нападението и защо: една от теориите предполагала, че те били по погрешка взети за поддръжници на Фан Ноли; според друга те били по погрешка застреляни в кръвно отмъщение. Една по-правдоподобна теория казвала, че престъплението било извършено, за да се дискредитира правителството в очите на чуждестранните наблюдатели. По това време продължавали споровете за албанските граници както с Югославия, така и с Гърция. Убийството на двамата американци предизвикало ужас по цяла Албания и силна тревога за съдбата на правителството. Малко след смъртта на американците, на 5 май Авни Рустеми, по това време виден деец на Демократическата партия, също бил убит. Той бил застрелян пред Парламента в Тирана или от бивш поддръжник на Есад паша, или от някой от свитата на Зогу. Опозицията обвинила правителството в некомпетентност и изтеглила 44 депутати от Съб-

ранието, което по този начин било доведено до конституционно безсилие, след като се лишило от кворума, необходим за приемане на закони²⁰. Убийството на Рустеми било още един символ на надигащото се недоволство от политиката на правителството. За ужас на Зогу опозицията се събрала в пълен състав във Вльора, където младият Рустеми бил погребан като мъченик и в негова чест бил издигнат голям паметник.

След погребението на Рустеми опозицията изпратила ултиматум от Вльора до Върховния съвет в Тирана. Те настоявали за уволнение на правителството на Верлаки и във връзка с поредицата убийства обвинявали правителството, че е неспособно да осигури безопасност нито за албанците, нито за чуждите граждани. Отчайващото икономическо състояние на страната, повсеместната бедност на хората и иредентистките аспирации на Косовския комитет допринесли за недоволството и противопоставянето срещу правителството, което се ширело из страната. По препоръка на Ейрес, като последен отчаян опит за предотвратяване на бунта, било съставено ново правителство начело с Вриони. По това време обаче недоволството било набрало сила, като дори някои военни гарнизони минали на страната на бунтовниците. Сериозността на положението се засилила, когато висши служители от администрацията на Вриони избягали в Италия. Армейски подразделения минали тогава на страната на опозицията. Чувствайки това настроение, опозицията решила, че условията сега били узрели, за да тръгнат срещу правителството. Така започнала революцията, станала по-късно известна под името Юнска. В отдалечения Север, в Кукес Байрам Цури повел бунта с призив да се вдигат на оръжие. Старият косовар очаквал този момент, подготвяйки се за въстание още от момента, когато избягал на север след въстанието през март 1922 г. Във Вльора Фан Ноли контролирал въстаническите операции. Въстанието бързо се разпространило и през юни положението на Зогу било безнадеждно. Той се оттеглил в Югославия с останалите сили и се установил в Белград, кроейки заговор за своето завръщане.

На 16 юни 1924 г. Фан Ноли станал министър-председател в новото правителство на Демократическата партия, чиято основна цел била амбициозна програма за радикална аграрна, законодателна и административна реформа. Роден през 1882 г. в Тракия, Ноли установил връзки с албанските националисти, докато преподавал в гръцко училище в Египет. Заминал за Америка да преподава идеите на албанския национализъм сред голямата албанс-

ка общност там, той по-късно получил научна степен в Харвард и през 1908 г. станал епископ на Албанската православна църква. През 1920 г. албанските американци го избрали за техен представител в Националното събрание в Люшня. Така той дошъл в Албания с малък пряк опит от политическия живот в страната²¹. За степената на вярата, която много албанци имали в новата независима Албания, може да се съди от факта, че Ноли и Мехмед Коница били сред 20-30 000 албански емигранти, завърнали се от Съединените щати между 1919 и 1925 г.²² Ноли не бил твърде наясно с политическото и социално положение в страната, когато се завърнал, за да поеме поста православен епископ на Дуръс. По време на своето пребиваване в Америка той дълбоко се привързал към демократичните идеи, които били твърде неприложими и непрактични за политическите реалности в Албания. Това се потвърдило, след като неговата набързо въведена схема за бърза модернизация на страната била провалена от опозицията на земевладелците, които били обединени отново от целта да се борят срещу политиката на Ноли за радикална поземлена реформа, която включвала прехвърлянето на земя на селяните. И въпреки това, нямало съмнение, че има спешна нужда от аграрна реформа. Официално британско проучване, извършено през същата година, установило, че:

Централна Албания се характеризира с остатъци от феодалната система, представлявана от едри земевладелци, които често произхождали от бивши османски служители, получили земята чрез насилие или като неустойка за неплатени данъци. Те били влиятелни, но не били прогресивни и не се ползвали с популярност. Някои от тях били повлияни от панислямистки идеи. Много от бейовете не живеели в имотите си. Селяните, които работели в изключителна нищета в бейските имения, трябвало да предават една трета от тяхната собствена продукция на бея и една десета на държавата²³.

Образователната система в страната била силно ограничена през 20-те години. Наблюдател, изпратен от фондация „Карнеги“, цитира следните цифри: има девет начални училища със седемгодишна програма; други 51 предлагат обучение от три до пет години; 472 училища обучават само първите два начални класа. Съществували само две по-напреднали институции: френският лицей в Корча и основно училище в Елбасан. Той отбелязва, че недостигът от учебни материали сериозно пречел на слабо подготвените преподаватели, но посочва почти всеобщото желание за

обучение навсякъде, където е пътувал из страната²⁴. Тази жажда за образование била потвърдена и от Роуз Уайлдър Лейн, която посетила малко, наскоро отворено училище в село Тети, близо до югославската граница. Един католически свещеник, падре Мариан, получавал от правителството сто крони на месец, за да преподава. Той казал на Лейн, че „първия ден имал 43 ученика, на втория ден те били 62, а на третия — 97. Всички родове изпращали децата си да живеят при роднини в Тети и да ходят на училище“. Лейн описва мизерните условия в училищната сграда:

Нямаше пейки и чинове, разбира се; децата стояха плътно притиснати в студената стая и той им преподаваше, като пишеше с парче тебешир по стените. Вече едно момче можеше да чете и пише едносрични думи и заслужи един калъп сапун. Падре Мариан беше изпратил на свои разноски човек на двеста мили до Тирана за петдесет калъпа сапун, които да бъдат използвани като награди. Разбира се, в рода нямаше друг сапун и не можело и да си представи човек по-великолепен подарък²⁵.

Междувременно положението на 20 000 мюсюлмански албанци, известни под името чами, живеещи в Чамерия, в Гърция било горещо разисквано на специална сесия на Съвета на Обществото на народите. Чамерия е област от Епир, която е разположена между Бутринт и устието на река Ахерон и на изток до планината Пиндус. Конвенцията, направила възможна размяната на гръцко и турско население, била подписана на Конференцията в Лозана на 30 януари 1923 г. Албанското правителство тогава настоявало чрез телеграми и делегации до Обществото на народите, че гръцките власти карат чамите насила да напускат домовете си и да се местят в Турция и че техните земи се заселвали от гръцки имигранти от Мала Азия. Албанците продължавали да твърдят, че собствеността на мюсюлманските албанци е била конфискувана, селскостопанската им продукция била реквизирана и че им било забранено да засяват зърно или да продават или дават под наем тяхната собственост, за да изпреварят нейното експроприране. Гърците отхвърлили тези обвинения, твърдейки, че терминът „албанец“ може да бъде прилаган само по отношение на тези, които са родени в Албания, като по този начин изключвали родените в Гърция албански мюсюлмани, които били смятани за турци. Обществото на народите отговорило на албанските обвинения със създаване на Смесена комисия, която подробно да проучи въпроса.

През март 1924 г. Смесената комисия решила, че гръцките поданици, които били от мюсюлмански или албански произход и

по-точно живеещите в Епир, трябва да бъдат изключени от задължителната размяна на население между Гърция и Турция. Разбира се, според споменатото по-горе решение специална делегация, водена от шведа Ерик Ейнър Екстранд, посетила Епир (и Македония), за да събере информация за хората от албански произход. Членовете на тази делегация обаче стигнали до заключението, че голямото болшинство от мюсюлманите, които били гръцки поданици, смятали Турция за тяхна родина и желали да бъдат включени в размяната на население²⁶. Понеже голямото мнозинство от мюсюлмани, живеещи в Гърция, били етнически турци, откритията на делегацията на Екстранд не предизвикали изненада. За албанските чами обаче въпросът се въртял около техните твърдения, че принадлежат към албанската нация. Съветът на Обществото на народите обсъдил въпроса на своята тринайсета сесия (29 август — 3 октомври): албанската позиция поддържала тезата, че гръците насърчавали „албанците от Епир“ да обмислят масова миграция, като ги наричали „гръци от турски произход“ и ги убеждавали да приемат второто за тяхното публично обявяване. Съветът най-накрая решил да назначи неутралните членове на Смесената комисиция като техни „мандатъори“, на които била възложена отговорността да защитават живеещото в Гърция „мюсюлманско малцинство от албански произход“²⁷. Проблемът на чамите се заплел още повече при обсъждането на отношението към малцинствата в Гърция, докато се случили нови събития през следващото лято.

Завръщането на Ахмед Зогу

Със своите автократични и неконституционни действия новото правителство се дискредитирало от самото начало. Едно от първите действия на администрацията на Ноли било създаването на политически съд, който осъдил задочно лидери на няколко предишни правителства на смърт и заповядал конфискуване на имуществото им. Ноли също така наредил няколко от неговите политически опоненти да бъдат непрекъснато изложени на показ на централния плащад в Тирана, като им давали насила рибено масло, докато те не изхвърлели изпражнения пред тълпата. Първоначално Ноли отказал да легитимира своята революция чрез общи избори. Обаче през ноември неговото правителство се подготвяло за избори за Велико народно събрание в отговор на междуна-

родния натиск да се придаде някакъв законов статут на неговия революционен режим. Въпреки това, преди да бъдат обявени изборите, недоволни офицери от армията решили, че точно сега е моментът да се насочат бързо срещу правителството. Самият Зогу също решил, че е дошъл моментът да свали Ноли.

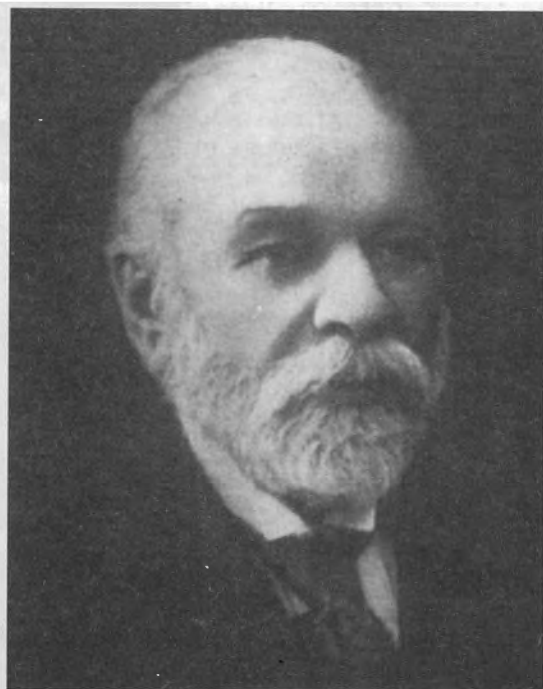
На 13 декември 1924 г., събрал наемна войска, включваща и руснаци от разбитата армия на генерал Вранглер, Зогу и около петстотин негови поддръжници от рода Мати преминали от Югославия в Албания и се насочили към Тирана. Те били добре оборудвани от югославското правителство. От времето, когато мирдитите и други северни родове били подкупени с пари на Зогу, югославяните търсели друга възможност, за да упражнят своето влияние върху албанските дела. За да се прикрие участието на югославяните, войските им били облечени в албански костюми. Публично Белград твърдял, че не може да контролира действията на албанците по границата. Байрам Цури превел през границата една група от Призрен и един подобен, но по-малък отряд от нередовни части прекосил южната граница с Гърция. На 24 декември Зогу триумфално влязъл за втори път в Тирана. Ноли заедно с около петстотин от неговите хора идеалисти избягал в изгнание. През 1930 г. Ноли се оттеглил от активен политически живот, за да се насочи отново върху своите академични и религиозни задължения в Америка. Така завършил краткият албански експеримент с „демократията“.

Администрацията на Ноли просъществувала едва шест месеца — достатъчно дълго, за да покаже своята политическа некомпетентност и наивитет. Той осъдил своите прогонени опоненти на смърт и конфискувал имуществото им, а вероятно би било по-мъдро и по-дипломатично да обяви амнистия. Още от самото начало на режима му липсвало единство. Много от неговите поддръжници се били включили в революцията главно за да се противопоставят на Зогу, а не защото споделяли политическите идеи на Ноли. След като веднъж била постигната общата цел за изгонването на Зогу, коалицията се разпаднала и революцията била обхваната от несъгласие, объркване и колебливост. Освен че нямала подкрепа вътре в страната, администрацията на Ноли не успяла да спечели финансова поддръжка и неуспехът да се осигури чуждестранен заем заедно с почти пълната дипломатическа изолация предопределили съдбата на Ноли. Великите сили били подозрителни към начина, по който администрацията на Ноли се опитала да следва независима външна политика, като се започне от отхвърлянето на планирания от Мусолини Договор на Съглашение-

Абдул Фрашери (1839–1892),
един от основателите на
Албанската лига, с Мехмед Али
Вриони — активист на Лигата,
през пролетта на 1879 г. (К.
Frasheri, *Lidhja Shqiptare e
Prizrenit*, Tirana, 1979.)

Исмаил Кемал (1844–1919),
оглавил след обявяването на
независимата Албанска държава
временното правителство във
Вльора през декември 1912 г.
(К. Naska, *Ismail Qemali ne
Levizjen Kombetare Shqiptare*,
Tirana, 1987.)

Хасан Прищина
(1873–1933), косоварски
лидер, взел активно участие
в Комитета за защита на
Косово. (Снимката е
собственост на автора.)

Принц Вилхелм от Вид,
назначен през 1913 г. от
Великите сили да управлява
Албания.

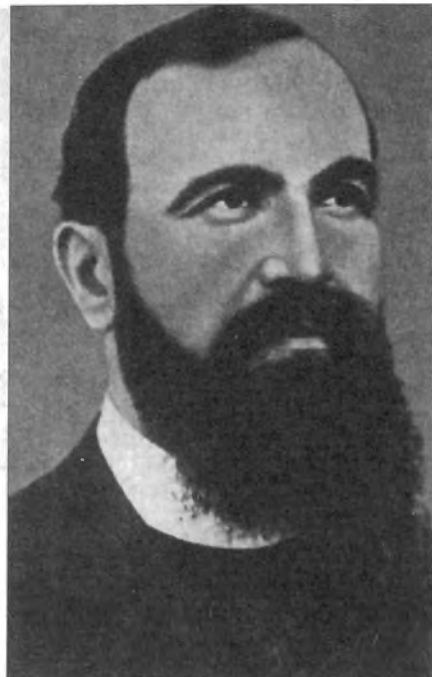

Есад паша (вляво) в Дурџс
през 1914 г. (J. Swire,
*Albania: The Rise of a
Kingdom*, London, 1929.)

ГОРЕ: Група мирдители, вклучително и Ѓон Марка Ѓони, в началото на века. (А. Degrand, *Souvenirs de la Haute-Albanie*, Paris, 1901.) ДОЛУ: Трима вџорџени геџи, членове на родовите Хоти и Груда, снимани в началото на века. (К. Frasherit, *Lidhja Shqiptare*, пак там.)

ГОРЕ ВЛЯВО: Байрам Цури (1862–1925), активист на Албанската лига и на Лигата на Пея. (*Fjalory Enciklopedik Shqiptare*, Tіrana, 1985.) ДОЛУ: Ахмед Зогу (по-късно крал Зог) влиза в Тирана след Конгреса в Люшня през 1920 г. (*S. Dako, Zogy the First: King of the Albanians*, Tіrana, 1937.) ГОРЕ ВДЯСНО: Епископ Фан Стилиан Ноли (1882–1965), първият глава на Албанската православна църква през 1908 г. в Бостън, оглавил през 1924 г. в Тирана просъществувалото шест месеца албанско правителство. (*Fjalory Enciklopedik Shqiptare*, пак там.)

Крал Зог и кралица Жералдин в деня на сватбата им, Тирана, 1938 г. (Снимката е собственост на автора.)

Тоск, облечен с традиционна носия, Гирокастра, 1938 г. (Vandeleur Robinson, *Albania's Road to Freedom*, London, 1941.)

Изграждането на Виале дел Имперо (главната улица в Тирана) от италианците през 1941. (Gesandten E. von Luckwald, *Albanien: Land Zwischen Gestern und Morgen*, Munich, 1942.)

Енвер Ходжа с пратеника на Тито Миладин Попович, който заедно с Душан Мугоша полага основите на обединената Албанска комунистическа партия; заснети тук през 1943. (Pero Zlater, *Gospodar Zemlje Orlova*, Zagreb, 1984.)

ГОРЕ: Подразделение на Националната освободителна армия, Тирана, 1944; жената на снимката е най-вероятно Лири Белишова. (К. Frasheri, *Lidhja Shqiptare*, пак там.) ДОЛУ: Енвер Ходжа и Мехмед Шеху на честване на победата през ноември 1944. (*Enver Hoxha, 1908–1985*, Tirana, 1986.)

ГОРЕ: Енвер Ходжа със Сталин и Молотов в Москва, юли 1947. (*Enver Hoxha, 1908–1985, пак там.*) ВДЯСНО: Енвер Ходжа със своя приемник Рамиз Алиа през 1983. (*Enver Hoxha, 1908–1985, пак там.*)

то, който бил насочен към реорганизиране на албанските военни сили под ръководството на Италия. Нито едно правителство — нито сред Великите сили, нито на Балканите, не признало официално режима на Ноли. Все пак през юни Мусолини поел инициатива, насочена към признаване, защото вярвал, че новото правителство може да бъде полезен за Италия инструмент. Но той срещнал яростна съпротива от страна на Югославия, а също и от Британия, която смятала, че това може да нанесе ущърб на нейните нефтени компании.

По време на войната австрийците и италианците били извършили някои плодотворни нефтени сондажи в Албания, което накарало Британия да не гледа на страната като на „парче територия без никаква стойност“. Внезапно тя разработила „албанска политика“, насочена към възможността англо-персийската нефтена компания да получи права за експлоатация на албанските нефтени залежи и включвала подкрепа на албанските намерения за присъединяване към Обществото на народите. Британците, от страх за техните нефтени концесии, насърчили сър Хенри Ейрес да се противопостави на Ноли открито, в полза на Зогу. Така англо-персийската нефтена компания се съгласила да даде на Зогу 50 милиона динара, половината от които трябвало да бъдат платени незабавно, останалата част след като Зогу си възвърнел властта. Зогу използвал парите, за да си уреди сметките с вождовете в района на Дибер и Призрен²⁸. Друг забележителен недостатък на администрацията на Ноли бил пропускът да се изгради какъвто и да е военен защитен механизъм на режима. Когато неговото правителство отхвърлило италианско-албанското търговско споразумение и плана за военен съюз, Рим бързо изоставил тази инициатива. Антиалбанската кампания на Великите сили достигнала своя връх, когато излязло наяве споразумението за установяване на дипломатически връзки между Албания и Съветския съюз. Някои западни вестници, подпомогнати от пропагандата в балканските държави, направили фурор с „новото сърце на болшевизма на Балканите“ и самият Ноли бил наречен „червеният епископ“²⁹. Най-голямата грешка на Ноли обаче бил неуспехът да задвижи обещаната аграрна реформа. Обявявайки програма за бързи реформи, той можал да направи твърде малко, за да ги приложи. Вътрешната опозиция го карала да се предаде по отношение на този най-важен въпрос. Той признал този провал и по-късно казал на Джоузеф Суайър: „Като настоявах за провеждане на аграрни реформи, аз събудих гнева на поземлената аристокрация; като не успях да ги извърша, аз изгубих подкрепата на селските маси.“³⁰

6

Укрепване на режима на Зогу и италианското господство

Вярно, че няма разбойници в Албания, защото
всичките отидоха в Тирана, където грабят
с авторитет иззад своите бюра.

Популярна поговорка в Албания
през 30-те години на 20 век

На 31 януари 1925 г. четиричленното регентство било отменено, Ахмед Зогу бил избран за президент на новообявената Албанска република, а Тирана била официално обявена за постоянна столица на страната. Приетата наскоро след това конституция имала за цел да засили властта на Зогу и той да може да назначава и уволнява министри без предупреждение. Зогу веднага се заел с укрепване на властта си и унищожаването или изгонването на позастрашаващите го бивши негови опоненти. Луиджи Гуракуки бил убит в едно кафене в Бари; убиецът му бил набързо оправдан. Байрам Цури бил преследван и тялото му било намерено в пещера близо до Драгоби. Макар като цяло в Тирана да смятали, че Цури е загинал от ръката на агенти на Зогу, местните хора настоявали, че той се бил самоубил. Много други косовски лидери — като Зия Дибра, който бил застрелян при опит да избяга от полицията, срещнали преждевременно края си. Тогава Зогу провокирал вълнения, за да пресече дейността на Косовския комитет, който създавал опасност за поддържането на добрите му връзки с Югославия. Лоялните на Ноли войски били разоръжени и разформировани. Това разчистило пътя на Зогу към установяване на неговата диктатура, която, може да се твърди, много повече подходдала на политическите реалности в Албания, отколкото чуждоземната концепция за демокрация. Страната останала във военно положение в очакване на възстановяване на конституционното правителство.

Зогу си предоставил неограничена власт на вето над всеки приет в новото правителство закон, за да може да се справи със сложната и заплетена албанска политика.

Това бил авторитарен и консервативен режим, чиято главна цел била поддържане на стабилност и ред. Ето защо той бил подкрепян от лидерите на родовете и земевладелците, които имали огромен интерес от запазването на съществуващото положение. И все пак новото правителство поне сложило край на многогодишните регионални бунтове, превърнали се в постоянна участ на страната през първата половина на 20-те години. При новата администрация северните родове били за първи път поставени под контрола на централното правителство, въпреки че им било разрешено да си запазят традиционната организация от миналото. Макар новите граждански и наказателни нормативни документи, въведени от Зогу, на теория да се прилагали навсякъде, неписаният Канун на Лека все още господствал в много части. Въпреки че северните части били много по-пренебрегнати по време на управлението на Зогу, той си запазил лоялността на северните родове — отчасти защото самият той бил вожд на род, отчасти и поради назначаването на други вождове на различни постове в армията. И все пак северните католически родове останали не така добре разположени към него, колкото мюсюлманите¹. Лоялността към режима била насърчавана чрез система от „пенсии“ и „заплати“, свързани с присъждането на военни титли. Обичайната процедура била, че носителите на титлата трябвало да се представят в Тирана веднъж или два пъти в годината, за да положат своята *беса*. Те били приемани от Зогу, след което се завръщали по домовете си с техните комисии и пари.

Макар югославяните да подкрепили завръщането на Зогу в Албания, те нямали възможност да му предоставят финансовата помощ, на която той се надявал и от която имал нужда, за да финансира новия режим. Ето защо той бил принуден да възприеме политика на сътрудничество с Италия. На 20 януари 1925 г. Албания и Италия подписали пакт, според който Италия получавала монопол върху корабоплаването и търговски концесии. Това на практика не позволило на други страни да се конкурират с италианските интереси. През същия месец италиански финансисти основали Националната банка на Албания, която емитирала албански книжни пари. Дотогава нямало албанска валута, нито пък албанска кредитна институция. Албания използвала златни монети от по десет и двайсет франка, които тогава се равнявали на стой-

ността на 4.00 щатски долара, и сребърна крона, чиято истинска стойност варираше в зависимост от състоянието на пазара на сребро². Режимът на Зогу бил субсидиран и с италиански заем от 50 милиона златни франка, отпуснати чрез специално създаденото Дружество за икономическо развитие на Албания (ДИРА), което отпуснало нисколихвени заеми по програми за развитие. Така Италия постепенно засилила своите икономически и политически интереси в страната. Обществото на народите все още не рискувало да даде заем на Албания, докато не бъде гарантирана вътрешната стабилност. Именно поради тежките финансови условия в страната Зогу нямал кой знае какъв избор, освен да се обърне към Италия. Италия била единствената достатъчно солидна държава със стратегически интереси в Албания, готова да се ангажира и подкрепи хаотичната албанска икономика³.

През февруари споразумението, постигнато през 1922 г. между Националното събрание и англо-персийската нефтена компания, било ратифицирано, според което албанското правителство щяло да получи увеличени приходи от експлоатацията и районът за проучвания щял да бъде разширен. След предоставяне на концесията Зогу получил уверения, че британската дипломатическа подкрепа ще продължи. Няколко други нефтени компании също получили концесия, за да извършат сондажи за нефт. Сред тях били нефтените компании *Ferrovia Dello Stato Italiano*, *Syndicat France-Albanie* и *Sinclair and Standard*. Обаче парите, плащани за тези концесии, рядко отивали в държавната хазна.

В същото време албанците обезкуражили други чуждестранни инвестиции, като поставяли неприемливи, дори невъзможни условия. Друго важно събитие било създаването през март 1922 г. на въздушно пощенско обслужване между Тирана, Шкодра, Корча и Вльора от *Adria Aero Lloyd*, германска компания, която получила монопол върху въздушните маршрути в Албания⁴. В опит да се добави легитимност за режима на Зогу, в края на април били проведени едни доста безмислени общи избори. Резултатът, паразитна победа за правителството, бил предрешен, понеже повечето от опозиционните лидери били в изгнание. Последвало подписване на военен договор с Италия, в който Италия гарантирала да се притече в помощ на Албания в случай на нападение срещу нейната територия. И така италианското влияние в Албания набирало сили. Зогу твърде ясно осъзнавал, че и най-малък знак за вътрешно вълнение може да послужи на италианците като претекст за военна намеса. С цел да осигури своя собствена властова

база, той уредил създаването на Британски инспекторат на жандармерията. В сравнение с другите полицейски сили, Британската полиция се смятала за относително честна, надеждна и лоялна. Жандармерията се оглавявала от полковник У. Ф. Стърлинг, предишен губернатор на Джафа, който наскоро бил назначен от Зогу като съветник в неговото Министерство на вътрешните работи. Британските полицаи, които действали като инспектори и организатори, били набирани от Стърлинг на доброволни начала, а албанското правителство ги наемало и им плащало.

Междувременно продължавали териториалните споровете, които пречели на окончателното определяне на албанските граници. Районът, известен сега като Свети Наум, на бреговете на Охридското езеро бил все още окупиран от югославски войски. Югославяните твърдели, че Зогу им е обещал района в замяна на помощта, която те му били осигурили при неговото завръщане в Албания миналия декември. Зогу обаче отричал това и случаят бил отнесен до Конференцията на посланиците. Въпросът в крайна сметка бил решен, като Югославия получавала Свети Наум и района около връх Вермоши, докато албанците получавали близкия град Пешкопие плюс няколко други малки селца. Така най-накрая Албания престанала да бъде чисто „географски израз“ четиринайсет години след като била обявена за независима държава!⁵ В началото на 1926 г. сър Хари Ейрес бил сменен от Едмънд О'Рейли, който се убедил, че италианската намеса в Албания била заплаха не само за британските интереси, но и за албанската независимост. Макар британците да били толерантни към външнополитическите ходове на Мусолини, по отношение на Албания Остън Чембърлейн, в качеството си на министър на външните работи на Великобритания, чувствал, че моментът не е подходящ и посъветвал Мусолини да се оттегли. Един британски крайцер бил изпратен към Дуръс. Мусолини нямал друг избор освен да прекрати за известно време опитите си да подчини Албания!⁶

През август полковник Стърлинг подал оставка като шеф на жандармерията под предлог, че е твърде голямо служебното му натоварване. Той бил заменен от генерал-майор сър Джоусълин Пърси, виден военен офицер, който имал под командването си осем британски офицери и боеспособна сила, наброяваща около три хиляди души. Пърси настоявал хората му да си получават заплащането редовно, да имат подходяща квартира и да са снабдени с униформи и оръжие. Само при тези условия те щели да изпитват увереност в командването на жандармерията и да имат сигурност,

така че да бъдат лоялни единствено към командира на жандармерията и към никой друг. Нещо повече, Пърси се опитвал да обучава офицерите и войниците, че те трябва да се отнасят с хората честно и справедливо и да печелят тяхното доверие, а не тяхното подозрение или враждебност⁷. Въпреки хроничните подкупи и корупция в страната, жандармерията успяла да вдъхне уважение към закона и реда. Грабежите по пътищата всъщност намалели до такава степен, че движението било безпроблемно по около половин дюзина от пътищата в страната.

И все пак в годините между войните Албания си останала най-слабо развитата и най-бедна държава. Режимът отбелязал малки успехи в намаляване на масовата неграмотност сред селяните. Макар че бил постигнат известен напредък с основаването на няколко начални и основни училища и на селскостопански колеж в Кавайе, липсата както на финанси, така и на квалифицирани преподаватели правела нивото на преподаване изключително слабо⁸. Селяните, особено тези на север, които предимно се самозадоволявали, потънали в уединение. Изгубили се техните родови богатства и те останали разтревожени и недоверчиви към външната намеса, уважавайки само местните лидери. Движението се състояло от каруци, теглени от коне или волове, няколкото коли принадлежали на чуждестранни дипломати или на правителствени служители. Тирана предлагала малко от западноевропейските културни удоволствия на малкото на брой чужденци, като семейството на Сърлинг и други от дипломатическия корпус на различните чуждестранни легации. Опитвайки се да придаде на столицата западноевропейски културен полъх, Зогу основал дружество за драма и хорово дружество, чиито представления обаче се оказали тежко изпитание за онези нещастни чужденци, които не могли да намерят извинение за своето отсъствие.

Засилване на италианските интереси в Албания

Междувременно откритите политически връзки на Зогу с Италия станали сериозни, когато на 27 ноември 1926 г. двете държави подписали договор за приятелство и взаимна подкрепа. Договорът практически гарантирал правото на италианското правителство да поддържа съществуващия в Албания политически и териториален статус, като едновременно с това поддържа и режима

на Зогу. Това било съпроводено със засилено италианско икономическо присъствие. По това време италиански компании започнали да настаняват италиански заселници в южните низини на страната. През 1926 г. пристигнали първите триста заселници. Макар парите за икономическите инвестиции в страната да били малко, повечето от тях, като например строежът на мостове, пътища и проекти за разрастване на пристанищата, отговаряли на италианските военни и стратегически цели. Въпреки това Италия все пак финансирала няколко малки търговски предприятия като фабрики за цигари и сапун, мелница за цимент, работилници за щавене на кожи и обществени сгради, като по този начин извличала полза от своя изключителен патронаж над Албания. Това било уважено от другите Велики сили, Великобритания за пореден път загубила интерес към Албания, не на последно място и поради факта, че англо-персийската нефтена компания не успяла да открие достатъчни нефтени залежи в страната.

Подписването на италианско-албанския договор предизвикало известна тревога в Атина и насочило гръцкото внимание към все още нерешения въпрос за населението на Чамерия (чамите), създал силно напрежение между Гърция и Албания. Гръцкото министерство на външните работи имало сериозни задръжки относно договора, защото

интересите на Албания към техните „братя“ сега имали подкрепата на една по-могъща сила, чийто териториални амбиции се простирали към териториите, които се плакнат от водите на Адриатическо море, да не говорим за Йонийско море; тази сила можела само да спечели от съществуването на малцинството на чамите или защото това малцинство, което било враждебно настроено към гръцката държава, ги подкрепяло, или защото („важната сила“, т. е. Италия) можела винаги да използва чамите като контрааргумент срещу (гръцките) усилия в Северен Епир⁹.

Стремейки се да реши въпроса с чамите, атинското правителство се опитало да получи одобрението на Анкара и да насърчи някои чами да се преселят в Турция с надеждата, че останалите ще ги последват. Първоначално Анкара не изразила готовност да допусне на турска земя заселници от чамерските мюсюлмани, но в резултат на дипломатическите усилия на Атина турското правителство се съгласило да приеме 5000 чамски преселници. Обаче албанските обвинения към Гърция относно мюсюлманите от Чамерия постепенно се засилили и достигнали своята връхна точка през първата половина на 1928 г. През март албанското минис-

терство на външните работи изпратило на гръцкия шарже д'афер в Тирана меморандум, който повтарял албанските обвинения за „сурови мерки“ срещу чамите, предприемани от местните власти, и изразявал официален протест, че гръцкото правителство не ги признава като „национално малцинство“. Гръцката страна твърдяла, че „албанското правителство няма никакво право да се меси във вътрешните работи на друга страна: чамите били гръцки граждани и ролята на Албания като защитаваща държава представлявала незачитане на основните елементи на суверенното гръцко право“¹⁰. Обществото на народите продължавало да отбелязва албанските протести, свързани с отношението към чамите, но сега се появили по-важни проблеми, свързани с малцинствата в Северна Европа.

Макар да укрепил своята власт с помощта на италианците, Зогу си давал ясна сметка за множеството сили както вътре в страната, така и зад граница, които искали да го провалят. Последвали няколко тежки инцидента, достигнали своята връхна точка с убийството на зетя на Зогу — Чено бей, в Прага през октомври 1927 г. Не е чудно, че тези събития довели до появата на параноя у Зогу. Той започнал навсякъде да вижда заговори срещу себе си, организирани от италианците, от югославяните, от албанските изгнаници или от вътрешните му съперници. След прекъсването на дипломатическите отношения с Югославия заради арестуването в Тирана на югославски гражданин, обвинен в шпионаж, страхът на Зогу от Белград го принудил още повече да разчита на Италия, понеже страната му била изложена на все по-засилваща се дипломатическа изолация. В резултат на това на 22 ноември 1927 г. бил подписан втори Тирански договор, който увеличавал задълженията, поети с първия договор, позволявайки постоянното базиране на голяма италианска военна мисия в Албания. Италия се съгласила да подпише договора отчасти, защото по това време Югославия и Франция също подписали договор, насочен донякъде срещу Италия. Това довело до значително увеличаване на италианското военно присъствие в страната. Независимостта на албанската армия била практически намалена понеже към всяко албанско военно формирование бил прикрепен италиански офицер. В различни среди на албанското общество съществувало постоянно недоволство. Освен непрекъснатите икономически поводи за недоволство недоверието на католиците от Севера към централното управление продължавало да бъде една от най-сериозните пречки пред албанското обединяване и развитие. През зимата там започнали

няколко бунта, предвождани от северните родове, като всеки един бил потушен от по-многобройните сили, спешно изпратени от Тирана.

През времето на своето президентстване от 1924 до 1928 г. Зогу поддържал пълен контрол върху канцеларията на министър-председателя. Била създадена унифицирана система за местно правителство, което помогнало да се създаде широка класа от държавни служители, повечето от които могли да бъдат подкупени. Новата конституция, приета през декември 1928 г., предоставила на Зогу неограничена законодателна, съдебна и изпълнителна власт, което разширило неговия личен диктаторски режим. Засилването на закона и реда се разглеждали като основна предпоставка за напредъка на страната. Зогу обявил премахването на кръвната вражда и забранил носенето на оръжие от всички граждани, с изключение на хората от неговия род Мати и техните северни съседи мирдитите. Останалите северни родове силно се възмущавали от тяхното разоръжаване, както и от обуздаването на разбойничеството (което, понеже те били предимно безимотни, ги лишавало от едно от техните основни средства за съществуване). Други планове за напредък на страната включвали отводняване на маларийните тресавища с цел увеличаване на обработваемите земи. И въпреки това примитивното състояние на албанското селско стопанство не можело да отговори на изискванията на постоянно увеличаващото се население, което довело до непрекъснат емигрантски поток — предимно към Америка или Турция. В някои части на Южна Албания обаче и особено в района около Корча стандартът на живот се подобрявал, защото много от селяните сега получавали пари от техни роднини, емигрирали по-рано в Америка.

Обявяване на монархията

Несигурен в народната подкрепа, Зогу решил, че вероятно монархията би предоставила на режима му по-голяма сигурност и продължителност от републиканската форма на управление. Албания била единствената балканска държава, която не била монархия. И така, на 1 септември 1928 г. Зогу изоставил тюркското си име Ахмед и „у“-то от Зогу и се коронясал като „Зог I, крал на албанците“. Тази титла предизвикала смайване в Белград. Докато югославяните не възразявали срещу „крал на Албания“, те обви-

нили Зог в подбуждане на иредентистки тенденции сред косовските албанци, наричайки се крал на всички албанци. Въпреки това те го признали, за да не го тласнат още по-близо към Италия. За да се внуши усещане за събитие сред силно апатичните поданици, бил обявен официален тридневен празник с фойерверки и „спонтанни“ манифестации в главните градове. Официален декрет препоръчвал: „Цялото население трябва да вземе участие... нито един албанец или албанка да не седят в кафенетата или ресторантите по време на манифестациите; всички трябва да придружават населението в неговите прояви.“ Католиците на север не били във възторг от идеята за крал мюсюлманин. За да получи подкрепа за монархията, Зог повишил с един чин всеки нов офицер в армията, вдигнал им заплащането, и им подарил ослепителни нови униформи¹¹. Преминаването от република към монархия имало много слабо въздействие върху съществуването на повечето албанци. Едит Дърам споделяла широко поддържаното в чужбина схващане, че монархията била въведена предимно, за да осигури италианските интереси. Тя пише по-късно до свой приятел:

Винаги съм смятала крал Зог за твърде невеж и некултурен, за да е способен да управлява правилно и единствено италианците бяха тези, които му позволиха да стане крал вместо президент. За да могат да го използват като техен инструмент. Като президент той можеше да бъде свален и да бъде избран по-добър човек. Но като крал той им е постоянно в ръцете¹².

Неуспелият принц Вид споменал, че никога не е абдикирал от престола официално. Но той напразно чакал отговор и най-накрая се отказал от своите претенции.

Новата конституция, приета през декември 1928 г., дала на краля неограничени законодателни, съдебни и изпълнителни правомощия, осигурявайки по този начин господството на Зог. Конституцията, представляваща един безразборно съставен документ от 234 члена, постановявала, че Кралство Албания е демократична, конституционна и наследствена монархия. Нямаło държавна религия, всички вероизповедания били равни пред закона. Цялата власт произтичала от народа и била прехвърлена на краля и еднокамарен парламент. И двете институции имали право на законодателна инициатива. Същинската интерпретация на законите принадлежала на законодателната власт (член 10); практически тя била запазена за краля. Изборният процес продължавал да потвърждава, че шанс да победят имат само кандидати, които са верни на

Зог, но тъй като политическите партии били извън закона, единствено такива кандидати се явявали на избори. Сто златни франка трябвало да бъдат заплатени на кметството от всеки бъдещ кандидат, преди името му да бъде регистрирано; малко били онези, които могли да си позволят подобна такса¹³. При управлението на Зог правителството било предадено на грижите на еднокамарната законодателна власт под контрола на Държавен съвет. Неговите членове били назначавани от краля, който упражнявал умерено доброжелателен деспотизъм. Членовете на съвета получавали много големи заплати за Албания, а според член 25 те не могли да бъдат хвърляни в затвора за дългове. Следователно те до голяма степен зависели от кралското благоразположение и се стремели да си оплетат кошницата, когато се появявала подобна възможност. Кралят можел да уволни един кабинет и да назначи друг, когато си поиска. Законодателната власт била избирана на базата — един представител на всеки 15 000 души: всеки 20 гласоподаватели (мъже, навършили 21 години) избирали един от тях, който да ги представлява в изборите. В отсъствието на политически партии на избирателите се предоставял списък с официалните кандидати на краля¹⁴.

В края на 20-те и началото на 30-те Тирана била постепенно превърната от стар, потънал в летаргия османски град в нещо подобно на столица. Улиците били разширени и павирани, когато италиански архитекти започнали да работят над нов план на града. Голяма част от централната зона била изцяло построена наново, единствената централна обществена сграда, избегнала разрушаване, била джамията Хаджи Етем бей, построена през 1796–97 г. Италианските проектанți добавили няколко хотела, няколко сполучливи къщи, като например новия кралски палат, югославската и италианската легация и обществени сгради на централния площад и около него. Този монументален център бил наречен площад „Скендербег“. През царуването на Зог голяма част от държавния бюджет отишъл за изграждането на обществени сгради. Всъщност 75 процента от отредените в бюджета 11 милиона златни албански франка през периода 1928–1938 отишли за изграждането на обществени сгради и други жилищни постройки в столицата, чието население тогава било около 25 000¹⁵. Новите сгради на министерствата в Тирана приютили голям брой от италианските съветници, които работели по обществени проекти и „контролирали“ министрите. Например италиански съветници се настанили в министерството на образованието, където се опитвали да

влият върху училищната програма, за да я доближат повече до италианската. Те поддържали католическите училища и се стремели да въведат италианския като втори официален език в Албания, амбиция, която не била реализирана до 1933 г.¹⁶ Зог успявал да удържи положението в страната, но често се оплаквал, че съдбата му била да му служат или глупаци, или мошеници. „Ако са интелигентни и енергични, те са измамници — оплаква се той, — ако са честни, те или са некомпетентни, или са мързеливи.“¹⁷

За да разшири прекия си контрол над цялата страна, Зог обърнал голямо внимание на строителството на пътища. Това щяло да подпомогне не само търговията, но и събирането на данъци от недостъпните по-рано райони. Чрез програма за строителство на пътища отдалечените долини били превръщани в достъпни и така се ускорявало премахването на грабежите и кръвната вражда. Това включвало и прорязване на планинските склонове с криволичещи серпантини, форма на пътно строителство, която била много трудоемка. За да се набави работна сила, всеки албанец от мъжки пол на възраст над 16 години бил задължен със закон всяка година да работи безплатно 10 дни за държавата. Ако той не искал сам да работи, трябвало да плати на някой друг, за да работи вместо него. Зог кокетирал и с идеята за поземлена реформа, но се страхувал да не си развали отношенията и да не изгуби подкрепата на бейовете. Голяма част от плодородната земя в Южна и Централна Албания била все още в ръцете на едрите земевладелци, докато свободните земи били най-вече разположени в не така привлекателните райони. Законът за аграрната реформа от април 1930 г. имал за цел да поправи съществуващото положение. Земята на всеки бей щяла да бъде разделена на три части: една трета щяла да остане под негов контрол, в случай че я обработва в пълния ѝ капацитет; втората третина ставала неотчуждаема, за да не може той или неговият приемник да продаде земята и да остави семейството си да мизерства; и една трета щяла да бъде конфискувана от правителството и препродадена при изгодни условия на селяните. Изглежда, обаче, че било изминало прекалено много време между дебатите по реформата, приемането на закона и неговото привеждане в действие. Малкото опити, направени, за да се конфискува земята от бейовете, били осуетени с различни средства. Когато правителствените служители отишли във Фиер в равнината Музек, за да конфискуват определена земя, те открили че собственикът така я бил разделил между различните членове на многочисленото си семейство с нотариален акт за продажба или даре-

ние с по-раншна дата, че нямало какво да се конфискува. Същото се случило и недалеч от Тирана, докато в Елбасан, научавайки, че пасбищата щели да бъдат освободени от конфискация, бегт изгонвал своите наематели, изгарял къщите им и обръщал цялата култивирана земя в пасище¹⁸.

Сръбската колонизация на Косово

Междувременно положението на албанците в Косово продължавало да се влошава. През периода между двете войни югославското правителство упражнявало натиск върху албанското население да емигрира или да бъде асимилирано. Краят на османската власт и военновременният хаос довели до масовото замиване на османските служители от Косово заедно с много албански мюсюлмани от градските райони, които или служели в гражданската администрация на района, или били членове на малката търговска общност. В резултат на това населението на Косово намаляло с около 60 000 души между 1913 и 1920 г. Тази празнина била скоро запълнена от наплива на сръбски цивилни, военни и полицейски служители заедно с контингент от подготвени техници, които да управляват слаборазвитата промишлена структура на региона.¹⁹ Били докарани заселници от Черна гора, Херцеговина и Лика, за да живеят в Косово на земя, конфискувана от албанци, в резултат на което много косовци се оказали без дом. Според Декрета за колонизирането на южните райони от 24 септември 1920 г. и Закона за колонизирането на южните райони от 11 юни 1931 г. заселниците се ползвали със специално отношение и положение, което било привилегировано дори и в сравнение със славяните, които открай време населявали района. На преселниците се предоставяли до 50 хектара земя, правото на безплатен транспорт до мястото на заселване; безплатно използване на държавни или обществени гори и пасища и освобождаване от данъци в продължение на три години. Под претекст, че това се налага от аграрната реформа, изоставената земя — или нарочно описаната като такава — била щедро раздадена на сръбски и черногорски заселници. „Изоставената“ земя включвала и части, останали неизорани заради смяна на културите, които се засаждали на нея. Пасищата, горите и общинската земя, използвани от албанските селяни, били заграбени като „излишна земя“. Това бил особено жесток удар

върху тези дребни фермери с по няколко акра земя, понеже техният добитък зависел от общинските пасбища за фураж, а семействата се нуждаели от горите, за да си набавят дърва за горене.

Но колонизиране било извършвано не само в Косово. През 1936 г. в Скопие имало 30 000 „не местни сръбски“ жители, които представлявали повече от 40 процента от населението на града. До края на 1941 г. съгласно Декрета за заселване на земята, в покрайнините на Скопие били заселени около 10 000 души. Прищина приела около 4500 новопристигнали славяни, което било почти 35 процента от нейното население. Положението в другите градски центрове било почти същото, политиката на сърбизация продължавала. Според югославска статистика на територията на „южните региони“, където действали селскостопанските ръководства на Пея (Печ), Феризай, Митровица и Скопие, били заселени 17 879 домакинства за периода между 1918 и 1940 г. От тях 13 393 домакинства, около 60 000 души, били заселени в Косово²⁰. Джорджи Кърстик, главен аграрен пълномощник, който отговарял за заселването на Косово, посочва, че:

по време на заселването Скопие удвигило населението си, в Прешева почти половината къщи били сръбски, Печ бил пълен със заселници, а Феризай скоро щял да бъде завладян изцяло ... (Той прави извод, че) в района на Лаб в Северно Косово заселването изцяло променило етническия състав на региона, където през 1913 г. нямало нито един сръбски жител²¹.

Други асимилационни методи включвали принуждаването на албанци да си променят имената като добавят сръбски наставки като -вич, -вч или -ч. Те нямали право да ползват албанския език за официални въпроси и обучението във всички училища се водело на сърбо-хърватски. Последният факт обаче имал слаб ефект върху живота на по-голямата част от косовското население, без значение дали били славяни или албанци. През периода между двете войни само около 30 процента от подлежащите на обучение деца в района получавали някакво образование. Пресметнато било, че преди 1939 г. около половин милион албанци емигрирали от Югославия, защото загубили земята си, като повечето от тях отивали в Турция или в Съединените щати и едва няколко хиляди се прехвърлили в Албания.

На 2 март 1929 г. косовският лидер Хасан Прищина изпратил петиция до Обществото на народите, в която заявил, че югославските власти не осигуряват училища за албанското малцинство

во в Югославия, което, твърдял той, било като цяло потискано и лишено от граждански и политически права. Югославяните отговорили до Съвета на Обществото на народите, че Прищина бил революционно и иредентистки настроен и участвал в подривни действия срещу Югославия и че противно на неговите твърдения, в Югославия съществували много училища със специални часове за албанските деца. Съветът се събрал, за да обсъди въпроса, на 18 септември 1929 г. и решил, че предвид неяснотата на отправените в петицията обвинения и личността и миналото на Прищина, както и подробният и очевидно задоволителен отговор на югославското правителство, не е необходимо да се предприемат никакви действия в отговор на петицията²². По това време Зог бил вече убеден, че Косово е безвъзвратно изгубено за Албания и затова последователно притискал стария Косовски комитет. Въпреки това проблемът за Косово стоял на дневен ред. През 1931 г. британски офицер от жандармерията докладвал за италиански преподавател, обучаващ младежи в Кукуш, който внушавал на своите ученици, че бъдещето на Албания е във възстановяването на Косово и че Италия била там, за да изпълни албанските национални стремежи. Италианци подучвали албанците да предприемат подривни действия срещу Югославия по албанската граница²³. Югославското правителство хранило силни подозрения относно италианските действия на Балканите. Страхове на Белград, че договорите с Тирана били преди всичко насочени срещу Югославия, се потвърдили, когато след подписването на втория пакт италианската армия започнала да трасира общата схема на пътищата, които били главно насочени към югославската граница. Както отбелязва един италиански офицер: „Целта ни е да свържем Дурацо (Дурьс) с Косово и Валона (Вльора) със сърцето на Македония — и двата района са в рамките на Югославия.“²⁴

Чуждестранни филантропи в Албания

През 20-те години на 20 век нямало международни програми, които да осигурят на Албания икономическа и техническа помощ, така необходими ѝ за нейната модернизация и развитие. Ето защо страната била принудена да разчита на помощта на различни филантропски организации и отделни личности. Една от най-важните неправителствени институции от този тип било Албанското

професионално училище в Тирана (АПУ) или „Shkollë Teknike“. В периода между 1921 и 1933 г. АПУ било финансирано от американския младежки Червен кръст, дохода от различни търговски дейности, с които било обвързано училището и някои малки суми, отпуснати от албанското правителство. През 1921 г., когато било основано АПУ, в Албания имало само две основни училища и нито едно от тях не предлагало технически или професионални курсове²⁵. Понеже албанците, притежаващи необходимите технически умения за модернизирание на тяхната родина, били много малко, АПУ осигурявало на своите възпитаници както обучение в училището, така и практически опит в широк спектър от професионални програми. То ръководело търговска печатарска преса, електростанция, завод за лед и ферма. Отговаряло и за няколко строителни обекта, включително и за сградата на американската легация в Тирана. Няколко от випускниците на училището били допуснати до престижни американски и европейски университети. В училището се събирали млади албанци с различни религии и социален произход от всички райони на страната²⁶. В началото то било плод на общи усилия, включващи активното участие на албански правителствени служители, които постепенно трябвало да поемат все повече отговорности за училището, докато то не било в състояние да продължи развитието си само. Хари Фултън, американският директор на АПУ, насърчавал учениците да „се борят за превръщането на Албания в страна, в която си струва да живееш и ако се наложи — за която си струва да умреш“²⁷.

Същевременно младите хора били обучавани на масови упражнения и строево обучение, които били така обичани от други тоталитарни правителства по това време, особено италианското и германското. Енти Комбетар, национална задължителна младежка организация, създадена по модел на италианската, давала „морално, патриотично и предвоенно обучение“. Тя обхващала всички момчета на възраст между 15 и 19 години и всички момичета между 15 и 18. Главнокомандващият бил албанец, подчинен на краля, но истинските организатори били италианци — учители по физическа култура и инспектори по предвоенна подготовка²⁸. Движението обаче никога не проникнало до отдалечените общности в планините на север и юг. В тези райони много малко деца получавали най-необходимите начални знания, след което момчетата работели в къщи по цял ден, докато момчетата се занимавали с добитъка или с нивите. Едва през 1934 г. училището станало задължително, когато законът за училищната реформа постановил

„да се построят училища във всеки район, където има тридесет или повече деца в училищна възраст“. Това обаче не било изпълнено дори и частично чак до десетилетието след Втората световна война.

Много малко били чужденците, които се занимавали с благотворителна дейност в Албания в периода между двете войни. Най-изтъкната сред тях била лейди Карнървън, майка на Обри Хърбърт. След ненавременната смърт на Обри през 1923 г., лейди Карнървън взела решение в негова памет да работи за Албания и на нейни собствени разноски се включила в дейности за облекчаване на положението на албанските бежанци от Югославия²⁹. През зимата на 1926 г. лейди Карнървън, чийто основен интерес бил насочен към многочислените здравни проблеми в Албания, пристигнала в страната, за да установи контрол върху маларията, организираща медицинска мисия във Вльора за борба с маларията и създала там болница с английска старша сестра и медицински сестри. Тя финансираща и първата обществена библиотека в Албания, библиотеката Хърбърт в Тирана. По-късно тя станала известна под името Институт на Хърбърт, на когото британският Форин офис направил дарение от книги през 1934 г. Друг проект на лейди Карнървън било създаването на село за многобройните бежанци от Косово, разположено близо до Кавайе. Селото също се казвало Хърбърт (сега Хелмаши), в чест на Обри. Малкото чужденци, които искрено се опитвали да помогнат на албанците, били често възмутени от ответната реакция. Едит Дърам пише:

Бедната лейди Карнървън похарчи толкова много пари, хиляди лири, опитвайки се да създаде връзки с албанските младежи с помощта на библиотеката, скаутските организации, подготвените болнични медицински сестри и учители за благо на децата и получи толкова малко подкрепа и благодарност. Толкова много пари бяха присвоени от албанците, че е трудно да се ръководи дори библиотеката и всички други неща се изгубиха³⁰.

Изглежда, лейди Карнървън схванала албанските обичаи, манталитет и историческо развитие по това време съвсем погрешно. Чуждите идеи за обществена библиотека и скаутски организации изисквали чувство за обществен дух, които били присъщи на друг свят, а не на Албания от 30-те.

В началото на 30-те Зог бил обхванат от манията за неговата лична безопасност, доверявайки се само на хора от неговия род Мати. Той живеел в непрекъснат страх от убийство, появявайки

се на обществени места изключително рядко. Неговата подозрителност си имала основания. През 1931 г. бил извършен опит за покушение срещу него на стълбите на Държавната опера във Виена. През януари същата година Зог решил да отиде до Виена, за да се консултира със специалисти относно недоброто си здраве. Предприемайки изключителни мерки за сигурност, свитата му се настанила в хотел „Империал“. Вечерта на 20 февруари Зог и придружаващите го посетили представление на Виенската опера; когато кралят си тръгвал, двама албанци стреляли срещу него. Зог бързо извадил пистолет от самото си и стрелял, без да улучи. Адютантът на краля полковник Топаладж бил убит, а съдебният министър Екрем Либохова — ранен. Кралят бил невредим. Твърди се, че това бил първият от 55 опита за убийство срещу живота на крал Зог³¹. Когато Зог се завърнал в Албания, по улиците имало бурни веселби. Изглежда, обаче екзалтираната тълпа се състояла предимно от ученици, на които било казано да изпълнят улиците и приветстват завръщането на своя крал. Много от опонентите на Зог в изгнание се организирали в *Bashkimi Kombetar* (Национален съюз). Набедените убийци Ндок Гелоши и Азиз Ками били членове на тази група. Макар и двамата да имали югославски дипломатически паспорти, не изглеждало правдоподобно Югославия да желае смъртта на Зог, понеже подобно събитие на свой ред би довело до призив към италианците да защитят Тиранския договор и да изпратят техни войски.

Италианската намеса се засилва

В началото на 30-те години в Албания се наблюдавало засилено надигане на антииталиански настроения. Макар италианците да имали определен принос за икономическото развитие, те били причина и за високата инфлация и дискриминация на албанците на пазара на труда. Италианската имиграция довела до увеличаване на цените на собствеността и земята, заедно с покачването на цените на хранителните продукти в големите градове. Едновременно с това Италия започнала постепенно да упражнява политически натиск върху Зог, използвайки неговата финансова слабост. Италианците направили плахи опити да си върнат заема, отпуснат през 1925 г., поддържайки тезата, че Дружеството за икономическо развитие на Албания било частна компания и нейните

акционери трябвало да бъдат защитени, пренебрегвайки факта, че парите са били похарчени, за да осигурят италианските стратегически интереси в Албания. Зог яростно се противопоставял на този ход, макар да осъзнавал, че известна сума ще трябва да се върне, за да се предразположат италианците. Също като Фан Ноли преди него Зог не успял да получи финансова подкрепа от Обществото на народите. Международната общност признавала неговата унизителна зависимост от Италия, която по това време имала почти пълна хегемония над Албания. Въпреки това остава спорен въпросът дали римското покровителство през двайсетте години е помогнало да се предотврати разделянето на Албания между нейните балкански съседи. През 1931 г. Зог получил още един италиански заем от 100 милиона златни франка, който трябвало да се връща по десет милиона на година при много леки условия, но цената, изтръгната от Италия за нейната щедрост, била засилено участие в албанските работи. Това включвало повече икономически привилегии, преподаване на италиански език в училищата и допускането на повече италиански заселници по култивираните земи от наскоро пресушените маларийни тресавища.

През 30-те Зог все повече разчитал на италианската икономическа помощ, макар че италианските политици непрекъснато извличали предимства от албанската икономическа и дипломатическа слабост. Преките италиански субсидии позволили на албанското правителство да балансира бюджетите, но цената за това била, че страната практически се превърнала в италиански протекторат. Когато Италия започнала да затяга икономическите обръчи около Албания, Зог започнал да се страхува за независимостта на родината си. Ето защо той спешно провокирал няколко антииталиански жеста. Италианското предложение за митнически съюз било отхвърлено, много италиански съветници били уволнени. През април 1933 г. всички частни училища били поставени под албански контрол. Макар този ход да бил насочен предимно срещу италианските училища, училищата на гръцкото малцинство на юг, където правителството принудило учителите да учат албански, също били затворени. Импулсивното действие на Зог хвърлило образователната система в хаос. Неуморната кампания за национализиране на образованието била особено болезнена за гръкофонските села в южните райони и водачите на гръцкото малцинство незабавно отнесли случая до Обществото на народите, оплаквайки се, че Албания нарушава споразумението за правата на малцинствата, което е подписала през 1931 г. В отговор Тирана

арестувала много видни гърци и така навредила на албанско-гръцките отношения. Италианците реагирали като спрели цялата финансова помощ и постепенно започнали да изтеглят италианския персонал³². С национализирането на училищата, което било възприемано като широка антихристиянска мярка, Зог успял да отчужди и католиците, и православните, понеже по-голямата част от затворените училища били ръководени от църквата. Държавата засилила контрола и върху цялата училищна система едновременно със засилващото се господство над пресата.

Зог непрекъснато плетял заговори, за да се задържи на власт, прибегвайки до изключителни мерки, за да премахне всяко предателство. В началото на 1933 г. Хасан Прищина, един от последните останали водачи на Косовския комитет, бил убит в Солун почти сигурно по заповед на Зог. Но кралят не можел лесно да елиминира масата албанско селячество, горчиво разочаровано от режима, не на последно място и поради продължаващите неуспехи в прилагането на аграрната реформа. През юни 1934 г. италианската флота направила внезапно и неканено посещение на Дуръс. Италианците започнали да упражняват такъв финансов натиск върху Зог, че за да не бъдат изтеглени техните заеми, той бил принуден да възобнови бившите отношения с Италия. През август 1935 г. избухнал малък, но значителен бунт в град Фиер, след като тълпата била заблудена, че Тирана е превзета от революционно правителство. Няколко души се присъединили към малка група бунтовници и се насочили към Люшня, където те били лесно преодолени от големите подкрепления на правителствени войски от столицата. Движението било зле подготвено и лошо организирано, макар че успяло да разтревожи Зог. Изглежда, той реагирал прекалено бурно на нещо, което в края на краищата било преди всичко възмущение от неговата политика. За да се убеди, че онзи, който стоял зад този бунт, бил отстранен, Зог заповядал безразборни арести на всички, за които се смятало, че са участвали в него.

За да парира всякаква опозиция, през октомври Зог разрешил създаването на ново и относително либерално правителство начело с уважавания бивш представител на Албания в Обществото на народите Мидхад Фрашери. Това правителство обаче просъществувало само една година, защото, макар и по-добро от предишното, то било слабо и не успяло дори да започне прилагането на своята амбициозна програма за социална и аграрна реформа. Тези събития още повече намалили общественото доверие в правителството, защото постоянните интриги, подкупите и ширещата

та се корупция поставяли страната в непрекъснати условия на нестабилност. Обществото имало малко отдушници, за да изрази своето недоволство, тъй като двата единствени албански вестника били подложени на строга цензура. Съществувал строг наказателен закон, за да се заглуши политическата опозиция. Въпреки това Зог бил признаван като единствен лидер в Албания, способен, макар и в малка степен, да обедини различните елементи в албанското общество. За много албанци, с тяхната традиционна лоялност към водача на рода, същността на автократичната монархия все още можела да бъде по-лесно приета и разбрана, отколкото демокрацията или президентската република. И все пак в периода между 1935 и 1936 г. Зог предприел различни опити за либерализиране на своя режим с надеждата да победи опонентите си и да се противопостави на засилващата се дипломатическа изолация. Така той позволил известна степен на свобода за печата и разрешил политическия дебат, макар че също като Ноли бягал от въвеждането на реална поземлена реформа.

Скоро Зог бил принуден да прикрие националистическите си позиции и да се изправи срещу суровата реалност на уязвимата икономическа и политическа ситуация в малката му страна. Така той се почувствал задължен да предприеме някои тактически промени по отношение на външната политика. От този момент били предприети плахи опити да се намали напрежението с Гърция чрез облекчаване на ограниченията за частни училища, които били национализирани в гръкофонските райони на юг. През ноември Зог се възползвал от възможността да демонстрира доказателства за албанското отношение на сътрудничество, гласувайки срещу резолюцията на Обществото на народите за налагане на санкции срещу Италия заради нейната инвазия в Етиопия, след което преустановените преговори между Албания и Италия се възобновили и скоро завършили с нов Договор за мир, подписан през март 1936 г. Италианският заем потекъл отново, макар Албания да настоявала за определени отстъпки. През май с кралски декрет било разрешено да се отворят отново католическите училища и италианските преподаватели започнали да се завръщат³³. Италианците получили разрешение да разширят пристанището в Дуръс, така че в него да могат да акостират техните презокеански кораби. Това било в отговор на още един огромен, почти безлихвен заем. В края на годината италианското проникване в Албания се засилило, като италианските съветници се настанили както в гражданската, така и във военната администрация. В отчаян опит да отклони по-

голяма част от търговията на страната от Италия, Албания сключила търговски споразумения с Югославия и Гърция.

В някои отношения управлението на Зог било умерено прогресивно. Макар неговият режим да бил предимно светски и да не толерирал намесата на църквата, Зог насърчил албанската православна общност да получи автокефален статут. Въпреки силното и постоянно противопоставяне от страна на Гърция, през 1937 г. православните албанци успели да получат от Патриарха в Истанбул автокефален статут. Друго значително постижение на администрацията на Зог било намаляването на кръвното отмъщение. През 1936 г. префектът на долината Мати казал на един пътешественик, че „докато по-рано в долината всяка седмица ставало поне едно убийство в резултат на кръвна вражда, то сега се случвало веднъж на шест седмици“³⁴. За да направи страната си по-светска, модерна и от западен тип, през януари 1937 г. Зог предложил жените мюсюлманки да не ходят забулени, да се премахнат смесените албанско-европейски костюми за мъжете и да се въведат дървените легла, за да престанат селяните да спят на пода.

От март жените подлежали на наказание, ако частично или напълно закривали лицето си. За да започне кампания в страната, кралят изпратил три от неомъжените си сестри мюсюлманки да обиколят незабулени крайните северни райони, включително и Шкодра, предполагаемия център на все още съществуващия в страната мюсюлмански фанатизъм. Целта на обиколката била да даде убедително доказателство чрез показване на очарователните незабулени сестри на Зог, че условието всички албански жени да ходят с открито лице е приложимо и практично. Трите принцеси, облечени от горе до долу в съвременни западноевропейски дрехи, с къси, тесни поли и гримирани, посетили училища, църкви, болници и пазари³⁵. Макар че според официалните отзиви обиколката била изключително успешна и срещнала много слаба опозиция от някои консервативни елементи, изглеждало невероятно жените мюсюлманки от северните райони така лесно да изоставят фереджетата. В южните райони въпросът бил приет като достатъчно важна причина за бунт. Мъртвороденият бунт през май 1937 г. бил оглавен от южния мюсюлманин Етем Тото, бивш министър на вътрешните работи. Зад него стояли два основни фактора: консервативно настроените мюсюлмани от южните райони били твърдо срещу реформите на Зог, особено срещу задължителното разбулване на жените; те силно се противопоставяли срещу предоставянето на значителна част от земята в южните райони, която

вече не можела да задоволи нуждите на местното население, на италианците за разработване на нефтени концесии.

Няколко месеца по-късно Зог отишъл още по-далеч в своята външна европеизация със забраната мъжете да носят национални носии освен на национални празници. И въпреки това било необходимо нещо повече от промяна на албанското облекло, за да бъдат забравени стотиците години на дълбоко вкоренена традиция. Все пак в известна степен администрацията на Зог успяла да обедини страната и да държи настрана хищнически настроените съседи на Албания.

За да осигури продължителност и сигурност на своето управление, на 27 април 1938 г. Зог се оженил за Жералдин Апони, родена през 1915 г. от брака между американката Гладис Стюърт и австро-унгарския граф Юлиус Апони. В отчаянието си да намери подходяща невеста кралят изпратил сестрите си във Виена и после в Будапеща, където те срещнали графиня Жералдин Апони³⁶. Кралят бил силно впечатлен от фотографията на младата графиня, изпратена му от неговите сестри, и поканил Жералдин да посети Тирана, след което ѝ направил предложение. Сватбата била пищна и сред многото подаръци двойката получила дълъг яркочервен свръхмощен „Мердецес“, изпратен от Адолф Хитлер. Бракът бил добре посрещнат както в Албания, така и в чужбина. След медения месец в Дуръс двойката се установила за разкошен живот в кралския дворец в Тирана, който скоро станал известен в Англия под името „дворът играчка“. Едит Дърам коментира екстравагантното пътуване на петте сестри на Зог до Съединените щати: „Не беше ясно защо принцесите отидоха в Америка. Ясно е обаче, че разходите бяха огромни и че според гладуващите селяни тези средства можеха да бъдат по-добре похарчени в страната.“³⁷

Италианското нашествие

Междувременно през юни 1936 г. граф Галеацо Чано, зет на Мусолини, станал италиански външен министър. След като посетил за първи път Албания през април 1937 г., той пледирал за драматичен ход, който можел да се противопостави на увеличения престиж на германския Райх и така да повдигне духа в Италия. Чано настоявал Италия да анексира цяла Албания, която можела, по думите му, да осигури домове за около два милиона италиан-

ци. Той (погрешно) смятал, че понеже албанското обществено мнение било силно настроено срещу Зог, то било проиталианско. Друга идея на Чано била разделянето на Албания между Италия и Югославия. Идеята обаче не интересувала Югославия, която през 30-те години се отдалечила от албанския въпрос и чийто регент принц Павел отбелязал: „Ние вече имаме толкова много албанци на наша територия и те ни създават толкова много неприятности, че нямаме желание да увеличаваме броя им.“³⁸ Чано дори дърпал конците на ексцентричен заговор за отвличане на краля и кралицата, за да се дестабилизира страната и Италия да има претекст да влезе в нея, за да възстанови реда. Според Жералдин на 25 юни 1938 г. италианският посланик предложил на краля от името на неговото правителство яхта с италиански екипаж. Зог отказал подаръка, страхувайки се, че храната там може да е отровена. Вместо това кралят казал, че те биха я наели, за да отидат до Венеция с някои от неговите собствени слуги. По-късно кралят и кралицата чули, че ако били слезли от кораба в Италия, не биха им позволили да се върнат в Албания³⁹.

През лятото на 1938 г. италианците контролирали всеки важен сектор в албанската държава. Около 170 000 италианци работели в Албания по засаждане на дървета, изграждането на напоителни системи и пътища. Те са основата и на днешните албански пътища. Зависимостта от италианската икономика се засилила до такава степен, че през 1939 г. 92,1 процента от албанския износ бил предназначен за Италия (срещу 68,4 процента през предишната година) и 82,5 от нейния внос идвал оттам (при 36,3 процента през 1938 г.)⁴⁰. Докато Чано бил зает с плановете за колонизация, Мусолини се измъчвал над дилемата дали да нападне Албания. Нападение срещу Албания било обсъждано преди месеци и още в началото на февруари седмицата по Великден била определена като вероятна дата за нападение. Но едва в средата на март Мусолини взел решение за нападение. Страхът му от Германия се засилил от предприетата от Хитлер окупация на Чехословакия и това сложило край на колебанията му по отношение на Албания. На 25 март Мусолини предявил ултиматум, настояващ за официален италиански протекторат над Албания и правото да поддържа италиански военен гарнизон в страната. Това на практика означавало край на албанския суверенитет. Чано описва ултиматума като:

съглашение, което, макар и формулирано с вежливи думи, ще ни позволи да постигнем анексиране на Албания. Или Зог ще приеме усло-

вията, които му поставяме, или ние ще предприемем военно завладяване на страната. За подобна възможност ние вече мобилизираме и концентрираме в Пуглия четири полка берсалиери, една пехотна дивизия, въздушни военни части и целия първи военноморски ескадрон⁴¹.

На 1 април 1939 г. в Тирана се състояла голяма антииталианска демонстрация и разгневената тълпа искала оръжие, за да се бори срещу италианците. Понеже кралицата щяла да ражда всеки момент, Зог се извъртял за малко като приел някои от италианските искания. На 4 април Жералдин родила син на име Лека. На следващия ден италиански военни кораби се появили близо до албанското крайбрежие, италиански самолети хвърляли листовки над Тирана, в които инструктирали албанците да не се съпротивляват. Всички италианци били изтеглени от Албания и се тълпели в пристанищата Вльора и Дуръс в очакване да отплават⁴².

Понеже Зог не дал никакъв отговор на ултиматума на Мусолини, призори на 7 април Албания била внезапно бомбардирана. Над 40 000 италиански войници стъпили във Вльора. Слабата съпротива, която албанците били в състояние да окажат, дошла предимно от Дуръс, където малка, лошо въоръжена група начело с офицера от жандармерията Абас Купи се държала, докато не била преодоляна само поради огромната разлика в числеността. Според един наблюдател:

Когато започнало нападението, албанските войски били главно разположени над Круя. Било решено те да защитават Тирана и когато градът паднал, да се оттеглят с бой към югославската граница. Почти две седмици по-рано Зог питал югославяните дали границата ще бъде свободна за преминаване, той също така помолил и за югославски кораб, който да вземе кралица Жералдин, но не получил отговор на нито една от молбите си. Генералите обмисляли да не бъдат хванати като мишки в капан и когато италианците хитро обходили във фланг пътя за Елбасан, те бързо тръгнали напред, преди гръцката граница също да бъде затворена. Джовани Гиро, по-късно водач на албанските фашисти, се приближил към Мурад Калоши от Дибра и брат му Мушга и им предложил 20 000 златни франка, за да подготвят техните райони за въстание срещу Зог. Те обаче съобщили на краля, който ги посъветвал да приемат парите от Гиро и да получат инструкциите му. Когато планът претърпял неуспех, Мусолини настоял за исканията си, предлагайки на Зог дворец в Рим и трона на „Велика Албания“ в Атина. Зог чул, че Гиро бил дал на мирдитския водач Гьон Марка Гьони 40 000 франка, но когато бил обвинен, Гьони изпратил по телеграфа декларация за своята лоялност към краля и поискал да му бъде изпратено оръжие, за да може да я докаже. Тирана решила да не му изпраща нищо!⁴³

Първата грижа на краля през онзи съдбоносен ден била да осигури безопасността на семейството си. Кралицата и нейният син, който бил на два дни, били изпратени час и половина преди нападението с керван от коли през планините към гръцката граница. Зог се обърнал с послание към народа, в което призовавал за продължаване на борбата, но много малко хора имали радиоапарати, така че почти никой не чул обръщението. Последните му отчаяни опити да преговаря с италианците се оказали безплодни. Тогава той взел съдбоносното решение да последва съпругата си и замине в изгнание⁴⁴. Привидната невъзможност да се води партизанска война в планините накарала краля да вземе решение да напусне Албания, колкото се може по-бързо. Преди да напусне двореца, той отишъл сам до огромния сейф в неговия кабинет и опаковал кутии със златни наполеони. Според доклади на британското външно министерство те били на стойност около 50 000 британски лири, последните от неговото лично състояние, получено от продажбата на семейните земи през изминалите години. Със свита, включваща членове на правителството, повече от петстотин висши офицери, майори и съветници — всичко на всичко около две хиляди души, кралят преминал в Гърция⁴⁵.

Италианската победа била бърза и пълна. Преди да се спусне нощта на 7 април, Италия вече държала по описанието на Хитлер „една крепост, която щяла неумолимо да господства над Балканите“. Макар в Дуръс да имало жестоки улични боеве, които скоро били овладени, навсякъде другаде съпротивата била много слаба. Нямаło никакви сериозни приготовления за съпротива и нямаło водачи. Много от северните родове изобщо не вдигнали ръка срещу италианците, а мирдитите на практика разоръжили отстъпващите войски на Зог. В дневниците си граф Чано записал: „С новината за бягството на Зог в Гърция изчезнаха всичките ни страхове за съпротива в планините. Всъщност войниците вече се завръщаха в казармите си, след като предаваха оръжията си в двора на легацията (италианската легация в Тирана).“⁴⁶ Улиците на Тирана били безлюдни и незащитени. В столицата тълпата се движела по улиците доста спокойно и за няколко дни градът бил украсен с италианския трицветен флаг. Със заминаването на краля албанският дух се пречупил и малкото останали бойци скоро били победени. Понеже Зог бил разоръжил по-рано всички, с изключение на войниците, те нямали с какво да продължат борбата. След добавянето на още 2 милиона и нещо мюсюлмански албанци към

Италианската империя Мусолини решил да издигне джамия в Рим. Граф Чано ни съобщава, че:

Ватикана беше ужасена от тази идея... но Дучето беше решил и кралят, който винаги е бил водещ във всякава насочена срещу църквата политика, също го подкрепяше. Аз лично не виждам необходимост от подобно нещо... и понеже това предложение засяга албанците, ние разбираме, че те са хора атеисти, които биха предпочели повишение на заплатата вместо джамия⁴⁷.

Веднага след окупирането на Албания италианците се заели да разрушат албанския държавен апарат. Монархията и конституцията от 1928 г. били незабавно отменени и било съставено ново правителство начело с видния земевладелец Шефкет бей Верлаки. То останало на власт до декември 1941 г., когато било свикано Велико народно събрание под италианско опекунство. Короната тогава била предложена на Виктор Емануел III, крал на Италия, който я приел с благодарност. Бил обявен „личен съюз“ между Италия и Албания и италианската пропаганда вдигнала доста шум около „свободния“ съюз между „две равни братски нации“. За няколко седмици на окупация най-накрая бил създаден митнически съюз между Италия и Албания — един популярен ход, понеже довел до падане на цените на вносните стоки⁴⁸. Така била създадена профашистка колаборационистка албанска администрация. За да се завърши колонизирането на Албания, хиляди италиански преселници били настанени по крайбрежната ивица, която била или се намирала в процес на отводняване. Всичко, което останало от албанската независимост, било нейното име, знамето, езикът ѝ и правото ѝ да печата собствени пощенски марки⁴⁹.

7

Втората световна война и основаването на Албанската комунистическа партия

Въпреки че италианското завладяване на Албания практически било завършило, в планинските райони продължавали спорадични сражения и не е ясно дали италианските сили изобщо са успели да проникнат в планинските райони на север, където след влошаването на връзките с централното правителство водачите на местните родове си възвърнали „господството“. Италианците предпочитали да ограничат тяхната окупация до крайбрежните райони и главните градове, където първоначално поддържали сили, достатъчни за да осигуряват връзките между най-важните центрове. Макар малко на брой колаборационисти да показали желание за сътрудничество с италианците, множеството албанци се отнасяли към окупационните сили със силна враждебност и не пропускали нито една възможност да затруднят положението им¹. През този период албанската държава била превърната в миниатюрна версия на италианската фашистка държава. Италианският крал се представял от генерал-лейтенант и се поддържала версията за конституционна монархия. Зог и неговата свита през това време пътували из нефашистка Европа — през Гърция, Турция, Румъния, Полша, Балтийските държави, Швеция и Франция в търсене на място, където да се установят. Според кралица Жералдин „в последния момент Зог предпочел да отидат в Испания, но не искал да увеличава неприятностите на генерал Франко, като изведнъж на територията на страната му се появи крал в изгнание. В отчаянието си той телеграфирал на краля на Англия Джордж VI и след няколко часа получил любезен отговор, който приветствал идването му във Великобритания“².

След като уверил британците, че няма да им бъде във финансова тежест и може да се издържа като плаща сам, Зог и кралската свита, наброяваща още 30 албанци, пристигнали с кораб в Ливерпул и оттам се качили на влак до Лондон. Там те се установили в хотел „Риц“ на „Пикадили“, където станали известни на Форин

офис като „Циркът на крал Зог“. Кралят и кралицата обитавали апартамент на третия етаж с изглед към парка, а на горния етаж били разквартировани петима бодигарда. Златото на краля било прехвърлено в „Банк ъф Инглант“, откъдето кралският секретар мистър Мартин теглел по една банкнота от хиляда лири всяка седмица. Крал Зог не се чувствал добре във военното противовъздушно убежище на хотела; той предпочитал нещо по-изключително и „Риц“ съответно превърнал дамската гардеробна в частно помещение за албанците. Когато на „Пикадили“ паднала една бомба, оставяйки огромен кратер между площад „Бъркли“ и „Риц“, по-голяма част от кралското семейство се преместило в Челси. Но Зог останал в „Риц“ до пролетта на 1941 г., когато къщата на лорд Пармуър в Бъкингамшър била предоставена на разположение на семейството³. Британските служители, които осъществявали контакта със Зог, били изправени пред една трудност — той отказвал да говори английски. Макар Зог да четял и да разбирал английски перфектно, той отказвал да го говори, твърдейки че само 10 процента от езика следва граматиката⁴. Ето защо официалните обсъждания се извършвали чрез преводач. През този период Зог бил насърчаван да не се набива особено на очи, защото британското правителство не било склонно да го признае официално. Те били внимателни заради американското недоверие относно британската подкрепа за някои монархии (Съединените щати силно критикували подкрепата, която британците оказали на краля на Гърция). В края на войната Зог и неговата свита най-накрая напуснали Англия, без да платят напълно натрупаните от тях сметки, и се отправили към Египет.

В Тирана междувременно италианският генерал-лейтенант бил подпомаган от марионетно албанско законодателно тяло; макар всички министри да били албанци, всеки от тях имал личен съветник — италианец. Всички официални служители трябвало да бъдат членове на Албанската фашистка партия, основана през април 1939 г. Тя се контролирала от Рим и била единствената политическа партия в страната. Изпълнителната власт била прехвърлена в ръцете на крал Виктор Емануел, който упражнявал законодателни функции чрез Върховен фашистки колективен съвет. На практика обаче съветът имал малка законодателна власт. Както и в Италия, законодателството било осъществявано чрез декрети на краля, съветът просто формално одобрявал тези декрети. По-малките общности и села все още били контролирани от техните местни власти, които защитавали местните интереси, но те

зи служители сега били назначавани от централното правителство⁵. През юни 1939 г. италианският крал „предоставил“ конституция на Албания. Към края на годината спонтанната и спорадична албанска съпротива се разширила, достигайки своя връх в улични демонстрации, стачки и арестуването на хиляди албанци. Един приятел на Едит Дърам ѝ писал за отношението на албанците към техните окупатори:

Албанците сега не се разпознават един друг на улицата. Поздравът с ръка на сърцето е забранен, заради „комунистическия“ си подтекст, и понеже хората са заплашени от арест, ако не използват фашисткия знак, те минават един край друг по улиците, без да разменят дума или жест. В Тирана беше пуснат филм срещу Зог, но Мусолини беше освиркван, а Зог посрещнат с овации. В резултат на това арестуваха двайсет студенти, но на следващия ден беше обявена студентска стачка и те бяха освободени. Работата по двете военни шосета — от Вльора към Гирокастра и от Дуръс до Корча — изглежда, напредва бързо⁶.

Два месеца по-късно, за разочарование на Хитлер, Италия нахлула в Гърция от територията на Албания под претекст да се успокоят албанските иредентисти в Епир. Скоро след окупацията италианците започнали да строят пътища към границите с Гърция и Югославия. Римската пропагандна машина сипела скалъпени обвинения срещу Атина за „потиснатото“ албанско население в гръцката провинция Епир. В 3 часа през нощта на 28 октомври 1939 г. Италия изпратила на Гърция ултиматум, три часа по-късно армиите на Мусолини се насочили към Гърция. Гърците обаче успели с лекота да отблъснат италианците обратно в Южна Албания. Италианският военен дух никога не се възстановил от тази загуба, която ускорила германската инвазия на Балканите през пролетта на 1941 г. под предлог, че спасява победената и отслабена италианска армия. Албанското обществено мнение първоначално приветствало победите на гърците, но отношението се променило, когато Атина дала израз на намеренията си да анексира Южна Албания⁷. Преследвайки отстъпващите италианци, гърците влезли в Албания и през ноември превзели Корча, а през декември — Гирокастра. Междувременно германските атаки срещу Югославия и Гърция през април 1941 г. рязко изменили военната ситуация в региона. След италианската инвазия в Гърция германски, български, унгарски и италиански части се отправили към Югославия през 1941 г. В този момент гръцките армии капитулирали и италианците най-накрая успели да изгонят гръцките войски от Албания. Югославският

крал Петър последвал примера на Зог и избягал в Гърция. През май крал Виктор Емануел решил да си създаде популярност сред албанците като предприеме обиколка на страната, посещавайки по-важните градове. На 19 май, по време на посещението му в Тирана по колата, в която били той и албанският колаборационистки министър-председател Шефкет Верлаки, било стреляно няколко пъти с pistolет. Нападателят по-късно бил описан от италианската преса като грък „в пристъп на поетическа лудост“, който имал зъб на Верлаки. Той бил обесен в Тирана на 27 май⁸.

Избухването на Втората световна война станало причина, очевидно за последен път, за краткотрайното обединение на Косово с Албания през периода от 1941 до 1943 г. Опитвайки се да привлече албанския народ на своя страна, Италия обещала на албанците национално обединение. През 1939 г., докато обмислял плановете за италианските военни действия на Балканите, Мусолини си мислел, че косовците биха могли да изпълнят същите функции като судетските немци при германското завладяване на Чехословакия. Германско-италианският договор, подписан във Виена през 1941 г., препоръчва създаването на „Велика Албания“ да включи големите населени с албанци райони на Югославия заедно с населени с албанци земи от Македония и Черна гора. Косовците приветствали италианската окупация, използвайки възможността да си разчистят старите сметки със сърбите, заселени там отново в периода между двете войни. При тези условия сърбите и черногорци били избивани безмилостно от албанците. Хиляди славяни избягали обратно в Сърбия и Черна гора, за да избегнат албанските нападения. Косовците виждали в лицето на италианците освободители, които върнали на албанците родните им земи и направили възможна реализацията на техните исторически възжелания. Скоро в Косово били създадени албанско говорещата администрация, училища и преса. Била сформирана албанска полиция и албанците си възвърнали отново тяхното най-лелеяно право — да носят оръжие.

Италианците имали възможност да експлоатират албанските иредентистки чувства, като настоявали при победа на Оста да се обединят населените с албанци земи. В резултат на това най-ентузиазираната подкрепа за италианския режим дошла от Косово. По това време започнало и депортирането на сърби и черногорци, понеже косовците се опитали да си възвърнат земите, които били изгубили при колонизационната програма. Вътре в самата Албания обаче имало значителна враждебност към италианци-

те. Вече започнала въоръжена съпротива срещу окупацията. От началото на 1940 г. нападенията на албанските партизани срещу италианците се увеличили значително. През август 1940 г. мирдитите се вдигнали на бунт и последвало значително кръвопролитие. Около 4–5000 албанци били вдигнати на оръжие в района на мирдитите и около 3000 в Мати. Било докладвано, че жертвите от страна на италианците наброявали 400 души⁹. Увеличили се и инцидентите на гражданско неподчинение. На 8 ноември 1941 г. един голям митинг в Корча завършил с улични боеве с италианските карабинери. До края на годината между италианците и Верлаки настанало разцепление. Верлаки подал оставка и бил наследен от правителство, оглавено от стария албански националист Мустафа Круя.

Създаването на Албанската комунистическа партия

Албания била единствената балканска страна, която нямала комунистическа партия през 20-те години. Най-първите албански комунисти били последователи на сваления епископ Фан Ноли, които по-късно през Виена и Париж се установили в Москва. Там те сформирали Национален революционен комитет, станал по-късно част от Балканската федерация на комунистическите партии и минал на подчинение на Коминтерна (Комунистическия интернационал). Коминтернът осигурявал на албанците финансова и политическа подкрепа. Официално Албанската комунистическа партия била създадена през август 1928 г. в Съветския съюз и нейните членове били изпратени обратно в Албания, за да организират комунистическото движение там. Няколко секции били образувани в по-големите градове, но не се стигнало до появата на обединена партия. Това било главно поради тенденциите, съществуващи сред интелектуалните водачи на тази съвсем малка организация, да се раздробяват на още по-малки фракции, спорейки върху дребни идеологически различия. През 1941 г. имало най-малко осем отделни групи, две от които скъсали със Съветския съюз и станали „троцкисти“. Най-важната фигура по това време бил Али Келменди, гег, който бил обучаван в Москва и след това изпратен в Албания, за да организира първите комунистически партийни ядки. Принуден да напусне Албания през 1936 г., Келменди се сражавал в Испанската гражданска война и до смъртта си през 1939 г. бил приз-

нат лидер на малката група албански комунисти, които живеели във Франция¹⁰.

Фашизмът не се радвал на широка подкрепа в Албания, тъй като бил свързан не само с идеологията на италианските окупатори, но и с омразната диктатура на генерал Метаксас в Гърция. Богатите бейове — собственици на земя — били толкова подозрителни към комунистическите планове за социална и аграрна реформа, колкото и към намеренията на Ноли и Зог. Ето защо някои от тях се отнасяли с по-голямо съчувствие към италианците и по-късно — към германците. До края на 1941 г. имало само няколко малки комунистически групи, главно от средите на интелектуалците и гимназистите от южните градове. Понеже не била създадена единна комунистическа организация, скоро след германското нападение на Русия през 1941 г. Йосип Броз Тито, лидер на Югославската комунистическа партия (ЮКП), ръководена от Коминтерна, изпратил двама свои представители в Албания. Това били Миладин Попович, председател на косовската регионална комунистическа група, и Душан Мугоша, двамата мъже, които се смятат за създатели на Албанската комунистическа партия (АКП)¹¹. Коминтернът им възложил да подготвят програма и първата резолюция на новосъздадената албанска партия. Тяхното постижение било предимно на организационно ниво, издавайки инструкции за създаването на партийни групи и набирането на първите членове. По това време броят на албанските комунисти бил достигнал най-много 150. Макар югославяните да се сблъскали с пълно идеологическо объркване и силно вътрешно разцепление, те най-накрая успели да обединят разединените комунистически водачи и да свържат в едно фракциите, които подкрепяли. Официално обединената албанска комунистическа партия била създадена на 8 ноември 1941 г.

Макар през март 1942 г. членовете на АКП да наброявали едва 200, организационният опит на югославяните скоро довел до създаването на няколко нови партийни групи и основаването на местни организации. Нараснал броят на партийните членове от средите на младежите и недоволните по-бедни селяни, пренебрегвани от предвоенния режим. Тези елементи били лесно спечелвани от силата на комунистическите обещания за освобождаване от окупация, поземлена реформа и цялостна социална и икономическа промяна. Югославяните назначили Енвер Ходжа, един от албанските създатели на корченския клон на АКП, за секретар на партията. Ходжа, син на мюсюлмански земевладелец, бил роден

през 1908 г. в Гирокастра, Южна Албания. Той учил във Френския лицей в Корча, преди да замине за Париж, където бил изпратен да следва в университета в Монпелие с държавна стипендия. Там той влязъл във връзка с албанските комунисти-изгнаници, включително и с Али Келменди. По-късно заминал за Брюксел, за да следва право. През 1936 г. се върнал в Албания, без да е завършил образованието си във Франция и Белгия и започнал да преподава френски език в старото си училище в Корча. Всички основатели на АКП само с едно-изключение били представители на интелигенцията от средната класа, а изключението бил Кочи Зоксе, тенекеджия от Корча.

По същото време в Косово, в района на Урошевац, бил сформиран първият албански партизански баталион „Зейнел Айдини“. След успехите срещу италианците „Зейнел Айдини“ значително нараснал, така че най-накрая трябвало да се раздели на две отделни формирования: отрядът „Зейнел Айдини“ за действия в Косово и новият отряд „Емин Дурак“, който трябвало да действа в района на Битоля¹². Най-сериозните действия на комунистите в Косово между двете войни били съсредоточени около мината Трепча, където те помогнали за организирането на стачка през 1936 г. Партията твърдяла също, че е подпомогнала протестите на студентите от Белградския университет през 1938 г. срещу правителствения план (който никога не бил изпълнен заради войната) да изгони 150 000 албанци в Турция¹³. Като цяло обаче ЮКП имала доста скромно влияние в Косово, тъй като югославските партизани не успели да убедят косовците, че югославските албанци ще получат правото на самоопределение в следвоенния период. И така, косовците нямали никаква мотивация да оказват съпротива срещу италианската и германската армия, особено след като те им обещали да ги въоръжат, за да могат да се сражават срещу сърбите.

В края на 1941 г. в Албания станало очевидно, че и некомунистите се организират в малки групи за съпротива. Две такива групи били водени от полковник Мухарем Байрактари и Муслим Пеза. Байрактари, бивш офицер от жандармерията при управлението на Зог, получил военен пост в Тирана, но скоро подал оставка и се завърнал в родното си село в района на Луме, където сформирал партизански отряд. Пеза, пенсиониран офицер от редовната армия, организирал отряд за съпротива в района на Тирана. И двамата се ползвали със значителен престиж сред местното население¹⁴. Постепенно малките албански партизански отряди се превърнали в организирано движение. Първите албански парти-

зански отряди били сформирани в началото на 1942 г. и поради броя на нападенията срещу италианците по цялата страната, и особено в Тирана, в края на пролетта били наложени строги ограничения. През май бил направен неуспешен опит за убийство на колаборационисткия министър-председател Мустафа Круя, в резултат на което италианските власти обявили, че Тирана е в състояние на обсада и срещу албанците били предприети нови ограничения. Полицията имала право да разкъсва фереджетата на жените по улицата като предпазна мярка срещу предрешени партизани и било забранено по улиците да се движат хора на групи по-големи от пет човека. Около двеста заложници били арестувани и изпратени в Италия. На 15 юли двама албански офицери, преоблечени в италиански униформи, стреляли по фабриката за ремонт на танкове и оръжия близо до Тирана¹⁵.

Първият брой на враждебно настроеност към АКП вестник *Zeri-i-Popullit* (Народен глас) излязъл през август 1942 г. С енергичната си риторика той подтиквал хората да се вдигнат на „народна борба“. В края на лятото в селата имало нови анархистични действия. Нито един италианец не дръзвал да тръгне из провинцията без охрана. В отговор на това и на други действия на съпротивата италианските сили изравнили със земята родното село на Байрактари — Уймище. Две други съседни села, за които се смятало, че приютяват патриоти, били също напълно разрушени от италиански самолети и артилерия. В резултат на тези акции италианската охрана и гарнизоните трябвало да бъдат значително увеличени. Това било съпроводено от много по-строгите наказателни мерки срещу всички форми на албанска съпротива. През август в Тирана били убити 16 и ранени 25 момичета, когато италианската охрана открила срещу тях огън по време на демонстрация пред затвора за освобождаване на политическите затворници. През септември в Круя трима младежи били обесени, защото стреляли срещу къщата на премиера¹⁶.

На 16 септември АКП решила да свика Национална освободителна конференция в Пеза, на 14 мили от Тирана. На нея двадесет и няколко делегати от различни съпротивителни групи се споразумели да изоставят основните си различия и да създадат Национален фронт за освобождение (известен с албанските си инициали LNC). Това бил широк фронт, създаден отново под югославско ръководство, за да мобилизира албанското население за борба срещу окупаторите. На конференцията бил повдигнат деликатният въпрос за режима, който щял да се установи в Албания след вой-

ната. Идеята да се обяви „демократична република“ била отхвърлена от комунистите като неподходяща за момента. След закриването на конференцията делегатите се върнали в техните градове и села, където започнали да създават национални освободителни съвети и партизански отряди. В Пеза било решено да се насочат към създаването на малки чети във всяка част на страната. Имало цели райони, особено на север, където LNC все още не била проникнала. Това донякъде се дължало на общия социоекономически и културен консерватизъм на северните райони, но също и на слабостта на регионалните комитети на LNC в северните райони. Макар че президиумът на LNC бил доминиран от комунистите, некомунистите като Абас Купи и Муслим Пеза също били представени в него. В края на годината партизанските отряди на LNC действали активно по цялата страна. Главният партизански военен командир бил Мехмед Шеху, син на мюсюлмански свещеник, роден през 1913 г. Завършил агрономство в американското професионално училище в Тирана, той по-късно посещавал италиански военен колеж, от който бил изгонен за леви убеждения. Завърнал се в албанското офицерско училище, той по-късно го напуснал, за да се бие в испанската Гражданска война, където командвал Четвърти батальон на „Гарибалдийската бригада“ на интербригадистите. Докато изтърпявал присъда във Франция, той станал убеден комунист и след освобождаването си от затвора през 1942 г. се включил в партизанското движение още със завръщането си в Тирана. По-късно бил обявен за най-способния албански военен лидер от периода на войната.

Появата на Бали Комбетар

Скоро след създаването на LNC най-консервативните анти-зогистки настроени националисти започнали да се тревожат от разрастването на комунистическото движение. Ето защо те решили да създадат тежен „Национален фронт“, Бали Комбетар (БК, чийто привърженици били известни под името балисти), начело с Мидхад Фрашери и Али Келкира. Това яростно антикомунистическо националистическо съпротивително движение се противопоставяло напълно на връщането на Зог и подкрепяло възстановяването на републиката с границите от 1941 г., част от която било и Косово. Много от основателите на БК били от онези политичес-

ки емигранти или техни потомци, напуснали Албания след идването на власт на Зогу през 1924 г., които се били завърнали след началото на италианската окупация през 1939 г. Появяването на Бали Комбетар силно усложнило ситуацията в Албания. Със засилването на съпротивата срещу окупационните сили разликата между LNC и балистите станала по-очевидна. Когато били запитани от комунистите защо техните лидери, които присъствали на конференцията, отказали да признаят Националния фронт за освободение, балистите отговорили, че докато комунистите са отишли на конференцията като партия, националистите били поканени там като отделни личности, а не като членове на призната организация. Ето защо БК не признавала нито конференцията, нито LNC, която те смятали за основен фронт на комунистическата партия. Докато LNC била привърженик на широка въоръжена борба, пренебрегвайки репресиите на Оста, балистите поддържали един по-пасивен подход, предпочитайки да си пазят силите, докато поражението на Оста не станело очевидно и тогава да се опитат да организират национално въстание. Понеже БК представлявали предвоенния социален ред, те естествено били заинтересовани да защитават запазените интереси и привилегии на бейовете-земевладелци заедно с техните социални, икономически и политически позиции.

През декември 1942 г. Обединените нации обявили признаването на албанската независимост и това дало сили на съпротивителното движение на LNC, което бързо набирало мощ. В резултат на това колаборационистското правителство на Мустафа Круя паднало¹⁷. Конфликтът между LNC и балистите се изострил в периода след първата конференция на Националната комунистическа партия през март 1943 г., проведена в Лабинот, близо до Елбасан. На нея Енвер Ходжа бил избран за генерален секретар на политическото бюро на партията. Дневният ред на конференцията се базирал на едно послание от Коминтерна, предадено чрез Тито, което между другото подканвало АКП да се прочисти от всички фракционистки елементи¹⁸. Посланието на Тито критикувало слабите опити на партията да набира членове сред селячеството, предупреждавайки, че победата не може да дойде без подкрепата на селяните, понеже в Албания тогава нямало ясно очертана работническа класа. По това време членовете на комунистическата партия наброявали 700 души. Главното, взето в Лабинот решение било да се основе Албанска национална освободителна армия (АНОА), която да бъде сформирана по модела на Нацио-

налната освободителна армия на Тито. За да се изпълни това решение, на 22 март, няколко дни след закриване на конференцията, Светозар Вукманович-Темпо, тогава шеф на титовите партизански сили в Македония, пристигнал в Лабинот, за да уточни подробностите за създаване на генерален щаб на АНОА и организиране на местни партизански отряди¹⁹. През април в Косово бил създаден и генерален щаб начело с Фадил Ходжа, но както можело да се очаква, той се оказал изключително непопулярен сред албанците. Действията, извършени от италианците в отговор на военните акции на косовските партизански отряди, станали повод за демонстрации по всички главни градове в Косово. Скоро обаче Тито сложил край на участието на косовците в освободителната борба от страх, че те могат да поведат борба за отцепване от Югославия.

Междувременно след поражението на италианските армии в Африка и изтеглянето на фронтната линия по-близо до родната им земя духът на окупационните сили започнал да спада. Според Едит Дърам италианската армия била изцяло погълната да спира засилващата се съпротива срещу окупацията. Тя пише:

През юни 1943 г. Муслим Пеза, командващ подвижните партизански отряди в районите на Тирана, Дуръс и Кавайе, атакувал италиански военен конвой на шосето край Дуръс. Те убили 42 италианци и взели 80 затворника, много от които обявили със сълзи на очи, че искат да напуснат Албания, колкото се може по-скоро. Непрекъснато се извършвали саботажни действия. Телефонните и телеграфни линии между главните градове били прекъснати. Военните инженерни укрепления в Тирана били обстрелвани три пъти и седалището на фашисткия вестник *Tomorì* било силно засегнато от бомби. Италианците си отмъщавали като налагали тежки глоби срещу всяко семейство в диаметър три мили от мястото на саботажа²⁰.

Новината, че Мусолини е паднал от власт, през юли била приветствана като доказателство за предстоящата капитулация на Италия. През лятото на 1943 г. основните училища трябвало да бъдат затворени, защото много млади албанци избягали в планините, за да се присъединят към LNC, донякъде и поради про-LNC радиоизлъчванията по BBC и Гласът на Америка.

Срещата в Мукай и създаването на движението Легалитети

Междувременно съюзниците били особено загрижени да обединят опозиционните групировки и така да предотвратят братоу-

бийствената война в Албания. Въпреки силните протести от страна на Югославия, съюзниците поканили лидерите на Националния освободителен съвет и на Бали Комбетар да се срещнат в Мукай, близо до Круя. Срещата се състояла през август 1943 г. и било постигнато споразумение за създаване на общ Комитет за спасение на Албания. И националистите, и комунистите били готови да се бият за освобождението на „етническа“ Албания, която включвала и Косово. Макар Ходжа и други членове на Централния комитет на АКП да вярвали в постигането на определена договореност с балистите, скоро се появили разногласия по въпроса за бъдещето на Косово. След няколко дни комунистите отхвърлили споразумението от Мукай — вероятно под влияние на югославяните, които силно възразявали срещу термина „етническа“ Албания и срещу включването на Косово в следвоенна Албания. Ето защо те изпратили Вукманович-Темпо в Албания, който трябвало да отвори очите на албанските комунисти. Пристигането на Темпо засилило югославското влияние в LNC, която официално се отказала от споразумението в Мукай, като по този начин отслабила опитите на съюзниците да поддържат единство сред албанската съпротива. Скоро след денонсирането на споразумението в Мукай Абас Купи се отцепил от LNC и създал прозогисткото националистическо движение Легалитети, което прокламирало, че единственият легитимен режим е този на Зог. Купи имал подкрепа не само в района на Мати, но и от много планинци, които поддържали завръщането на краля. Повечето от северните вождове били обидени на тоските от южните райони, които преобладавали в LNC. Лидерите на гегите усещали, че едва ли ще имат особени възможности за влияние и следователно някакво бъдеще в една доминирана от LNC следвоенна Албания.

През първата седмица на септември започнала втора конференция в Лабинот, която се събрала, за да обсъди новата ситуация, създадена в резултат на събитията от лятото и очевидната предсмъртна агония на италианската окупация. Било решено националните освободителни съвети да се обявят за единствена държавна сила в Албания, като по този начин се осуетят всякакви опити на балистите да заграт властта. Националната освободителна армия била изпратена да окупира всички зони и градове, които били в ръцете на оттеглящите се италианци, и да сформира национални освободителни съвети в тях. Когато на 8 септември 1943 г. Италия най-накрая капитулирала, повечето италиански войници се предали на германците, които по това време били вече

влезли в Албания през Македония и Гърция. Около 2000 души обаче отишли при партизаните, сформирайки собствена бригада, наречена Антонио Грамши, основател и лидер на Италианската комунистическа партия, починал в затвора по времето на Мусолини. Падането на Италия накарало много хора да повярват, че войната в Албания е свършила. Тогава обаче германците много ловко поели контрола върху окупацията. Те се установили, също като италианците, в големите градове. Силите на съпротивата, наследили значителни количества оръжие от победените италианци, продължили да действат от планините. Германия признала албанския „неутралитет“ и направила различни отстъпки на вождовете от северните райони, предотвратявайки по този начин създаването на доминиран от комунистите обединен фронт. Германия успяла да си осигури и доброжелателния „неутралитет“ на много балисти и спечелила помощта на значителен брой геги чрез подкрепата си за присъединяването на Косово към Албания.

За да си подсигури стабилна албанска администрация, германската армия, чиято главна квартира била в Елбасан, определила регентство на мястото на Зог и възстановила предвоенната албанска конституция. Много по-безмилостни и решителни от италианските окупатори, германците използвали същата репресивна тактика, която така унищожавала цивилното население в Югославия и Гърция. Армията издала заповед да се убиват сто албанци за всеки застрелян германски войник, а също и да се избиват роднините на онези, които им оказват съпротива. В село Борова, близо до Корча, германците избили повече от сто мъже, жени и деца в отговор на партизанско нападение срещу германски военни части. Бил създаден албански клон на СС под името „Скендербег“. Действията на тази дивизия в Косово с безразборното убийство на сърби и черногорци довели до експулсирането на повече от 10 000 славянски семейства от Косово. Нови заселници от победените райони на Северна Албания се установили в Косово.

И албанските, и югославските комунисти смятали, че след победата над силите на Оста ще могат приятелски да решат проблема с югославските албанци. Бъдещето на Косово щяло да се решава в един следвоенен плебисцит. Централният комитет на Югославската комунистическа партия възнамерявал да остави албанското малцинство в границите на нова Югославия, която щяла да бъде земя на свободни нации. Следователно нямало да има национално потисничество на албанското малцинство. Два пъти югославските комунисти одобрявали евентуалното връщане на Ко-

сово, първия път през 1928 г. на Четвъртия конгрес на партията в Дрезден и отново през 1940 г. на конгреса на партията в Загреб. През войната обаче Тито радикално преразгледал приетия план за бъдещето на Косово. Правото на Косово да се откъсне вече не било на дневен ред. Самоопределението било приемливо, но без задължително отделяне. След разпадането на споразумението в Мукай крехката взаимна търпимост, която била установена между балистите и комунистите, бързо се изпарила. Отказът на комунистите да се борят за връщането на Косово в границите на Албания направил трудно сътрудничеството на балистите и зогистите с LNC в съпротивителното движение. Но тогава и съюзниците не могли да гарантират, че Косово щяло да бъде част от Албания след войната.

Затружнятията на съюзниците в Албания

През есента на 1943 г. напрежението между националистите и комунистите в Албания било такова, че гражданската война изглеждала неизбежна. По това време в Албания били внедрени няколко британски офицери за свръзка, за да се опитат да координират и окуражат опозицията срещу италианците, а след тяхната капитулация и срещу германската окупация. Още през 1940 г. британците започнали да проучват възможностите за подпомагане на зародилата се в Албания съпротива. В края на 1940 г. в Лондон бил създаден Отдел за специални операции (ОСО), който внимателно наблюдавал събитията в Албания от Кайро и Истанбул. Както и в Югославия, британците били готови да подкрепят с оръжие и оборудване онази група от съпротивата, която според тях би могла да нанесе най-големи поражения на силите на Оста. През пролетта на 1943 г. в Албания била изпратена британска военна мисия от Междусъюзническото средиземноморско командване, която да работи с националните освободителни сили. Нейната главна цел била да победи силите на Оста; втората цел била да установи на власт албански режим, добре настроен към британската политика. Една от основните сили в дъното на това решение била англичанката Маргарет Хеслък, вдовица на известен археолог, който повече от десет години живял в малка къща в Елбасан. Тя имала задълбочени познания по албанския фолклор и по ботаника и била изучила особено подробно района на Бекташи²¹. От известно

време италианците правели постъпки за нейното отстраняване от Албания. Три седмици преди началото на окупацията те изпратили Муса Джука, който да поиска мисис Хеслък да замине за Гърция заради подозрение, че е британски агент²². От Атина тя отишла в Истанбул, където със сигурност била вербувана от Британската тайна служба. Най-накрая мисис Хеслък се появила в Кайро, където работила като инструктор на британската мисия, изпратена в Албания.

В периода между пролетта на 1943 и края на 1944 г. около петдесет британски офицери били изпратени в Албания. Съюзниците искали да изпратят помощ на групата, която най-силно действала срещу вражеските сили без оглед на нейните политически възгледи. Единственото, което имало значение, била тяхната мотивация за нападения срещу силите на Оста. Ето защо мисиите на съюзниците били инструктирани да оказват помощ на онези групи от съпротивата, които били последователно активни срещу войските на Оста. Имало доказателство, че партизаните били отговорни за повечето нападения срещу германците. Националистическите групи изглеждали по-загрижени да получат военна помощ, *преди* да започнат борба с германците и като цяло ентузиазъмът им за активна борба бил доста поохладнял. И балистите, и партизаните осъзнавали, че когато германците най-накрая напуснат Албания, те ще се превърнат в основни врагове. Според висшия британски офицер за свързка (БОС) Джулиан Амери, който бил свързан със зогистите, съюзническото командване прибързано отписало некомунистическите сили от съпротивата като колаборационисти. Друг БОС прави извод в свой доклад, че националистите (имайки предвид всички, които не били в LNC) не изглеждали особено ентузиазирани да се бият срещу германците — и за да се защитят от LNC, били фактически принудени да си сътрудничат с врага²³.

Междувременно, с приближаването на зимата германците пристъпили към разгромяване на партизаните. През ноември 1943 г. около 45-хилядна германска армия, подкрепена от танкове и самолети, предприела масирана офанзива. Техният план бил да затворят голямата част от партизанските сили в триъгълника Вльора-Берат-Корча, където да бъдат притиснати и унищожени. Партизаните, които успели да избягат, били изгонени от Централна и от по-голямата част на Северна Албания, където имали малка подкрепа от местните вождове. Те потърсили убежище в южните планини. През зимата и пролетта партизаните се концентрирали вър-

ху политически действия в градовете и селата, опитвайки се да се борят със суровото време в планините. Последната военна пролет извадила LNC от нейното зимно обкръжение и на 5 април 1944 г. генералният щаб издал заповеди до партизаните за преминаване в офанзива. Към края на войната обаче водачите на LNC силно се страхували от съюзническото дебаркиране, смятайки, че съществува американски план за разделяне на Албания и окупиране на по-голямата ѝ част. Това било причина за спешното свикване на конгрес в Пермет на 24 май 1944 г. по образец на AVNOJ — антифашисткия съвет за национално освобождение на Югославия. Комитетът, избран от конгреса в Пермет, на който присъствали 200 делегати, бил признат като временно правителство. Всички предишни политически и икономически споразумения, които правителството на Зог било сключило с чужди държави, били анулирани и връщането на Зог било възпрепятствано. Така те се надявали да поставят съюзниците пред свършен факт. Конференцията в Пеза поставила основите на новата държавна власт, конференцията в Лабинот овластила и централизирала тази власт, а конгресът в Пермет създал основата за конституцията на следвоенната албанска държава.

По същото време германците започнали последна голяма офанзива срещу албанската съпротива. На 28 май била предприета масирана атака срещу Юга. През лятото, когато връзките се оправили след пролетните наводнения, партизаните се преместили на север, за да предизвикат германците. До този момент партизанското движение било придобило широк размах, възстановявайки се бързо от почти пълния упадък през изминалата зима. Без съмнение LNC имал силна народна основа, макар някои БОС да твърдели обратното, и със сигурност LNC участвало в преобладаващата част от сражения срещу Оста. Както в Югославия, войната се водела на два фронта: битка срещу вътрешните врагове и после по-широка кампания срещу окупационните войски. Скоро „националистите“ били разгромени и заедно с германците изгонени от техните крепости. В Мирдит партизаните разрушили двореца на Гьон Марка Гьони като предупреждение към планинците, че с тяхното патриархално и феодално общество било свършено и то нямало повече да бъде толерирано в нова Албания. И въпреки това много от балистите и зогистите дори и през 1944 г. продължавали да вярват, че съюзниците никога няма да позволят комунистите да вземат надмощие в следвоенна Албания. По това време обаче британската политика се объркала, понеже се появили

две различни британски мисии, всяка от които следвала много различен курс. Онези, които подкрепяли партизаните (Дейвис, Уилър и Палмър), настоявали британската военна помощ да бъде оттеглена от балистите и зогистите заради тяхното сътрудничество с германците. И Дейвис, и Уилър писали за куража и решителността на партизаните. Те твърдели също, че бойните способности на зогистите били силно преувеличени. Онези, които симпатизирали на дясното движение от Севера (Еймъри, Неър, Смайли и Маклин), настоявали да се оттегли подкрепата за партизаните по същите причини²⁴.

Тези БОС се опитвали да поддържат раздорите между Бали Комбетар и Легалитети. През пролетта на 1944 г. обаче британците решили да помагат само на LNC, понеже вече било ясно, че партизаните били главната сила, атакуваща германците. Въпреки че британската мисия при зогистите продължавала да отправя към съюзническото командване призови за снабдяване на некомунистическата съпротива, военните доставки били насочени към партизаните²⁵. Така партизаните получавали оръжия, пари, дрехи, храна и комуникационно оборудване от британците. През лятото на 1944 г. към Британското балканско командване в Бари била прикрепена официална мисия на LNC. Въпреки това в крайна сметка възникнали сериозни различия между британците и LNC, що се отнася до техните приоритети. Основната грижа на Енвер Ходжа също като балистите и зогистите била да се справи с вътрешните си врагове. По настояване на британците той с неохота унищожавал инфраструктурата на страната, за да се пререже пътят на силите на Оста. Той, от своя страна, искал да я запази, за да я използва след войната. Това бил един от многото фактори, който накарал Ходжа да бъде твърде подозрителен относно намеренията на съюзниците по отношение на Албания. В книгата си *Англо-американската заплаха за Албания* той обяснява своето убеждение, че британците планирали да стоварят армия на албанското крайбрежие, за да окупират Албания след войната. Тяхната идея, твърдял той, била да се установят трайно в Саранде, за да се подкрепи базата им в Корфу. Подозренията му не били напълно неоснователни. През септември 1944 г. било извършено доста съмнителното англо-американско дебаркиране в Саранде, последвал друг съюзнически десант по-надолу по крайбрежието край Химара, с което бил унищожен един германски гарнизон.

Югославяните също се интересували от съюзническите планове за бъдещето на Албания. След 1944 г. югославският натиск

срещу LNC значително се засилил. В края на август югославяните назначили нов началник на тяхната военна мисия в главната квартира на Ходжа — полковник Велимир Стойнич. Миладин Попович (който по-късно починал преждевременно и при съмнителни обстоятелства²⁶) бил изтеглен, защото се смятал за прекалено близък на Ходжа. Югославската делегация начело с Велимир Стойнич, действаща по инструкции на Тито, твърдяла, че Албания е прекалено малка и твърде слаба, за да остане независима след войната. Ето защо бъдещето на Албания щяло да бъде най-добре осигурено чрез нейното обединяване с Югославия и превръщането ѝ в седмата република. Ходжа, който бил на първо място и преди всичко албански националист, както и повечето лидери на АКП, решително отхвърлил арогантното и покровителствено отношение на Югославия. Главният адютант на Стойнич Нияз Диздаревич не само изпълнявал ролята на организационен инструктор в АКП, а с приближаването на края на войната неговата задача била да подпомогне обединяването на Албания с Югославия. Диздаревич (който през 60-те години отговарял за външната политика на партията) бил официално инструктор, но основното му задължение било да събира разузнавателни сведения.

В едно интервю през 1989 г. Диздаревич описва своите задължения:

През лятото на 1944 г. на остров Вис военната мисия на главната квартира на NOV (Народна освободителна армия) и POJ (Югославски партизански полк) се отправи към Албания, за да работи в главната квартира на Албанската националноосвободителна армия. Моите задължения като секретар на военната мисия в последната фаза на войната се състоеше в придружаване и докладване за съюзническите мисии в Албания и за планове и намеренията на британците и американците по отношение на Албания и Балканите, трябваше да събирам сведения за албанските институции, техните военни формирования, естеството на тяхната борба и да информирам югославяните къде са техните основни седалища, кой ги въоръжава и каква е по принцип опасността от тях, особено в Косово. Преди края на моя престой в Албания получих задача, която ме заведе в Гирокастра, където трябваше да помогна на албанските другари да организират център за проследяване на събитията в Гърция. Намесата на британците и на генерал Скоби беше насочена към унищожаване на Гръцкото националноосвободително движение. Трябваше да предприема опити за предотвратяване на гръцкото реакционно влияние в Южна Албания чрез многочисленото гръцко малцинство в този регион²⁷.

Обяснявайки изтеглянето на Миладин Попович от Албания, Диздаревич казва:

Попович прекалено се идентифицира с албанците. Той показва незадоволителна твърдост по някои стратегически въпроси, особено за Косово. Миладин създаде проблеми и усложнения, като затрудни контактите между нас и албанските лидери. Миладин беше много близък на Енвер Ходжа, много по-близък от някои членове на албанското политбюро. Обаче Миладин беше убит, така че не може да разкаже своето виждане за тези взаимоотношения. Той изведнъж започна да говори за независимост на Албанската партия²⁸.

Приблизително по това време британците сякаш се канели да предприемат десант в Албания и Попович очевидно искал да преговаря с тях като представител на албанските лидери. Диздаревич заявява ядосано: „Това беше пълна глупост, ясно беше, че той напълно се идентифицираше с това, с което нямаше нищо общо.“²⁹

През ноември 1944 г. няколко седмици преди пълното изтегляне на германците от Албания, Централният комитет на АКП провел пленум в Берат. Конгресът в Берат съответствал на второто заседание на AVNOJ, проведено в босненския град Джайсе на 29 ноември 1943 г., което създаде Югославски национален комитет. На тази среща югославският представител полковник Велимир Стойнич, подкрепен от Кочи Зоксе и други, атакувал лидерството на Ходжа и предприел сериозен опит да го отстрани. Едва след унижителна самокритика на Ходжа му било позволено да остане като фиктивен партиен лидер, а реалната власт сега била предоставена на Зоксе. Макар Ходжа да се чувствал предаден, по това време той нямал сведения за какъвто и да е организиран заговор срещу него. По-късно той сметнал, че югославяните чрез Душан Мугоша са използвали ученичката му Лири Гега като техен агент. Така тя била заклеявявана по-късно във всички негови писания като „кариеристка със силни амбиции“. Ходжа много малко мислел за тенекеджията Кочи Зоксе, член на групата в Корча, описвайки го като глупав, самонадеян, претенциозен и лесно поддаващ се на югославските внушения. Ходжа също го заклеявил като „невеж“, макар да признава, че го е уважавал, защото бил по произход работник. Очевидно той бил избран в ръководството по тази причина. Според Ходжа Зоксе бил част от фракцията на Стойнич; той бил „титовист“, заминал за Гърция с Вукманович-Темпо, понеже знаел гръцки, но се върнал от Гърция като югославски агент.

Диздаревич потвърждава това, като казва за Ходжа:

Енвер беше опортюнист, който обичаше да прехвърля отговорността върху другите. Именно югославската мисия през 1944 г. спаси Ходжа от

сваляне. Преди пленума в Берат Нако Спиру и една група искаха да елиминират Ходжа, но нашата военна мисия се противопостави и успя да го предпази. Ние го спасихме, но не можем да бъдем възхвалявани за това сега. През май същата година той беше в Пермет, среща, равностойна на нашето AVNOJ, където той беше избран на най-високия пост, но през октомври същата година трябваше да бъде сменен. Ние преценихме, че това щеше да бъде вредно за албанското движение и затова го защитихме, въпреки че той направи големи грешки, потискайки личния състав. Това, което беше Попович за албанците, беше Кочи Зоксе за югославяните³⁰.

Ходжа смятал, че полковник Стойнич е успял да спечели среща с Нако Спиру, избран в Централния комитет на партията в Лабинот. Спиру очевидно изпращал тайни доклади до Тито, в които критикувал партията и нападал Ходжа. Макар Ходжа да харесвал и уважавал неговата интелигентност и храброст, той смятал, че Спиру страда „от карьеристични тенденции“: „Той беше изключително амбициозен и склонен да интригува.“³¹

Победата на партизаните

На 20 октомври 1944 г. в Берат била проведена втора среща на Националния съвет. На нея антифашистският национален освободителен съвет бил превърнат във временно правителство на Албания. То се оглавявало от Енвер Ходжа като министър-председател и министър на отбраната и били създадени 11 правителствени министерства. По същото време и чак до пролетта на 1945 г. албанските партизани се сражавали в Югославия, помагайки на партизаните на Тито да освободят голяма част от южните територии на страната, включително и Косово. По молба на югославското командване трета и четвърта албанска бригада преминали в Югославия и стигнали чак до Нови Пазар на север, за да се сражават с отстъпващите германци и с техните косовски съюзници. (Останките на около 350 албанци, загинали в тези сражения, били върнати в Албания едва в средата на 70-те.) Непосредствено преди това британците бомбардирали Тирана и спуснали с парашути няколко агенти в града. С приближаването на германското поражение британците настоявали само БОС да бъдат евакуирани от Албания. Онези балисти и зогисти, които не успели да избягат, щели да бъдат оставени на милостта на партизаните. В резултат на това Абас Купи и неговите офицери били принудени да напуснат Албания с

лодка от крайбрежието на Мати. На 25 октомври партизаните започнали да се сражават за освобождаването на Тирана. Макар че германците се придвижвали на север към Шкодра, те оставили след себе си цяла дивизия, за да държи столицата, докато последните им сили се изтеглят от Гърция. Стотици чами, сътрудничили на германците в Гърция, също избягали в Албания с отстъпващата германска армия. Цели две седмици за всяко късче земя в столицата се водели яростни улични боеве. Най-после Тирана била освободена на 17 ноември и правителството на Ходжа влязло в столицата под акомпанимента на 21 оръдейни салюта и улични танци и песни. Шкодра паднала на 29 ноември и така всички албанци били освободени от войските на Оста.

Съветската Червена армия не взела участие в освобождението на Албания, не изпратила нито войски, нито доставки. Като се има предвид това, може да се твърди, че ако не беше помощта на съюзниците, LNC нямаше да победи националистите без яростна и продължителна гражданска война. Към края на войната никой от съюзниците нямал желание да поеме и най-малки политически ангажименти към Албания. Те нямали истинска политика по отношение на страната, която изобщо не била споменавана в Москва, Ялта или Техеран. Когато британците най-накрая решили да окажат пълна подкрепа на югославските партизани, политическото бъдеще на Албания било в известен смисъл установено. Макар партизаните на LNC да били оборудвани и финансирани от британците, идеологически и политически те били водени от югославяните, които анализирали техните слабости и недостатъци, подчертали важността да се организира селячеството и най-важното, прекратили тяхното фракционно разделение. Това съвсем не означавало, че без ръководството на югославяните нямало да има Албанска комунистическа партия. Нападението на Хитлер срещу Съветския съюз предизвикало силно възмущение сред албанските комунисти и ако имали повече време, албанците сигурно биха решили своите идеологически и административни проблеми, биха създали сами АКП, за да започнат борба срещу фашизма. Обаче факт е, че след нападението на нацистите срещу Съветския съюз нито Коминтернът, нито Тито можели да чакат прекратяването на албанския фракционализъм. Следователно югославяните силно ускорили процеса на организиране и обединяване на АКП.

Партизанската армия имала определено предимство с това, че нейните членове, за разлика от националистическите групи, били млади. От 70 000 партизани шест хиляди били жени, докато

националистите рядко наемали жени и така оставили ценни източници на помощ неизползвани. По-добрата организация и дисциплина на партизаните, убедеността им в тяхната идеология и непоколебимата им вяра в победата, дори и при яростната съпротива от страна на Оста, укрепвали решимостта им не само да освободят Албания, но и да вземат властта след победата. БК и Легалитети изобщо не притежавали същата непреклонна твърдост за завземане на властта. След разпадането и унищожаването на националистическите групировки комунистите можели, тъй като нямало правителство в изгнание, да запълнят властовия вакуум в страната, оставена без взаимодействащи си политически институции. Неспособността и липсата на политическа проникателност от страна на БК и Легалитети означавали, че нито една от двете не могла да създаде дори в зародиш някаква политическа партия. Вместо това те създавали само свободни или лични съпротивителни движения, на които липсвали силни и дисциплинирани водачи. Накрая обаче най-важна се оказала подкрепата, която по-голямата част от селяните давала на партизаните в отговор на техните обещания за поземлена реформа през периода на следвоенните промени в страната. Комунистите можели да се възползват от силното противопоставяне в албанското общество между старата йерархия на власт и привилегии и тънещото в мизерия селячество.

Въстанието в Косово

Междувременно с изтеглянето на германците от Северна Албания и Косово последното било анексирано от победилите югославски партизани. Каквито и илюзии да са имали косовските албанци, че ще срещнат едно по-добро отношение в новата комунистическа Югославия, те били помрачени, когато през 1944 г. партизаните предприели широкомащабна военна кампания в Косово с цел заздравяване на комунистическото управление в региона. Те търсели разправа и с всички заподозрени в сътрудничество с врага по време на окупацията. Това действие бързо се изродило в преследване на албанците като цяло. Недоволството на косовците нараснало в резултат на грубото отношение от страна на югославската армия, което достигнало своя връх през октомври 1944 г., когато един албанец, провокиран от югославски войник,

стрелял по него и го убил. В отговор югославското командване настояло за екзекутирането на 40 албанци. Не е чудно, че албанските войници отказали да изпълнят това своеволно решение, в резултат на което югославските сили открили огън и застреляли 300 албанци. Албанският бунт след този инцидент започнал спонтанно, но бързо прераснал в общо въстание, което избухнало в Урошевац в края на ноември 1944 г. и не било потушено до май следващата година. Бунтът се разпространил в Гниляне, Дреница и Трепча и се наложило да се докарат около 30 000 югославски войници, за да го потушат.

Макар за политическите цели на въстанието да е известно много малко, интелектуалният водач на бунтовниците Имер Бериша пропагандирал идеята за обединяване на Косово и Западна Македония с Албания. Официален говорител призовавал за наказване на фашистите и колаборационистите, но онова, което в действителност ставало, било повторение на ужасните кланета, извършени между сърби и албанци през Балканските войни. Едно от най-ужасните зверства било извършено в Тивар, Черна гора, където неколкостотин албанци били събрани в един тунел, а той бил запечатан, така че те да се задушат. През февруари 1945 г. Тито обявил извънредно положение в Косово и управлението и омиротворяването на района преминало в ръцете на военен директорат. Млади албанци били изпратени в Северна Югославия, за да вземат участие в трудови бригади. В тяхно отсъствие в Косово били изпратени сръбски и черногорски военни отряди, представени като освободители. Поведението на тези югославски партизани към албанците било остро критикувано на Първия конгрес на Сръбската комунистическа партия през пролетта на 1945 г. Но по това време югославските албанци се чувствали напълно отчуждени от продължаващото срещу тях насилие. Ето защо след войната Косово влязло в нова федерална Югославия в състояние на обсада и неговото население се разглеждало като заплаха за новата държава.

8

„Строежът на социализма“ под югославско и съветско опекунство

Когато през 1944 г. Енвер Ходжа сформира своето правителство в Тирана непосредствено след войната, той външно поддържал сътрудничество с онези некомунистически елементи от съпротивата, които все още съществували и имали желание да се включат в новия Демократичен фронт (преименуван Национален фронт за освобождение). Тази организация сега заменила откритото комунистическия Национален фронт за освобождение от годините на войната, но необходимостта от отстъпки за патриотичните, националистически и демократични сили в страната отслабнала, когато комунистическата партия затегнала хватката си¹. Хиляди поддръжници на БК и Легалитети напуснали страната, като по-голяма част от тях се установили в Америка. През декември 1944 г. държавата поела контрол над промишлеността, банковото дело и транспорта. Промислената, търговска и земеделска собственост на онези, които били напуснали страната по политически причини, била реквизирана без компенсация за предишните собственици. През следващото лято била приета нова албанска конституция, която била точно копие на югославската. Новото албанско правителство започнало промени по модела на северната си съседка и въпреки ентузиазма и доверието в новия режим, АКП се превърнала предимно в придатък на КПЮ. Бил създаден митнически съюз като първа стъпка за пълното сливане с Югославската федерация. Албанската валута — лека, която силно девалвирала по време на войната поради развихрилата се инфлация, била привързана към югославския динар и изучаването на сръбо-хърватски език станало задължително в албанските училища. Така албанската независимост била практически прекратена от Югославия.

На изборите, проведени на 2 декември 1945 г., Демократичният фронт спечелил 93 процента от гласовете, което не било изненада, понеже практически всички кандидати го поддържали. Очевидно един малък брой „реакционни“ елементи са надигали глас

срещу избирателния закон. Най-категоричният от тях — Георги Кокоши, настоявал кандидатите извън Демократическия фронт да получат право за участие в изборите. Обикновените привърженици на фронта обаче отхвърлили тази идея като абсурдна. Един член — Сири Шапло, отговорил на Кокоши така:

Фактът, че нито една друга група не е успяла да се организира десет месеца след освобождението, означава, че създаването на подобни групи не е било важно за хората. Народът е с Фронта. Ако има такива, които искат да се организират извън Фронта, нека се опитат, но те ще се изправят срещу силата на Фронта и ще загубят. Нищо не можем да направим с това².

Така според Ходжа Кокоши останал сам.

Не изглеждало да има някаква опозиция и срещу един от най-странните членове в Избирателния закон, според който продажбата и употребата на алкохол била забранена два дни преди изборите и един ден след това. Въпреки масираните заплахи и насилие, шепа дръзки кандидати все пак се изправили срещу Фронта. Понеже по-голямата част от населението била неграмотна, нямало бюлетини. Вместо това всеки гласоподавател получавал малко гумено топче, подпечатано с черен орел. След това то трябвало да се пусне в избраната от гласоподавателя кутия: червена за Фронта и черна за всеки кандидат извън Фронта. Гласоподавателят трябвало да си сложи ръката и в двете кутии, за да не се разбере за кого е дал гласа си. След победата на Демократичния фронт Великото народно събрание провъзгласило Албания за народна република и монархията била официално премахната. След това град Кучова, центърът на нефтената промишленост, бил преименуван на Сталин. Както в Югославия, временното комунистическо правителство на Енвер Ходжа започнало разправа с „военнопрестъпниците“ и колаборационистите и скоро цялата останала опозиция била унищожена. Победата на комунистите подsigурила прехвърлянето на политическата власт от гегите към тоските и понеже повече от три четвърти от членовете на АКП били тоски, връзките им с гегския косовски район били подчинени на техните интереси в централните и южни райони. Едно от първите действия на албанските лидери след вземането на властта било да „уеднаквят“ албанския литературен език. Понеже корените на албанските комунисти идвали от Южна Албания, езикът на тоските бил наложен като официален език на страната. Тоската граматика останала почти непокътната, докато гегският речник, който според

един виден специалист бил много по-богат от тоския, бил „тоскализиран“³. Понеже режимът бързал да укрепил позициите си в страната, той престанал активно да се бори за обединяване с Косово. Оттогава нататък косовците получавали само устна и писмена подкрепа. Със свършването на войната съдбата на Косово не създала пречки в югославско-албанските отношения. И двете ръководства заели позиции в полза на обединяването, така че проблемът на Косово щял да бъде решен с неговото включване в албанското федерално обединение. Тито се съгласил, заедно със Сталин, че Албания в крайна сметка трябва да се обедини с Югославия, като по-този начин между другите проблеми се разреши и косовският въпрос.

В самото Косово, поради тяхното, макар и пасивно сътрудничество със силите на Оста, албанците били смятани за несигурни и за потенциална заплаха срещу стабилността и териториалната цялост на Югославия. Мнозинството сърби, които разглеждали района като най-убедителен символ на сръбския национализъм, подчертавали, че Косово е неотделима част от Сърбия и щяла да си остане такава. Балканските войни и последвалото освобождаване на Косово поле през 1913 г. възобновили косовския мит сред сърбите. В резултат на това те упорито отказвали да обсъждат връщането на Косово на Албания. Тито не искал да влиза във вражда със сърбите, най-голямата югославска етническа група, или да отслабва и малката привлекателност, с която комунистите се ползвали в Сърбия, обиждайки сръбския национализъм. И все пак по време на официалните разговори през 1946 г. президентът Тито казал на Енвер Ходжа, че: „Косово и другите албански райони принадлежат на Албания и ние ще ви ги върнем, но не сега, защото великосръбските реакционери не биха приели подобно нещо.“⁴ Югославската комунистическа партия останала вярна на своята предвоенна политика, повлияна от Коминтерна, опитвайки се да потисне мнимия „великосръбски хедемонизъм“, създавайки две автономни области — Войводина, с многобройното си унгарско население, и Косово в рамките на Сръбската република.

Междувременно Албания излязла от войната като най-изостаналата страна в Европа. Основният, нетърпящ отлагане проблем, който новият режим трябвало да реши, било възстановяването на разклатената албанска икономика. Разрушенията, причинени по време на войната, макар и относително леки в сравнение с някои разкъсани от войната европейски страни, били често сре-

щани. Общият брой на убитите албанци се оценявал на около 28 000 души. Почти една трета от всички сгради били разрушени, както и една трета от добитъка; почти всички мини, пристанища, пътища и мостове били неизползваеми и само няколко завода работели. Трябвало да се намери подслон на хилядите останали без покрив жители на разрушените градове и села. За много хора преместването от един район в друг било невъзможно понеже слабата пътна мрежа, изградена непосредствено преди войната, била силно разрушена. Следователно транспортът бил истински проблем, понеже всички стоки трябвало да бъдат карани по сухоземни пътища; докато бъдат поправени пътищата, много затрупани със сняг села в планината оставали без стоки и храна в продължение на месеци. За преодоляването на тези проблеми спешно били организирани бригади и батальони от селяни и работници, за да ремонтират мостовете и пътищата и да възстановят комуникационните линии. Селяните също били мобилизирани да възстановяват селата си и да изорат и засеят изоставените ниви. Всички запаси от зърно, принадлежали на предишните земевладелци, били конфискувани и наемите и дълговете на селяните били отменени. През първите дни на независимостта държавата събрала зърното, за да предотврати спекулациите⁵.

През август 1945 г. бил приет закон за аграрната реформа, според който цялата земя на собственици, надхвърляща някаква определена граница, се преразпределя между безимотните селяни. Първоначално на главата на всяко семейство се падали 12 акра, но продаването и купуването на земя било забранено. Така една нова класа на селски фермери, благодарни за земята, която получили, се превърнала в яростен поддръжник на новия режим, докато бейовете загубили предишното си икономическо превъзходство и се оказали политически изолирани и обложени с тежки данъци. Според чуждестранни репортери програмата на Обединените нации за подпомагане, UNRRA (Администрация за подпомагане и възстановяване на Обединените нации), която заменила непосредствената краткосрочна помощ, предоставена от съюзническите средиземноморски шабове, била много ефективна. Главно благодарение на тази програма за помощ Албания избегнала големия глад. Един пътешественик пише през лятото на 1946 г., че

Макар работата (на ООН) да започна едва през август, вече беше направено много и складовете в Дуръс и Вльора бяха пълни със стоки, храни, медицински принадлежности и дрехи. В областта на селското стопанство работата на UNRRA беше неоценимо полезна. Те внесоха голе-

ми количества пшеничено зърно и семена за фураж, торове и машини. Бяха внесени и няколко трактора и албанците бяха обучени как да ги използват. В началото подозрителни, постепенно селяните започнаха да осъзнават цената им. UNRRA се опитва да въведе дори още по-големи подобрения в селското стопанство, но на първо време задачата ѝ била да подсигури достатъчно храна за народа. UNRRA също внесла и около 5000 глави едър рогат добитък, определен брой селектирани животни за развъждане и около два милиона лози, за да подпомогнат възстановяването на търговията с вино⁶.

От септември 1945 г. до пролетта на 1947 г., когато UNRRA завършила работата си, Албания получила общо 26 милиона щатски долара в различни стоки, материали и оборудване. Въпреки тази щедра помощ всекидневният живот в Албания се характеризирал със суровите си следвоенни ограничения. Все още имало хроничен недостиг на храни и стоки за бита в повечето части на страната и през цялата 1945 г. бил въведен порцион⁷.

И въпреки това имало известни личности във висшите партийни среди, които били много критични по отношение на програмата за аграрна реформа. Опонентът на Ходжа в Политбюро Сейфула Малешова се страхувал, че реформата ще причини недостиг на храни и предложил „Да разделим земята сред бедните, но да не забравяме манталитета на нашите селяни. Те нямат абсолютно нищо и ще се задоволят с малко и няма да са заинтересувани от голямо производство. Гладът ще ни заплашва непрекъснато.“ Ходжа попитал как можело да бъде направено това, на което Малешова отговорил: „Ние трябва да дадем на най-бедните хора минимум земя, толкова колкото да задоволят своите нужди, като намалим земята на сегашните собственици, но им оставим поне 40 хектара. Те знаят стойността на едрата продукция и ще направят своите стопанства за пример, като произвеждат също и за града.“⁷ Ходжа твърдо се противопоставил на това схващане, твърдейки, че земята трябва да бъде дадена на селяните и че с времето Партията щяла да убеди селяните, че тяхното спасение е в широкомащабната селскостопанска колективизация. Вероятно било за добро, че тогавашното градско население на Албания било толкова малко.

През 1946 г. страшно наводнение унищожило по-голямата част от албанските селскостопански култури. В резултат на това бедствие и въпреки че самата Югославия възстановявала нейната унищожена от войната икономика, Белград предоставил така необходимата икономическа помощ, изпращайки храна,⁸ а също

и релси и локомотиви за първата албанска железопътна линия. Из цяла Албания се появили лозунги *Proft Tito* (Да живее Тито) наред с избилстващите надписи *Proft Enver*. Югославяните обаче продължавали да оказват натиск, за да доведат Албания до състояние на пълна зависимост от Белград. Те използвали страната икономически, като плащали изключително ниски цени за суровините, които вземали оттам. Югославски спекуланти обикаляли из Албания и купували с обезценени динари добитък, плодове, вълна, тютюн и зехтин, които после се продавали на югославските пазари петдесет пъти по-скъпо от цената, платена за тях. Югославските намерения по отношение на Албания били обобщени от Милован Джилас: „Що се отнася до Албания... нашите амбиции, разбира се, не бяха идеалистични, но се дължаха на жаждата за власт.“⁸

През пролетта на 1946 г. Народното събрание избрало нов кабинет. Енвер Ходжа получил постове на министър-председател, външен министър, министър на отбраната и главнокомандващ армията. Той останал и генерален секретар на АКП. Кочи Зоксе, от друга страна, останал на важните постове министър на вътрешните работи и организационен секретар на партията. Прочистването на партията от „нежелани елементи“ започнало с това, че Кочи Зоксе успял да изгони Сейфула Малешова от Политбюро и Централния комитет, заради неговите уж десни възгледи по отношение на вътрешната и външната политика и на икономиката. През следващата година Зоксе изгонил Юмер Дишница от партията⁹. Малешова отстоявал позицията си за независима външна политика на Албания, която да създаде по-тесни връзки със Запада. Различните маневри и контраманеври оставили постове на властта за момента в ръцете на Кочи Зоксе и проюгославските елементи в АКП. Зоксе успял да използва своите позиции, за да изолира Ходжа, тъй като той настоявал за бърза интеграция на Албания с Югославия. По това време Кочи Зоксе, който яростно критикувал отхвърлянето на споразумението в Мукай, се възприемал като югославски васал — съвременен наследник на Есад паша. Че Ходжа виждал Зоксе и Югославия като заплаха за своето лидерство, станало ясно от опитите му да се отърве от тях¹⁰. На фона на тези страхове и подозрения Централният комитет на АКП решил да засили властта си в страната, като ускори програмата за национализация и аграрната реформа. Отсега нататък цялата излишна земя се превърнала в земеделски кооперативи или държавни стопанства, като първите били създадени в Сукт близо до Дурьс. На-

дявали се, че примитивните селскостопански методи и дребното производство ще се променят и така щяла да се подsigури достатъчно храна за страната с най-голям прираст на население в Европа. Производството обаче било безкрайно ниско, защото земята продължавала да бъде обработвана с примитивни и неефективни инструменти. Доставка на трактори от UNRRA била прекратена. Първоначално поземлената реформа била прилагана главно в плодородните райони на равнините край Корча и Малич, където било относително лесно да се предостави земя, но в неплодородните планински райони размерите на нивите били толкова малки, че възникнали сериозни затруднения, когато бил направен опит за честно разпределяне на земята.

Междувременно британската и американска мисия в Тирана смятали, че за тях става все по-трудно да изпълняват своите функции. Били наложени сурови ограничения върху движението на техните официални служители, които били обвинени, че подпомагат и поощряват активните противници на режима. През април 1946 г. Великобритания изтеглила своята мисия от Албания с обяснението, че дипломатическите отношения между двете страни са станали невъзможни при създадите се условия. Около седем месеца по-късно правителството на Съединените щати предприело същата стъпка¹¹. Отношенията с Югославия си оставали непроменени, като Тирана продължила да се държи раболепно към своята северна съседка. През юни Ходжа направил неприятно посещение в Белград, където, според развлекателното му описание в *Титоутиите*, той бил шокиран от арогантността и елитаризма му и как той трябвало да бъде много елегантно облечен, за да поздрави Тито. Той описва „Дворът на Тито“ като място на разкош с красиви персийски килими и изобилие от антични мебели. Албанската делегация била смаяна от видяното. Тито бил облечен с бяла маршалска униформа с избродирана със злато яка и подходящи маншети и изобилие от ленти на ордени върху гърдите, които да допълват звездите върху еполетите му — този ансамбъл се завършвал от огромен искрящ диамантен пръстен на ръката му. Ходжа се почувствал обиден, унижен и вероятно излишно ревнив към цялата тази излишна и самохвална показност, демонстрирана толкова скоро след страшната мизерия на военните битки, от които и той, и Тито току-що били излезли. Малката албанска делегация се почувствала бедна и окъсана в сравнение с другите гости. Ходжа, който бил изключително суетен човек, бил много притеснен след като Тито го извел с други от гостите навън в градината. Те всички

седели и си говорели в лятната къща, когато навън завалило и земята се разкаляла. Когато се върнали в двореца, Ходжа с ужас открил, че краищата на панталона и токетата на обувките му били изцапани с кал. Той се изчервил от срам, тътрейки крака, така че токетата на обувките му да не могат да се видят¹².

Междувременно англо-албанските отношения още повече се влошили в резултат на един инцидент с британската военна флота. Към края на 1945 г. британски миночистачи започнали изпълнението на трудна задача — да почистят канала на Корфу от мини, въпреки протестите на албанците, които заявили, че техните териториални води се простират на три мили от албанската крайбрежна ивица. Британците оспорили албанските твърдения, настоявайки, че каналът е международен воден път. Албанците отговорили на 15 май 1946 г., като открили стрелба по британски кораби в канала. Тогава британците изпратили четири разрушители от Корфу през канала и на 22 октомври два от корабите се натъкнали на мини и потънали заедно с 44 души на борда. Когато британските миночистачи продължили да разчистват района, Ходжа се оплакал в ООН, че чуждестранни морски съдове нарушават албанските териториални води. ООН обсъдило проблема, който бил препратен в Международния съд. Той най-накрая решил, че Албания е напълно отговорна за загубата на двата кораба. Доказателствата срещу Албания били доста неубедителни, понеже албанците твърдели, че те били единствената страна в района на Средиземно море, която нито притежавала мини, нито миноносци, нито персонал, който да е обучен да се справя с мини¹³. Албанците продължили да отричат каквато и да било отговорност, когато Международният съд постановил (с 11 гласа за и 5 против) Албания да заплати компенсации в размер на 834 947 британски лири за стойността на двата кораба и на роднините на мъртвите моряци. Едва ли е необходимо да се казва, че албанците пренебрегнали искането, но в отговор протестирали и настояли за връщане на голяма сума злато, откраднато от Албания от оттеглящите се сили на Оста и по-късно заграбено от съюзниците¹⁴.

Засилване на югославския натиск

В условията на студена война в следвоенна Европа Албания се оказала в особено уязвимо положение. Отношенията със Запа-

Постепенно фракционната борба в албанското ръководство ставала все по-сложна и ожесточена и била завладяна от влошаващите се отношения между Съветския съюз и Югославия. В края на 1947 г. Зоксе и неговите приближени по югославски указания засилили опитите за сливане на Албания с Югославия. Голяма част от албанските ръководители, и особено интелектуалецът Нако Спиру, се противопоставяли на този югославски план¹⁸.

През ноември Спиру, който знаел, че ще бъде елиминиран като „шовинист“, внезапно се самоубил. Според официалната албанска версия той се застрелял случайно, докато си почиствал пистолета. По-вероятно е обаче, че той не можел да издържа на постоянните нападки срещу него от страна на Зоксе и югославяните. Самоубийството на Спиру довело конфликта между Сталин и Тито до критична точка. През януари 1948 г. Сталин използвал поведението на Тито по отношение на Албания и самоубийството на Спиру като претекст да покани в Москва югославска делегация, в която влизал Милован Джилас, за да обсъдят бързо влошаващите се югославско-албански отношения и споровете относно полемичния Титов план за Балканска федерация. По време на последвалите дискусии Сталин отбелязал пред Джилас, че Съветският съюз няма специален интерес към Албания и че Югославия е свободна да „погълне“ Албания, когато пожелае¹⁹. Това доста объркало югославяните, които схванали сталинското „да погълне Албания“ като провокация, а неговото настояване за бърза югославско-българска федерация — като опит да проникне в югославския апарат, като го обедини с този на вече съветизираната България²⁰.

По това време Тито правел сериозни усилия да заздрави югославското специално влияние върху другите източноевропейски държави, независими от Съветския съюз. По заповед на Тито Зоксе засилил своите опити да свали Ходжа и да постави албанската партия веднъж и завинаги под югославски контрол. И така Централният комитет на Югославската комунистическа партия изпратил Саво Златич в Албания, за да помогне на Зоксе в свикването на заседание на Централния комитет, чиято цел била най-накрая да бъдат свалени неговите опоненти. Осмият пленум бил свикан на 26 февруари 1948 г. и неговите протоколи показват как фракцията на Зоксе за малко не успяла в осигуряването на дългосрочно югославско присъствие в Албания. Ходжа бил принуден да си направи самокритика и да се включи в осъждането на Спиру, за да запази поста си на генерален секретар. Пленумът изключил вдовицата на Спиру — Лири Белишова, и понижил началника на ал-

банския генерален щаб Мехмед Шеху. Осмият пленум одобрил предложението на Зоксе за сливане на югославската и албанската икономика и въоръжените сили²¹. Защото позициите на Ходжа в ръководството на АКП били в момента много слаби, той дискретно останал в сянка при цялата разразила се фракционна борба. След Осмия пленум позициите на Ходжа отслабнали още повече. За негов късмет обаче в Москва вече били направени планове Югославия да се изключи от Коминформа. През март Сталин предприел офанзива срещу Тито, осъждайки в поредица от писма югославяните за всички възможни отстъпления от ленинизма.

Периодът на сближаване със Съветския съюз

За голямо успокоение на Ходжа Югославия била най-накрая изключена от Коминформа през юни 1948 г. Това бързо довело до радикална промяна в позициите на албанското партийно ръководство. Ходжа трябва да е предвидил нарастващата пукнатина между Тито и Сталин и решил да хвърли съдбата си в ръцете на Съветите, понеже Албания била първата комунистическа държава, която открито отправила нападки към Тито. На 1 юли 1948 г. пъпната връв Белград—Тирана била най-накрая отрязана, понеже всички икономически споразумения между Албания и Югославия били анулирани. Югославия получила заповед да закрие своя информационен център в Тирана и на югославския персонал били дадени 48 часа, за да напусне страната. Оттук нататък Тирана непрекъснато подкрепяла съветските критики срещу Белград. Периодът на югославското опекунство, през който Албания си останала югославски сателит, довел до влошаване на албанската икономическа ситуация. Това било още по-изострено от необходимостта да се изхранват хиляди бежанци и ранени партизани от гръцката гражданска война, които потърсили подслон в Албания. След последните отчаяни битки в планините Грамос останките от гръцките комунистически въоръжени сили заедно с ръководството на ККЕ избягали в Албания.

През есента по причини, които никога не били изяснени, Единнасетият пленум на Комунистическата партия на Албания решил да промени името на АКП на Албанска партия на труда (АПТ). Пленумът възстановил Белишова и Шеху на предишните им постове и последният бил назначен на поста министър на вътрешните

работи на мястото на Зоксе. Примката сега се стягала около Зоксе и най-накрая той бил изключен от АПТ след заседанието на Първия конгрес на партията, проведен през ноември 1948 г. Конфликтът на Тито със Сталин довел до открита враждебност по отношение на Югославия от страна на Централния комитет на АПТ, който обявил югославяните за предатели и троцкисти. Това на свой ред само послужило за засилване на вече съществуващата в Белград тенденция да разглежда всички албанци като подривни елементи. Разцепването между Тито и Сталин било по-скоро предизвикано от независимостта на Тито, отколкото от истинско несъгласие с външната политика. За да предотврати развитието на проюгославска фракция в рамките на комунистическото движение, Сталин помогнал Ходжа и Шеху да не бъдат свалени и дори ликвидирани по поръчка на Зоксе и югославяните. Макар Кочи Зоксе да се опитал да се спаси, предприемайки яростна атака срещу Тито, след два месеца бил понижен и арестуван в края на ноември. На 11 юни следващата година той бил изправен на таен процес, признат за виновен в престъпления срещу държавата и екзекутиран. Така започнала жестоката разправа чрез поредица кървави чистки с цялата опозиция, когато Ходжа се заел да заздрави своето положение. За да си подигури сигурност и подкрепа, Албания продължила да се сближава със Съветския съюз и се превърнала в най-ожесточения критик на Югославия от комунистическия блок. Предвижданото югославско анексиране на Албания сега станало невъзможно и след изключването на Югославия от Коминформа, въпреки оскъдното внимание на Сталин към Албания и албанското ръководство, Тирана се сдобила с платформа, от която да поднови „нерешения“ косовски въпрос.

След жестоките репресии срещу косовците през 1945 г., югославските албанци станали предмет на санкционирана от правителството политика на систематично преследване и дискриминация. Както отбелязва един западен наблюдател: „Косово се превърнало в колония, управлявана, пренебрегвана и експлоатирана от сърби.“²² Косовците били подложени отново на натиск за асимилиране и денационализация. Виден албански историк казва за този период:

Албанският език не се ползваше с равен статус със сърбо-хърватския. Излагането на каквито и да е албански символи и знамена и празнуването на албански национални празници беше забранено. Преподаването на албанска история и литература се разглеждаше като националистически уклон²³.

Отхвърлянето на статут на република за Косово, както било официално обявено, не било предимно въпрос на количество, понеже при преброяването през 1948 г. в Югославия били записани 750 431 албанци, и само 425 703 черногорци, които въпреки че били етнически сърби, получили статут на република. С подкрепата на Сталин албанската преса започнала да дава пълни разкрития за „преследването“ на албанците в Югославия, насочени към „сваляне на Тито“²⁴. Така започнала войната на думи за Косово, която щяла да отслабва и да се разгаря в зависимост от специфичните условия, свързани с Югославия и Албания.

На среща в Шкодра през същата есен Ходжа обвинил Тито, че приютява и изхранва военни престъпници в Скопие и Прищина с цели, добре известни на албанското правителство. Макар той да твърдял, че действията на неговия враг били като „слепецът, водещ слепец“, той добавил, че Тито е подпомогнал бягството от Албания на няколко дузини врагове с ниска интелигентност, записал ги в диверсионни банди в Югославия и ги изпратил обратно в Албания, за да създават проблеми. Впоследствие албанското правителство поискало от югославското да екстрадира някои „престъпници“, намерили подслон в Югославия, включително и Сен Елези и Дан Калоши, обвинявайки ги, че те били „прецизно организирани да действат с враждебна цел срещу интересите на Албания“. Фикри Дине и Мухарем Байрактари също били споменати като членове на тази „шпионска група“. Изглежда, обаче, че те двамата всъщност не били работили за югославяните, а за албански комитет (сформиран от членове в изгнание на БК и Легалитети) в Париж²⁵. За Албания междуременно цената за независимостта от Югославия била по-нататъшна зависимост от Съветския съюз. Периодът на доминиращо съветско икономическо влияние в Албания започнал през септември 1948 г., когато било сключено първото съвместно икономическо споразумение, допълнено по време на посещението на Ходжа в Москва през 1949 г. СССР купувал албанските износни стоки на двойна цена, а стоките, внасяни от Съветския съюз, били доставяни на половин-цена. Нещо повече, СССР подновил всички кредити, които преди били давани от югославяните²⁶.

Албанският режим се сблъскал с най-трудната вътрешна ситуация от всички социалистически държави заради относително изостаналите условия и нисък стандарт на живот. Комунистическото ръководство се опитвало да се справи с тази ситуация, като приеме стандартите на сталинския модел за силно централизира-

на планова икономика със засилен акцент върху самозадоволяване със стоки на тежката промишленост. По време на войната проучването на полезните изкопаеми, извършено от италианците, разкрило размера на албанската суровинна база, макар и Съветският съюз, и Югославия да искали албанците да се концентрират повече върху развиването на селското стопанство, отколкото върху техните значителни минерални ресурси. Въпреки това ударението все повече падало върху развитието на промишлеността. Двугодишният икономически план от 1949 до 1950 положил основите на последвалите петгодишни планове. По това време започнали големи проекти, като хидроенергийната централа „Ленин“, която трябвало да задоволи нуждите на района около Тирана, текстилните заводи „Сталин“ и захарната рафинерия „Малик“²⁷. През януари 1949 г. Централният комитет въвел нова система за снабдяване и доставка с цел подобряване на икономическите връзки между селото и града. Държавата гарантирала доставки на стоки на пазара на фиксирани цени за работещите на базата на купони; бартерният пазар осигурявал на селяните промишлени стоки в замяна на тяхното селскостопанско производство; а свободният пазар служел на онези хора в градските и селски райони, чиито нужди не били покривани от другите два пазара, или защото те нямали купони, или не били ангажирани с кооперативно селскостопанско производство. Цените на свободния пазар били много по-високи от другите и така се смятало, че парите, натрупани от по-богатите хора в страната, постепенно щели да бъдат приборани²⁸.

През 50-те години Албания започнала амбициозна програма за електрификация и индустриализация. Въпреки протестите от страна на Москва, било обърнато по-голямо внимание на експлоатацията на богатите албански полезни изкопаеми, които включвали хром, нефт, никел, въглища и мед. Оказало се, че първият петилетен план 1950–1955, който бил насочен предимно към прекратяване на най-острите дефицити и заздравяване на цялата икономика, бил прекалено амбициозен, пренебрегвайки тежкия недостиг на машини, квалифицирана работна ръка и развита система за комуникация в Албания. Все пак той успял да произведе циментовите заводи във Вльора, фабрика за захарна тръстика, завод за ферментация на тютюна в Шкодра и текстилен комбинат в Тирана, няколко трактора и вършачки. На земеделския фронт ситуацията била дори още по-сериозна. Целите на първия петилетен план били да подготви почва и създаде условия за бързо развитие на колективизацията. Последвалото объркване, подчертано от

две последователни сухи години, 1951 и 1952, намаляло производството на зърно, както и на едър рогат добитък, овце и кози с 10 до 25 процента и предизвикало остър дефицит на храни, който заплашвал да провали целия план. Взетите за момента мерки, като временното спиране на по-нататъшната колективизация, драстичното намаляване на задължителните квоти за доставки, отказа от плащане на неизплатените дългове, както и свободната доставка на зърно за селяните нямали траен ефект. Производството на зърно продължило да бъде непостоянно и винаги падало под определеното, същото се отнасяло и за броя на едрия рогат добитък, овцете и козите. Селскостопанските методи били все още примитивни и механизацията си оставала преди всичко мечта²⁹.

Състоянието на Албания било представяно в държавните публикации като „управленчески израз на диктатурата на работническата класа, макар да не можело и да се говори за работническа класа. АПТ, освободена от югославската икономическа и политическа хватка, сега се чувствала свободна да предостави директиви на албанското общество като цяло, стремейки се „истинската“ социалистическа политика и ръководна власт да командва всички аспекти на развитие. Всеки гражданин на 18-годишна възраст имал право да гласува и да бъде избран, включително във всички индустриални, кооперативни и социални организации. Тези организации били създадени, за да провеждат ръководната роля на партията, да укрепват нейното влияние върху обикновените хора и да следят за спазването на партийните директиви. Народното събрание се избирало на всеки четири години на базата на един представител на всеки 8000 души и било овластено, поне теоретично, да назначава и уволнява правителството. Държавната власт била представена на местно ниво чрез народните съвети, които представлявали селата, градовете и областите. Те били избирани на всеки три години на същата база като Народното събрание. Така според поддръжниците на партията не съществувала по-демократична система. В своя доклад до Втория конгрес на АПТ през 1952 г. Ходжа отправил строга критика към цялата партия с цел подобряване на ръководните методи:

Ние свикваме заседание след заседание, които продължават с дни, но накрая резултатите от тях са минимални. Вземат се много решения, но не всички се прилагат. Тогава се вземат още толкова решения за изпълнение на предишните решения. Приемат се нови решения по въпроси, за които вече е било взето решение, но то е било забравено³⁰.

Една област, в която Ходжа следвал непримирима независима линия, била религията. Албанското правителство често и открито критикувало Съветския съюз и другите комунистически държави за тяхното „толерантно“ отношение към религиозните общности. Резултатът от религиозното преброяване, проведено през 1945 г., показал, че 70 процента от населението са мюсюлмани, 20 процента — православни, и 10 процента — католици. Първоначално режимът на Ходжа имал за цел да намали влиянието на религията и църквите. Всички религиозни тела били поставени под пълния контрол на правителството. За да се постигне това, правителството използвало различни законодателни действия, елиминирани на видните свещеници, които не желали да сътрудничат, и подмяната им с по-податливи. На 26 ноември 1949 г. бил издаден закон, който изисквал всички религиозни общности да развият сред своите членове чувство на лоялност към „народната власт“ и Народна република Албания³¹. Законът, насочен предимно към католическата общност, гласял: „Религиозните общности и техните клонове, чиито седалища са извън държавата, нямат право да отварят клонове (ордени, мисии, филантропски институции и др.) и тези, които съществуват, ще бъдат затворени до месец от датата на влизане на този закон в сила.“ Йезуитските и францискански ордени били елиминирани по този начин³². Свещениците, които отказали да сътрудничат, или били пратени в затвора, или в някои случаи екзекутирани. Според един документ, публикуван през 1953 г. от Националния комитет за Свободна Албания, от 93 католически свещеници в Албания през 1945 г. 10 останали свободни, 24 били убити, 35 били затворени, 10 умрели или изчезнали, 11 били избрани и трима избягали в чужбина³³.

Преследването на католическите свещеници от правителството в Тирана било по-жестоко от това, насочено към мюсюлмани и православни, главно защото католическата църква в Албания се разглеждала като инструмент на Ватикана. Ходжа смятал католиците за по-малки патриоти от мюсюлманите и православните. По-късно той пише:

Католическата църква и нейните свещеници бяха винаги в съюз с реакционните режими като тези на принц Вид, Ахмед Зог, както и с всеки чужд окупатор на Албания, включително и с австро-унгарците, италианските фашисти и германските нацисти... Мюсюлманската религия и нейната йерархия не бяха толкова сериозно препятствие в борбата срещу италианските окупатори, колкото беше католическата. Дори преди окупацията на страната, но още повече след това, йерархията на мюсюлман-

ската религия беше слаба, без никакви основания да ни тревожи. Джамиите съществуваха. Те имаха ходжа, но онези, които изповядваха религия, бяха много малко... Сред сектата на бекташиите една голяма част от вярващите също традиционно проявяваше патриотизъм и се беше сражавала за освобождението на Албания. Положението с православната християнска вяра беше подобно както по отношение на църковната йерархия, така и сред вярващите³⁴.

Въпреки това през 1949 г. Ходжа взел мерки и сменил православния митрополит на Тирана Кристофер Киси с (противно на православната традиция) женен свещеник, който бил симпатизант на комунистите.

Най-накрая през 1951 г. католическата църква била принудена да прекъсне връзките си с Рим, за да стане национална църква със свой собствен устав, който признавал нейното пълно подчинение на държавата. Членове на правителството и висши партийни функционери също повели интензивна кампания, насочена към дискредитиране на религиозната вяра и отчуждаване на хората от религиозните институции. Възгледите на религиозния свят и възгледите на комунистическия свят били обявени за несъвместими, а свещениците били разглеждани като врагове на социализма и следователно на народа. Тази кампания продължила през 50-те години и така бил подготвен пътят за истинското подчинение на религиозните институции³⁵.

След скъсването на Тито и Сталин и въпреки сближаването на Тирана с Москва географски Албания била много изолирана и беззащитна, факт, който не убягнал на британците и американците, които в края на 40-те били разработили сложен и рискован заговор за свалянето на режима на Ходжа. Планът бил да се обучи и въоръжи една антикомунистическа сила, набрана сред стотиците бежанци — балисти и зогисти, избягали от Албания след края на войната. Те щели да бъдат спуснати с парашути в района на Мати, където се предполагало, че има все още хора, лоялни на Зог, които, надявали се, биха могли да бъдат ефективно организирани. Все още имало някакви остатъчни партизански действия срещу комунистите в Полша, Румъния, Украйна и балтийските страни и оптимистите смятали, че една победа в Албания би ги окуражила в тяхната борба³⁶. Първата група, набрана от разселените в лагерите в Гърция и Италия лица, била обучена в Малта и изпратена в Албания през 1947 г. През следващите две години още много албански групи били изпратени в Малта, Кипър и Западна Германия, за да бъдат обучени и след това били хвърляни или вкарва-

ни контрабандно в Албания. През 1949 г. британците изпратили (Ким) Филби, член на техните тайни служби, във Вашингтон да работи заедно с ЦРУ и помогне в организирането на албанската операция. Но цялата операция била пълна катастрофа, защото Филби, като двоен агент, информирал Тирана чрез Съветския съюз кога да очаква пристигането на всяка група. Албанската армия, известена за точното време и място на тяхното пристигане, ги очаквала. Онези от тях, които не били веднага убивани, били арестувани и изправяни пред съда, където обикновено били осъждани на смърт. От началото целият план имал малки шансове за успех. След като последната група влязла в Албания през 1952 г., повече от три хиляди мъже загинали в операцията. Това фиаско разбираемо засилило нарастващото параноично чувство у Ходжа. Отсега нататък албанската външна политика се концентрирала върху запазване на териториалната цялост на страната пред лицето на непрекъснатите заплахи от Запада и от враждебно настроените към Албания балкански съседи.

Макар че много чехи и руснаци прекарвали отпуските си в Дуръс, през 50-те имало много малко чуждестранни посетители в Албания. Единствената пряка връзка между Албания и Запада бил италиански пътнически кораб, който извършвал редовни курсове между Бриндизи и Дуръс. Един австрийски турист, Антон Жишка, описал своите пътешествия през този период. С пристигането си станал свидетел на:

Един войскови отряд, който марширувал край граничния контрол, оръжието им символизирило историята на страната от последните години: италиански стоманени каски, германски пушки и маскировъчно облекло, еполети на руски офицери. Навсякъде хората носят национални носии. Старият патриархален начин на живот бил разрушен, но нов, който да подхожда на преобладаващите в Албания обстоятелства, не бил открит още³⁷.

В Тирана, която по това време имала население от 100 000 души, изглеждало, че животът бил същият, както преди войната, въпреки италианските реконструкции на самия градски център. Жишка отбелязва, че:

Ниските къщи са непроменени от турско време, пазари и наполовина изгнили сергии на занаятчиите, навсякъде мирише на магарешка тор и гранясала овча лой, а кокошките и прасетата отказват да бъдат безпокоени от всеки обикновен пешеходец. Колите на посолствата редовно ходят до Югославия да купуват продукти, защото имаше недостиг не само

на луксозни артикули, но и на много предмети от първа необходимост, дефицитът е очевиден навсякъде. Повечето лекарства не могат да се намерят никъде, освен на черния пазар, а аспирирът е с купони. Има излишък само на гроздова и сливова ракия³⁸.

Погобръване на съветско-югославските отношения

През март 1953 г. умира Сталин. Смъртта му причинява огромна тревога сред албанските ръководители. Те били изгубили своя защитник и сега трябвало да чакат и да видят дали приемникът на Сталин ще осигури същата защита от многото врагове на Албания. Докато в Москва се водела борба за власт, Ходжа решил да засили своите позиции в Тирана чрез някои бързи промени в Министерския съвет. Мехмед Шеху съответно станал новият вице-премиер. През следващата година той поел министър-председателския пост от Ходжа, който останал първи секретар на партията. Повече от половината от 53-мата члена на Централния комитет на АПТ били роднини. По това време само трима от първоначалния албански Централен комитет — Ходжа, Джакова и Спахиу — продължавали да бъдат членове; последните двама вече били понижени и били отстранени през 1955 г.³⁹ След смъртта на Сталин югославските отношения с Москва започнали да се подобряват и въпреки яростните възражения на Молотов, новият ръководител на КПСС Никита Хрушчов посетил Белград. Анализаторите на съветската политика смятали, че ако Югославия бъдела подмамена обратно в Съветския блок, дисциплината в сериозно разединената Източна Европа би могла да бъде възстановена. Посещението на Хрушчов имало важно значение, защото то най-накрая разклатило мита, че комунистът трябва преди всичко да бъде лоялен на „първата социалистическа страна“. Година по-късно Тито посетил Москва за първи път от 1946 г. и бил приет като герой. По цяла Източна Европа титовистите се готвели за реабилитация, когато в Съветския съюз започнала политика на десталинизация. На XX конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз, проведен през февруари 1956 г., Хрушчов представил знаменития си доклад „За култа към личността и последиците от него“, който бил непрестанна атака срещу Сталин..., обвинявайки го в най-голяма „тиранична жестокост“⁴⁰.

След този конгрес Хрущов започнал да притиска албанците да преразгледат отношението си към Тито и присъдите, които били произнесени срещу Кочи Зоксе, Тук Джакова и други противопартийни елементи, на основанието, че това били грешки, допуснати в резултат на „култа към личността“⁴¹. Продължилото подобряване на отношенията Москва—Белград било възприемано от управляващия албански елит като сериозна заплаха за независимостта на страната. Помирявайки се с Югославия — омятана за основния враг на Албания — Съветският съюз пренебрегвал жизнените интереси на Албания⁴². И въпреки това на Третия конгрес на партията през май 1956 г. Ходжа нямал друг избор освен да следва съветската линия и да промени политиката си към Югославия, обявявайки, че всички обвинения били несправедливи и Албания щяла да установи приятелски отношения с Югославия. В действителност обаче албанците се съпротивлявали на съветския и югославски натиск за реабилитация на Кочи Зоксе и другите поддръжници на Югославия, които, както и Ходжа бил разбрал, щели да послужат само за ускоряване на собственото му сваляне. Той успял да оцелее през този период благодарение на своето тактическо съвършенство и целенасочена твърдост, подпомогнати от изолацията на Албания, нейната изостаналост и незначителност, както и на нарастващото напрежение в Унгария и Полша⁴³. Постсталинското ръководство в Москва ясно било пресметнало, че финансовите разходи за подкрепата на албанската икономика сега значително надхвърляли политическата и стратегическа важност на страната за Съветския съюз. Непосредственият ефект от подобряването на отношенията между Хрущов и Тито за Албания бил засилване на безработицата и намаляване на стоките, които идвали в страната от комунистическия блок, макар частично това да било компенсирано от Китай, който внезапно предоставил на Албания дългосрочен заем заедно с 20 000 тона пшеница, 100 000 метра коприна, 2000 тона ориз и 2000 тона захар като подарък за албанския народ⁴⁴.

По това време, според режима в Албания, Тито направлявал контрареволуционен заговор в Албания, разкрит малко преди Третия конгрес на АПТ, проведен на 25 май 1956 г. Дали Ндреу и Лири Гега били обвинени в участие в заговора и били арестувани при опит да избягат в Югославия, където очевидно била сформирана група за съпротива. Опитвайки се да подсури външна подкрепа за режима, Ходжа посетил Китай през октомври 1956 г. и по време на това пътуване били положени основите на албанския

съюз с Пекин⁴⁵. Ако през 1948 г. Ходжа бил спасен от конфликта между Тито и Сталин, така през 1956 г. Унгарското въстание го спасило от унижение и почти сигурна смърт. Руската инвазия в Унгария през ноември 1956 г. разклатила плановете на Тито за продължаващо затопляне на отношенията между Съветския съюз и Югославия. След съветското потушаване на Унгарското въстание Ходжа и Шеху бързо предприели отстраняване на останалите техни опоненти в партийното ръководство. Рязко комюнике обявявало, че Лири Гега, член на управляващото Политбюро, съпругът ѝ Дали Ндреу, също член на Централния комитет, и югославянинът по рождение майор Булатович били разстреляни като „чуждестранни шпиони“⁴⁶. Хрущов по-късно открил, че по това време съветското ръководство било помолило албанците да пощадят живота на Гега, защото тя очаквала дете, молба, която вероятно послужила за потвърждаване на основателните подозрения, че тя била замесена в подпомаган от Съветския съюз опит за сваляне на Ходжа⁴⁶. Ходжа продължил да има сериозни опасения по отношение на съветската политика още от времето на подобряване на отношенията с Тито и дискредитирането на Сталин. В резултат на това той действал предпазливо, търсейки си друг господар.

Албанският режим останал нащрек, наблюдавайки с подозрение отношенията на Хрущов с югославяните. Ходжа със сигурност имал много основания да бъде подозрителен и твърдял, че когато руснаците изпращали „експерти“ по нефта и „геолози“ в Албания, те подготвяли два доклада: един точен, с точни и верни данни за разкритията на различни полезни изкопаеми; и един фалшив, който уж посочвал, че проучванията са дали негативни резултати. Първият доклад бил изпращан в Москва чрез центъра на КГБ, който се наричал Посолство на Съветския съюз в Тирана; вторият се изпращал в албанското Министерство на промишлеността и мините⁴⁷. Преживял бурята на Унгарската революция, Хрущов бил нетърпелив да подобри отношенията между Югославия и Албания понеже в Източна Европа продължавали да преобладават разногласията. Съответно той подмамил албанците с обещания за финансова и материална помощ. В края на 1957 г. Москва предоставила на Албания заем в размер на 160 милиона рубли и източноевропейските сателити последвали примера ѝ. През втората петилетка (1956–1960) на река Мати била изградена хидроелектроцентралата „Карл Маркс“, нефтена рафинерия била построена край Церик, а край Вльора, Елбасан, Корча и Шкод-ра били открити консервни фабрики⁴⁸.

През 1958–59 г., известни по-късно в Албания като „златни години“, когато в страната се вливали капитали от целия Източен блок, се наблюдавало и стабилно повишаване на китайските кредити. Всичко това довело до бърз икономически ръст на Албания и промяна в грамотността, здравето, образованието и общите жизнени стандарти. През 1953 г. била създадена социалноосигурителна система, като пенсиите за старост и инвалидност станали задължителни. От 1950 до 1959 г. броят на лекарите се увеличил от 129 на 378, а медицинските кабинети от 67 на 125. Маларията била практически елиминирана благодарение на продължаващото пресушаване на блатистите земи в западните райони на страната. През 1957 г. след сливане на няколко колежа бил основан Тиранският университет, а много албански студенти заминали да следват в Съветския съюз и Източна Европа. Опозицията срещу правителството била заглушена поради широката власт на режима, слабостта на албанската интелигенция и твърдия контрол, който партията упражнявала върху всички публикации, включително и свързаните с въпросите на литературата и културата. Съюзът на писателите служел само за да прави волята на партията достояние на обществото. Но в края на 50-те години колективизацията в селското стопанство била тласната напред с опасна скорост, като оставила след себе си хаос и намалила производството на хлебно зърно до 23 процента от неговото равнище през 1957.⁴⁹

Междувременно ситуацията в Косово не се подобрявала. През 50-те години албанското правителство продължило да изразява редки, колебливи и неясни патриотични лозунги, отнасящи се до албанците в Югославия. През 1958 г. Мехмед Шеху коментира:

Ако не бяхме издигнали глас в защита на нашите албански братя в Косово, Черна гора и Македония, ние щяхме да предадем марксизма-ленинизма. В момента ние не искаме Косово да се присъедини към Албания, но същата майка, която е родила нас, е родила и албанците в Югославия. Ние настояваме югославското правителство да предостави на албанците всички права, които им принадлежат като национално малцинство⁵⁰.

Тази безсмислена реторика с нищо не помогнала на косовците. Сърбите продължили да държат всички висши държавни и партийни позиции и да доминират във всички сфери на културния и икономически живот в Косово. За Съветския съюз отказът на Албания да следва същата линия като другите източноевропейски страни бил разстройващ и създавал неприятности. Руснаците се опитали да успокоят албанците, като им подарили ново хубаво фил-

мово студио в Тирана, където през 1958 г. бил направен първият албански филм *Тана* — любовна история, която се развивала в едно колективно стопанство.

В края на май 1959 г. Хрущов направил двуседмично посещение в Албания, за да покаже колко важна е за него тази малка балканска страна и да се опита да направи страната по-зависима от Съветския-съюз. Албанското ръководство смятало, че основната причина за посещението на Хрущов била изграждането на американски ракетни бази в Гърция и Турция и той искал да направи същото в Албания. По време на неговото посещение Хрущов притиснал албанците не само да подобрят отношенията си с Югославия, но също и да насочат своята икономика към отглеждането на цитрусови плодове, вместо да се-концентрират върху индустриализация и разширяване на нефтената им промишленост. Ходжа отбелязва: „В Саранде той ни посъветва да сеем само лимони и портокали, от които Съветският съюз имал голяма нужда.“ Хрущов съветвал Ходжа „да не хабим земята си и великолепния климат за царевица и пшеница. Те не ви носят доходи. Дафиновото дърво расте тук... насадете хиляди хектари дафиново дърво, ние ще го купуваме от вас“. „Той продължи да говори за фъстъци, чай и цитрусови плодове... с други думи — пише Ходжа — искаше Албания да бъде превърната в колония, отглеждаща плодове, която да служи на ревизионисткия Съветски съюз, така както банановите републики в Латинска Америка служат на Съединените американски щати.“⁵¹ Посещението на Хрущов било обвито от атмосфера на недоверие, което достигнало връхната си точка при спешното заминаване два дни преди насрочения край. Възмутен от покровителственото отношение на Хрущов, Ходжа започнал да демонстрира общ интерес с китайците, когато неговото незачитане на Москва станало по-явно. През есента на 1959 г. откритата китайска враждебност към външната политика на Москва започнала да се проявява. Пекин, а не Тирана, станал инициатор на разцеплението с Москва през юни 1960 г. След това Ходжа нямал никакъв друг избор освен да обяви, че подкрепя Пекин⁵².

9

Оттеглянето в изолация

Макар албанското ръководство да имало повишено достойнство и самоувереност, родени от факта, че е ухажвано и от Съветския съюз, и от Китай, то си останало предпазливо и силно подозрително относно мотивите и действията не само на откритите си врагове, но и на така наречените „покровители“. В края на май 1960 г. Хрущов имал среща с гръцкия либерален лидер Софокъл Венизелос, който се оплакал от отношението към гръцкото малцинство в Южна Албания. Хрущов обещал да се обсъди въпросът за вътрешна автономия на Северен Епир с албанската делегация на предстоящата конференция в Букурещ, която щяла да се проведе през юни. Вече възобновил контактите си с Югославия в интерес на неговата „мирна офанзива“ на Балканите, Хрущов сега като че ли обработвал гърците. Албания изтълкувала жеста като даващ негласна подкрепа на гръцките териториални претенции към Южна Албания; понеже Гърция и Албания все още били в състояние на война, Албания отново се страхувала за сигурността на нейната гранична ивица с Гърция, която била дълга 460 мили.

В средата на 1960 г. албанските отношения със Съветския съюз още повече се влошили. На срещата в Букурещ през юни възникнали различия между Китай и Съветския съюз. Там Албания твърдо подкрепила китайците, като открито поставила под въпрос съветското господство сред социалистическите държави и обвинила Хрущов в ревизионизъм. Нито Ходжа, нито Шеху, които били ядосани на Хрущов и се чувствали предадени от него, посетили срещата в Букурещ, Албания била представена там от своя трети — Хусни Капо. След Букурещ Хрущов предприел съгласувана атака, за да върне албанците към вярната линия, като наредил задържането на много необходимата на Албания доставка на зърно. По това време страната била поразена от глад, причинен от поредица суши, наводнения и земетресения, и имала запаси от зърно само за петнайсет дни. Почти незабавно китайците се намесили и изпратили в Албания голяма доставка от зърно, купено от

Франция. Последвали редица уволнения на просъветски настроените членове на албанската партия, включително Лири Белишова, секретар на Централния комитет¹. Белишова, заедно със семейството ѝ, била интернирана за 30 години, обвинена, че е била участник в съветски заговор за сваляне на албанското ръководство. Съветският главен инженер на изграждащия се в Тирана Дворец на културата (подарък от Москва за Тирана, направен през 1959 г.) внезапно заминал за Москва през октомври, вземайки със себе си всички планове. Той не се върнал никога. Москва твърдяла, че от април същата година албанците толкова били повишили изискванията си към неговите размери, че стойността му нараснала два и половина пъти².

По това време Албания започнала да играе значителна роля в задълбочаващото се китайско-съветско разделение, което се дължало на продължителните гранични спорове и политическите различия към Запада и Третия свят. През ноември в Москва се състояла още една среща на комунистическите лидери, на която присъствали делегати от 81 партии от целия свят. Този път Ходжа и Шеху я посетили. Отново централна тема бил китайско-съветският конфликт и още веднъж албанците застанали на страната на Китай. Те обвинили Хрущов, че е изоставил идеологическата и политическа борба срещу „империализма“. Практически речта на Ходжа така яростно осъдила Хрущов, че дори китайските делегати изглеждали притеснени. Ходжа и Шеху напуснали срещата по-рано, като тръгнали по суша и минали през Австрия и Италия, вместо да рискуват да претърпят „произшествие“ със съветски самолет. Те никога повече не посетили Съветския съюз. Това било последното излизане на Ходжа извън Албания. На конференцията в Москва Ходжа се тревожел и бил вече убеден, че Хрущов се мъчел с всички сили да го унищожи. Неговата очевидна параноя била донякъде оправдана, защото имало поне три значителни следвоенни заплахи за суверенитета на Албания. Преди скъсването със Сталин Тито със сигурност планирал присъединяването на Албания към Югославия. Между 1949 и 1953 г. британците и американците се опитвали да свалят режима на Ходжа; а през 1960 — 1961 г. Хрущов несъмнено възнамерявал да изолира Ходжа и така да засили албанската териториална уязвимост. След Московската конференция отношенията на Албания със Съветския блок рязко се влошили, Албания се превърнала в дребен, но непрекъснато дразнещ проблем за Хрущов. През януари 1961 г. Москва изпратила като посланик в Тирана опитния апаратчик Йо-

сиф Шикин. Неговата задача била да изглади отношенията и да призове албанското ръководство да промени поведението си.

През 1961 г. албанската комунистическа партия била изцяло прочистена и малката управляваща групировка начело с Ходжа и Шеху била по-сигурна, че сега те контролират верността. Така режимът бил в състояние успешно да се справя с всяка появила се опозиция. По време на конгреса на АПТ бил обявен третият петилетен план за страната (1961–65) и съветът на Хрущов бил напълно пренебрегнат, тъй като албанците решили да се насочат към промишлено, а не към земеделско развитие. Това бил последният конгрес на албанската партия, на който присъствала делегация от Съветския съюз. Разширяващият се конфликт с Хрущов бил подчертан от факта, че Ходжа и Шеху не присъствали на важната конференция на Варшавския пакт през 1961 г. Последвало изтегляне от Албания на персонала, финансите и съоръженията, предоставени от Съветския блок, включително и на осем подводници от Вльора. Няколко албански кораба, които се ремонтирали в Севастопол, също били задържани от руснаците. Съветският съюз направил енергични усилия да запази известно присъствие в базите във Вльора, която била единственото им пристанище в Средиземно море. Съветското посолство и посолствата на страните от Източна Европа били драстично съкратени и обещаните от тях кредити за петилетния план 1961–65 г. били незабавно отказани. През май в Тирана започнал показан процес срещу обучавания в Москва контраадмирал Теме Сейко. Заедно с други официални служители той бил обвинен в участие в заговор, вероятно организиран от гърците, югославяните и американския Шести флот за сваляне на албанския режим. Обвиняемите били признати за виновни и четирима от тях, включително Сейко, били застреляни³.

Ходжа се възползвал от факта, че страната му нямала обща сухопътна граница със Съветския съюз. С други думи, онова, което било източник на силно безпокойство през 1948 г., се превърнало в положителна придобивка през 60-те⁴. Неговото пренебрежение обаче причинило големи финансови трудности и сериозно разстроило албанските икономически планове. Планирането на петилетката от 1961–65 г. разчитало главно на доставките на промишлено оборудване и резервни части от Съветския съюз и Източна Европа; освен това по-голямата част от албанския търговски и селскостопански износ и внос била насочена към страните от Източния блок. При тези несигурни и експлозивни политически обстоятелства освен китайската икономическа помощ Албания

силно се нуждаела и от политическо покровителство срещу бъдещи опити за сваляне на режима. Албания била подложена на силен натиск, заплахи и намеса от страна на Югославия и Съветския съюз: Ходжа бил принуден да пази автономията на Тирана във вътрешен и външен план и съюзът с Китай бил един опит да постигне тази цел⁵. За Китай ползите от този съюз очевидно превишавали по значение разноските. Въпреки икономическите задължения на вече и без това обременената китайска икономика, Албания била важна политическа придобивка. Тя можела да служи като плащарм в Европа, от който Пекин би могъл да отпрати предизвикателство към господството на Москва в Източна Европа⁶. Така Китай предоставил на Албания заем в размер на 125 милиона щатски долара, който напълно компенсирал отказаните съветски и източноевропейски заеми за третия албански петилетен план (1961–65). Заемът, оценен като най-големия някога отпускан от Пекин, бил предназначен за закупуване на съоръжения за 25 промишлени предприятия, трактори, селскостопанска техника, стоки за потреблението и други продукти⁷.

Скъсването с Москва

В края на лятото китайски специалисти и парични средства започнали да се придвижват по-очевидно към Тирана. Албанското ръководство продължавало сякаш нищо не се било случило, сякаш технически те все още били членове на Съветския блок, макар и пропъдени в най-отдалечената му част. През септември обаче настроението на ръководството било изразено в предизвикателна реч на Ходжа:

Империалистите, белградските ревизионисти и всички врагове на нашата Партия и народа ни се опитват да ни заклеймят и унищожат със заговори и блокади, да задушат партията ни и подчинят народа ни. Тези врагове мислят, че те могат лесно да ликвидират Албания, защото тя е малка страна. Но те са сгрешили... защото те се изправят срещу една непристъпна каменна крепост, героично защитавана от един храбър народ и Партия. Тези, които се опитват да изкопаят гроба на Албания, сами паднаха в него⁸.

На 25 ноември 1961 г. съветският посланик бил отзован от Тирана заради мнимите ограничения, които Тирана била наложила върху дейността му. Пълното скъсване с Москва настъпило след

като албанският Централен комитет издал декларация, в която обвинявал Хрущов в разделяне на Международното комунистическо движение и в изказвания против волята на съветския народ. Съветският съюз, който нямал желание да толерира албанския „различен път към социализма“, официално прекъснал отношенията с Албания през декември 1961 г. Това било безпрецедентно събитие между социалистически държави. Този ход имал сериозен отзвук за албанската икономика, понеже Съветският съюз незабавно спрял доставките на резервни части за съоръженията, внесени от тях.

Главна причина за предизвикателството на албанското ръководство към Москва била неговото изключително националистическо становище. Ходжа, също като Мао Дзедун, смятал, че Хрущов предава световното комунистическо движение, като потискал индивидуалния национализъм и че така той се отклонявал от истинската марксистко-ленинска практика. Ходжа не бил готов на компромис с Хрущов за ролята на Сталин или реабилитацията на Кочи Зоксе. Твърдейки, че самият Хрущов развивал култ към своята личност, Ходжа продължавал да твърди (твърде погрешно), че Сталин е бил защитник на албанските национални интереси срещу опитите на Югославия. Той описал Хрущов като „най-големия контрареволуционен шарлатан и клоун, какъвто светът някога е виждал“. Хрущов на свой ред нарекъл Ходжа „левичар, националист, сектант“. В реч на унгарския външен министър Янош Кадар албанците били наречени „троцкисти“. Албанската управляваща групировка успяла да оцелее след скъсването с Москва, предприемайки поредица от кървави чистки, при които всички просъветски елементи и опоненти на Ходжа били елиминирани. През 1962 г. от 31 члена на Централния комитет, избрани на Първия конгрес през 1948 г., оцелели само 9: 14 били ликвидирани и 8 насилствено „пенсионирани“ от политически живот. Оцелелите били обвързани с традиционните връзки на родовата вярност и общото им съучастничество в безмилостните чистки. Сред 61 члена на Централния комитет имало 5 съпругески двойки... и не по-малко от 20 души, които имали роднински връзки помежду си — зетьове, братовчеди и други⁹.

Понеже по-голямата част от населението били все още фермери, които често живеели в отдалечени и изолирани общности, техните възможности да променят режима в Тирана били изключително ограничени. Основната задача на тайната полиция Сигурими била да контролира и да елиминира всякаква опозиция на

правителството. Сигурими въвела политически терор, покривайки цялата страна с мрежа от информатори. Децата били учени да шпионират собствените си родители и мрежата от информатори била така здрава, че било невъзможно материализирането на каквото и да е организирано дисидентско движение. Сигурими контролирала изкъсо затворите и трудовите лагери, най-известните от които били тези в Бурел, Влочищ и Спак. Условиата в тези институции били ужасяващи; намиращите се в тях били непрекъснато измъчвани и страдали от липса на прилична храна и медицински грижи. Хиляди хора били или изпратени в затвора за политически престъпления, или пратени в изгнание в отдалечени села, където местните селяни се държали с тях като с изгнаници. Много от затворниците наистина били антикомунисти, но цели семейства били заточвани, защото един техен член е разказал виц, насочен срещу Ходжа, или е бил открит да слуша чужди радиостанции. Но не само провинилото се лице било осъждано, а цялото му семейство било интернирано далеч. В някои случаи изгнаниците трябвало да си строят отделни села. Така станало с мизерното и отдалечено село Градище в Южна Албания. Градище, в което живеели около 70 семейства на интернирани, било построено през 1954 г. от първите пристигнали изгнаници. Те понасяли физически страдания през дългите и тежки часове на работа в полето с оскъдни порции храна, едновременно с психологическата изолация на хора, напълно отбягвани от местните жители.

Междувременно до пролетта на 1962 г. китайско-съветските отношения непрекъснато се влошавали, защото Хрущов продължавал да ухажва Югославия. Посещението в Белград на съветския председател на Държавния съвет Леонид Брежнев разгневило силно и китайците, и албанците, които заявили: „Посещението на Брежнев създава една връзка във веригата от интереси на Хрущов за затопляне на отношенията с югославските ревизионисти, да координира с тях новия ревизионистки курс за разцепване на социалистическия лагер и ликвидиране на социализма.“¹⁰ След падането на Хрущов от власт през 1964 г. не били направени значителни промени в същността на съветската външна политика и новото ръководство в лицето на Брежнев и Косигин продължило да дразни Китай чрез политиката си за съвместно съществуване със Запада. През този период китайската помощ за Албания непрекъснато нараствала. Докато съветската помощ се ограничавала в рамките на леката промишленост, храна и инфраструктура, китайците помагали на Тирана в изграждането на тежка промишле-

ност, създавайки по този начин реална база за дългосрочна увереност в себе си¹¹. В резултат на това през третата петилетка били завършени няколко главни промишлени обекта. Това включвало хидроелектроцентралата „Енгелс и Сталин“, заводи за меден и стоманен шмалт край Джеджиян и Елбасан. През този период много от основните водохранилища на страната били построени от кооперативите. Въпреки това новият план, със засиления акцент върху промишлеността за сметка на селското стопанство, съдържал същата основна грешка, довела до неуспеха на предишните два петилетни плана. В него отново на промишлеността и минното дело бил отреден 4,2 пъти по-голям бюджет от този за селското стопанство. Дори като се вземе предвид фактът, че някои промишлени обекти, като например фабриката за изкуствени торове, били главно насочени за селското стопанство, планът си оставал небалансиран, като на промишлеността се падал лъвският пай от инвестициите, а селското стопанство било напълно подценено¹². Китайските кредити обаче съставлявали едва една пета от предишните съветски кредити и последиците върху албанската финансова система, причинени от скъсването с Москва, били сурови, принуждавайки правителството да възприеме политика на строги ограничения. Това положение се утежнявало и от бързия ръст на албанското население. Нивото на раждаемост за страната в средата на 60-те години било 33 на хиляда — едно от най-високите в света, в резултат на което страната с население от около два милиона била изправена пред непрекъснат дефицит на зърно. Подоброто здравеопазване довело до намаляване на детската смъртност, контрацепцията не съществувала и абортите били забранени. Това било в съответствие на преобладаващото виждане в повечето социалистически държави, че високата раждаемост щяла да вкара млада сила в техните индустриализиращи се икономики.

Постепенната реформа в Косово пробужда албанското национално съзнание

Повратната точка в статуса и положението на югославските албанци настъпила през 1966 г. с падането на Александър Ранкович, водещ защитник на сръбския централизъм, вицепрезидент на Югославия и безспорен наследник на Тито. Ранкович и сръбският му антураж във федералното правителство уж стояли зад сериоз-

ните нередности в Югославската тайна полиция, UDB (Uprava Drzavne Bezbednosti), за които Ранкович бил директно отговорен. През 1956 г. UDB конфискувала оръжията на албанското население в Косово, провокирайки широка съпротива. Под претекст за потушаване на албанския иредентизъм тайната полиция непрекъснато оказвала натиск върху албанците, принуждавайки ги да емигрират. Между 1954 и 1957 около 195 000 косовци напуснали Югославия, а през 1966 г. цифрата вече достигала 235 000. Дейността на Ранкович не била подложена на някакъв контрол или преглед заради политическото му положение. В резултат на това той успял да превърне Тайната полиция в силно централизирана организация, предимно разположена в Сърбия и състояща се главно от сърби. Така уволняването на Ранкович от водещия държавен и политически пост бил сериозен морален и психологически удар срещу онези сърби, които непрекъснато работели, за да поддържат определена степен на сръбско превъзходство в Косово. За косовците това събитие било крайгълен камък в тяхната кампания за отстояване на националните им права. Сърбите обаче го разглеждали като атака срещу нацията им и тяхното положение в Югославия. Уволнението на Ранкович довело до една по-открита дискусия за преследванията, на които били подложени албанците. Дори Тито определил службата на Ранкович като „догматичен елемент“ и след като през 1968 г. посетил Косово, той предложил на албанското ръководство повече автономия, икономическа помощ, обещания за реформи и назначаване на повече албанци на ръководни позиции.

Обаче, премахвайки политиката на натиск и предоставяйки повече отстъпки на косовското население, за да си подсигури тяхната лоялност към Югославия, правителството неволно помогнало на албанците да се замислят повече за техните права и силата си. Това, от своя страна, подхранило войнстващия албански национализъм, който достигнал върхната си точка в събитията през ноември 1968 г., когато в Косово избухнали сериозни вълнения. Макар повечето участващи в демонстрацията албанци да настоявали Косово да получи статут на република в рамките на Югославия, едно значително малцинство призовавало за обединяване на Косово с Албания. Не е чудно, че републиканският статус на Косово изобщо не стоял в дневния ред на сърбите. Те смятали подобно искане за първа стъпка към пълното отделяне от Югославия и обединяване с Албания.

Вълненията скоро се пренесли и в съседна Македония, където демонстрантите в района на Тетово отново настоявали за присъединяване на албанските райони в Македония към Косово и образуване на Албанска република в Югославия. Албанските райони в Македония не били включени в автономния Косовски район след войната както по географски, така и по политически причини. Планината Шар образувала една застрашителна преграда между двата района, затруднявайки комуникациите между тях. И все пак, за да направи услуга на македонския национализъм, ЮКП разделила албанското население в района на Тетово от това в Албания. Така контролирането на албанците като цяло станало по-лесно. В района на Тетово живеело 50 процента етническо албанско население. Една Република Македония, лишена от албанското си население, щяла да бъде по-податлива към инспирираната от Съветския съюз пропаганда и поглъщането ѝ от България, която все още имала претенции към Македония, датиращи още от времето на Санстефанския договор.

За да успокои косовците, Белград предприел конкретни стъпки за поправки на конституцията, които връщали някаква макар и незначителна степен на автономия и позволявайки издигането на албанския национален флаг. Докато Тито напълно подкрепял предложението за конституционни реформи, той бил твърдо против установяването на Република Косово. Вместо това Косово получило статут на провинция вместо досегашния статут на район. През 1969 г. в Прищина бил основан нов университет и от Тирана били внесени албански учебници. На Косово бил даден приоритет пред всички други райони при разпределяне на централните фондове, но това главно се изразило в откъслечни и повърхностни промени, които нямали почти никакъв ефект върху живота на обикновените хора.

Албанската културна революция

Военият преврат в Гърция през 1967 г. породил сериозна загриженост в Тирана, понеже новият гръцки режим започнал да прави многобройни, макар и завоалирани изказвания за Северен Епир, имайки предвид населението на Гирокастра и Корча като „наши братя“. Но също като Венизелос преди тях, гръцките полковници трябвало да обърнат вниманието си към по-сериозни

международни проблеми. В основния фокус на гръцката външна политика били Турция и кипърският проблем. Макар че по-обърквашо за албанския режим била неочакваната съветска инвазия в Чехословакия през 1968 г., след което Албания официално се изтеглила от Варшавския пакт. Тъй като връзките с Китай не предвиждали какъвто и да е военен съюз, отсега нататък Албания трябвало да включи в своята програма за самостоятелност и самоотбраната. В резултат на паниката, която обхванала албанското ръководство, из цялата страна спешно били изградени около 400 000 бетонни бункери.

Както станало ясно, географската отдалеченост на Китай не можела да осигури адекватна защита за непосредствените опасности, затова албанското ръководство се опитало да подобри отношенията със своите съседи: Италия, Гърция, Румъния и Югославия — като последната внезапно се превърнала от национален враг номер едно в потенциален съюзник срещу съветската агресия. Свалянето от власт на Александър Ранкович отворило пътя за подновяване на диалога между Белград и Тирана. И двамата лидери разглеждали съветската интервенция в Чехословакия като застрашителен знак и били принудени да преосмислят външната си политика. Албанското ръководство също започнало да разширява своите източници за икономическа помощ, понеже огромното географско разстояние между Китай и Албания правело експорта на албанска продукция за Китай изключително непечеливш. В опит да разнообрази търговията си Тирана сключила ново търговско споразумение с Италия и италианските авиолинии Alitalia открили маршрут от Рим за Тирана. В Албания били поканени италиански инженери и селскостопански специалисти. Бил назначен албански посланик във Виена и били сключени търговски споразумения с много други страни.

В края на 60-те години, в зората на Китайската културна революция Албания въвела множество нови промени. Поредицата от пропагандни кампании била насочена предимно към еманципацията на жените, отменянето на религията и съкращаване на прекалено раздутата бюрокрация. Режимът се надявал да успокои народното недоволство и по този начин да елиминира „ревизионистката“ опозиция, която би могла да застраши властовата база на АПТ. Ходжа, изглежда, проявявал истински интерес в промяната на положението на жените. На Четвъртия конгрес на Съюза на жените през 1955 г. той свързал тяхното неравностойно положение

ние с изостаналите обичаи, налагани и институционализирани от религията. Той казал на присъстващите:

Каноните на Шериата и на църквата, тясно свързани с буржоазните закони, третираха жената като вещь, нещо, което може да се купува и продава от мъжа... точно както буржоазията направи от работника пролетарий, така древните постулати на Шериата, църквата, феодализма и буржоазията направиха жената силно зависима от мъжа¹³.

През февруари 1967 г. в реч за „по-нататъшното революционизиране на партията“ Ходжа предупредил: „Цялата партия и страната трябва даzakлейми и да счупи врата на всеки, който погази отдолу свещения закон на партията в защита на правата на жените и девойките.“¹⁴

Непосредствено след войната задължителната трудова повинност за жените допринесла за решаване на първоначалния недостиг на трудови ресурси в страната. Жените на теория сега били равни с мъжете. Но в действителност, макар вече да не могли да бъдат продавани като собственост на мъжа, те се превърнали в собственост на държавата. Жените продължавали да работят по толкова часа на полето, както и преди войната. Както в Румъния, те нямали право да контролират своята фертилност, понеже абортите и контрацептивите били незаконни. Това било в съответствие с линията на партията за повишаване на населението. Раждаемостта достигнала до най-високите си стойности през 1955 г. — 43.8 на хиляда и бавно спаднала до 30.6 на хиляда до 1975 г. Междувременно продължавала да намалява смъртността, достигайки само 7.2 на хиляда през 1975 г. Последвалото увеличаване на населението силно изострило вече сериозния недостиг на жилища, в резултат на което голяма част от хората живеели на тясно, при мизерни условия. Практически именно в тяхната традиционна роля на майки жените били най-ценени по време на режима на Ходжа, както и в предвоенните години. Медал за майчинство се присъждаше на жените, родили 6 деца, а тези, които имали по 12 деца, получавали медал „Майка-героиня“. Все още имало силно противопоставяне в отношението на много мъже, които може и да приемали новата роля на жената в обществения живот, но продължавали да смятат жените като подчинени на мъжете в домашната сфера.

Мощната атака срещу религията била още един аспект на порива да се разрушат традиционните нагласи. Религията, наред с други неща, била обвинявана, че застрашава социалния напредък

като опрощавала уредените бракове между деца, предопределяйки живота на хората и влизайки в конфликт с движението за женска еманципация. Непримиримата война на партията срещу тази „демонстрация на изостаналост“ достигнала връхната си точка в затварянето на повечето от 2169-те религиозни сгради в страната, някои от които били превърнати в културни центрове, спортни зали, театри или складове. Една статия в официалния вестник на Ватикана *L'Osservatore Romano* от 26 април 1973 г. твърди:

Местата за религиозна служба или вече не съществуват, или са превърнати в танцувални зали, гимнастически салони или най-различни канцеларии. Катедралата в Скутари (Шкодра) е станала „Дворец на спорта“; на мястото на олтара и вестиария е построен плувен басейн; елегантната камбанария, издигаща се над нея, е изравнена със земята. Древният канонически параклис в Скутари, използван между другото и като място за извършване на кръщенета, се превърна в склад за гуми. Църквата „Свети Никола“ в католическата част на Руси е трансформирана в работнически апартаменти. Църквата на Сестрите стигмати е лекционна зала, единият от институтите на Сестрите на Света Елизабет се използва като седалище на политическата полиция. Националната светиня Храмът на Светата Дева в Скутари, „Покровителка на Албания“, е разрушен. От руините ѝ сега се издига колона, увенчана с червена звезда¹⁵.

Тази статия била породена от новината, че свещеникът отец Стефан Курти е бил екзекутиран от стрелкови взвод, защото е кръстил дете в Люшня. Всъщност отец Курти бил за пръв път осъден на смърт през 1945 г. по обвинение, че е „шпионирал в полза на Ватикана“. Тази присъда била заменена с доживотен затвор и 18 години по-късно бил освободен. Той се завърнал към работата си в енорията, но когато правителството обявило, че всички религиозни действия са незаконни, станал светски чиновник в един кооператив. Скоро след това пристигнали войници и разрушили енорийската църква на отец Курти, а той се бил срещу тях с юмуци. За това нарушение бил осъден на още 16 години затвор, но продължил да упражнява свещеническите си задължения тайно и в началото на 1973 г. една затворничка го помолила да кръсти детето ѝ. Церемонията била извършена тайно, но вестта за нея достигнала до властите, които за пореден път изпратили 70-годишния свещеник на съд и по-късно го изправили пред стрелковия взвод. Той бил признат за виновен в „поддривни действия за сваляне на държавата“¹⁶. Макар много от по-малките църкви и джамии да били напълно разрушени, онези сгради с голямо историческо или архитектурно значение, като например красивата джамия

„Етем бей“, с елегантните си минарета в самия център на Тирана, били запазени като част от историческото наследство.

Традиционните религиозни ритуали били заменени със светски празници. Следователно може да се твърди, че Ходжа е надминал Сталин и Мао по официална забрана на религията и продажба на религиозни книги и икони. Макар Албания да се обявила за първата напълно атеистична държава в света, не може да се твърди, че религиозните вярвания и традиции били изкоренени. Практически те станали тайни: много от религиозните празници се отбелязвали тайно и много от хората продължавали да слушат религиозни програми по италианските или гръцки радиостанции. През 1971 г. в няколко църкви все още се извършвала служба, макар техните енориаши да били силно намалели към края на десетилетието. „Възрастните хора — казали на един чуждестранен турист — се молят за дъжд, но всички знаят, че метеорологията, а не Господ носи дъжд. Смеем се на тези старци, но не ги закачаме. Те са оставени, никой не го е грижа за тях вече.“¹⁷ Един вторичен продукт от антирелигиозната политика на режима бил проблемът с мюсюлманските и християнски имена. Родителите били активно разубеждавани да дават на децата си имена, които имат някакво религиозно значение. От време на време бил публикуван официален списък с езически, така наречените илирски или новоизмислени имена, които се смятали подходящи за новото поколение на революционните албанци¹⁸. Едно такова име, станало доста популярно, било Маренглен, съкращение от Маркс, Енгелс и Ленин.

Били провокирани и реформи в цялата образователна система с цел премахване на останалото съветско влияние. Набъбващата бюрократична машина била намалена чрез орязване на броя на министерствата от 19 на 13. Броят на отделите във всяко министерство също бил намален. Седем хиляди партийни и правителствени работници, останали без работа, били пренасочени към така наречената „продуктивна работа“ — това в повечето случаи означавало ръчен труд. Много писатели и художници също били изпратени да работят във фабрики и колективни стопанства¹⁹. За да се отърват от „реакционния и буржоазен стил“ на писане и така да се приближат до масите, писателите и художниците били насърчени да „си прочистят съзнанието, като си изцапат ръцете“. Обаче колкото и албанското ръководство да възхвалявало Китайската културна революция като „ценен принос към теорията и практиката на научния социализъм“, то се стремяло

да избегне социалното разцепление, хаоса и ексцесиите, които характеризирали програмата на Мао.

Програмата за развитие на страната продължавала бързо. Четвъртият петилетен план предвиждал построяването на текстилния завод „Мао Дзедун“ близо до Берат, фабрика за пластмаси в Дуръс и други различни промишлени обекти. Около 200 000 хектара отводнена земя била превърната в земеделска. Китайците продължавали да снабдяват страната с пшеница, докато албанците със съветите и помощта на китайските специалисти не били способни да произведат точно толкова зърно, колкото било необходимо за увеличаващото се население на страната. Колективизацията също най-накрая била завършена, въпреки силната опозиция от страна на католическото население на северните планински райони, което било сред най-яроствните противници на комунистическия режим. За Ходжа това бил един положителен резултат от премахването на религията, защото той се надявал да елиминира католическата спойка, която свързвала северните родове. Тяхната традиционна родова лоялност трябвало да бъде пречупена, ако комунистите искали да си осигурят контрол над Севера. Промените в социалната, индустриалната и селскостопанска политика на комунистическия режим постепенно разрушили традиционната семейна, родова и регионална лоялност. Голямото патриархално семейство било под постоянен натиск и бързо изчезвало. В онези селски райони, където то продължавало да съществува, неговият глава бил загубил голяма част от предишната си власт, престиж и уважение²⁰.

През 70-те години югославско-албанските отношения претърпели постепенно подобряване в резултат на заплахата за двете страни, възникнала от съветската инвазия в Чехословакия и постепенното делегиране от страна на Белград на права на косовските албанци. Развитието на културните контакти с Албания се насърчавало и имало надежда, че отстъпките за албанците в Косово могат да помогнат на процеса за „изграждането на мостове“ с Албания. В провинцията били допускани все по-голям брой албански публикации, които укрепвали чувството на косовците за тяхната албанска идентичност. Откриването на видната роля, която техните предци са изиграли в борбата за албанска независимост от османските турци подсилило чувството им за национална принадлежност. Сръбското и черногорско население обаче се чувствало заплашено в тази нова обстановка, която като че ли бързо губела малкото останали характерни славянски особености. Те започна-

ли масово да се изселват от Косово. През февруари 1974 г. новата югославска конституция значително стеснила властта на федерацията и разширила правомощията на републиките и автономните провинции. За Косово това означавало, че самоуправлението щяло да замени почти непрекъснатото критично положение, понеже новата конституция отсъждала собствено правосъдие, законодателство и администрация за провинцията. Автономните провинции сега имали право на вето по всички въпроси, които ги засягали, така че ръководството в Белград нямало вече пълен контрол върху републиките. Сръбският престиж силно пострадал и в средата на седемдесетте една работна комисия от членове на Сръбската партия обиколила Косово, събирайки аргументи и подготвяйки списък със сръбски оплаквания срещу засилената автономия на провинцията, станали известни под името „Синя книга“. Това целяло правосъдната, полицейската, отбранителната и икономическа политика на провинцията да се завърне под контрола на Белград. Смятайки, че приемането на тези цели със сигурност ще доведе до нов пристъп на репресии в Косово и до неизбежното възстановяване на Ранкович и неговите поклонници, документът бил посрещнат враждебно от федералното ръководство. Макар „Синята книга“ никога да не била публично обсъждана, самото ѝ съществуване позволявало въпросът за автономия на провинциите непрекъснато да тлее под повърхността на сръбската политика²¹.

Междувременно китайско-албанските отношения продължавали да се развиват с преоценката на външната политика и на двете страни. През октомври 1970 г. албански баскетболисти посетили Китай, където според китайските разкази много от тях били

твърде развълнувани, за да спят, и разговаряли до дълбока нощ: „Ние обичаме председателя Мао, както обичаме другаря Енвер Ходжа“, казали те. На 2 октомври сутринта албанските спортисти пристигнали в Комитета за дружба между Китай и Албания близо до Пекин, където били посрещнати с барабани и песни. Като членове на комуните, албанските другари си сложили работни престилки, излезли в полето и започнали да берат памук. Председателят Мао казал: „Най-близък приятел донесе далечната земя при нас. Китай и Албания са разделени от хиляди планини и реки, но сърцата ни са тясно свързани.“²²

Китайците обаче не били така известни в Албания, както забелязва един чуждестранен посетител:

През 1971 г. в малко от промишлените зони нямаше китайци, те се бяха установили добре, но местните хора не ги обичаха особено: „Те не

са като нас, те са грозни, имат отвратителни навици“ — такива бяха най-честите критики. На въпроса какви навици, хората отговарят: „Чоплят си носовете, неща, които са обидни за нас“²³.

Китайската общност се държала затворена. Работните договори продължавали обикновено от шест месеца до една година, рядко повече, и работниците били подслонявани в апартаменти в отделен квартал на Тирана с техни собствени ресторанти. Един от най-големите китайски промишлени обекти бил железолоярният завод край Елбасан, в който работели над 8000 души. Китайското влияние се осъществявало и под формата на ята от пекински патици в държавните стопанства, производството на коприна в кооперативните стопанства край Шкодра и в появата на склонове, покрити с бамбук и столетник, които подсигуравали суровини за производството на кошници и канап.

Областта, в която комунистическият режим отбелязал значителен прогрес, било образованието. Преди войната Албания била единствената европейска държава без университет. След 1945 г. започнала непримирима кампания срещу неграмотността и хиляди хора били записани във вечерни училища, където минавали от началните до основните класове.

Много от тях навярно си мислели, че грамотността не е чак такава благословия, понеже след тежкия работен ден трябвало да посещават задължителни курсове по марксизъм-ленинизъм плюс изучаването на текстове и посещаването на лекции по диалектически и исторически материализъм. И все пак практическото премахване на неграмотността трябва да се смята като едно от най-големите постижения на режима на Ходжа. От 1963 г. всички били задължени да завършат основно образование. Преди да имат право да се запишат за висше образование, всички завършили основно образование трябвало да работят една година, така че да могат „да държат връзка с масите“. Участието на студентите във физическа работа, като например в изграждането на железопътни линии, терасиране или засаждане на дървета, щяло да обезсърчи подобни буржоазни наклонности като мързел и интелектуализъм. Тогавашният секретар на Централния комитет Рамиз Алиа в доклада си пред Шестия пленум на партията относно проблема за приобщаване на интелектуалците към социалистическия дух казва:

Заради склонността си да разделят умствения от ръчния труд, заради позицията и ролята си във воденето и организирането на работата и в резултат на индивидуалната природа на задачата, интелектуалците се под-

дават на чужди буржоазни и ревизионистки теории и идеологии. Те са склонни да се отдалечават от масите, да надценяват своите способности и таланти, да заемат позиции на егоизъм и самомнение, да смятат, че само те са способни да насочват и водят. Трябва да се убедим, че нашите интелектуалци изучават марксизма-ленинизма, учението на нашата партия и на другаря Енвер Ходжа²⁴.

„Ревизионизмът“ се разглеждал като ракови образувание на марксизма.

С въвеждането на достъпно за всички медицинско обслужване били направени някои забележителни промени и в областта на здравеопазването. Били построени болници, клиники и санаториуми и средната продължителност на живота се удължила от 54 години през 1950 г. до 67 г. през 1970 г. Както и всички останали аспекти на живота, развлеченията били строго контролирани от държавата и трябвало да бъдат неприкосновени за „декадентските“, „буржоазни“ и „ревизионистки“ идеологии. Постепенно писателите и художниците трябвало все повече и повече да се превръщат в проводници на официалната пропаганда. Забележително изключение бил писателят Исмаил Кадаре, чийто романи до голяма степен успели да заобиколят официалната цензура. Това вероятно се дължало на факта, че някои от неговите работи били публикувани във Франция и Англия и подобно международно признание спасило произведенията му от забрана. Новото албанско филмово студио, което започнало да действа през 1952 г. и първоначално показвало предимно новинарски емисии и документални филми, през 1959 г. създадо първата широкомащабна албанска опера. Тя се наричала *Mrika* и темата ѝ била изграждането на голямата водна електроцентраля „Карл Маркс“. Мрика била героиня, която предвождала масовата мобилизация на работниците за залавяне на саботьорите, изпратени в страната от Югославия и Гърция, за да взривят язовирната стена²⁵. Скоро обаче Албания била принудена да започне производството на свои собствени филми, защото тези от Съветския съюз и Източна Европа, както и тяхната литература, все повече се обявявали за декадентски и буржоазни и следователно неподходящи. През 1972 г. един скеч в операта бил подмамващо озаглавен: „Как Хрущов развя знамето на разединението и предателството“. Режимът не оставял нито един аспект от албанския живот и култура недокоснат, доколкото всички средства за комуникация и информация се контролирали напълно от партията. Дори произведенията на най-великия албански поет отец Георги Фишта (1871–1940), които се отнасяли главно за со-

циалните ценности на старото селско общество или пък разглеждали религиозни теми, били напълно забранени. Така Албания се превърнала в изключително мрачна и неплодна културна пустиня.

Естествено имало силна съпротива, особено сред младите хора, срещу тази липса на културна и интелектуална свобода. Разпространен отговор на задушавашата стагнация и ограниченията в ежедневиия живот били симулацията и отсъствието от работа. Много често се крадяла държавна собственост, ширели се подкупи (остатък от турско време). Така ежедневието по време на режима на Ходжа се характеризирало с хронично изхабяване, стрес и скука, а хората намирали убежище в личния си живот. През 1972 г. населението на Тирана достигнало 150 000, макар в заспалата балканска столица да не се били променили много неща. Един чужденец отбелязал през 1971 г.: „На площад „Скендербег“ самотно ченге по транспорта дремеше и скачаше, за да поздрави като стар приятел всяка кола, която се случеше да мине за втори път в един и същи ден.“²⁶ До 1991 г. в Албания били забранени частните коли и с изключение на лидерите и изтъкнатите личности хората пътували, когато им е разрешено, с разнебитени стари автобуси, влакове, велосипеди или волски каруци. Първо колите станали достъпни за отделния гражданин по определена точкова система, както това било в Съветския съюз, но собствениците на коли започнали да вземат пари от тези, които возели, и съществувала силна конкуренция, за да попадне човек по-напред в списъка. Това се разглеждало като един вид егоистична буржоазна етика, която се кореняла в частната собственост. Ето защо всички коли били изтеглени и събирани в общ фонд, от който колективите можели да вземат това, което им е нужно, за работа или почивка. Общественият транспорт бил практически безплатен²⁷. Естествено колите били достъпни за използване от водещи партийни кадри и шефове.

Населението било държано във възможно най-голямо неведение относно условията на живот извън Албания. До средата на 70-те години пътуването в чужбина било забранено за всички с изключение на партийния елит, а чуждестранните посетители били строго контролирани. Презрението на Ходжа към капиталистическото общество било обобщено в една реч, която също намеквала и за неговата гордост от албанската национална култура: „Защо да обръщаме страната си в хан с врати, широко отворени за свине и прасета, за хора с панталони или изобщо без панталони, за брадати дългокоси хипита, които да изместват с дивите си оргии грациозните танци на нашия народ.“²⁸

Разривът с Китай

От средата на 70-те отношенията между Китай и Албания започнали постепенно да залязват. Албанците винаги имали големи проблеми, опитвайки се да разчетат китайските намерения през воала на секретността, който забулвал техните действия. Ходжа започнал да се подиграва с китайските полемки. Коментирайки посещението на румънската делегация в Китай през 1971 г., Ходжа казва: „Мао прие Чаушеску и му каза: „Румънски другари, ние трябва да се обединим, за да съборим империализма.“ Сякаш Чаушеску и сие ще събарят империализма! Ако светът чака Чаушеску да направи подобно нещо, империализмът ще живее десетки хиляди години.“²⁹ Китайците също започнали да преоценят техните отношения с малкия си балкански съюзник в светлината на постепенното излизане на тяхната страна от изолация. Когато китайските дипломатически отношения и програмите за международна помощ на страните от Третия свят се засилили, албанците били информирани, че те не могат до безкрайност да разчитат на китайската помощ и били посъветвани да търсят помощ от Запада.

Албанско-китайските отношения станали изключително обтегнати, особено след сближаването на Китай със Съединените щати. Когато президентът Никсън посетил Китай през февруари 1972 г., албанските медии изцяло пренебрегнали визитата. Ходжа никак не одобрявал новите отношения между Вашингтон и Пекин и започнал внимателно да пренасочва албанската външна политика. Споделяйки загрижеността на Пекин от съветската заплаха, Тирана не вярвала, че заплахата от САЩ е намаляла значително, за да се гарантира — според тогавашните китайски мнения — превръщането на Вашингтон от основен неприятел в не толкова голям враг. Ходжа смятал, че двете суперсили са еднакво опасни и отказвал да прави разлика между тяхната „империалистическа“ политика³⁰. След като няколко високопоставени офицери заедно с министъра на отбраната Бекир Балуку били арестувани за конспирация с цел завземане на властта чрез военен преврат, между АПТ и военното ведомство възникнал конфликт. Балуку, началникът на Генералния щаб Петрит Дума и началникът на политическото ръководство на армията Хито Како били обвинени в настройване на армията срещу партията, противопоставяйки се на концепцията на Ходжа за „народна армия“, като вместо това настоявали за развиването на съвременна, професионална армия, която

трябвало да бъде преди всичко лоялна на Генералния щаб, а не на ръководството на АПТ. Тази идея била проклетие за Ходжа, който като първи секретар на партията бил и главнокомандващ на армията. Той предприел бърз ход, за да си подсигури контрола на АПТ над военните, като наредил процес и екзекуция на „предателската контрареволуционна група“ на Балуку и неговите приближени. През октомври 1974 г. Мехмед Шеху бил назначен за министър на отбраната.

След опита с югославяните, а по-късно и с руснаците, Ходжа бил в очакване на знак от китайците, че отношенията им са приключили. Засилващото се идеологическо отчуждаване довело до намаляване на китайската помощ, което постепенно се отразило неблагоприятно върху албанската икономика. Промислени обекти били обречени на затваряне, защото отчайващо нужните материали и машини не били доставяни. След смъртта на Мао през септември 1976 г. китайско-албанските отношения се влошили още повече. Албанците били допълнително разгневени от поканата за визита, която новото ръководство на Китай отправило към Тито. Това се разглеждало като директна подигравка с Ходжа. Към края на десетилетието Албания престанала да бъде ценната политическа придобивка за Китай, каквато била през 60-те. Наследниците на Мао, които сега пренебрегвали идеологическата съвместимост в търсене на съюзници срещу Съветския съюз, предпочитали да ухахват Тито като техен най-важен балкански съюзник. Албания също се превръщала в икономическо задължение и през юли 1978 г. китайците най-накрая приключи своята програма за помощ. Всички китайски съветници били извикани в Пекин, а албанските студенти се завърнали в Албания. След скъсването с Китай била обявена политика на максимално самозадоволяване. Тя разчитала единствено на вътрешните човешки и материални ресурси и прилагането на строг режим на ограничения. АПТ се опитвала да създаде впечатление, че Народна република Албания, като единствената истинска „социалистическа“ страна в света, изправена пред блокадата на „империалистите-ревизионисти“, няма друга алтернатива, освен да върви по пътя сама³¹.

Грижата за националния суверенитет била, както винаги, ключовият фактор за определяне на албанската външна политика. От този момент нататък Албания трябвало да се откаже от всички амбициозни програми за развитие, но дотогава страната си била осигурила самозадоволяване със зърнена продукция, нефт и електричество, което дори изнасяла в Югославия. Албания била дове-

дена до степен на самоналожена идеологическа и политическа изолация, на които едва ли може да се намери някакъв съвременен паралел. Докато останалият свят, с изключение на балканските съседи, продължавал да пренебрегва Албания, страната била изпаднала в почти пълна изолация, забравена сред непроходимите, самотни планини. Малцината посетители идвали предимно с бизнес или профсъюзни делегации, понеже туризмът нарочно почти не бил развиван. За първи път в своята съвременна история Албания била без чужд „покровител“. В обкръжението на потенциално вражески настроените съседи имало сериозни основания за тревогите, неспокойствието и подозренията на Ходжа. Той започнал да дрънка оръжие, за да убеди всеки, който би могъл да има някакви съмнения, в бойната готовност на страната: „Те никога няма да ни изненадат в съня ни, ние никога няма да изгубим бдителност и ще дадем на всеки ясно да разбере: стените на нашата крепост са от непоклатими гранитни скали.“³²

Вълнения в Косово изострят албанско-югославските отношения

Към края на десетилетието отношенията между Албания и Югославия навлезли в нова фаза на малко по-добро сътрудничество. Смъртта на Тито през 1980 г. предизвикала само лека загриженост в Тирана, защото новото колективно ръководство на Югославия подчертало, че иска да поддържа добри отношения с Албания. През ноември 1979 г. бившият югославски министър Милош Миник декларира:

Ние не се отнасяме с Албания като с малка страна, а като с един от нашите най-важни съседи, с когото единствено можем да споделим общата си съдба... Каквото сполети Югославия, ще сполети и Албания, що се отнася до сигурността. Ето защо би било в интерес на двете страни, на нациите и националностите в Югославия и на албанския народ да заздравим и развием приятелско сътрудничество³³.

В резултат на това културните и икономически връзки се засилили. Освен сключването на търговски споразумения всеки месец от пет до десет групи от Албания посещавали Косово. Все по-голям брой косовци също започнали да посещават Албания, а за близкото бъдеще бил планиран още по-интензивен туристически

поток. Онези косовци, които посетили Албания по онова време, обаче били шокирани от равнището на бедност, което видели там. Това било изразено в една поговорка, разпространена тогава сред косовците: „Улиците на Тирана са толкова чисти, защото албанците нямат какво да изхвърлят.“ Не всички косовци били очаровани и от снизходителното отношение на Енвер Ходжа към тях. Друга широко разпространена поговорка в Косово — „Енвер Ходжа не трябва да забравя, че той е глава на държава и глава на партия, но не е глава на нация“ — показва колко нереалистични били твърденията, отправяни от много сърби, които казвали, че непосредствената цел на всички косовци била отделянето от Югославия и обединяването с Албания.

През февруари 1981 г. в Прищина бил подписан протокол за сътрудничество в областта на филмовата индустрия между Косовофилм и Нова албанска киностудия, в който се договаряло съвместно филмово производство от 1981 до 1985 г. На пръв поглед поне нещата изглеждали относително благоприятни за Косово. И все пак редицата отстъпки, направени на косовците, си останали относително безсъдържателни. Едвард Кардели, един от най-близките съветници на Тито, предупреждавал още през 1977 г., че ако партията не успее да възприеме една решителна политика, която да намали икономическата пропаст и да успокои междуетническите напрежения, в Косово ще се разрази насилие³⁴. Чрез Специалния фонд за икономическо развитие в Косово били излети голямо количество кредити, макар провинцията да продължавала да изостава все повече от останалите югославски федерални единици. Политиката за премахване на икономическите различия била, поне що се отнася до Косово, пълен провал. Нямало особен смисъл да се изливат пари в Косово, ако те нямало да бъдат по-равномерно или мъдро разпределяни. Прекалено голям дял от централните правителствени средства бил насочен към административния сектор, който се разраствал много по-бързо от промишлените мощности на провинцията. Една четвърт от всички работещи косовци били добре платени правителствени служители, които се радвали на привилегиите на хубавите жилища, коли и други символи на материално благополучие и били естествено мразени от по-малко платените работници и безработните висшисти.

Един от основните нерешени проблеми, които трябвало да бъде поставен, била съпротивата, която сърбите оказвали срещу каквото и да е по-нататъшно делегиране на власт на косовците. Почти никакви усилия не били направени, за да се обсъдят доста

различните искания и очаквания и на сърбите, и на албанците в реално съществуващата ситуация. Въпреки това почти никой не бил подготвен за насилието на бунта, избухнал в Косово през пролетта на 1981 г. За потушаването на бунта, както и през 1968 г., в Косово били разположени танкове и почти 30 000 войници. В цялата провинция бил наложен полицейски час, който се разглеждал от косовците като военна окупация. Централните власти реагирали с излишна сила, за да стабилизират ситуацията. Белград съобщил, че били убити 11 души, но албанците твърдели, че са убити почти 1000. Последвалите процеси, чистки и уволнения на албанци във всички сфери на живота предизвикали едно постоянно натрупване на недоволство, горчивина и гняв. Федералният секретар на вътрешните работи Стане Доланче коментирал: „Албанските иредентисти показват сега истинското си лице, те вече не говорят за република, а казват: „Да живее Енвер Ходжа.“ Беше ясно, че наистина е заплашена целостта на югославската държава, ето защо наричаме този бунт контрареволуция.“³⁵ Фактът, че положението можело да бъде удържано само чрез подобна масирана демонстрация на сила, подхранил схващането, поддържано от хардлайнерите на режима, че регионалното партийно ръководство било отговорно за прекъсването на връзката между Прищина и Белград. Косовското ръководство обаче се съгласило с обясненията, дадени от чуждестранни наблюдатели, за истинската природа на недоволството: бунтовете не били вдъхновени от националистически чувства, а били икономически и социално мотивирани.

Събитията в Косово отново пряко повлияли на другите населени с албанци райони. Такъв бил случаят в Македония, където през юли 1981 г. полицията и местните отбранителни формирования били поставени в готовност след като албанското население отправяло непрекъснати призови за езикова равнопоставеност и основаване на албански университет в Тетово, искания, които правителството в Скопие отказало изобщо да обсъжда. В Македония се провеждала много по-засилена кампания срещу албанската национална култура, отколкото в Косово. Дори в началото на 1981 г. била подета инициатива за забрана на използването на албанското знаме в Македония³⁶. Първо режимът се опитал да потуши бунтовете като убеди обществеността, че те били предизвикани от „мръсната работа“ на предатели и били единодушно порицани от местните албанци³⁷. И все пак това прикритие не можело да бъде използвано задълго и допускането на насилие довело до непосредствена критика на цялата предишна политика, провеждана от Лигата на комунистите в Югославия по отношение на Косово.

Понеже косовският лидер Махмуд Бакали подал оставка, ръководството на провинцията признало, че неговата предишна политика в Косово е била погрешна и не е успяла да се обърне към основните проблеми на региона. Бакали бил наследен от своя предшественик Вели Дева, който непрекъснато критикувал „великосръбския шовинизъм“ в Косово. Назначаването на Дева устройвало Белград, защото той бил уважаван сред повечето косовци. Много сърби говорели за „минали грешки“, една прикрита критика на Тито, без всъщност да се споменава името му. Изглежда, неговите наследници трябвало да се сблъскат с последствията от либералната му политика към Тирана. Ето защо за известно време югославските лидери нямали желание да разглеждат Тирана като източник на неприятности. Нямаło преки доказателства за албанско участие и за Албания, поради нейната остра изолационистка позиция, било важно ситуацията в Косово и в останалите части на Югославия да бъде стабилна. Първоначално югославските официални власти обвинили за вълненията външните врагове на Запад. Но щом албанският партиен вестник *Zeri-i-Popullit* осъдил начина, по който югославското правителство се справило с кризата, вината била бързо прехвърлена върху Тирана и сътрудничеството между Косово и Албания било почти напълно прекратено. И Югославия, и Албания били въввлечени в мощно идеологическо състезание за влияние върху албанците от двете страни на границата. Прищинските радио- и телевизионни станции били претоварени с културни програми, произведени в Албания, докато Радио Тирана покривало 60 процента от територията на Косово.

Заминаването на квалифицираните славяни от Косово намалило сръбско-хърватските културни и образователни инициативи. Общата емиграционна вълна на славяни от Косово се оценявала на 102 000 в периода между 1971–1981 г., с още 30 000 между 1981 и есента на 1987 г.³⁸ Това масово заминаване засилило сръбските национални тревоги и сърбите започнали да бойкотират албанските магазини и хлебопекарни, съкращавайки продажбите им с почти 85 процента. Подобен модел се проявил и в Македония и Черна гора. В драматичен призив Централният комитет на Сръбската партия призовал да бъде спряна масовата емиграция на славяни от Косово. Един наблюдател отбелязал, че ако това масово изселване продължи, то ще разбуни сръбските националистически тревоги в цяла Югославия, добавяйки нова враждебност във вече опънатите взаимоотношения между югославските националности. Това е истинската причина, поради която сръбските лиде-

ри отправили толкова драматичен призив срещу възраждането на национализма³⁹. Словесната война с Тирана ескалирала след като една албанска статия поставяла под въпрос целостта на югославската територия, казвайки: „Лондонският и Версайският договор, които определиха границите между Югославия и Албания, не могат повече да бъдат натрапвани в ущърб на албанския народ.“⁴⁰ Това били силни думи, последвани през юни от редакционна статия в *Zeri-i-Popullit*, озаглавена „Събитията в Косово и тайното съветско-великосръбско сътрудничество“, която привлякла вниманието върху измамното мълчание на Москва за вълненията в Косово. В нея се правел извод, според който Москва е пресметнала, че силната сръбска десница скоро щяла да бъде използвана и в останалата част от Югославия, пораждайки отзвук на Балканите и по този начин в средите на НАТО чрез Италия и Гърция. Тя правилно стигала до извода, че отслабването на югославската федерация щяло да засили българските претенции към Македония⁴¹. Не е ясно защо албанското ръководство избрало точно този момент за своята офанзива и провокирало яростта на Белград, но този тип статии забележително се отличавали от предишната политика на Тирана, изразяваща се в търсене на начини за омаловажаване на предишните вълнения в Косово в интерес на цялостните албански политически и отбранителни интереси по отношение на Югославия. В отговор Белград бързо прекратил културните връзки между Косово и Албания и албанските учебници били забранени. През ноември 1981 г. Централният комитет на Лигата на комунистите в Югославия се събрал, за да обсъди Косовския въпрос. Основният доклад бил изнесен от Доброслав Кулафич, секретар на президиума на ЦК, който признал, че основната причина за „проблемите“ била погрешната политика в миналото, особено по отношение на важните социални, икономически и културни области на живота⁴².

Смъртта на Мехмед Шеху и Енвер Ходжа

Междувременно здравословното състояние на Ходжа започнало бързо да се влошава. Той не можел вече да произнася дълги публични речи и посещенията му извън столицата станали редки. Мехмед Шеху бил най-вероятният кандидат за наследник на боледушавия Ходжа, доколкото той всеобщо се възприемал като но-

мер две в ръководството на Ходжа. С помощта на неговата властова мощ в Сигурими Шеху успял да заздравя своя контрол върху държавните механизми. Напоследък обаче започнали да се появяват знаци, че Шеху не се ползва вече с такова благоразположение. При правителствената реконструкция през април 1980 г. той бил освободен от задълженията си като министър на отбраната, но успял да остане на поста министър-председател. Понеже Албания била изправена пред засилващи се социални проблеми и икономически спад в зората на скъсването с Китай, Ходжа очевидно решил, че Рамиз Алиа бил по-подходящ от Шеху да носи огромните отговорности и тежестите, които приемникът му щял да наследи. Алиа се смятал за по-предвидим и по-умерен от Шеху. Ходжа, според съпругата му Неджмие, „имал голяма вяра и високо ценял своя близък сътрудник другаря Рамиз Алиа, в когото той виждал революционно съчетание на способности, кураж, мъдрост и решителност, необходими за пълното построяване на социализма под ръководството на Централния комитет на АПТ“⁴³. Набързо били подготвени планове за отстраняване на Шеху, който не давал признаци за доброволно оттегляне. На 18 декември 1981 г. било оповестено изненадващото съобщение, че Шеху се е самоубил в „състояние на нервна криза“⁴⁴. Последвали сурови критики към Шеху, че е уредил сгодяването на сина си за жена, чието семейство, както се твърдяло, било сътрудничило на окупаторите по време на войната. Заради това Шеху бил обвинен в опит за създаване на скандал, насочен към подриване на режима в Тирана.

Доколкото основната властова база на Шеху били военните и Сигурими, Ходжа бързо предприел големи чистки на редица военни и служители в Сигурими, които поддържали Шеху. Според неговия племенник Луан Омари, Ходжа бил силно разстроен в продължение на няколко дни след смъртта на Шеху. Всеобщото мнение било обаче, че или самият Ходжа е застрелял Шеху, или че отговорността за това носи неговата охрана. Това не изглеждало невероятно, особено като се има предвид, че почти година преди смъртта на Шеху Ходжа съобщил на обърканото албанско население, че Шеху е бил агент, на когото са плащали британските, югославските, американските и съветските тайни служби. И все пак Ходжа е имал под ръка други, не така драматични средства за отстраняване на Шеху. Вероятно никога няма да се разбере какво точно се е случило с Шеху и защо Ходжа се е обърнал с такава жлъч срещу бившия легендарен генерал. Но като цяло се смята, че двамата са имали противоположни схващания по отношение на

икономиката. Ходжа настоявал да се поддържа принципът на самозадоволяване, докато Шеху бил за по-интензивно икономическо взаимодействие със Запада. По това време обаче фракцията на Шеху била напълно прочистена и цялата потенциална опозиция срещу избора от Ходжа приемник била елиминирана. Съпругата на Шеху Фикрет била осъдена на 25 години затвор и сега главното ръководство било сведено до Ходжа и неговата съпруга, Рамиз Алиа и Адил Каркани. Хусни Капо бил починал през 1979 г.

След дълго боледуване Ходжа починал на 11 април 1985 г. на 76 години. Според официалното медицинско заключение:

Другарят Енвер Ходжа страдал от 1948 г. от диабет, който с годините нанесъл сериозни поражения на кръвоносните съдове, сърцето, бъбреците и някои други органи. През 1973 г. в резултат на тези поражения той получил смущения в сърдечния ритъм. През последните години се развила силна сърдечна недостатъчност. Година по-рано той претърпял исхемичен мозъчен инсулт с преходна хемипареза⁴⁵.

Последвали осем дни на официален траур, през който Ходжа бил погребан в тиранското гробище на Мъчениците на родната земя. Повече от 40 години той управлявал малката си държава, изолирана в своя отдалечен ъгъл на Балканите. Неговата сложна и противоречива личност повела Албания по уникален и самотен път и оставила своя отпечатък върху всеки един аспект от албанския живот. Макар страната да спечелила от подобреното земеделие и промишленост, и особено от развитието на здравеопазването и образованието, тези инициативи били засенчени от ужасяващото наследство на брутални репресии, пълната истина за които тепърва ще трябва да бъде разкрита. Албанските хора били принудени да живеят в непрекъснато състояние на подчинение, което ги накарало, също както и страната им, да се затворят в себе си, таяйки мислите дълбоко в душите си, подозрителни и параноични към всички около тях.

Единственият най-важен въпрос за Ходжа бил този за оцеляването: не само на албанския суверенитет, но и на неговата малка управляваща клика. Това означавало да бъдат елиминирани всички истински или потенциални съперници. Политиката на Ходжа, който се опитвал „да практикува социализъм в една страна“, била напълно непрактична за Албания. Най-доброто, което той успял да направи, била политика, насочена единствено към оцеляване. Когато албанските лидери гордо обявявали, че икономическият ръст на страната е резултат единствено на собствените албански

усилия и че Албания не дължи на никого абсолютно нищо, те забравяли факта, че всеки път, когато сменяли своя съюзник, това автоматично зачерквало всички техни дългове към предишния им съюзник. Само дългът към Китай се изчислявал на 5 милиарда щатски долара⁴⁶. Режимът на Ходжа не само изтощил албанската икономика; той освен това унищожил интелектуалния живот в страната и вместо да излекува разделението между Севера и Юга, на практика разширил пропастта между гегите и тоските. Ходжа ще бъде помнен с горчивина заради всичко извършено от него в Албания, но в международен план той ще бъде предимно споменаван с яростния, непримирим национализъм, който беше противопоставил на Тито, Хрушчов и после на Мао. Малко преди смъртта му в реч, посветена на 40-та годишнина от освобождението, Ходжа окончателно заклеймил „титовистите, съветските ревизионисти и онези от страните в Източна Европа, Китай на Мао Дзедун, които имали задни, вражески и поробващи цели. Ние свалихме тяхната маска и им казахме направо, че Албания не се продава за шепа банкноти или за няколко рубли, динари или юана“⁴⁷.

10

Краят на комунизма и пътят към демократичния плурализъм

Здравей Европа, надявам се, че си добре.

Д-р Сали Бериша към тълпата на площад „Скендербег“ след
неговата изборна победа през март 1992 г.

Когато вестта за смъртта на Ходжа достигнала до албанците, те изпаднали в състояние на отчаяно вцепенение и практически навсякъде имало знаци на печал и скръб. Много външни наблюдатели, които знаели за бруталността на режима на Ходжа, вероятно били изненадани, но както обяснява един възрастен албанец: „Когато бащата бие сина си, детето плаче, но пак се държи за него като за негов единствен защитник.“ Два дни след смъртта на Ходжа Рамиз Алиа бил избран за първи секретар на АПТ. Алиа бил роден в Шкодра от родители косовци на 18 октомври 1925 г. Той влязъл в комунистическата партия през 1943 г., а през 1948 г. бил избран в Централния комитет на партията. Придвижвайки се неотстъпно напред през партийните постове, той се ползвал със забележителни позиции в младежката организация и пропагандния отдел на Централния комитет. След като завършил образованието си в Съветския съюз, Алиа станал кандидат-член на Политбюро през 1956 г., като по-късно бил избран за негов член и член на Секретариата на партията. Не така харизматичен като Ходжа, Алиа успял да оцелее при различните чистки, като не се набивал много на очи. Макар че желало да създаде чувство за приемственост, в края на 80-те години правителството на Алиа започнало постепенно да се дистанцира от наследството на Ходжа. През март 1986 г. съпругата на Ходжа Неджмие станала председател на Демократичния фронт, масова организация на АПТ, която била отговорна за организиране и провеждане на избори и поддържане на вътрешната сигурност. Тя обаче упражнявала слабо влияние.

Последвали предпазливи опити за децентрализация и либерализация. По-гъвкавата външна политика довела до подобряване на отношенията с редица европейски страни. В своята реч пред IX конгрес на Партията на труда през ноември 1986 г. Алиа говорил за

обичащите свободата и мира европейски народи и за техните демократични стремежи. Водена от принципите за равенство, ненамеса във вътрешните работи, териториална цялост и национален суверенитет, нашата страна поддържа нормални отношения с повечето европейски страни и се опитва да ги развива в името на общите интереси. Нашите отношения с Франция, Австрия, Швейцария, Швеция и другите скандинавски държави се развиват в положителна посока. Ние вярваме, че със съвместни усилия могат да бъдат намерени пътища за продължаване на нашето конкретно сътрудничество и в бъдеще.

Ударението, което Алиа поставил върху фразата „ненамеса във вътрешните работи“ и „териториална цялост“, изглежда, било повече заради балканските съседи на Албания, отколкото заради отдалечените северноевропейски държави. Албанските отношения с непосредствените ѝ съседи Югославия и Гърция се подобрили някъде в края на 80-те години, макар подновените неприятности в Косово отново да заплашили сътрудничеството с Белград. Отношенията с Гърция се подобрявали след двустранните преговори през 1984 г. Нещо повече, през 1987 г. Гърция решила да сложи край на поддържаната досега официална позиция, че се намира в състояние на война с Албания. Това „състояние на война“ съществувало от 1945 г. И въпреки това положението на етническото гръцко малцинство в Южна Албания продължавало да бъде деликатен въпрос.

През февруари 1988 г. Албания взела участие в конференцията на балканските външни министри в Белград, първата официална среща на всичките шест балкански държави за повече от 50 години. Чрез своето участие Албания показала жест на добра воля, уверявайки отново своите съседи, и особено Югославия, в готовността на страната да помогне за установяването на една обща рамка за сътрудничеството в региона. В началото на 80-те години Югославия се превърнала в един от основните търговски партньори на Албания и сякаш идеологическите различия между тях били на път да се забравят. Това важало с особена сила за Косово. Още от бунтовете през 1981 г. положението там оставало напрегнато, докато въпросът не получил ново измерение през 1987 г. с драматичното идване на власт на Слободан Милошевич в Сърбия. Ми-

лошевич можал да използва положението в Косово в поредица от масови прояви, където той говорил за сръбската национална историческа задача да запази своята цялост. Из цяла Сърбия той бил посрещан с възгласи „Srbia je ustala“ (Сърбия възкръсна), които се сливали с призивите от Загреб „Hrvatska je ustala“ (Хърватска възкръсна). Фасадата на „братство и обединение“ между народите на Югославия изчезнала, когато Югославия започнала своето мъчително пътуване към разпадането.

Албанското ръководство показало своята загриженост, като издало следното изявление:

Ръководството на Албания ясно заявява, че тя е за добросъседски отношения с Югославия, за стабилна и независима Югославия, за това нейните народи да живеят в хармония един с друг и при равни права. Албания изрази своето желание на срещата на външните министри в Белград, на която бяха направени положителни крачки към разбирателство и доверие в нашия регион. Жалко е, че ветровете, които разрушават този климат, духат именно от страната домакин, където се проведе тази обнадяваща среща¹.

В Косово преобладавало настроение на мрачни предчувствия и през ноември 1988 г. около 100 000 албанци се събрали в Прищина с искане за връщане на лидерите на двете косовски партии, които били принудени да си подадат оставките. Това било съпроводено от милионна сръбска демонстрация в Белград срещу уж лошото отношение към косовските сърби от страна на техните албански съседи. През февруари 1989 г. Сръбското национално събрание приело спорни конституционни поправки, които на практика възстановявали сръбския контрол над Косово. Било обявено извънредно положение след сериозните вълнения, в резултат на които 28 албанци били убити, а много повече ранени.

Албания отговорила на насилието в Косово с по-суров език от обикновено. *Zeri-i-Popullit* обвинил Югославия в брутално потисничество на косовците. Тирана предупредила също така, че политиката на Белград в Косово щяла да застраши духа на сътрудничество на Балканите, така усърдно граден предишните години. Много сърби вярвали, че Тирана насърчава несъгласието на косовците, подготвяйки ход за създаване на „Велика Албания“. Обединяването с Косово не било в интерес на Тирана и със сигурност щяло да дестабилизира Албания. Макар албанското ръководство често да използвало положението в Косово като средство за отклоняване на вътрешното недоволство, новата администрация на

Рамиз Алиа си давала ясна сметка, че седемдесет години разделение са породили много социални и психологически различия между международно изолираните албанци и относително космополитните косовци. Идеологическите и политически системи на двете страни, които силно се различавали, били оставили изповядващите предимно мюсюлманството косовци свободно да практикуват своята религия, за разлика от положението на принудителен атеизъм в Албания. Нито пък селскостопанската колективизация щяла да се хареса на косовците, които работели своите собствени ниви. Албанското ръководство, поставяйки идеологическата чистота на страната над националното обединение, ограничило своя интерес към Косово до културно влияние. Албания никога не се обръщала на международни форуми от името на косовците и когато членове на нелегални косовски групи потърсели убежище в Албания, те бързо били връщани на югославските власти.

Албания предприела умерена реформистка политика поради социални и икономически причини година, година и нещо преди падането на комунистическите режими в Източна Европа през 1989 г. И все пак примерът на революциите от 1989 г., особено бързото падане на режима в Румъния (и най-вече гледката на прогизаното с куршуми тяло на Николае Чаушеску) трябва да е показал на албанските ръководители, че оцеляването им е свързано с незабавното прекратяване на остарялата политика на международна изолация и самозадоволяване и публичното обявяване на готовност за извършване на реформи. Албанското население може и да било изолирано и затворено в рамките на собствените граници, но то било напълно наясно с онова, което ставало във външния свят, понеже ненаситно гледало италианска, гръцка и югославска телевизия. Подтикът за промени дошъл първо от интелигенцията и от средите на самата АПТ — и особено от все по-образования елит. Когато те наблюдавали народните движения в Източна Европа да настояват за промени, ставало все по-ясно, че АПТ не може да очаква да задържи монопола си върху властта до безкрайност.

Първият знак за раздвижване сред албанските интелектуалци се появил в края на 1989 г. с публикуването на един роман, критикуващ нарушаването на човешките права от Министерството на вътрешните работи. Авторът Нешат Тозаи внимавал да не критикува АПТ направо, но читателят лесно можел да заключи от романа, че крайната отговорност за репресиите падала върху комунистическите лидери на страната. Други интелектуалци се въз-

ползвали от лекото отслабване на контрола на АПТ в културната област, за да изразят схващания, които дотогава били заклеявани от управляващата партия². По същото време Исмаил Кадаре, най-видният албански писател, яростно критикувал правителствената намеса в литературата на една литературна конференция, твърдейки, че никое правителство не може нито да даде, нито да отнеме свободата на писателя да твори³. През ноември се появил първият предвестник на политическа либерализация с обявяването на амнистия за политическите затворници. Ходът на реформите се ускори, когато 45-годишното отчаяние избухнало в поредица от демонстрации и стачки през пролетта на 1990 г. През януари антиправителствена демонстрация в Шкодра била насилствено разпръсната от силите на сигурността, но през месеца се появили съобщения и за други демонстрации. Сигурими отговорила със засилване на действията си срещу опонентите на режима. Последвал IX пленум на Централния комитет на АПТ, който бил свикан, за да одобри план за реформи от 25 точки, предлагащ по-голяма децентрализация на икономиката, награди за работниците в някои ключови производства, промяна на цените и известна децентрализация на партийната власт (която щяла да позволи на местните организации да назначават всички, с изключение на най-високопоставените служители). Били обещани засилени доставки на храни и стоки и предприятията щели да получат право да продават част от произведените в повече стоки на свободния пазар. И все пак Алиа продължавал да отхвърля идеята за многопартийна система, твърдейки, че тя не е подходяща за Албания. Населението обаче не мислело така.

В отговор на продължаващия народен натиск за по-радикални промени Алиа обявил предложение за реформиране на политическата система, включително и преразглеждане на ролята на АПТ и нова изборна процедура, изискваща представянето на поне двама кандидати за всяко място в парламента. Като най-голяма промяна на предишната политика, религиозната служба сега се толерирала, макар официално Албания да си останала атеистка държава. Обявяването през май, че изповядването на религията не е вече нарушение, подтикнало хиляди хора да посетят първата легална католическа меса от 23 години в Шкодра. Отбелязването на християнските празници било разрешено в цялата страна, а мюсюлманите също посещавали техните служби, когато джамиите постепенно били отворени отново. Макар в тези първи религиозни церемонии да участвали главно възрастни хора, любопитни мла-

дежи се събирали, за да наблюдават в безмълвно учудване странните действия на техните родители. Междувременно Народното събрание приело по-нататъшни мерки за либерализация. С надежда да прекрати широко разпространеното нарушаване на човешките права, Министерството на правосъдието, което било закрито през 1965 г., било възстановено и Наказателният кодекс бил преразгледан. Това значително намалило броя на престъпленията, за които се присъждало смъртно наказание. Било постигнато споразумение паспортите да станат достъпни за населението на теория, за да могат хората да пътуват в чужбина. На практика обаче албанската бедност и имиграционната политика на повечето западни страни издигнали строги ограничения върху упражняването на тази нова свобода.

Въпреки увеличаващата се либерализация, през юли 1990 г. отново избухнали вълнения, когато силите на сигурността насилствено разпръснали антиправителствена демонстрация в Тирана. Веднага след насилието четирима албанци поискали убежище в посолството на Федерална република Германия и през следващите няколко дни няколко други хиляди последвали техния пример и потърсили убежище в други чужди посолства. Драматичните сцени напомняли за събитията от миналото лято, когато източногермански семейства нахлуха в посолството на Западна Германия в Прага, предизвикало падането на комунистическите режими в целия Източен блок. В отговор на тази криза било свикано извънредно заседание на Централния комитет, довело до персонални промени в различните министерства, включително и до уволняването на водещия консерватор Симон Стефани от поста министър на вътрешните работи. Повечето от извършените промени обаче засягали правителството, а не истинския център на властта — Политбюро. (Стефани например, макар и отстранен от поста министър на вътрешните работи, си останал член на Политбюро.) Кризата с бежанците била окончателно разрешена, когато около 5000 албанци получили разрешение да напуснат страната, подпомогнати от многонационална операция, координирана от Обединените нации и наблюдавана по целия свят от любопитни телевизионни зрители. Докато чуждестранните наблюдатели коментирали дали нахлуването в посолството било резултат от организирана политическа опозиция, Рамиз Алиа се появил по държавната телевизия и обявил бежанците за „дезориентирани хора, бандити, демагози и спекуланти от кафенетата“.

В съответствие с политиката за вътрешни реформи били извършени и значителни промени във външната политика. През юли било обявено възстановяване на дипломатическите отношения със Съветския съюз, последвано от разговори във Вашингтон относно възобновяване на дипломатическите връзки със Съединените щати. Правителството на САЩ обаче проявило известно нежелание да възстанови отношенията, преди да получи уверения, че ще бъдат обявени многопартийни избори. Дипломатически представители от Великобритания и Албания също се срещнали, но Албания продължавала да настоява за връщане на златото, заграбено от британците в края на Втората световна война (което през 1990 г. се оценявало на около 20 милиона английски лири), преди да бъдат възстановени каквито и да било дипломатически връзки. Това бил един от най-старите европейски дипломатически спорове, подтикнал президента Алиа да обвини всички следващи британски правителства, че са запазили „схващанията си от времето на Студената война“. Най-накрая обаче и двете страни се съгласили, че споровете около конфискуваното злато трябвало да бъдат отложени за след възобновяването на дипломатическите връзки, които били възстановени през май 1991 г.

В същото време отношенията с Югославия ставали все по-обтегнати, понеже систематичното подкопаване на гражданските и човешки права на албанците в Косово продължавало. През юли 1990 г. сръбското правителство стигнало дотам, че променило конституцията на републиката, за да отстрани законовите основи за автономия на Косово. Косовският парламент бил разпуснат и било наложено пряко управление от Белград. С изключение на излизания на албански език вестник *Vujku*, всички вестникарски издания били поети от сръбски журналисти след уволнението на албанските им колеги. Издателската къща *Rilindja* попаднала под сръбско управление и престанала да отпечатва всякакви албански материали. Сръбски журналисти заели косовските телевизионни и радиостанции, като не оставили нито една станция, излъчваща на албански език. По същото време косовците установили Асамблея на Република Косово със седалище в Загреб, където било решено да се проведе референдум за суверенитета на Косово. Макар да били принудени да действат нелегално, действията на различните косовски политически групи не могли да бъдат предотвратени от сръбските власти. Най-важна от тези партии била Демократичният алианс с повече от 700 000 членове, начело на който стоял д-р Ибрахим Ругова. Косовците вече били изоставили

всякакви претенции, че се интересуват от бъдещето на Югославия. Те нямали друг избор освен да се опитат да го извървят сами.

Появата на независими политически партии

Междувременно, докато процесът на промени в Албания набирал сили, доверието в реформистката програма на Алия спаднало, когато 54-годишният Исмаил Кадаре, чувствайки, че той ще бъде по-свободен да огласява албанското положение в чужбина, поискал политическо убежище по време на престоя си в Париж през октомври 1990 г. Дезертърството на Кадаре било силен удар срещу Алия и ясен знак, че Кадаре бил критично настроен относно ограниченията на извършваните реформи. В Париж авторът заявил: „Обещанията за демокрация са мъртви.“⁴ Моментът на бягството също причинил сериозно неудобство на албанското правителство, което тъкмо се готвело да бъде домакин на Конференция на балканските външни министри. Много млади хора, особено студенти, се почувствали предадени от заминаването на Кадаре, което сякаш засилило тяхното усещане за изолация и безнадеждност. Продължавайки демонстрациите в Тирана, студентите сега настоявали за по-добри условия на живот и въвеждане на пълна многопартийна система на предстоящите избори за Народно събрание, насрочени за февруари 1991 г. В импровизирано телевизионно обръщение към нацията Алия предупредил за рисковете от мъртвородената „демокрация“, водеща до нестабилност и анархия. Въпреки това подкрепата за студентите бързо нараствала и на 11 декември, изплашен от засилващите се вълнения, Централният комитет на АПТ най-накрая се съгласил да легализира независими политически партии.

Образуването на Демократичната партия на Албания (ДПА), първата законна опозиционна партия отпреди Втората световна война, било обявено на следващия ден (12 декември 1990 г.). Водена от икономиста Грамоз Пашко и д-р Сали Бериша, кардиолог, ДПА обявила, че желае да види постановките от окончателното Хелзинкско споразумение (което поставяло условие за самоопределение на народите чрез свободата да гласуват в многопартийни избори) като основа на албанското общество. Лидерите на ДПА настоявали Албания да се придържа към четирите принципа на Парижката харта (подписана от членовете на ОССЕ — всички ев-

ропейски страни освен Албания — в Париж в края на 90-те): свободна пазарна икономика, самоопределение, свободни избори и правото на частна собственост. Министерският съвет предоставил на ДПА един милион лека и заем от 50 000 щатски долара, за да си покрият разходите. ДПА получила значителни суми и от Демократичната лига на Косово в Швейцария и Германия, заедно с големи суми от албанци в Съединените щати. Появил се първият опозиционен вестник *Rilindja Demokratike* (Демократично възраждане), който бил относително последователен в своите антикомунистически позиции. Отразявайки общественото настояване за нов политически дебат, неговото първо издание от 50 000 броя било продадено за няколко часа. До март членовете на ДПА се увеличили до 60 000, а тези на АПТ се оценявали на около 130 000 (значителен спад от цифрата 147 000, дадена на Деветия конгрес на АПТ през 1986 г.).

Обявяването на новата партия дошло сред още по-яръстни вълнения в Шкодра и други градове на страната, където студенти горели книги на Ходжа и атакували правителствени сгради. Силите за сигурност били изпратени да прекратят вълненията. Лидерите на ДПА се появили по телевизията и призовали хората към съдржаност и спокойствие, за да не спъват реформите. Демонстрациите изглеждали спонтанен израз на недоволство от страна на хора, на които били обещани фундаментални реформи, а налице били едва забележими резултати. Дефицитът на потребителски стоки (повечето от които все още напомняли за показваните в кинопрегледите от 50-те години) и купоните за основни храни и стоки довели до горчиво разочарование и искания за по-радикални промени. Правителството, неспособно да отговори на обществените искания, отговорило вяло като уволнило най-консервативно настроените служители, включително и Неджмие Ходжа, която подала оставка от поста президент на Демократичния фронт. Тя била заменена от Адил Каркани, хардлайнер от Гирокастра, който станал министър-председател през януари 1982 г., а сега бил председател на Министерския съвет. Обръщайки се през декември към Министерския съвет, Алиа обявил, че АПТ трябва сега „да се отклони от много от принципите на социализма“. Същността на неговата реч разглеждала посочените от АПТ цели за „пълна интеграция с Европа“ с предпазлива, но важна забележка за статута на Сталин и хората, които се определят като „верни сталинисти“. Министерският съвет се съгласил, че „историческите обстоятелства се били променили от времето, когато било решено да се

слави Сталин в нашата страна“ и постановили името на Сталин и неговите статуи да бъдат премахнати от държавните институции и обществените места. Разрушаването не само на култа към Сталин, но и на култа към Ходжа било предпоставка за реформи в Албания. Учудващо било, че когато Алиа говорил пред X пленум на Централния комитет през април 1990 г., той споменал Ходжа само четири пъти в своята дълга и много задълбочена реч. По стандартите на АПТ това можело да бъде разбрано почти като подигравка с Ходжа и вероятно подготовка за значителна преоценка на неговото официално място в албанската история.

Засилване на вътрешните вълнения

В началото на 1991 г. страната била обхваната от стачки в мините и обществения транспорт. Те били прекратени едва след увеличаване на надниците и приемане от Народното събрание на цялото законодателство, осигуряващо правото на стачки. Стачките били последвани от втори рунд на персонални правителствени промени за по-малко от шест седмици, при които за вицепремиери били назначени Фатос Нано и Шкалчим Цани, и двамата икономисти-реформатори. След заплахи от страна на зараждащата се опозиция, че тя ще бойкотира предстоящите избори, ако те не бъдат отложени, правителството обявило, че вместо на 10 февруари, те щели да се състоят на 31 март. За да попречи на нарастващата подкрепа за ДПА, правителството, опитвайки се да си върне политическата инициатива, обявило освобождаването на повече от двеста политически затворници. В изявление по радиото президентът Алиа също заявил, че правителството предлага да освободи всички останали политически затворници. Този ход бил отчаян опит да се намали влиянието на ДПА практически чрез присвояване на много от техните предложения.

Междувременно отношенията на Албания с Гърция се влошили в резултат на масовото емигриране на над 5000 албански гърци, които от края на декември били преминали в Северна Гърция. Макар повечето от тях да имали паспорти, гръцкото посолство в Тирана нямало желание да издава повече от определения минимум визи, опасявайки се, че Гърция може да бъде залята от огромен брой албански етнически гърци. Албанското правителство оценило, че официално признатото малцинство в южните провин-

ции наброявало 50 000, но гърците настоявали на цифрата 300 000 или повече (като всички те можели да получат гръцко гражданство, ако прекосят границата). За да се потуши кризата, гръцкият министър-председател Константинос Мицотакис бил поканен в Тирана, където се опитал да спре по-нататъшното изселване, призовавайки етническите гърци да останат в Албания и да вярват в процеса на реформите. Изглежда, повечето от потенциалните бежанци обаче нямали почти никакво доверие в реформите, които се извършвали в Албания. Като не знаели кога ще им се отдаде друга възможност да напуснат страната, млади албанци, взели със себе си малко храна, продължавали да се придвижват на юг през планината Грамос и да преминават в Гърция. Хиляди други, които се били събрали в крайграничните села, готови да прекосят границата, не срещнали почти никаква съпротива от страховитите някога граничари, сега, когато наказанието за опит да се напусне страната, което по-рано достигало до 20 години затвор, било отменено.

Пролетта на 1991 г. била време на политическа криза и хаос в Албания, като много от наблюдателите предсказвали, че ще се стигне до намеса на армията. Навсякъде била налице липса на правителствен контрол, и то в страната, където досега всички важни решения се вземали от АПТ. Студентите в Тирана били увеличили исканията си, призовавайки за оставка на министрите на външните работи, на вътрешните работи и правосъдието. Демонстрациите в Тиранския университет в началото на февруари прераснали в гладна стачка, в която участвали и студенти, и преподаватели — техните искания включвали и премахването на името Енвер Ходжа от названието на университета и прекратяване на задължителното изучаване на марксистко-ленинската теория. Седмица по-късно няколко хиляди души се отправили към центъра на Тирана и съборили гигантската статуя на Енвер Ходжа на площад „Скендербег“. Когато силите за сигурност се опитали да разпръснат протестиращите, които били учудени от лекотата, с която паднала десетметровата статуя, се стигнало до насилие. Вероятно самият режим също бил кух отвътре? За няколко часа били съборени статуите на Ходжа в Дуръс и Корча. В отговор на нарастващите вълнения Алиа въвел президентско управление. Той отново разобличил демонстрантите като „вандали“ и обявил сформирването на ново правителство и създаване на Президентски съвет. На следващия ден демонстрантите продължили с изгаряне на книги, когато по улиците край площад „Скендербег“ били запалени клади, пог-

лъщащи постоянния приток на портрети на Ходжа и официална литература.

Напрегнатата политическа ситуация довела до още повече отстъпки от страна на властите, включително и махането на името на Ходжа от наименованието на университета. Това заедно със засилените действия на силите на реда довело до временен край на бунтовете. Обаче лежащото в основата на всичко това недоволство и негодувание останало. Скоро след това група офицери, верни на Ходжа, основали „Комисия за защита на родината“ и настоявали за връщане на статуята на Ходжа. Районните и местни комитети на АПТ спешно организирали събрания в подкрепа на Ходжа, като най-успешните били в Берат, където групи „енверисти“ положили клетва пред националния флаг. Други „обединения на активисти“, които прокламирали вярност към идеологията на Ходжа, организирали демонстрации в няколко южни града. Из цялата страна имало сблъсъци между комунистите и техните опоненти. На този етап основният фокус на конфликта между предвожданата от млади хора антикомунистическа опозиция в градовете и по-възрастните консервативни комунисти, които контролирали силите за сигурност и били по-силни в провинцията, особено в районите около Берат и Гирокастра, си оставал статусът на Ходжа. Засилващите се вълнения в промишления сектор още повече влошили положението на страната. Правителството спешно тръгнало към намаляване на недоволството в промишления сектор, като приело исканията за увеличаване на заплащането и подобри условия за работа и обещало по-нататъшно увеличаване на надниците в промишлеността. Но тези обещания щели да се окажат невъзможни за изпълнение, тъй като държавата била банкрутирала. По този начин Алиа просто се опитвал да печели време. В този момент много от членовете на партийното ръководство се страхували, че в основните населени места ще избухне масово недоволство. Спешно били взети предпазни мерки от силите на реда и от военните, за да се изпревари възможен преврат. Амунициите, които били на разположение на Сигурими, били разпределени и под прикритието на косовския проблем значителна част от армията била разположена далеч на север до югославската граница.

В началото на март започнала нова криза. Когато социалният и икономическият живот в страната бил в състояние на колапс, а хранителните продукти били на изчерпване, хиляди албанци се опитали да избягат в Италия. Около 20 000 потенциални емигранти, главно безработни младежи, завземали кораби в пристанища-

та на Вльора и Дурьс и отплавали към италианското пристанище Бриндизи. Италианският военноморски флот получил спешна заповед да не позволява на корабите да акостират, а албанските власти поставили пристанищата под военно управление, за да предотвратят отвличането на повече кораби от бежанците. Италианците били шокирани от телевизионните картини на хиляди гладни и мизерстващи албанци, облечени в парцаливи дрехи от 70-те години, бродещи по улиците на Бриндизи. Италианският премиер Джулио Андреоти предложил на италианците да „приемат“ бежанците и да ги вземат в домовете си, като той щял да бъде пръв. Но малко италианци приели предизвикателството и албанците останали скупчени на групи сред локви от урина и вода на ветровитите докове. Докторите от единствената болница в Бриндизи започнали да лекуват случаи на краста, дизентерия, хепатит и сериозно недोхранване. Първоначално албанското правителство възприело пасивно отношение към масовото изселване през Адриатика, вероятно за да не обезкуражи толкова много антикомунисти да напуснат страната преди предстоящите избори. Но след като Рим настоял Тирана да предприеме действия за спиране на бежанския поток и обявил, че всички, с много малки изключения, ще бъдат репатрирани, албанското правителство обявило пристанището Дурьс за военна зона и заповядало на полицията и армията да влязат в града и да спрат събирането на потенциални бежанци. Ако тези тревожни катаклизми бяха станали в Албания година по-рано, те вероятно щяха да събудят съчувствието на Запада, също както Румъния по времето на драматичното падане на Чаушеску. Сега обаче състоянието на бежанците не било нищо повече от едно любопитно странично събитие, напълно засенчено от войната в Персийския залив.

Изборите през март 1991 г.

След спешни разговори между правителството и опозиционните партии било постигнато споразумение работниците да се въздържат от стачки до 1 май в замяна на отлагане на изборите до 31 март. Така опозицията получила повече време, за да се организира. И други по-малки партии започнали да се регистрират за изборите, най-значими от които били Републиканската партия, Аграрната партия, Екологичната партия и Демократичният съюз на гръц-

кото малцинство (ОМОНИЯ). АПТ и близките до нея организации, като Демократичния фронт, Съюза на албанската работническа младеж, Комитета на ветераните от войната и Женския съюз, издигнали 644 от регистрираните 1074 кандидати. През последната седмица на март Албания била обхваната от изборна треска. Световните медии и 260 международни наблюдатели пристигнали в Тирана. Двата единствени прилични хотела в столицата скоро били препълнени. Албанците поканили международните журналисти да спят на пода във вече препълнените им апартаменти. Практически всеки репортаж, който се появявал в западната преса, съдържал фразата: „последният бастион на сталинизма е на път да падне“. Много статии също описвали как „изостаналата“ и „примитивна“ Албания била хваната в „капана на времето“, което предизвикало у журналистите по-силен културен шок от повечето страни от Третия свят.

Със заплати в размер на 20 щатски долара на месец и безработица, достигаща 40 процента, ДПА обещавала в своята програма промяна на жизнените стандарти. Това щяло да бъде постигнато чрез членство в ЕО, западна финансова помощ и работа за албанци в италиански и германски фабрики. Албанците с ентузиазъм започнали да правят планове кои членове на семействата ще заминат в чужбина и колко пари ще могат да изпращат у дома. Стените в Тирана скоро били покрити с предизборни плакати на ДПА, включващи и символи, напомнящи тези на Европейската общност. Един плакат дори показвал Албания като допълнителна звезда на флага на ЕО. Що се отнася до по-малките партии, най-важна от тях била Републиканската партия, с програма близка до тази на ДПА, но малко по-дясна. Тя обещавала програма за постепенна приватизация на земята, разчитайки на чуждестранни инвестиции, за разлика от ДПА, която била за бърза приватизация и незабавно преминаване към свободна пазарна система. Екологичната партия с малкия си членски състав наблягала в своята кампания по-скоро на социална хармония и защита на околната среда, отколкото на политически и икономически проблеми. ОМОНИЯ, която подкрепяла демократичните промени, обръщала внимание на специфични за гръцкото малцинство въпроси. Аграрната партия обещавала да вдигне жизнения стандарт на предимно селското население, което възлизало на около 60 процента от цялото население на страната.

Въпреки вълненията, които ги предхождали, първите многопартийни избори в Албания за последните шестдесет години пре-

минали спокойно. Почти 97 процента от 1.9 милиона имащи право на глас застанали пред изборните урни, най-висок процент на гласували в многопартийни избори в Източна Европа. На първия тур АПТ спечелила 162 от 250 места в Народното събрание. ДПА спечелила 65 места, включително 17 от 19 места в Тирана и около 40 процента от подадените гласове. Опозицията спечелила във всички градски зони, докато селското население, което се страхувало от промените и се тревожело за сигурността си, гласувало изненадващо за АПТ. Основен фактор за поражението на ДПА било широко разпространеното схващане, че тя ще приватизира и преразпредели земята, докато АПТ обещава да запази селячеството от приватизация. Следващите турове били проведени на 7 и 14 април в изборните райони, където нито един от кандидатите не бил спечелил мнозинство на първия тур. На втория и третия тур ДПА спечелила 10 места, АПТ — 7, ОМОНИЯ — 2. Като цяло АПТ спечелила 169 от общо 250 места в Народното събрание, малко над абсолютното мнозинство (167 места), необходимо за приемането на нова конституция. ДПА спечелила 75 места, а ОМОНИЯ — 5. АПТ постигнала най-голям успех в населените с тоски южни райони, където симпатиите към комунистите били най-силни. Най-изненадващият резултат бил, че Алиа не успял да спечели място в Народното събрание. Той спечелил само 36 процента от подадените в Тиранския изборителен район гласове и станал поредната жертва на решителността на градския електорат да се отърве от комунизма. Унизителното поражение на Алиа шокирало населението. Един репортер от австрийския ежедневник *Die Presse* пише, че новината за неговото поражение ударила Тирана като бомба. В репортажа се твърди, че хората плачели, дори и някои от неговите критици, и че „нямало изненадваща радост“⁵.

Освен че била победена заради обещанията за приватизацията на земята, опозицията страдала и от скорошното си образуване, а и поради лошата инфраструктура на страната тя нямала възможност да разпространи идеите си повсеместно и бързо. ДПА се оплаквала и от липса на медийно представяне и настойчивия психологически натиск да се гласува за АПТ. Ръководството на ДПА оспорило съществуващото сред международните наблюдатели съгласие, като заявило, че изборите били проведени в атмосфера на страх. Повечето независими западни наблюдатели обаче свидетелствали за честността на изборите като цяло, твърдейки, че измамите и манипулациите били минимални. Те признали, че в някои селски райони преобладавали преброителите на АПТ и че тя до-

минирала в медиите, но заключили, че победата на АПТ била преди всичко резултат от липсата на развита политическа култура. Сали Бериша спечелил грандиозна победа в Кавайе, антикомунистически бастион на юг от Дуръс, който сега се наричал „Демократичната столица на Албания“. Младежи в камиони карали напред-назад по главната улица на града и крещели: „Свобода! Демокрация!“ Бериша казал по-късно на репортерите, че „Ние сме моралните победители. Това е истинският край на комунистическа Албания.“ Резултатите били в известен смисъл подобни на тези в другите еднопартийни балкански държави, където много селски гласоподаватели се бояли от промените, докато по-образованото градско население било нетърпеливо за бързи и фундаментални реформи. Последвала незабавна реакция на победата на АПТ в Шкодра: селяните, които идвали в града да продават своята селскостопанска продукция, били набити от жителите на града, които ги обвинявали, че подсигурили победата на комунистите. Стоотици младежи участвали в демонстрация в Шкодра на 2 април срещу случаите на измами и фалшификации по време на изборите. Четири души били убити и много били ранени от полицейските изстрели, когато силите за сигурност се опитали да разпръснат тълпата.

След изборната победа изглеждало възможно консервативните елементи в АПТ, включително и военните, да се опитат да спрат процеса на реформи. И наистина, за да се предразположат професионалистите във въоръжените сили, било решено да се въведат отново ранговете, които били премахнати през 60-те години. След насилието в Шкодра Алиа отправил призив в парламента към ДПА за „коалиционно правителство на националното спасение“, за да се избегне „излишното политическо противопоставяне“. Неговото предложение обаче било отхвърлено от опозицията, която настоявала, че виновните за стрелбата в Шкодра трябва да бъдат предадени на съда. Първоначално Алиа се възприемал като силен политик, отворен за диалог; много хора виждали в негово лице движещата сила на реформите, които срещали силна съпротива от консервативните елементи във всички държавни структури за сигурност. Дори некомунистите вярвали, че Алиа ще устои на натиска на консерваторите в АПТ за спиране на реформите и именно поради това ДПА не била склонна да тръгне на открита конфронтация с него. Много смятали, че кръвопролитията в страната били избегнати благодарение на Алиа, който правел непрекъснати отстъпки на реформистите. Изглежда, обаче Алиа си ос-

танал силно компроментиран от тесните отношения, които имал с Енвер Ходжа.

Новото Народно събрание било свикано на 10 април, но депутатите от опозицията отказали да заемат местата си, докато не бъдат посочени отговорните за убитите в Шкодра. Събранието било свикано повторно една седмица по-късно, след като ДПА прекратила бойкота си и била създадена парламентарна комисия за разследване на стрелбата в Шкодра. След една седмица тя докладвала, че вина носи полицията, която провокирала насилие сред първоначално миролюбиво настроените демонстранти. Новата конституция съдържала много структурни промени, включително и установяването на политически плурализъм и преименуване на страната. Народната република на социалистическа Албания сега станала Република Албания. В конституцията не се споменавал марксизъм-ленинизъм като идеология, нито „ръководната роля на АПТ“, която преди била свято пазена. Държавата била определена доста неясно като „демократична и правова, основаваща се на социално равенство, защита на свободите и човешките права“. Правото на частна собственост било потвърдено, както и правото на стачки, на демонстрации и емиграция. Вместо от президиума на Народното събрание, изпълняващият длъжността президент на страната щял да бъде избран с две трети от гласовете в Народното събрание. Рамиз Алиа бил избран на този нов пост с изненадващо мнозинство, но всички депутати на опозицията се въздържали.

Комунизмът в отстъпление

След избирането му за президент Алиа подал оставка като първи секретар на АПТ, съгласно новите поправки в конституцията, която не позволявала президентът да заема партийна длъжност. Той подал оставка и от Политбюро, и от Централния комитет на АПТ. В началото на май Народното събрание, опитвайки се да повдигне падналия дух, одобрило ново правителство, оглавявано от Фатос Нано. Макар всички нови министри да били членове на АПТ, програмата, представена от Нано пред парламента, предвиждала фундаментални реформи, включително и широка приватизация и бързо преминаване към свободна пазарна икономика. Новото правителство обаче се сблъскало с огромни проблеми, като бързо разпадащата се икономика, галопираща инфлация, която

достигала до 260 процента на месец, и с над 70 процента незаета работна сила. Понеже договореността „да не се организират стачки“ изтекла в средата на май, новосъздадените независими профсъюзи организирали обща стачка, в която взели участие около 300 000 работници от всички сектори на икономиката. Тъй като страната била потънала в политическа несигурност, стачкуващите настоявали за нереалистично повишаване на заплатите със 100 процента. В обръщение по националното радио за прекратяване на стачката Алиа признал, че страната е парализирана: „Призовавам всички да се върнат на работните си места като единствена възможност да спасим страната и себе си от фатален провал. Ситуацията е изключително тежка. Икономическият и политическият живот са почти замрели.“

Когато общата стачка навлязла в четвъртата си седмица, правителството отново апелирало за създаване на временно коалиционно служебно правителство до провеждането на нови избори през следващата година. С такъв малък опит в многопартийната политика не било чудно, че първоначално ДПА отказала да влезе в коалиция с комунистите. Тя се страхувала да не се дискредитира в очите на верните си антикомунистически настроени привърженици. Изглежда, най-накрая ДПА все пак се съгласила да влезе в коалицията единствено заради критичното социално-икономическо положение в страната и при условие че новото правителство ще действа като временна администрация до провеждането на нови общи избори. По това време ръководството на АПТ вече било осъзнало, че последният им шанс да засилят властта си е отминал. Те не били способни да използват мнозинството си в парламента, защото партията била разделена и, което е по-важно, нямала психологическата воля да се задържи на власт.

Косово гласува за независимост

Междувременно Косовското събрание в Югославия провело президентски избори на 24 май 1991 г. Ибрахим Ругова бил избран за президент на Република Косово с 99.5 процента от гласовете. На 30 септември косовците провели референдум, в който изненадващо гласували в подкрепа на Косово като „суверенна и независима държава“. Както се и очаквало, референдумът бил обявен от Белград за незаконен и политиката на заплахи срещу ко-

совците се засилила. Към края на годината 75 000 косовци изгубили работата си; включително и най-малко 6000 учители, които били уволнени, защото не приели да заменят албанската учебна програма с наложената им сръбска. В резултат на това над 400 000 албански ученици бойкотирали занятията, като посещавали, където това било възможно, тайни нелегални училища, основани от безработните учители. Поради продължаващата икономическа миграция, през 1991 г. сръбското и черногорско население съставлявало само 9 процента от косовското население. Опитвайки се да възвърнат етническото разпределение на района, властите в Белград предлагали изгодни кредити, къщи и там, където било възможно, работа на сърби и черногорци, които желаели да се заселят в Косово. До март 1992 г. обаче едва две хиляди сърби били приели това предложение, като повечето от тях били от малобройното славянско малцинство в Албания.

В процеса на продължаващото разпадане на Югославия имало малко работни места както за славяните, така и за албанците, понеже самата икономика била рухнала. За да потвърдят още веднъж тяхното колебливо влияние в Косово, сръбските водачи създали в Прищина Сръбски блок за колонизация на Косово. Неговата цел била да оказва силен натиск върху администрацията за ускоряване на сръбската колонизация на Косово. За да привлечат повече сърби, властите започнали да реквизират апартаменти, принадлежащи на албанци, заминали или изгонени. От началото на сраженията в бивша Югославия около 350 000 етнически албанци били напуснали страната. Сръбският православен синод бил толкова убеден, че облаците на войната се сгъстяват над Косово, че патриарх Павле взел предпазна мярка, нареждайки реликвите и иконите на църквата в Грачаница да бъдат закарани в Белград за „реставрация“. Ескалиращият конфликт в Югославия с войната в Хърватска и заплахата от война в Босна и Херцеговина означавали, че албанските политици не могли повече да пренебрегват съдбата на Косово. Страхувайки се от масов бежански поток от Косово, правителството в Тирана направило изявление, съдържащо най-силните досега критики за политиката на сръбското ръководство по отношение на Косово. Албанските въоръжени сили били поставени в бойна готовност след доклад за инциденти между югославски и албански граничари, а през октомври Албания официално признала Република Косово като суверенна и независима държава. Надявали се този жест да послужи като импулс за по-нататъшно международно признаване на Косово.

При съществуващата опасност от разрастване на войната в Югославия албанското правителство остро осъзнавало, че отбранителните сили на страната разчитат на остаряло съветско оръжие, качествени китайски пушки и 400 000 безполезни бетонни бункера. Още повече че албанската армия нямала нито средства, нито технологии да си купи или произведе ново оръжие. Представа за това колко незащитно се чувствало правителството в случай на война от север се дава в публикуваната за първи път информация относно военния капацитет на страната. В доклада на началника на Главния щаб Крестак Кароли се казва, че албанските въоръжени сили се състоят от 35-хилядна войска, 500 танка, 700 артилерийски оръдия, 95 изстребителя и 70 малки кораба. След посочването на тези цифри едва ли е било необходимо Кароли да убеждава конференцията във Виена, че албанското военно обучение е строго отбранително по своя характер. Министърът на отбраната Алфред Мойсиу обяснил, че сега военните гледат на Запад за помощ при укрепването на националната сигурност:

Присъединяването към НАТО или установяването на военни отношения с държавите членки на организацията, изглежда, е необходимост за страната ни. Но присъединяването към НАТО ще отнеме време и не зависи само от нас, така че ние по-скоро работим за двустранно сътрудничество, насочено към нашето интегриране с военните структури на Европейската общност⁶.

Правителство на „Националната стабилност“

В Тирана демократите се поздравявали с успеха на общата стачка в нейната основна цел да свалят правителството. На 4 юни правителството на Нано подало оставка. На следващия ден Юли Буфи, министър на прехраната в правителството на Нано, бил назначен за председател на Министерския съвет, начело на новото „Правителство на националната стабилност“, в което влизали 12 некомунистически министри, одобрени от законодателната власт. АПТ държала 12 министерски поста; ДПА — 7; а Републиканската, Социалдемократическата и Аграрната партия си поделили останалите пет. Новото правителство веднага решило да увеличи заплатите на всички държавни работници с 15-18 процента и обявило ново разследване за убийствата в Шкодра. Десетият конгрес на АПТ, свикан на 10 юни, отбелязал началото на официалната прео-

ценка на албанското минало в момент, когато под въпрос било самото оцеляване на партията. Делегатите на конгреса трябвало да решат какви мерки да вземат по-нататък, понеже Албания затъвала все по-дълбоко в икономическа и социална безнадеждност. Те спешно одобрили фундаментални промени в структурата и идеологията на партията. АПТ била преименувана в Албанска социалистическа партия (АСП) и Фатос Нано бил избран за президент на новия Управителен съвет, който заменил Централния комитет. Имало сериозна чистка в ръководството на партията, като 9 бивши членове на Политбюро били отстранени от АПТ, а други били понижени. Идеологията на партията също била реформирана: новата програма на партията казвала, че АСП ще бъде модерна прогресивна партия, обвързана с демокрацията, социалната справедливост и икономическите реформи. Това предизвикало сблъсъци между реформаторите и консервативните елементи в партията, които скандирали традиционния комунистически лозунг: „Партията на Енвер — винаги готова.“

Твърдолинейният Джелил Гьони, един от тримата секретари на партията, оглавявал АПТ след като Алиа си подал оставка като първи секретар, държал основната реч пред конгреса. Той отправил безпрецедентни публични критики към някои аспекти от управлението на Ходжа, споменавайки неговата предполагаема непогрешимост и култа към личността, който го обграждал, и заявил че неговите партийни другари и държавните лидери извличали печалба от всичко това „в смисъл на власт и привилегии“. Заключениеите бележки на Гьони по отношение на ръководството на Ходжа показали колко трудно било да се оцени неговото място в следвоенната албанска история:

Има едно нещо, което може категорично да бъде заявено — Енвер Ходжа не е грешил в позицията си за свободата и независимостта. Той беше популярен водач, който знаеше как да обединява хората и как да ги вдига. Нека историците се заемат с грешките, а той да остане наследство на нашата Партия и на страната ни. За общото благо е да избегнем дискусии, които ще ни разделят. Енвер Ходжа трябва да бъде приет такъв, какъвто беше. Наш дълг е, като знаем ценностите, зад които заставаше той, да не ги бъркаме с неговите грешки. Ние трябва да оценяваме Енвер по това, което е можел и е трябвало да направи, а не по онова, което ние бихме искали да направи⁷.

През лятото на 1992 г. икономическото положение не показвало никакви признаци на подобрене и още 10 000 албанци се

опитали да емигрират в Италия. Както и при предишните опити, повечето от тях били безработни и се оплаквали от недостиг на храна у дома си и от административния хаос в цяла Албания. Италианските власти, които все още се опитвали да се оправят с пристигналите по-рано бедстващи албанци, наредили насилствено репатриране на новия бежански поток. В Албания се наблюдавал драматичен наплив на селско население към градовете, поради липсата на подходящо законодателство, което оставило много селяни, особено в планинските райони, с малко земя или изобщо без земя. Хиляди селяни започнали да се заселват в Тирана и околностите, чието население през юли приближавало 500 000, като 30 000 души били пристигнали през 1991 г.⁸ Селяните, които останали в провинцията, трупали на склад произведената от тях храна, като по този начин допринасяли за цялостния дефицит на хранителни запаси в страната. През септември вицепремиерът Грамоз Пашко призовал на среща на Г-24 в Брюксел за спешна помощ с храни. Г-24 отговорили, като осигурили повече от 150 милиона долара спешна помощ и били изпратени около петстотин италиански войници, за да помогнат при разпределянето на помощите.

В един закъснъл опит за предотвратяване на по-нататъшния хаос в провинцията Правителството на националната стабилност въвело дълго чаканото законодателство за приватизация на земята и заменило народните съвети (местните административни органи) с многопартийни управителни тела. Решението да се предостави на селските семейства до един акър кооперативна земя за частно ползване я направили общодостъпна. Съобщавало се, че някои членове на колективните стопанства заграбили земя на базата на границите отпреди колективизацията, докато други били оставени без никаква земя за обработване. Хаосът на село не можел да дойде в по-неподходящ момент: след четири поредни суши години заграбването на земята съвпаднало с очакваната урожайна година. В края на годината страната била в състояние на ужас. В Тирана около 20 000 души се събрали не само за да отпразнуват първата годишнина от протестите в подкрепа на демокрацията, но и да протестираат срещу дефицита на основни храни и горива. Зимата била особено тежка и хората навсякъде започнали да секат дърветата, за да се топят. Не били подминати и величествените внушителни брястове, засадени по времето на Зогу, които опасвали всички главни пътища в страната и подсигуривали така необходимата сянка през летните месеци. Армията и полицията трябвало да възстановяват реда в района на Северна Круя след

като гладни тълпи шурмували резервите от храни. Паника избухнала, когато министър-председателят Юли Буфи обявил, че хранителните запаси в страната ще стигнал само за още една седмица. Това довело до яростни безредици в град Лач, където тълпите разграбили завод за производство на храни, както и пекарни, ресторанти и други хранителни складове. По време на безредиците били убити двама, един от които бил полицай.

През декември председателят на ДПА Сали Бериша обвинил АСП, че нарочно пречи на реформите в провинцията и подстрекава яростната вълна от престъпления и бежанската криза. Той призовал членовете на ДПА да подадат оставки от коалиционното правителство и 7 министри веднага се оттеглили от 21-членния кабинет. Това станало, докато Грамоз Пашко провеждал в Лондон разговори с Международния валутен фонд. Пашко бил бесен, незабавно прекратил посещението си и се завърнал в Тирана. Там той научил за разцепването на Демократическата партия. Пашко критикувал Бериша, че е разтурил правителството и казал, че този ход ще хвърли страната в още по-голям хаос и анархия. Същата седмица била арестувана 71-годишната Неджмие Ходжа, която била изключена от партията през юни. Тя заедно с други била обвинена в корупция. Започнала поредица от лов на вещици, смесване на корупцията с политиката, което щяло да ангажира вниманието на лидерите на страната през следващите няколко години. С настъпането на новата година бъдещето на Албания изглеждало неясно като никога. Задълбочаващата се криза в страната довела до оставката на министър-председателя Буфи. Алиа се надявал да възвърне известна стабилност на правителството като назначи бившия министър по прехраната Вилсон Ахмети за нов министър-председател на служебното правителство. После Алиа подписал указ за провеждане на нови избори на 22 март.

Изборите през март 1992 г.

Междувременно положението в бивша Югославия рязко се влошило, след като международната общност признала независимостта на Хърватска и Словения през 1992 г. Това пряко довело до ескалиране на конфликта в Босна и Херцеговина. Бил затегнат и сръбският контрол в Косово и в края на януари в Тирана бил проведен голям митинг в подкрепа на косовците. В Албания се

отправляли призови към правителството за по-откровени действия по косовския проблем и сръбските предупреждения срещу албанска намеса в Югославия ставали по-резки. Бериша определил пред поддръжниците на ДПА една от целите на тяхната партия като: „Наши братя, които живеете на своите територии в бивша Югославия или на други места: ДПА няма да спре да се бори, докато голямата мечта за обединяване на албанската нация не се превърне в реалност.“⁹ Това било провокативно изявление, направено в деликатен момент, но Бериша като много политици в Европа вярвал, че след като три от бившите югославски републики получили международно признание, редът на Косово можел скоро да дойде. Самият той гег, Бериша придавал по-голямо значение на обединяването с Косово, отколкото много политици — тоски. На 20 март Демократическата партия провела огромен митинг за закриване на предизборната кампания на площад „Скендербег“. Бериша и другите лидери на ДПА говорили пред около 100 000 души, призовавайки ги да се обединят в предстоящите избори около истинската демокрация. По същото време новата Албанска комунистическа партия, създадена през декември 1991 г., предупредила за „грозещата опасност“ в резултат на „извършващата се в страната контрареволуция“. Партията призовавала електората да следва „учението и напътствията на гениалния Енвер Ходжа, допринесъл за свободата, независимостта и суверенитета на родината, колкото никой друг в цялата история на нацията“¹⁰.

На 22 март ДПА най-накрая спечелила изборната победа с 62 процента от гласовете при 25 процента, спечелени от АСП. На тези избори участвали 90.35 процента от имащите право на глас. На 29 март ДПА укрепила своята съкрушителна изборна победа, спечелвайки всичките 11 места, за които се борела във втория тур. Този път АСП спечелила само 6 места — всичките в южните райони, тяхната традиционна властова база. ДПА сега имала общо 92 места в новия 140-местен парламент — само едно място не достигало до получаване на мнозинство от две трети. Социалистите спечелили 38 места; социалдемократите — 7, а партията за защита на човешките права — 2. Социалистическата партия приела изборните резултати и предположила, че нейната загуба се дължи на факта, че „дори в Албания електоратът бил повлиян от настоящите европейски тенденции към политическо дясно“. Председателят на партията Фатос Нано заявил, че има някои нередности в изборната кампания и в деня на изборите, но че те не променят крайния резултат. Той пожелал на ДПА успех в решаването на

множеството наболели проблеми¹¹. Така завършило почти петдесетгодишното комунистическо управление.

На 4 април президентът Алиа обявил своето решение да подаде оставка от поста. Д-р Сали Бериша от североизточния район на Тропойе станал първият некомунистически президент след Зог (избран за президент от голямото мнозинство в парламента като единствен кандидат). Бериша назначил ново правителство начело с 53-годишния археолог Александър Мекси. ДПА държала премиерското място и 14 министерски поста, включително и ключовите министерства на финансите, вътрешните работи, външните работи и отбраната. Начело на министерствата на промишлеността и правосъдието били назначени независими технократи. Социалдемократите и републиканците държали по един министерски пост. Социалистите, чийто депутати в 140-местния парламент се били свили до 38, не били представени в новото правителство. Новият, млад и неопитен кабинет се сблъскал с толкова обезсърчаващи проблеми, че без широки чуждестранни инвестиции и безлихвени заеми дългосрочното бъдеще на новото правителство било поставено под въпрос. Бериша трябвало да отговори на високите очаквания, които бил създал по време на изборната кампания с твърденията, че чуждестранните инвестиции драматично ще се повишат, ако социалистите бъдат отстранени от правителството. Той открито намеквал, че ако демократите спечелят, за албанските работници ще бъдат определени имигрантски квоти за страните от ЕО. Както се оказало, съседна Македония била единствената страна, макар и непризната, която реално поканила албанците да я посещават. И дори тази покана обаче била ограничена до посещения в рамките на 32 часа и само за жители на Поградец, център на православието, на 80 мили южно от Тирана. Мюсюлманите също получили разрешение да минават границата, ако могат да докажат, че живеят в Поградец. И така на 26 април хиляди албанци поели към малкото македонско градче Струга, след като границата била временно отворена за пръв път от 1948 г. като жест на добра воля от страна на православния Изток. Еднодневните пътешественици се върнали, за да разкажат на изпадналите в благоговение роднини и приятели за невероятните потребителски стоки, които били видели.

Няколко дни по-късно новото правителство изпълнило своята първа приоритетна задача. Тялото на Енвер Ходжа било извадено без много шум от Гробницата на героя и погребано в обществен гроб в едно крайградско гробище. Телата на други 12 бивши

комунистически величия били също преместени от Гробището на Светците на хълма край Тирана. Ексхумацията била извършена тайно рано сутринта и при силна охрана. Оловният ковчег на Ходжа бил изваден от мраморния мавзолей и в повторното погребване взели участие само най-близки роднини. Бързото разрушаване на едностранната държава довело до почти пълен срив на държавната власт, изразил се не само в цялостното разпадане на икономиката, но и в засилването на сериозните престъпления. При липсата на закон за притежаване на оръжие често тихите нощи в Тирана били огласяни от пукотевите на пистолети и пушки и от картечен огън. Кражбите и изнасилванията драматично се увеличили и чужденците били съветвани да пътуват из страната само с въоръжена охрана. При посещението си в Албания лидерът на Социалдемократическата партия на Косово Шкелзен Малики бил нападнат от банда младежи, ограбен, съблечен и принуден да чака в колата, докато му донесат чифт панталони. Подобни престъпления само усилвали владеещото население чувство за несигурност и се явявали сериозна преграда пред чуждестранните инвестиции. Зле оборудваните полицейски сили, които страдали от липса на самочувствие, безразличие и в много случаи от страх, не могли да се справят с анархията.

Сякаш за страната нямало изход от ескалиращата спирала на бедни. Реално погледнато, албанците не могли да очакват незабавно избавление от тяхната окаяна бедност. Според собствените признания на демократите възстановяването на унищожената икономика на страната щяло да бъде един дълъг и бавен процес. Приходите в твърда валута от износа на петрол, хром и електричество силно намалели и острата липса на суровини, както и остарелите технологии парализирали промишлеността. Старите, построени от китайците фабрики сега представлявали ръждясали, опустошени съборетини. Макар първоначално на излишната работна сила да се плащали 80 процента от предишните им заплати, за да се смекчи ударът от масовата безработица, държавните резерви скоро били изчерпани и като първа стъпка в програмата за ограничения новото правителство обявило, че безработните ще получават само 60 процента от предишните си заплати, с последващо намаление след шест месеца. Селскостопанското производство било в състояние на хаос заради неконтролируемото заграбване на държавна земя и собственост. Селяните, разбрали, че държавната власт е разбита, започнали да рушат кооперативни сгради и да разграбват тухли, добитък и сечива за техните собствени

жилища. Естествено това силно изострило цялостния икономически упадък в провинцията, където живеели две трети от населението на страната. Но дори при 70 процента кооперативна земя, преминала в частни ръце, селскостопанското производство можело единствено да осигури минималното необходимо количество за преживяване поради липсата на семена, торове и машини.

Безнадеждността и отчаянието били типични за провинциалния живот в Албания, тъй като повечето селяни имали малко мляко и сирене за продан, но иначе били безработни и без никакъв доход. Младите искали да се измъкнат на всяка цена и без значение къде ще отидат. Те продължавали да се насочват към Тирана и пристанищата, търсейки обещаните им просперитет и свобода. В началото на юли при пореден опит да напуснат страната 6000 албанци се опитали да завземат кораби в Дуръс. Полицията докладвала за хора, изхвърлени от рибарските им лодки във Вльора. Опитът за масово изселване бил предизвикан от спирането на помощите за безработните държавни работници, като по този начин практически се лишавали от доход около 20 процента от албанската работна сила. Общото усещане за неспокойствие скоро завладяло страната, защото отчаяното население вече било напълно зависимо от чуждестранните хранителни помощи. Макар операция „Пеликан“, организирана от италианците програма за хранителна помощ, успешно да предотвратила масовото гладуване, тя едва ли можела да се разглежда като постоянно решение за проблема с дефицита на храни в страната.

Посърналите „мечти“ за демокрация

До лятото на 1992 г. подкрепата за управляващите демократи започнала да спада. На местните избори, проведени на 27 август, ДП станала свидетел на спадането на гласовете, подадени за нея, от две трети на около половината. Социалистическата партия на Албания учудващо спечелила, превземайки много от традиционните крепости на ДП. На фона на социалните трудности, причинени от провежданите от правителството тежки икономически реформи, социалистите обещавали да забавят процеса на реформите и много хора гледали на тях като на единствена защита срещу огромната безработица и социални лишения, на които били подложени. Първоначално албанците очаквали бързо възвръщане на инвестициите, направени в реформата, така както станало след приемането на младотурската конституция през 1908 г. Но с развитието на демократичния процес нарастващата политическа зрялост породила криза на доверието и разпадане на илюзиите, което на свой ред довело до увеличаващо се социално недоволство. Разочарованието се засилвало, понеже обещаните перспективи за работа и повишаване на жизнения стандарт не се материализирали в ни най-малка степен. Тъй като страната още повече потъвала в икономически упадък, на север облаците на войната се съгъстявали и правителството насочило вниманието си към уреждане на стари сметки.

На 12 септември бившият президент Рамиз Алиа бил поставен под домашен арест по обвинение в корупция. Причината за внезапното му арестуване можела да бъде потърсена в неговите открити статии в социалистическия вестник *24 часа*, в които той критикувал правителството, че е понижило жизнения стандарт, откакто е дошло на власт. В края на декември петима бивши партийни функционери и служители в полицията били осъдени на до 20 години затвор за това, че са наредили фаталната стрелба срещу демонстрантите в Шкодра през 1991 г. По това време практически цялото Политбюро било вече арестувано и чакало съдебен процес по обвинение в кражба на държавна собственост. Сред тях

била и 72-годишната Неджмие Ходжа, която в началото на февруари била осъдена на 11 години затвор, обвинена, че е присвоила незаконно 750 000 леки (равностойни на 75 000 щатски долара) държавни пари през периода между смъртта на съпруга ѝ в края на 1985 г. и края на стария режим през 1990 г. Албанците обаче били забележимо разстроени от тези събития. Макар ужасът от режима на Ходжа да бил все още достатъчно силен за много албанци и те чувствали, че страната трябва да се „изчисти“ от комунистите, много от тях разглеждали чистките на бившите лидери като отвличане на вниманието от истинските проблеми на страната. Докато албанците наблюдавали как политическият живот в страната бил сведен до борба между личности, безкрайно обсъждащи ролите на техните опоненти при бившия режим, много хора започнали да твърдят, че ДП няма монопол върху демокрацията, както тя заявявала. Да запушиш устата на опонента — това не допринасяло за излекуването на дълбокото социално, икономическо и политическо разделение, нито пък можело да помогне за развитието на политическия процес, който нямал никакви предишни традиции в културата на страната.

През лятото на 1993 г. силите, които в миналото се борели да разделят албанците по религиозни и политически признаци, отново се активизирали. Мисионери и свещеници с религиозни и образователни средства от различни страни по света (включително Иран, Египет, Саудитска Арабия, Гърция, Америка и Ватикана) организирали кампании за умовете и духовете на албанците. Емигранти, особено синовете и дъщерите на онези, които се борели за Бали Комбетар или Легалитети като противници на комунистите по време на Втората световна война, се завърнали, за да предявят претенции върху онова, което били загубили половин век по-рано. Вместо дух на помирение се създавал климат на догматизъм и отмъщение, който допринасял за общата атмосфера на нетърпимост. Известна степен на сътрудничество с бившите комунисти била неизбежна, особено като се имало предвид, че голяма част от политиците-демократи били доскорошни членове на Албанската комунистическа партия, едно явление, характерно почти за всички източноевропейски страни и за бившите републики на Съветския съюз. Най-неотложната задача на албанското правителство следователно била да се насочи към премахването на горчивите пукнатини между млади и стари, селяни и граждани, геги и тоски, опозиция и комунисти, които сега били характерни за албанското общество.

В резултат на тази липса на вътрешна споеност Албания изпращала объркани и противоречиви сигнали към международната общност, която, предвид на яростното изостряне на националния въпрос на Балканите, не можела да пренебрегне тази забравена някога част на Европа. Наред с неотстъпния процес на национална интеграция, политическата стабилност в Южните Балкани се превърнала в предпоставка за чужди инвестиции, икономически ръст и бъдещ просперитет на Албания. Зависима от края на войната в бивша Югославия и решението на поредица от сложни въпроси, свързани със съдбата на албанците, живеещи в Косово, Черна гора и Македония, стабилността в най-южната част на Европа се оказала трудно постижима. В момента на написването на тази книга изглеждаше, че тези въпроси не биха могли да бъдат решени без по-нататъшен конфликт. Трагичната съдба на Албания е, че тя трябваше да излезе от един толкова продължителен период на изолация на балканската сцена, отново кипяща от национални огорчения и съперничества, както при обявяването на албанската държава през 1912 г.

1994 г. започнала застрашително за албанските политици, след като правителството на ДП било широко обвинявано в корупция и патриархален авторитаризъм и в използване на все по-конфронтационни методи при общуването с опозицията. Политически мотивираните престъпления се превърнали във все по-важен фактор в атмосферата на социална нестабилност. През януари младият активист на партията на Демократичния алианс (ДА) Гьовалин Чекини, 26-годишен, бил застрелян при убийство от класически мафиотски тип в края на събрание на ДА, провеждано в театър „Миджиени“ в Шкодра, което представлявало първия открит акт на политически тероризъм в Албания след падането на комунизма. Последвали напълно противоречиви разкази за инцидента. Според един силно неправдоподобен доклад, издаден от Министерството на обществения ред, отговорността носело самото ръководство на ДА: „Поддръжници на ДП влезли на събранията, за да се опитат да го провалят. След като не успели, те напуснали, връщайки се по-късно с кола и докато моторът ѝ бил включен, един от пътниците в колата застрелял Чекини. После колата потеглила, а убиецът избягал пеш.“¹

Няколко дни след смъртта на Чекини журналистите не могли да влязат във връзка с полицията в Шкодра, а обществените телефони били прекъснати. Убиецът Селами Села бил виден представител на „тежката артилерия“ и брат на бившия шеф на поли-

цията, назначен от ДП. Убийството било свързано със сложния свят на местни интриги и насилие, където за доходното контрабандно превозване на дизелово гориво и нефт за Черна гора и Сърбия през река Буна на близката граница се борели съперничаещи си мафиотски банди. Твърдяло се, че полицията в Шкодра и в другите близки райони, която силно подкрепяла правителството, била сериозно замесена в тази търговия. Каквито и да били подробностите, общото впечатление, породено от престъплението, било, че обществото се управлява от престъпници и техните помощници. ДА и другите опозиционни групи се обърнали към Европейската общност с молба да призове президента Бериша да уважава демократичните стандарти в Албания. Призивът им обаче не бил чул, защото Бериша все още се ползвал със сериозна подкрепа в средите на международната общност. Повечето западни правителства по това време смятали Бериша за „човек, с когото може да се прави бизнес“. Възприетите от него бързи мерки за преминаване към пазарна икономика били идеологически приемливи и фактът, че те не осигурявали кои знае каква перспектива за работни места и сигурен доход на населението, сякаш не бил забелязван. Повечето правителства били обхванати и от идеята за стабилност на Балканите, свързана с бързото предотвратяване на войната в Босна. Когато Бериша говорел за албанците, живеещи в бивша Югославия, можело да се разчита, че неговите думи няма-ло да влошат ситуацията там².

Ескалация на политическото напрежение

След убийството в Шкодра членовете на ДА и другите опозиционни активисти в цяла Албания били все по-загрижени за своята лична сигурност. На 2 март заместник-главният редактор на вестника на ДА *Alianca* бил нападнал на улицата и оставен там в безсъзнание. Друг член на ДА, народният представител Теодор Кеко бил нападнал от трима мъже близо до къщата му в Тирана. По това време ДП била в тежко състояние, сериозно дискредитирана от мрачните събития в Шкодра. Администрацията на Бериша започнала да предприема отчаяни мерки, за да zlepостави опозицията с помощта на Националната служба за сигурност (SNIK), събирайки уличаващи материали срещу личностите от опозицията и като придавала публичност на определени досиета от Сигу-

рими, за да дискредитират опонентите. Десните антикомунистически партии и организации също продължавали да подкопават подкрепата за ДП, понеже критикували колебливата политика на Бериша по националния въпрос и отношението към функционерите на бившия комунистически режим. Сега те открито подчертавали, че Бериша е бил 12 години член комунистическата партия и кандидат за член на Централния комитет.

За да угоди на десните и да отвлече общественото внимание от влошаващия се политически и икономически климат, правителството предприело поредица от показни съдебни процеси. На 5 март започнал процес срещу бившия министър-председател и опозиционен лидер Фатос Нано, който бил обвинен в присвояване на част от 7-милионната хуманитарна помощ, предоставена от Италия. Случаят облагодетелствал и италианската компания, изпратила хранителната помощ за Албания през 1991 г., и фирмата, транспортирала помощите, притежание на изгонен от родината си албанец. Според съдията едва една трета от помощта била присигнала. Едва ли имало някакво съмнение, че нещата стоят точно така, но било много трудно да се изясни какво точно е станало с по-голямата част от доставката. Вероятно тя била открадната от италианската мафия много преди изобщо да стигне до Албания. Подобно нещо се случило и с доставката на хранителна помощ от ЕО, която трябвало да бъде изпратена в Етиопия и Сомалия по същото време и през декември 1992 г. Комисията на ЕО наредила да започне разследване³. Защитниците на Нано твърдели, че са имали прекалено малко време, за да подготвят необходимата защита и че компанията „Леванте“, участвала в програмата за помощ и обвинена, че е основният проводник на интересите на мафията, била избрана от самите италианци, а не от Нано или който и да е друг в Тирана⁴.

Процесът срещу Нано още повече навредил на демократичния образ на правителството поради последвалите оставки на двама от съдиите в процеса и ширещите се враждебни коментари относно юридическите процедури. През юли бившият президент Рамиз Алиа, който бил изправен пред съда по обвинение за злоупотреба с положението си, довела до нарушаване на основни права и свободи на гражданите, бил признат за виновен по тези обвинения и осъден на девет години затвор. По същите обвинения заедно с Алиа бил осъден и бившият премиер Адил Каркани, чиято петгодишна присъда била отменена поради възрастта и лошото му здравословно състояние. Много други бивши комунистически фун-

кционери били също изпратени в затвора, като сред тях бил вътрешният министър Хекуран Исаи — осъден на пет години, и председателят на Държавната контролна комисия Симон Стефани — на осем години. Излъчваните по телевизията процеси били напълно в духа на комунистическите традиции и както в случая с вдовицата на Ходжа, прокуратурата била много затруднена да представи неопровержими доказателства, за да подсигури обвиненията. Повечето албанци гледали процесите с пълно безразличие, изцяло заети с осигуряване на тяхното собствено несигурно оцеляване.

Конституционната криза

Към края на годината Бериша предприел ходове, за да укрепи своите позиции и да си осигури определена лична власт, безпрецедентна в една представяща се за демократична държава. Това включвало и разрешаването на острата конституционна дилема, пред която страната била изправена. След изборите от март 1991 г. била одобрена временна конституция, в очакване на проект за нова. Невероятно бавното напредване на проекта за нова конституция получило тласък, когато било сметнато, че Албания има реален шанс да бъде приета в Съвета на Европа, след като бъде изработена една приемлива конституция. Крайният срок за нейното приемане бил 30 декември 1994 г. Основният проблем бил свързан с разделението на властта между президента и парламента, като повечето опоненти били загрижени за липсата на конкретни гаранции за независимостта на съдебната власт, тъй като президентът можел да използва правосъдните институции, за да елиминира своите политически съперници. Новата, набързо съставена конституция, давала на президента по-голямо влияние върху назначаването на всички важни министри, посланически и съдебни постове, без предварителното одобряване от парламента. Опозицията, която имала сериозни възражения срещу проекта за конституция, призовавала към бойкот с аргумента, че тя е незаконна, тъй като според член 16 от временната конституция единствено парламента можел да насрочва референдум. Дори много от народните представители на ДП показали, че не са съгласни с референдума, въздържайки се от гласуване, и трима съдии от Конституционния съд подали оставка в знак на протест, че въпросът е предс-

тавен на народа под формата на референдум, вместо да се използва парламентарният механизъм за поправка на конституцията.

Пренебрегвайки нарастващата вълна от неодобрение, президентът Бериша оптимистично обявил надеждите си за бързо одобряване на проектозакона, което било първият голям тест за правителството на ДП след изборите през март 1992 г. Но албанският народ, смятайки, че парламентарната демокрация е застрашена, нямал намерение да приеме проект за конституция, насилствено наложен им от една-единствена партия, без пълното одобрение на парламента. Така крайният резултат от референдума, проведен на 6 ноември, бил неочакван вот на недоверие към правителството на ДП; 55 процента гласували срещу новата конституция и само 40 процента от гласоподавателите я подкрепили. На следващия ден видимо потресеният Бериша признал поражението си по телевизията. Резултатът сериозно отслабил позициите на Бериша, така уверен бил приближеният до президента кръг в победата. Опозицията незабавно поискала оставката на Бериша; неговата администрация изгубила последната си парламентарна подкрепа, когато Републиканската партия излязла от коалицията с ДП с аргумента, че правителството било неспособно да се пребори с корупцията и неефективността.

Влошаващият се социален климат

Въпреки фалшивия консуматорски бум и интензивното строителство в столицата, през пролетта на 1995 г. общото състояние на голяма част от провинцията будело сериозна загриженост. Голяма част от Северна и Южна Албания станала свидетел на бягството на населението от земята, в резултат на което огромни райони останали необработваеми. На юг това положение било изострено и от емиграцията на млади хора в Гърция, които оставяли след себе си множество обезлюдени селища и изоставени горички с дървета, отрупани с изгнили, необрани плодове. Терасите, направени по крайбрежните хълмове от работническите бригади през 50-те години, сега се разрушавали. Всичките важни хромови мини, някога символ на индустриализацията на Албания, сега работели само с част от пълния си капацитет. Проблемът със земята създавал големи различия сред албанското общество и спрял много програми за чуждестранни инвестиции. Разделянето на собст-

веността, която по-рано била държавна, между „стария собственик“ и „новия собственик“ причинило много горчивини и негодувание. „Новите“ собственици се чувствали несигурни и се страхували, че всяка смяна на правителствата би могла да ги лиши от правата им върху собствеността. Според закона всяка физически съществуваща собственост трябвало да се върне на бившите си притежатели. Обаче онези, които работели и живеели в множеството магазини и ателиета, били признати с президентски указ за законни собственици и докато жителите на селата според новия закон получили земята като тяхна собственост заедно със собствеността върху къщите им, градските жители получили само апартаментите или къщите, в които живеели. Обърканото положение повдигнало безкрайни неразрешими спорове, когато ползвалите дълго време собствеността лица и бившите собственици се опитвали да удостоверят правата си.

Опитвайки се да избегнат безработицата, мизерията и тревожното повишаване на убийствата, предизвикани от споретите при преразпределянето на земята, хиляди жители на северните райони се преместили на юг, оставяйки планинските райони практически безлюдни. Според едно проучване, извършено от Американския корпус на мира, през пролетта на 1996 г. имало около 60 000 души, които активно участвали в кръвни вражди в Северна Албания, довели до 900 убийства-вендета през годината. В резултат на това край Тирана и други градове в равнините изникнали бордеи, като хората в тях живеели при ужасяващи санитарни и жизнени условия. Възникнала опасност от холера, подобно на тази от лятото на 1995 г., когато починали 33 души, срещали се и много други инфекциозни болести. Макар някои северняци да успявали да си изкарват прехраната с хаотична дребна търговия, преобладаваща около столицата, мнозинството потъвало все повече в ужасяваща бедност. Правителството не можело да направи почти нищо, за да възпре миграцията от север към Тирана и превръщането на временните бордеи в постоянни предградия — положение, което изострило и без това дълбокото разделение между местните жители на Тирана и пришълците от Севера.

Изборите през май 1996 г.

На фона на социалните катаклизми и политическа несигурност Албания се подготвяла за спорните общи избори през май

1996 г. Кампанията започнала сериозно през лятото на 1995 г., когато Демократическата партия изработила няколко нови и радикални закона, които според тях щели да им гарантират втора победа и да доведат до постепенното установяване на еднопартийна държава. Законът за лустрацията бил централен за постигането на тези цели. Той едва минал в парламента и бил насочен към намаляване на кадровия потенциал на опозиционните партии, забранявайки на всеки, който е заемал някакъв пост във властта преди март 1991 г., при стария комунистически режим, да заема кавито и да е длъжности в парламента, правителството и съдебната власт. Според ДП целта на Закона за лустрацията бил „да попречи на хората, причинили икономическото, физическо и психологическо унищожаване на страната да получат възможност да повторят тези свои действия“. Намеренията на ДП били да се опита да изолира социалистите, като унищожи по-малките опозиционни партии и така да предотврати създаването на опозиционна коалиция. Така Албания посрещнала своите първи парламентарни избори, които щели да се проведат при управлението на президента Бериша, в атмосфера на силно разделение и противопоставяне.

В седмиците преди изборите ДП като че ли била обхваната от тревога за възможно поражение. Опозиционните партии нямали достъп до контролираните от държавата медии и техните събрания били незаконно смущавани или разтурвани от агенти на ШИК. Речите на Бериша по време на кампанията силно акцентирали върху възможността за хаос в страната, ако той не бъде избран. Както по комунистическо време, оцеляването на партията било директно свързано с оцеляването и благополучието на държавата и нацията. Битката била за общо 140 места, като 25 били определени за пропорционалното гласуване следващата седмица. Гласуването започнало рано сутринта на 26 май и преди обяд вече имало няколко обвинения, че въоръжена охрана сплашвала гласоподавателите край пунктовете за гласуване и че урните се пълнели с фалшиви бюлетини. До вечерта манипулациите и заплахите така се изострили, че Социалистическата партия и няколко по-малки опозиционни партии обявили, че се оттеглят от изборите и призовали хората да бойкотират гласуването часове преди края на изборния ден. Въпреки отчаяните апели на Бериша да се прекрати бойкотът и се вземе участие във втория тур следващата неделя, опозицията твърдо отказала да участва по-нататък в изборния процес, твърдейки, че ДП е упражнявала насилие и действала нечестно с избирателите. Европейските нации препоръчали частич-

но провеждане на повторни избори поради съмнения в тяхната честност, но Бериша се зарекъл да настоява за провеждане на втория тур. Макар той да признал, че имало нередности, Демократическата партия обявила обща победа. Албанската Централна избирателна комисия признала, че е имало някои нарушения при гласуването и постановила повторно провеждане на изборите в 13 избирателни района. Но опозицията бойкотирала и повторното гласуване на 16 юни, настоявайки за нови избори.

Неочаквано мнозинството от големия екип международни наблюдатели, присъствали на изборите, се съгласили с базираната във Виена Организация за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), чиито наблюдатели контролирали изборите, че трябва да бъдат проведени нови избори поради „сериозните нарушения“ в избирателния процес. Наблюдателите от ОССЕ отбелязали, че в една избирателна секция в Гирокастра гласовете за опозицията били преброени за управляващата партия. На друго място гласовете за Социалистическата партия били добавени към тези на ДП, давайки на последната пълно мнозинство, а в Кусове наблюдателите отбелязали, че когато урната била изпразнена, тя съдържала предварително изготвени бюлетини, всичките за Демократическата партия. ОССЕ потвърдила, че изборите в страната влизат в силно противоречие с международните стандарти и че провеждането на изборите нарушило 32 от 79 члена на Албанския избирателен закон⁵. Пренебрегвайки тези обвинения, Демократическата партия се обявила за пълен победител с резултат, който показвал, че нейните депутати са спечелили повече от две трети в 140-местния парламент. Социалистическата партия, която имала в последния парламент 38 места, отказала да заеме 5 места, спечелени от нея на първия тур. Сега президентът Бериша имал пълен контрол над парламента, полицията, съдебната власт и медиите и бавното насочване на Албания към демокрация претърпяло рязък обрат. Бетонните бункери от времето на Енвер Ходжа започнали постепенно да изчезват от погледа, покрити с трева и зеленина, ясно било, че оставеното от него политическо наследство щяло трудно да бъде преодоляно.

Въпреки предупреждението на полицията хората да не излизат на улицата, в няколко южни града били проведени големи протестни митинги. Западните дипломати силно поддържали администрацията на Бериша заради забележимото икономическо чудо и социална трансформация, постигнати след идването на ДП на власт през 1992 г., но сцените на насилие и полицейска брутал-

ност на площад „Скендербег“ след изборите предизвикали силна международна критика. Американците, по-специално, били силно критични към цялата изборна процедура и подканили Бериша да „се върне към списъка с проблемите“, за да реши онова, което всички засегнати определяли като изключително незадоволително положение. Американските дипломати не присъствали и на първата сесия на парламента, за да подчертаят че според тях обсъждането на изборите не е приключило. Въпреки че отдавна подкрепяли Бериша, американците изразили силно неудовлетворение от провеждането на изборите, твърдейки, че опитите на правителството да реши възникналата политическа криза били изцяло неадекватни.

Кризата с банковите пирамиди

След съмнителните парламентарни избори през пролетта, над страната се установил период на относително спокойствие. Пълното разочарование на хората от показните и козметични постижения на правителството, които далеч изоставали от техните нереалистично високи очаквания, породило масова апатия. Хората насочили вниманието си към намиране на начини за увеличаване на мизерните им доходи. Един сигурен метод за правене на много пари за относително кратък период от време било да инвестираш в изобилието от „пирамидални“ банкови схеми, които възникнали във всеки по-голям град. През цялата година Албания била обхваната от треската за инвестиране, като компаниите вземали на заем пари от хората и им плащали изключително високи лихви — от 8 до невероятните 35 процента. Схемата на пирамидите разчитала на потока от нови вложения, за да може да плаща лихвите за старите и това изисквало непрекъснато увеличаващ се поток от пари в брой. Почти всяко албанско семейство инвестирало в една или друга пирамида. Хиляди наивни инвеститори чакали на опашки от ранните сутрешни часове, за да вложат скъпоценните си спестявания, повечето спечелени с тежък ръчен труд в Гърция. Много хора дори си продали домовете, за да вложат колкото се може по-големи суми. Пирамидите били мощна притегателна сила, те давали проблясък на надежда в страната със средна месечна заплата едва 55 британски лири и висока безработица. През нощта в центъра на Тирана сградата на Вефа Холдинг, най-голямата и мощна

структура за отпускане на заеми, хвърляла лъчи бяла светлина върху короните на дърветата — символ на настъпващия в албанското общество нов капитализъм.

Сериозността на задаващата се криза с пирамидите не била очаквана нито от правителството, нито от международните финансови институции, макар Световната банка и Международният валутен фонд да били отправили предупреждения още през октомври 1996 г. В края на зимата обаче страната внезапно била хвърлена във финансов водовъртеж от драматичното рухване на някои от по-малките „пирамиди“. Вложителите се втурнали към останалите, за да си изтеглят средствата, възпламенявайки процеса, който разтърсил страната през тази зима и довел до падането на правителството през следващия март. Със започването на новата година компанията Судия Холдинг била на прага на рухването с хиляди отчаяни хора, които обсаждали канцелариите в Тирана и настоявали да си получат обещаните лихви. Когато станало ясно, че няма да има никакви плащания, разярените тълпи изпотрошили прозорците на офисите на компанията, преди полицията да ги разпръсне. Така било поставено началото на задаващото се насилие, което щяло да обхване цялата страна през следващите два месеца. Първоначалната реакция на правителството на Бериша била доста самодоволна, като самият президент отхвърлил обвиненията на опозицията, че правителството е замесено в аферата, заявявайки, че не е работа на правителството да казва на хората какво да правят със собствените си пари. На този етап Бериша сякаш не осъзнавал голямото предизвикателство, което кризата с пирамидите представлявала за неговото правителство. Но при все по-яростните улични протести и задаващия се финансов хаос правителството не можело да поддържа тази позиция дълго време. Символите на правителствената власт, като полицейските участъци и седалищата на ДП, били нападнати практически във всички южни градове.

Потъване в анархия

В бързо задълбочаващата се социална, финансова и политическа криза размерите на реалната власт, с която разполагала администрацията на ДП, скоро станали очевидни. Във Вльора, която бързо се превръщала в основен център на бунтовете срещу властта на Бериша, неофициалната мрежа от стари активисти на

Социалистическата партия се превръщала в единствената значима политическа власт в града. Държавните чиновници, назначени от Тирана, повечето от Северна Албания, или избягали, или били прогонени от местните банди. Същото се случило и на много полицаи от северните райони и на други, назначени от правителството служители в Южна Албания. Когато мащабът на протестите се разраснал сред демонстрантите, които с всеки изминал ден все по-силно осъзнавали своята нарастваща сила и слабостта на режима на ДП, започнали да се появяват оръжия, плячкосани от изоставените казарми. Из цяла Южна Албания се появили неофициални бунтовнически милиции, техните водачи отказвали да водят каквито и да е преговори, докато Бериша не бъде отстранен от властта. Президентът обаче възнамерявал да се задържи на власт с цената на всякакви средства. Той заповядал правителствените войски да затворят голяма част от центъра на Тирана и да обградят седалищата на Социалистическата партия, ход, който бил широко разглеждан като предвестник на въвеждането на официална диктатура. През март по-голямата част от Албания се била разбунтувала. Било обявено извънредно положение и въведен полицейски час, заедно със силна цензура, а контролираните от правителството медии определяли протестиращите като „мафиоти и комунисти“. Когато насилието стигнало и до столицата, заглавието на видния независим вестник *Koha Jone* казвало „Тирана е като Алжир: 3 бомби за 10 часа“⁶.

Сред нарастващата бъркотия на 5 март Сали Бериша бил избран като президент за още един пълен петгодишен мандат от контролирания от ДП парламент. Бериша станал обект на сериозни обществени и международни критики заради действията си, като западните правителства осъдили яростните атаки срещу пресата. Последвал бомбеният взрив, подготвен от агенти на SHIK, на помещението на *Koha Jone* в Тирана. Правителството на Бериша въпреки всичко останало върно на извънредните мерки и се опитало да си възвърне контрола над Юга като бомбардира държаното от бунтовниците село Делвина, населено с гръцко малцинство. Това бил безсилен и неефективен опит да се тероризира местното население, който пряко довел до завземането от бунтовниците на съседния град Саранда. Последвало пълно разграбване на армейските и военноморски складове от протестиращите. На 8 март бунтовниците превзели важния град Гирокастра. Сред настъпилния хаос бунтовническите комитети продължавали да действат лесно и ефективно, като през планините от Тепелена бързо се пренасяли

оръжия до Пермет, Берат и Кучова, които паднали един след друг. При пълната липса на каквато и да е политическа власт бунтовниците помитали всичко пред себе си, докато не стигнали до покрайнините на Тирана. Там многобройни въоръжени жители на Севера, отчаяно предани на Бериша, все още владеели положението. В Северна Албания, където родовата принадлежност била така силна, политиката все още се свеждала до това да останеш верен на онзи, когото познаваш. Президентът Бериша бил планинец от Севера и за неговите поддръжници онези, които поставяли под въпрос неговото управление, били част от заговора, организиран от комунистите, американците и медиите⁷. И така гегите се изправили срещу тоските, бунтовниците от Юга се отклонили от сблъсък със столицата, за да укрепят своите позиции и да натрупат оръжие и амуниции в техните южни крепости. Страната застанала на ръба на гражданската война.

В средата на март лидерът на Социалистическата партия Фатос Нано бил освободен от затвора в Бенка, близо до Тепелена, и незабавно заел стария си кабинет в седалището на Социалистическата партия⁸. Скоро след това в Тирана пристигнал високопоставен екип от представители на Европейския съюз, който се опитал да намери начини за прекратяване на анархията и спиране на засилващия се поток от бежанци, над 6000 от които вече били пристигнали край Бриндизи. Падането на правителството на Александър Мекси довело до спешното формиране на Правителство на националното обединение, съставено от представители на девет партии, начело с новия временен министър-председател Башким Фино, досега малко известен социалист и бивш кмет на Гирокастра. Една от първите задачи на Фино била да отправи спешен призив за хуманитарна помощ, след като му докладвали, че запасите от храни са спаднали до критично равнище. По същото време възникнал и въпросът за военна намеса. НАТО отказала да се намеси в конфликта през изключително важните първи седмици на март, когато Бериша, твърдейки, че е изправен пред комунистическо въстание, отправил официална молба за военна помощ. Европейските министри от НАТО обаче отхвърлили молбата му. Германският канцлер Хелмут Кол казал за голямо разочарование на Бериша, че албанският проблем е вътрешен и че изпращането на външни сили няма да реши конфликта. И въпреки това възстановяването на реда било приоритет за Запада. Така на 15 май в Дуръс се приземили многонационални сили със специално назначение с цел ограничаване на пораженията от безредиците.

С приближаването на лятото разкъсваната от борби страна била обхваната от страх, когато по улиците на градовете отеквали изстрели и въоръжени грабители отвлечали пътуващите по отдалечените пътища. Водените от един италианец многонационални мироопазващи сили не можели да бъдат видени там, където хората се чувствали най-беззащитни. Вместо това те обикаляли из центъра на столицата и покрай оживените магистрали, заради което тиранските шегаджии започнали да ги наричат въоръжени туристи. При вида на опустошената страна политическата класа, която нямала никакъв авторитет, била парализирана. Правителството начело с Башким Фино нямало средства да направи каквото и да е и опозицията като цяло смятала, че Бериша прибягва до терор, за да се задържи на власт. Понеже практически половината население било готово да приеме почти всеки друг за президент, администрацията на Бериша била принудена да посрещне политическата реалност и да се огъне пред исканията на опозицията и на международната общност за създаване на многопартийно правителство и провеждане на нови парламентарни избори. Президентството останало законният източник на централна власт в Албания и политическият хаос щял да бъде задълбочен, ако президентът бъде свален не с избори, а по друг начин. Бериша трябвало да назначи правителство с хора от опозицията, които той досега разглеждал като непримирими врагове. Все още не било ясно до каква степен те можели да работят заедно⁹.

Изборите през юни 1997 г.

Една от основните причини за провеждане на избори била да се излезе от политическата безизходица, като се даде на опозицията, водена от Социалистическата партия, шанс да сформира ново правителство, което можело да подсури отстраняването на президента Бериша и започването на диалог с бунтовническите комитети за национално спасение, които контролирали по-голяма част от южните части на страната. Въпреки това в началото на май перспективата за провеждане на избори изглеждала доста далечна. Освен очевидния мащаб на насилие и анархия, имало и силни спорове по отношение на приемлив избиращ закон. ДП възразявала срещу новия избиращ закон, който акцентирал предимно върху пропорционалното представителство, вместо върху досега

възприетата мажоритарна система. Понеже поддръжниците на ДП тогава държели относително малки райони в Северна Албания, партията направо се страхувала от пълен изборен разгром при пропорционалната система¹⁰. В началото на юни президентът Бериша оцелял след опит за убийство, след като по него била хвърлена ръчна граната, докато той говорел пред поддръжници в Западна Албания. Това било последното от серия произшествия, които засилили напрежението в надпреварата преди парламентарните избори.

Сред целия този хаос на 29 юни албанците се отправили към урните, за да направят една решителна крачка към възстановяване на реда. Охранявани от силите на международния мироопазващ контингент, наблюдателите на ОССЕ успели да проследят гласуването в много големи градове. За да се предотврати повторното гласуване, което било така разпространено при предишните избори, върху палеца на гласоподавателите бил поставян печат с неизтриваемо мастило. Демократите защитавали 122 от 155-те места, които били спечелили в изборите през 1996 г. Бериша, който гласувал сред първите в училището близо до скромния му апартамент в центъра на Тирана, обявил, че ще признае резултатите от изборите. Макар всеобщо да било мнението, че при тези ужасни обстоятелства не е възможно да се проведат напълно честни избори, те се разглеждали като единствената, макар и слаба надежда за прекратяване на анархията. Самият изборен ден бил белязан от няколко насилствени действия, в резултат на които най-малко четири души били убити и няколко ранени. Въпреки тези инциденти председателят на парламентарната асамблея на ОССЕ Хавиер Руперес казал пред испанското радио, че: „Изборите били един демократичен успех. Въпреки най-лошите очаквания, изборите се провеждали по организиран и като цяло мирен начин... Хората масово излизали да гласуват, сякаш те наистина искали изборите да премахнат цялото минало и да допринесат за решаването на проблемите в бъдещето.“¹¹ Въпреки яростните протести от страна на Демократическата партия срещу „манипулативната и изпълнена с насилие кампания на Социалистическата партия“, Бериша неохотно признал поражението, когато Социалистическата партия спечелила две трети от гласовете, необходими за сформирането на новия парламент. Централната избирателна комисия обявила, че след двата тура, на 29 юни и на 6 юли, водената от социалистите коалиция, в която влизали още пет малки партии, е спечелила 107 от 155-те места в парламента. Демократите се оплакали, че изборите били проведени в атмосфера на страх и че те не

могли да водят кампания в южните райони. Но дипломатите отговорили, че техните загуби дори в Тирана правят несъстоятелни всякакви твърдения за сериозни манипулации.

Едновременно с изборите за парламент албанците гласували и в референдум за запазване на републиката или за възстановяване на монархическата конституция от 1928 г., която щяла да доведе на трона сина на крал Зогу — Лека. Лека Зогу, който твърдял, че ще представлява един източник на стабилност, се бил завърнал в Албания от изгнание в Йоханесбург през май, за да събере поддръжници за референдума. Повечето албанци обаче разглеждали Лека като комична фигура с доста съмнителна „бизнес“ репутация, а неговите последователи като носещи оръжие ренегати от бившата и ненавиждана експрезидентска охрана на Бериша. Макар странният му антураж да привличал огромни тълпи, повечето били дошли от любопитство, за да видят една атракция, допълнително разнообразяваща изборите. Несъмнено Лека имал сериозна подкрепа в традиционно поддържащия семейството му район на Мати и в някои северни градове, но популярността му на другите места била незначителна. Кампанията му в южните части на страната трябвало да бъде набързо изоставена, след като срещу него били отправени и смъртни заплахи. Кметът на Пермет предупредил, че той не е добре дошъл в града, а в Саранда срещу бягащия му антураж бил открит огън.

Въпреки лозунга на неговата кампания „Мир, братство и обединение“, знаците за потенциалната разрушителна сила от присъствието на Лека се проявили, когато конфликтът относно резултатите от референдума станал сериозен. Официалните резултати сочели, че монархистите са получили по-малко от 30 процента, макар че заедно с ДП те обвинили социалистите във фалшифициране на резултатите. Според дворцовия министър на Лека Абедин Мулосманай 60 процента от гласоподавателите гласували в полза на монархията. Мулосманай призовал албанците да „защитят вота си, както биха защитили децата си“¹². Високият шест фута и десет инча Лека се появил пред митинг на монархистките привърженици, протестиращи срещу изборните фалшификации на социалистите, облечен във военна униформа и с два пистолета. Няколко минути след пристигането на Лека избухнала схватка, в тълпата била хвърлена ръчна граната и се разнесли изстрели, като един човек бил убит, а няколко ранени. Понеже албанската политика все още била силно обсебена от духа на отмъщението, много

от най-верните поддръжници на Бериша също се присламчили към Лека, за да се спасят от суровото отмъщение, което според тях щяло да последва след формирането на социалистическо правителство. Понеже самият Лека се чувствал някак си несигурен, на 12 юли той се завърнал в дома си в Йоханесбург, осъден да управлява кралския си двор във вечно изгнание.

Последвало масово заминаване на хора, свързани с някои от най-тъмните страни на администрацията на Бериша, включително и хора от висшия ешалон на Демократическата партия. На 1 юли заместник-министърът на вътрешните работи и началник на полицията Агим Шеху избягал в Италия. Шеху бил лицето, което политиките най-силно обвинявали за насието, използвано по време на опозиционните митинги при предишните парламентарни избори и на демонстрациите срещу пирамидите в Тирана. Джаит Джафери, бившият шеф на Националната служба за сигурност (SHIK) и командващ президентската гвардия, избягал в Истанбул същия ден. На следващия ден в Гърция избягал Белул Чело, министър на вътрешните работи. Няколко други висши служители от Министерството на вътрешните работи също напуснали страната внезапно. Липсата на нормална икономика в продължение на няколко години, фактически еднопартийната държава и силно корумпираният държавен апарат създали идеални условия за криминални действия. Демократическата партия се била впуснала в нелегална търговия в продължение на няколко години, търгувайки с оръжие, гориво и наркотици чрез подставената компания Шкипония до вдигане на наложените от ООН санкции срещу Югославия в края на 1995 г., когато част от бизнеса бил прехвърлен към една частна компания — Вефа Холдинг, която управлявала и най-големия пирамидален инвестиционен фонд¹³.

Оставката на президента Бериша

Вълненията продължили в настъпилия след изборите политически вакуум, когато дискредитираният Бериша не желал да подаде оставка, а временното правителство не било в състояние да взема решителни мерки. И все пак слуховете за настъпването на кървава баня и започването на гражданска война след изборите били преувеличени. Повечето от убитите 2000 души от март нататък били жертва на вражди между различни престъпни банди,

лични отмъщения и грабежи. Те не били загинали в открита борба между левите и десните, демократи и социалисти, южняци и северняци. Обикновените хора били дълбоко травмирани от станалото и мнозинството обвинявало за хаоса директно администрацията на Бериша, а не някоя определена част от албанското общество. С надежда за национално помирение социалистическият лидер Фатос Нано казал на събрание в Тирана по случай изборната победа, че: „Една нова епоха очаква албанците... Вашият глас е желание за промяна и за премахване на последните остатъци от комунизма от гърба на албанския народ.“ В желанието си да насърчи идеята за национално обединение той добавил, че: „Новата политическа коалиция ще даде на героичната Вльора, цивилизованото Тропоје, патриотичната Шкодра и безсмъртния Мизек полагащото им се място.“ Тъй като не искала да управлява сама, Социалистическата партия призовала за създаване на правителство на помирението като най-добър изход от кризата, обхванала страната, правителство, което ще включва колкото се може повече политически цветове. Обаче Бериша казал на репортерите, че е „твърде рано да се обсъжда идеята за съжителство в Албания“, намеквайки, че той няма да е в състояние да работи със социалистическо правителство.

В седмиците след парламентарните избори Бериша останал в президентския дворец, докато на 23 юли той най-накрая подал дългоочакваната оставка само часове преди първото заседание на новия, доминиран от неговите опоненти-социалисти парламент. В писмо до законодателната власт Бериша казва, че се оттегля и ще заеме мястото си на депутат от Демократическата партия. В писмото той заявява: „Декларирам днес своята окончателна оставка от поста на държавен глава, за да продължа политическия парламентарен живот в подкрепа на ценностите и алтернативите, в които вярвам.“ Той подчертал, че решението му да се оттегли е било взето от „морални съображения“, тъй като според конституцията той не бил задължен да го направи. И все пак неговото оттегляне било неизбежно, след като социалистите спечелили такова огромно парламентарно мнозинство и той твърдо заявил своя отказ да управлява съвместно с тях. Оставката на Бериша, която била посрещната с изстрели, израз на радост в Тирана, Берат и Вльора, сложила край на петгодишното противоречиво управление. На първата си страница *Koha Jone* поместил снимка на разгневения Бериша, който по хитлеристки поздравявал митинга, със заглавие „23 юли 1997 г. — краят на диктатурата“. Изгубил подкрепа в

резултат на автократичното си управление, Бериша трябвало да заплати скъпо липсата на търпимост към несъгласните дори в собствената му партия и използването на съда и полицията за спласване и затваряне на политическите опоненти. Корупцията в неговата администрация подкопавала положението му и в очите на населението, нетърпеливо да загърби десетилетията на бедност и ограничения по времето на Енвер Ходжа, Бериша просто се превърнал в нов еднопартиен диктатор. И така, със своя предшественик Башким Фино като вицепремиер, министър-председателят Фатос Нано започнал съставянето на ново правителство, след като социалистите били спечелили 100 от 155 места, а ДП — 27.¹⁴ Администрацията на Нано се основавала на изпълнителната власт на премиера; новият президент Реджеб Мейдани играел само почетна роля. Мейдани, преподавател по физика в Тиранския университет и генерален секретар на Социалистическата партия, бил умерен политик, който, за разлика от Нано и Бериша, никога не бил членувал в комунистическата партия по времето на Енвер Ходжа, макар че бил назначен в президентския съвет от Рамиз Алиа малко преди падането на комунизма¹⁵. Задачите пред новото правителство били обезкуражаващи. Законността и редът трябвало да бъдат възстановени, разклатените институции на страната трябвало да бъдат заздравени и икономическият хаос след рухването на пирамидите — да бъде премахнат. Въоръжените банди започнали да определят контролирани от тях райони, провинциалните военни диктатори укрепвали властовите си бази из цялата страна. За тях единното правителство било равносилно на неприемлив диктат от Тирана. Основният проблем бил как да се намали огромното количество оръжие в частни ръце, заграбено по време на пролетните размирици. Обикновените граждани нямали желание да предадат оръжието си, докато градовете оставали във властта на въоръжените банди и държавата не можела да гарантира безопасно придвижване из страната. Материалните щети, особено в южните райони, били далеч по-сериозни от причинените през „зимата на недоволството“ през 1990/1991 г. Цялостната картина била картина на пълен срив.

Демокрацията е заплашена

Обезсърчаващите опити да се цивилизова албанската политика претърпели обрат след арестуването на шестима депутати от

опозицията в края на август 1998 г. и последвалото две седмици по-късно убийство на Азам Хайдари, един от основателите на ДП на Сали Бериша. Убийството на Хайдари, който през 1990/1991 г. предвождал студентските демонстрации срещу комунистическото правителство на Рамиз Алиа, разгневило не само поддръжниците на ДП, но и много жители на Северна Албания от района на Хайдари — Тропойе, близо до границата с Косово. След формирането на правителството на Фатос Нано Демократическата партия играела деструктивна роля с цел сваляне на правителството. Освен организирането на улични протести ДП бойкотирала всички парламентарни институции с твърдението, че правителството е незаконно, родено след „нелегитимни избори“ и дошло на власт само с помощта на предвожданияте от комунисти мафиотски банди. В резултат на това в страната практически нямало функционираща парламентарна опозиция.

Арестите и убийството на Хайдари засилили напрежението между двата главни политически лагера и сложили край на всички надежди за диалог между правителството и опозицията. Страната било отново заплашена от граждански безредици, когато поддръжници на Бериша предприели опит за преврат на 14 септември. Албанският народ като цяло обаче нямал сили да премине отново през ужасяващото насилие от предишната година. Въпреки че населението било безспорно разочаровано от действията на правителството на Фатос Нано, основното му внимание било насочено към намиране на средства за оцеляване сред настъпилата в страната икономическа разруха. Макар това да се изразявало в хронична апатия към политиките и политическите спорове, то означавало също, че има много слабо желание за друго народно въстание.

След оставката на Фатос Нано през ноември 1998 г. новото коалиционно правителство на неговия тридесетгодишен приемник Пандели Майко бавно заздравило контрола над администрацията, макар като цяло правителството да оставало слабо. Новата конституция, която едва била приета с референдум на 22 ноември, била победа за правителството и в резултат на това се появили някои колебливи оптимистични предположения относно албанската вътрешна политика. Предвид огромните социално-икономически проблеми, пред които била изправена страната, обаче приемането на конституцията едва ли щяло да засили обществената вяра в близкото бъдеще на Албания.

Сериозен фактор, който влошавал социалните отношения, бил големият брой оръжия, все още на разположение на цивилно-

то население от времето на разграбването на военните складове през пролетта на 1997 г. Според Министерството на отбраната 656 000 оръжия от различен тип били плячкосани от складовете през март 1997 г. заедно с 1.5 милиона патрони и огромно количество ръчни гранати и мини. Въпреки многото обсъждания обаче опитите да се разоръжи населението се оказали безплодни. В края на 1998 г. били събрани едва 97 000 оръжия (без мини и амуниции). Много от предадените на властите били стари пушки, сега заменени от по-новите заграбени модели, които се намирали сред гражданското население.

Косово — погледът от Тирана

Понеже през лятото на 1998 г. конфликтът в Косово се изострил, вътрешните албански проблеми били усложнени от заплахата страната да бъде неизбежно въввлечена в някаква форма на военна конфронтация с Югославия. Липсата на сигурност в Албания дала на партизаните от Армията за освобождение на Косово (АОК) относителна свобода за действие вътре в страната. Нараствал броят на граничните престрелки с югославските войски, при непрекъснато преминаване на бойците от АОК през югославско-албанската граница. За правителството обаче щяло да бъде равносилно на политическо самоубийство, ако предприемело каквито и да е действия срещу АОК в Албания. Ето защо в интерес на „националната солидарност“ властите в Тирана си затваряли очите пред действията на косовските въстаници в Албания.

По време на натовските бомбардировки на Югославия през пролетта на 1999 г. социалистическото правителство на премиера Майко демонстрирало все по-открита подкрепа за АОК, като едновременно с това внимавало да не отблъсне Запада, вземайки категорична позиция по въпроса за независимостта на Косово, която можела още повече да дестабилизира непрекъснато променящите се условия в Балканския регион. Майко избягвал да обяви какво точно решение предвижда той, казвайки, че хората в Косово трябва да решат този проблем. И все пак откритата подкрепа на неговото правителство за АОК, която се борела за пълна независимост на Косово, била насочена към укрепване на националистическите позиции на Майко след скъсването на отношенията между Тирана и косовците в резултат на проведената през 1997 г.

в Крит необмислена среща между бившия премиер Фатос Нано и Слободан Милошевич.

Бъдещият икономически просперитет на Албания е тясно свързан с намирането на решение на косовския проблем, без което няма да има сериозни чужди инвестиции, които да дадат първоначален тласък на икономиката. Формалният край на враждебните действия в Косово през юни 1999 г., изглежда, ще улесни пътя към политическо решение на целия албански национален въпрос, който така преследва политиката на Тирана. Новата албанска политическа и национална идентичност е все още в процес на формиране. Става все по-очевидно, че Албания ще играе значителна роля в подсигуряване на механизъм за национална подкрепа за косовските албанци, независимо дали тя ще се изрази в предоставянето на покрив за етническите албански бежанци, в търсене на дипломатическа подкрепа на международната сцена или като позволи на различни албански лидери да използват Тирана като „неутрална“, но също така и „национално добронамерена“ и непредубедена база, за да обсъждат своите различия и болки. В крайна сметка всички те гледат на Албания като на родна страна. Косово е ключът към успеха или провала на целите Балкани, но особено на Албания. Ето защо съдбите на балканските страни и преди всичко на Албания са обвързани с намиране на решение за косовската криза.

Заклучение

Както винаги в Албания, разчистването на сметките с миналото играе важна роля в реалностите на настоящето, принуждавайки страната да остане обхваната от политиката на конфликта. Съществува едно много простичко послание, характерно за албанския национален дух — *sa mbaj mua, une do te baj ty* — каквото ми сториш на мен, това ще ти сторя и аз. Оттук и фактът, че която и партия да дойдела на власт, тя се опитвала да дискредитира предишния режим. Това е нивото на политическо напрежение и точно то правело и демократите, и социалистите дълбоко подозрителни към всякакви мотиви за влизане в каквато и да е форма на диалог. Определящите характеристики на социалните отношения в Албания са все още конфликт и агресивност.

Политическият климат на спорове и разпри, слабото обществено познаване на законите, въоръжаването на голяма част от цивилното население през 1997 г. и слабостта на правосъдието — всичко това оказало своето въздействие върху албанското общество. Ето защо и сега Албания далеч не е държавата, в която разбирателството и търпимостта съществуват рамо до рамо с доверието на обществото в институциите на закона и правосъдието. Вярно е, че за да се излекуват белезите от режима на Ходжа, ще са нужни десетилетия, но в много отношения кризата през 1997 г. също нанесе големи поражения. Тя засегна политически, военните, социални и икономически аспекти от живота в страната, като направи мъчителното напредване на Албания към демокрация много по-бавно, отколкото в други бивши комунистически страни.

Бележки

Въведение

1. Подробен разказ за този период може да бъде намерен в Harding, D., 'The Prehistoric Background of Illyrian Albania', в Tom Winnifrith (ed), *Perspectives on Albania*, London, 1992, с. 14–28.
2. Hill, S., 'Byzantium and the Emergence of Albania', в Tom Winnifrith (ed), *Perspectives on Albania*, с. 48.
3. Wilkes, J., *The Illyrians*, Oxford, 1992, с. 273.
4. Hammond, N., 'The Relations of Illyrian Albania with the Greeks and the Romans', в Tom Winnifrith (ed), *Perspectives on Albania*, с. 39.
5. Skendi, S., *Balkan Cultural Studies*, Boulder, 1980, с. 151.
6. Nicol, D. M., *The Despotate of Epirus 1267–1479*, London, 1984, с. 251.
7. Nicol, D. M., *The Despotate of Epirus*, с. 142.
8. Logoreci, A., *The Albanians, Europe's Forgotten Survivors*, London, 1977, с. 29.
9. Hobhouse, J. C., *A Journey Through Albania, Travels in South Albania and Epirus 1809–1810*, Vol. 1 New York, 1971, с. 139.
10. Treptow, K. W., 'The Albanian Rebellion of 1481', *Albanian Life*, №48, issue 2, 1990, с.32.

1. Природата на османското управление и Възходът на Великите пашалъци

1. Jelavich, Charles and Barbara, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Washington, 1977, с. 12.
2. Zürcher, Erik J., *Turkey — A Modern History*, London, 1993, с. 17.
3. Norris, H. T., *Islam in the Balkans, Religion and Society Between Europe and the Arab World*, London, 1993, с. 244.
4. До неотдавна власите живеели като пастири полуномади. Те говорели романски език и твърдели, че произхождат от древните траки. Днес те живеят като овчари и търговци в планинските райони на южните Балкани. Те са почти изцяло православни по религия.
5. Pollo, Stefanaq and Puto, Arben, *The History of Albania*, London, 1981, с. 94.
6. Hobhouse, J. C., *A Journey Through Albania, Travels in South Albania and Epirus 1809–1810*, New York, 1971, с. 131.
7. Zürcher, *Turkey — A Modern History*, с. 17.
8. Skendi, S., *Balkan Cultural Studies*, Boulder, 1980, с. 208.
9. Skendi, S., *The Albanian National Awakening*, New Jersey, 1967, с. 8.
10. Hobhouse, J. C., *A Journey Through Albania*, с. 131.
11. Odysseus, *Turkey in Europe*, London, 1900, с. 401.

12. Мехмед Али бил албанец, роден в Кавала (сега в Северна Гърция), който отишъл в Египет като офицер в албанския контингент на османския експедиционен отряд да се сражава срещу французите. През 1803 г. той станал водач на този корпус и се установил де факто като владетел на Египет. През 1808 г. официално бил признат от султана като губернатор на Египет.
13. Pollo and Puto, *The History of Albania*, London, с. 100.
14. Shupp, R. F., *The European Powers and the Near Eastern Question, 1806–1807*, New York, 1931, с. 278.
15. Plomer, William, *The Diamond of Janina, Ali Pasha 1741–1822*, London, 1970, с. 24.
16. Shupp, *The European Powers*, с. 278–279.
17. Пак там, с. 282.
18. Пак там, с. 288.
19. Norris, H. T., *Islam in the Balkans*, с. 125.
20. Babinger, F. Von, *The Sphere*, №1525, 13 април 1929, с. 69, цитиран в Norris, H. T., *Islam in the Balkans*, с. 132.
21. Описание на сектата на бекташиите може да бъде намерено в Norris, H. T., *Islam in the Balkans*, и в Margaret Hasluk, 'The Non-Conformist Muslims of Albania', *Contemporary Review*, CXXXVII, май 1925.
22. Plomer, William, *The Diamond of Janina*, с. 24.
23. Lear, Edward, *Journals of a Landscape Painter in Greece and Albania*, London, 1965, с. 142.
24. Пак там, с. 159.
25. Подробен разказ за реформите *Танзимат* може да бъде намерен в Zürcher, *Turkey — A Modern History*.
26. Lear, *Journals of a Landscape Painter*, с. 77.
27. Пак там, с. 96.
28. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, с. 99.
29. Swire, Joseph, *Albania, The Rise of a Kingdom*, New York, 1971, с. 36.
30. *Antologji e Letersise Shqipe*, Tirana, 1955, с. 85.
31. Frasheri, Sami, *Was war Albanien, Was ist Es, Was wir Es werden?*, Vienna, 1913, с. 46.
32. Zürcher, *Turkey — A Modern History*, с. 76.
33. Skendi, *The Albanian National Awakening*, с. 35.
34. Hobhouse, J. C., *A Journey Through Albania*, с. 131.
35. Skendi, S., *The Albanian National Awakening*, с. 132. За пълния текст на меморандума вж. F. Lippich, *Denkschrift über Albanien*, Vienna, 20 юни 1877, с. 8–9.

2. Политически и културни стъпки за укрепване на Албанското национално движение

1. Skendi, Stavro, *The Albanian National Awakening*, New Jersey, 1967, с. 41–42.
2. Zürcher, Erik J., *Turkey — A Modern History*, London, 1993, с. 85.

3. Skendi, *The Albanian National Awakening*, с. 45.
4. Pollo, Stefanaq and Puto, Arben, *The History of Albania*, London, 1981, с. 125.
5. Durham, Edith, *The Struggle for Scutari*, London, 1914, с. 159.
6. Knight, Edward, *Albania, A Narrative of Recent Travel*, London, 1880, с. 44.
7. Пак там, с. 84–85.
8. Пак там, с. 68.
9. Пак там, с. 117.
10. Odysseus, *Turkey in Europe*, London, 1900, с. 401.
11. *Correspondence on Negotiations on Restifying the Greek Frontier*, 1879.
Представена и пред двете камари на парламента от Командващия на Нейно Величество, Лондон, 1879. Меморандум срещу анексирането към Гърция от янинските делегати, с. 65, №101, Превеза, 28 януари 1879.
12. *The Times*, 31 януари 1879.
13. *Correspondence on Negotiations*, Усилията на Мухтар паша, комисар в Портата, да подтикне албанците да се изправят срещу анексирането от Гърция. М. Delyani до М. Gennadius. Предадено на маркиза на Солзбъри от М. Генadius, 19 февруари 1879, Атина.
14. *Correspondence on Negotiations*, Петиция от Албанската лига по повод анексирането от Гърция, адресирана до маркиза на Солзбъри, предадена от вицеконсула Блейкни, с. 105, №157, 28 февруари 1879, Превеза.
15. Hobhouse, J. C., *A Journey Through Albania, Travels in South Albania and Epirus 1809–1810, Vol. I*, New York, 1971, с. 70.
16. Пак там, с. 88.
17. Knight, *Albania*, с. 115.
18. Пак там, с. 259.
19. Пак там, с. 202.
20. Skendi, *The Albanian National Awakening*, с. 193.
21. Пак там, с. 201.
22. Vasa Effendi, *La Vérité Sur L'Albanie et les Albanais, Études Historique et Critique*, Paris, 1879, с. 98.
23. *History e Shqiperise*, Tirana, 1984, с. 37.
24. Hasluk, Margaret, 'The Non-Conformist Muslims of Albania', *Contemporary Review*, CXXVII, май 1925, с. 601.
25. Skendi, *The Albanian National Awakening*, с. 118. Дора д'Истрия е родена в Букурещ през 1829 г., дъщеря е на румънския принц Михаил Джика. Починала е във Флоренция през 1888 г.
26. Пак там, с. 249.
27. Пак там, с. 231.
28. Пак там, с. 155.
29. Пак там, с. 159–160.
30. Palmer, S. E. and King, R. R., *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Connecticut, 1971, с. 7.
31. Skendi, *The Albanian National Awakening*, с. 212.
32. Miller, William, *Travel and Politics in the Near East*, London, 1898 с. 206–208.

33. Odysseus, *Turkey in Europe*, с. 385.
34. Miller, *Travel and Politics*, с. 211.
35. Пак там, с. 393.
36. McManners, Jonh, *Lectures on European History, 1789–1914*, Oxford, 1977, с. 293.
37. Bridge, F. R., *The Habsburg Monarchy, Among the Great Powers, 1815–1918*, London, 1990, с. 141.

3. Албанската независимост и краят на османското управление

1. Durham, Edith, *High Albania*, London, 1985, с. 222–223.
2. Пак там, с. 300.
3. Пак там, с. 327.
4. Пак там, с. 328.
5. Skendi, Stavro, *The Albanian National Awakening*, New Jersey, 1967, с. 379.
6. Micic, D., 'The Albanians and Serbia during the Balkan Wars', in Kiraly, Belsk., и Djordjevic, Dimitrije (eds), *East Central European Society and the Balkan Wars*, New York, 1986, с. 166.
7. Durham, *High Albania*, с. 106.
8. Пак там, с. 270.
9. Bridge, F. R., *The Habsburg Monarchy, Among the Great Powers, 1815–1918*, London, 1990, с. 226.
10. Durham, *High Albania*, с. 275.
11. Trotsky, Leon, *The Balkan Wars, 1912–1913*, New York, 1980, с. 123.
12. Durham, *High Albania*, с. 294.
13. Пак там, с. 347.
14. Swire, Joseph, *Albania, The Rise of a Kingdom*, New York, 1971, с. 63.
15. Пак там, с. 69.
16. Skendi, *The Albanian National Awakening*, с. 162.
17. Swire, *Albania*, с. 92.
18. Пак там, с. 93.
19. British Foreign Office Handbook No 17, London, 1920, с. 44–45.
20. Swire, *Albania*, с. 96.
21. Durham, *High Albania*, с. 88–89.
22. Вж. по-подробен разказ в Helmreich, E. C., *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912–1913*, Cambridge, Mass, 1938, с. 47.
23. Mikic, D., 'The Albanians and Serbia', с. 168.
24. *Histori e Shqiperise, 1900–1919*, Tirana, с. 58.
25. *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, London, 1920, с. 369.
26. Bridge, F. R., *The Habsburg Monarchy*, с. 317.
27. Tucovic, Dimitri, *Serbia and Albania*, Belgrade, 1914, с. 107–108.
28. Trotsky, *The Balkan Wars*, с. 267.
29. Crampton, Richard, *The Hollow Detente, Anglo-German Relation in the Balkans 1911–1914*, London, 1979, с. 76.
30. Пак там, с. 83.

31. Kontos, Joan F., *Red Cross, Black Eagle, A Biography of the Albanian-American School*, New York, 1981, с. 5.
32. Crampton, *The Hollow Detente*, с. 87.
33. Durham, Edith, *Twenty Years of Balkan Tangle*, London, 1920, с. 237.
34. Swire, *Albania*, с. 78–79.
35. За описанието на Шкодра по време на черногорската окупация вж. Edith Durham, *The Struggle for Scutari*, London, 1914.
36. *Report of the International Commission to Enquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1914, с. 418.
37. Mikic, D., 'The Albanians and Serbia', с. 186.
38. Lt. Col. Reginald Rankin, военен кореспондент на *The Times*, *The Inner History of the Balkan War, Vol. I*, London, 1914, с. 326–327.
39. Zürcher, Erik J., *Turkey — A Modern History*, London, 1993, с. 113–114.
40. Crampton, *The Hollow Detente*, с. 99.
41. Jelavich, Charles and Barbara, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Washington, 1977, с. 221.

4. Царуването на принц Вуг и Първата световна война

1. *Foreign Office Handbook*, No 17, H. M. Stationery Office, London, 1920, с. 50.
2. Пак там, с. 70.
3. Пак там, с. 97.
4. Swire, Joseph, *Albania, the Rise of a Kingdom*, New York, 1971, с. 177, препечатано в *Radnitchke Novine*, 22 октомври 1913.
5. Crampton, Richard, *The Hollow Detente, Anglo-German Relations in the Balkans 1911–1914*, London, 1979, с. 126.
6. Jelavich, Charles and Barbara, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Washington, 1977, с. 77.
7. Crampton, *The Hollow Detente*, с. 128.
8. PRO.F.O. 371/1892 85635 4799 2.2.19147.
9. Durham, Edith, *Twenty Years of Balkan Tangle*, London, 1920, с. 261.
10. Swire, *Albania*, с. 184.
11. Helmreich, E. C., *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912–1913*, New York, 1938, с. 420–421.
12. Durham, *Twenty Years*, с. 259.
13. *Foreign Office Handbook*, с. 70.
14. Swire, *Albania*, с. 212.
15. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, с. 318.
16. Rankin, Lt. Col. Reginald, военен кореспондент на *The Times*, *The Inner History of the Balkan War, Vol. I*, London, 1914, с. 315.
17. Laffan, R. G. D., *The Serbs, The Guardians of the Gate*, New York, 1989, с. 227.
18. Swire, *Albania*, с. 245.
19. Непубликувано писмо на Едит Дърам до Хари Ходжкинсън от 11 януари 1939.

20. Swire, *Albania*, с. 276.
21. За по-подробен разказ за развитието на четническото движение вж. Limon Rushiti, *Levizja Kacake Ne Kosove 1918–1928*, Pristina, 1981.
22. Peacock, Wadham, *Albania, the Foundling State of Europe*, London, 1914, с. 217.
23. Pollo, Stefanaq and Puto, Arben, *The History of Albania*, London, 1981, с. 174.
24. Jclavich, *The Establishment of the Balkan National States*, с. 319.
25. Swire, Joseph, *King Zog's Albania*, London, 1937, с. 90.
26. Fisher, B. J., *King Zog and the Struggle for Stability in Albania*, New York, 1984, с. 25.
27. Официално издание на Обществото на народите, декември 1921, 1191, цитирано в Swire, *Albania*, с. 335.
28. Swire, *Albania*, с. 291. Вж. също архивите на Амнести интернешънъл за престъпленията, извършени срещу албанци в Косово през периода 1921–1924.
29. Emmert, T. A., 'The Kosovo Legacy', *Serbian Studies*, vol. 5, №2, 1989, с. 21.

5. Политическата нестабилност и Юнската революция

1. PRO.F.O. 371/5726 XC 3801 C 9287. 6 май 1921.
2. Официално издание на Обществото на народите, декември 1921, 1185, цитирано в Joseph Swire, *Albania, The Rise of a Kingdom*, New York, 1971, с. 335.
3. PRO.F.O. 371/5726 XC 3801 No.8 — Archives. 1 април 1921.
4. PRO.F.O. 371/5726 XC 3801 No.8 — Archives. 1 април 1921.
5. Swire, *Albania*, с. 408.
6. *Black Lambs, Grey Falcons, Women Travellers in the Balkans*, ed. John Allcock and A. Young, Bradford, 1991, с. 95.
7. Swire, Joseph, *King Zog's Albania*, London, 1937, с. 101.
8. Lane, Rose Wilder, *The Peaks of Shala*, London, 1922, с. 62.
9. Swire, *King Zog's Albania*, с. 105.
10. Swire, *Albania*, с. 354.
11. Fisher, B. J., *King Zog and the Struggle for Stability in Albania*, New York, 1984, с. 30.
12. PRO.F.O. 371/13711 3896/75.9/12/29.
13. PRO.F.O. 371/5726 XC 3801 No. 8 — Archives. 1 април 1921.
14. Fisher, *King Zog*, с. 35.
15. Kontos, Joan F., *Red Cross, Black Eagle, A Biography of the Albanian-American School*, New York, 1981, с. 45–46.
16. Swire, *Albania*, с. 407.
17. PRO.F.O. 371/5726 XC 3801 No. 8 — Archives. 1 април 1921.
18. Kontos, *Red Cross, Black Eagle*, с. 63.
19. Swire, *King Zog's Albania*, с. 18.
20. Swire, *Albania*, с. 429.

21. Jelavich, Barbara, *History of the Balkans, Twentieth Century*, Cambridge, 1983, с. 179.
22. Kontos, *Red Cross, Black Eagle*, с. 22.
23. PRO.F.O. 371/37135. 196824/103.
24. Kontos, *Red Cross, Black Eagle*, с. 28.
25. Lane, *The Peaks of Shala*, с. 141–142.
26. Michalopoulos, D., 'The Moslems of Chamouria and the Exchange of Populations Between Greece and Turkey', *Balkan Studies*, vol. 27, №2, 1986, с. 305–306.
27. Michalopoulos, D., 'The Moslems of Chamouria', с. 306–307.
28. Fisher, *King Zog*, с. 67.
29. Pollo, Stefanaq and Puto, Arben, *The History of Albania*, London, 1981, с. 195.
30. Swire, *Albania*, с. 444.

6. Укрепване на режима на Зогу и италианското господство

1. PRO.F.O. 371/37135. 196824.103.
2. Kontos, Joan F., *Red Cross, Black Eagle, A Biography of the Albanian-American School*, New York, 1981, с. 78.
3. Fisher, B. J., *King Zog and The Struggle for Stability in Albania*, New York, 1984, с. 57.
4. Swire, J., *Albania, The Rise of a Kingdom*, New York, 1971, с. 457.
5. Пак там, с. 458.
6. Fisher, *King Zog*, с. 95.
7. Oakley-Hill, D. R., 'The Albanian Gendarmerie, 1925–1938, and its British Organizers', in *Albanie*, Published by the Comité National-Democratique, 'Albanie Libre', Paris 1962, с. 405.
8. За описание на установяването на Селскостопанския колеж в Кавайе вж. A. E. Fusonie: 'An Experiment in Foreign Agricultural Education in the Balkans, 1920–1939', *East European Quarterly*, vol. VIII/4, 1974/5, с. 479–493.
9. Michalopoulos, D., 'The Moslems of Chamouria and the Exchange of Populations Between Greece and Turkey', *Balkan Studies*, vol. 27, №2, 1986, с. 310.
10. Пак там, с. 310–311.
11. Fisher, *King Zog*, с. 148.
12. Непубликувано писмо на Едит Дърам до Дервиш Дума от 26 март 1942.
13. Fisher, *King Zog*, с. 154.
14. PRO.F.O. 371/37135 196824 101.
15. Carter, F., 'City Profile', *Cities*, vol. 3, №4, ноември 1986, с. 272.
16. Kontos, *Red Cross, Black Eagle*, с. 143.
17. Fisher, *King Zog*, с. 104.
18. Roucek, J. R., *Balkan Politics — International Relations in No Man's Land*, New York, 1948, с. 128.

19. Cohen, Leonard J., *The Socialist Pyramid, Elites and Power in Yugoslavia*, Ontario, 1989, с. 340.
20. Verli, M., 'The Colonizing Agrarian Reform in Kosova and Other Albanian Regions in Yugoslavia after the First World War' (използваната статистика е от М. Obradovic, *Agrarna Reforma I Kolonizacija na Kosovu 1918–1941*, Pristina, 1981), *The Truth on Kosova*, Tirana, 1993, с. 155. Други полезни изследвания на въпроса за колонизацията са: Verli, M., *Reforma Agrare Kolonizuese ne Kosove 1918–1941*, Iliria, Bonn/Tirana, 1991 и М. Roux, *Les Albanie en Yougoslavie*, Edition de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1992.
21. Повече подробности могат да бъдат намерени в К. Krstik, *Kolonizacija u Yuzhnoj Srbiji*, Sarajevo, 1928.
22. PRO.F.O. 371/13711 3896 (C9441) 9 декември 1929.
23. PRO.F.O. 371/15147 C6456/475/90 5 август 1931.
24. Armstrong, H.F., *Where the East Begins*, New York, 1929, с. 95.
25. Kontos, *Red Cross, Black Eagle*, Предговор от N.C. Pano, с. vii-ix.
26. Пак там, с. vii-ix.
27. Kontos, *Red Cross, Black Eagle*, с. xiii.
28. Пак там, с. 121–122.
29. Пак там, с. 81.
30. Непубликувано писмо на Едит Дърам до Хари Ходжкинсън от 7 януари 1938.
31. Robyns, G., *Geraldine of the Albanians*, London, 1987 с. 38.
32. Fisher, *King Zog*, с. 212.
33. Kontos, *Red Cross, Black Eagle*, с. 178.
34. Newman, B., 'The Law of Lek', *The Geographical Magazine*, vol. IV, №2, с. 143.
35. Fisher, *King Zog*, с. 249.
36. Robyns, *Geraldine*, с. 28.
37. Непубликувано писмо на Едит Дърам до Хари Ходжкинсън от 28 март 1938.
38. Hoptner, J., *Yugoslavia in Crisis 1934–1941*, New York, 1962, с. 126.
39. Robyns, *Geraldine*, с. 68.
40. Fishta, I., and Toci, V., *Gjendja Ekonomike e Shqiperise ne Vitet 1912–1944*, Tirana, 1983, с. 206.
41. *Count Ciano's Diary 1939–1943*, London, 1947, с. 54.
42. Robyns, *Geraldine*, с. 88.
43. Непубликувано писмо на Хари Ходжкинсън до Едит Дърам от 27 юни 1939.
44. Fisher, *King Zog*, с. 280.
45. Robyns, *Geraldine*, с. 95.
46. *Ciano's Diary*, с. 66.
47. Пак там, с. 68.
48. PRO.F.O. 371/37135 196824.
49. Fisher, *King Zog*, с. 283.

7. Втората световна война и основаването на Албанската комунистическа партия

1. PRO.F.O. 371/37144 XC 196634 27/9/43.
2. Robyns, G., *Geraldine of the Albanians*, London, 1987, с. 113.
3. Montgomery-Massingbird, H. and Watkins, D., *The London Ritz, A Social and Architectural History*, London, 1980, с. 105.
4. Robyns, *Geraldine*, с. 122.
5. PRO.F.O. 371/37135 196824.
6. Непубликувано писмо на Хари Ходжкинсън до Едит Дърам от 27 юни 1939.
7. Rothchild, J., *East Central Europe Between the Two World Wars*, New York, 1977, с. 366.
8. PRO.F.O. 371/37144 XC196634 27/9/43.
9. PRO.F.O. 371/37144 XC196634 27/9/43.
10. Lendvai, P., *Eagles in Cobwebs, Nationalism and Communism in the Balkans*, London, 1969, с. 182.
11. Албанските разкази за основаването на АКП напълно пренебрегват ролята на югославяните. Макар след 1948 г. официалната линия да била, че албанците са създали своята Комунистическа партия, без съмнение югославяните са били мотивиращата и обединяваща сила, стояща зад албанския комунизъм.
12. Stojkovic, J., and Martic, M., *National Minorities in Yugoslavia*, Belgrade, 1952, с. 36.
13. Cohen, Leonard J., *The Socialist Pyramid. Elites and Power in Yugoslavia*, Ontario, 1989, с. 344.
14. PRO.F.O. 371/37144 XC196634 27/9/43.
15. PRO.F.O. 371/37144 XC196634 27/9/43.
16. PRO.F.O. 371/37144 XC196634 27/9/43.
17. PRO.F.O. 371/37144 XC196634 27/9/43.
18. Югославската версия за създаването на АКП може да бъде прочетена във Vladimir Dedijer, *Yugoslav-Albanian Relations, 1939–1948*, Belgrade, 1984.
19. Hammond, T., *Ingredients of the Communist Takeover in Albania*, с. 227.
20. Непубликувано писмо на Едит Дърам до Хари Ходжкинсън от 27 юни 1939.
21. Вж. Margaret Hasluk, 'The Non-Conformist Muslims of Albania', *Contemporary Review*, CXXVII, май 1925.
22. PRO.F.O. 371/13144 XC196634. 30 юни 1943.
23. Fielding, Xan, *One Man and His Time. The Life of Lieutenant-Colonel NLD McLean, DSO*, London, 1990, с. 43.
24. Halliday, J., *The Artful Albanian, The Memoirs of Enver Hoxha*, London, 1986, с. 32.
25. Военното време е свързано с повече по-решни концепции и илюзии от който и да е друг период в албанската история. Този период се харак-

- теризира с много остри полемики не само в Албания, но и между самите бивши британски офицери за свързка. Но в целите на тази книга не влиза обсъждането на тези различия.
26. Миладин Попович починал неочаквано през 1945 г. в Прищина. Най-вероятно той е бил убит от югославяни, заради своята близост с албанското ръководство, което, по думите на Диздаревич, правело отношенията с Албания през този период трудни. Югославяните обаче твърдят, че той бил убит през 1945 от десни косовски албанци.
  27. Интервю с Нияз Диздаревич, *Nin*, 29 януари 1989, с. 20–21.
  28. Пак там.
  29. Пак там. За югославските планове за присъединяване на Албания към Югославия вж. Djilas, M., *Conversations with Stalin*, London, 1962, с. 142–147.
  30. Интервю с Нияз Диздаревич.
  31. Нохха, Е., *The Titoites*, Tirana, 1982, с. 58.

8. „Строежът на социализма“ под югославско и съветско опекунство

1. Armstrong, Hamilton Fish, *Tito and Goliath*, London, 1951, с. 236.
2. Нохха, Enver, *Laying the Foundations of the New Albania*, Tirana, 1984, с. 554–555.
3. Pira, A., *Albanian Stalinism*, New York, 1990, с. 184–185. За по-нататъшна информация във връзка с обсъждането на езиковите проблеми между геги и тоски вж. Pira, A., *The Politics of Language in Socialist Albania*, New York, 1989.
4. *Zeri-i-Popullit*, 17 май 1981, с. 1.
5. Ash, W., *Pickaxe and Rifle*, London, 1974, с. 143.
6. Lovet, F., 'The New Albanian', *National Geographic*, vol. XIX, 1946.
7. Нохха, *Laying the Foundations*, с. 540 — 541.
8. Djilas, M., *Conversations with Stalin*, London, 1962, с. 129–130.
9. Griffiths, W., *Albania and Sino-Soviet Rift*, Cambridge, Mass., 1963, с. 18.
10. Shnytzer, A., *Stalinist Economic Strategy in Practice; The Case of Albania*, Oxford, 1982, с. 10.
11. Logoreci, A., *The Albanians, Europe's Forgotten Survivors*, London, 1977, с. 91.
12. Нохха, Е., *The Titoites*, Tirana, 1982, с. 9–14.
13. Ash, *Pickaxe and Rifle*, с. 83. Макар повечето западни наблюдатели в частен порядък да се съгласявали, че е малко вероятно албанците да са поставили мините и да смятат югославяните за отговорни, този факт не бил признат от страх да не бъде ядосан Тито, който скъсал със Сталин по времето, когато Международният съд произнасял присъдата си над Албания.
14. През 1948 г. Тристранната комисия присъдила златото на Албания единствено за да анулира решението от 1950 г. Великобритания непрекъснато отказвала да върне златото.

15. Shnytzer, *Stalinist Economic Strategy*, c. 11.
16. Пак там, c. 10.
17. Dedijer, V., *Tito Speaks*, London, 1953, c. 312.
18. Griffiths, *Albania*, c. 18.
19. Djilas, *Conversations with Stalin*, c. 143.
20. Rosinow, D., *The Yugoslav Experiment*, London, 1977, c. 354.
21. Shnytzer, *Stalinist Economic Strategy*, c. 12.
22. Rosinow, D., *The Other Albania*, American Universities Field Staff Reports, 1980, c. 13.
23. Hadri, A., *The National and Political Development of Albanians in Yugoslavia*, vol. 1, Zagreb, 1970, c. 551.
24. *Zeri-i-Popullit*, Tirana, 25 септември 1949.
25. PRO.F.O. 371/78217 10197 21.10.49.
26. Griffiths, *Albania*, c. 21.
27. Jelavich, B., *History of the Balkans*, vol. 2, New York, 1983, c. 380.
28. Ash, *Pickaxe and Rifle*, c. 138.
29. Andoni, A., 'Albanian Economy under the Communist Regime 1945 — 1962', *Albanie*, издадено от Comité National-Democratique 'Albanie Libre', Paris, 1962, c. 272.
30. Ash, *Pickaxe and Rifle*, c. 121.
31. Skendi, S., *Albania*, New York, 1956, c. 296.
32. Пак там, c. 298.
33. Пак там.
34. Hoxha, *Laying the Foundations*, c. 31–33.
35. Beeson, T., *Discretion and Valour, Religious Conditions in Russia and Eastern Europe*, London, 1974, c. 283.
36. Brogan, P., *Eastern Europe 1939–1989*, London, 1990, c. 178.
37. Zischka, A., *The Other Europeans*, London, 1962, c. 81.
38. Пак там, c. 83.
39. Griffiths, *Albania*, c. 21.
40. Ash, *Pickaxe and Rifle*, c. 184.
41. Пак там, c. 189.
42. Biberaj, E., *Albania and China, A Study of an Unequal Alliance*, New York, 1986, c. 36.
43. Lendvai, P., *Eagles in Cobwebs, Nationalism and Communism in the Balkans*, London, 1969, c. 192.
44. Griffiths, *Albania*, c. 23.
45. Logoreci, A., *The Albanians*, c. 122.
46. Lendvai, P., *Eagles in Cobwebs*, c. 193.
47. Halliday, J., *The Artful Albanian, The Memoirs of Enver Hoxha*, London, 1986, c. 221.
48. Ash, *Pickaxe and Rifle*, c. 156.
49. Adoni, A., *Albanian Economy*, c. 276.
50. Griffiths, *Albania*, c. 29.
51. Halliday, *The Artful Albanian*, c. 219.
52. Griffiths, *Albania*, c. 34.

9. Оттеглянето в изолация

1. Вж. 'Albania, An Outcast's Defiance', *Problems of Communism*, Vol II, №3. май/юни 1962.
2. Griffiths, W., *Albania and Sino-Soviet Rift*, Cambridge, Mass., 1963, с. 61.
3. Griffiths, *Albania and Sino-Soviet Rift*, с. 80.
4. Logoreci, A., *The Albanians, Europe's Forgotten Survivors*, London, 1977, с. 133.
5. Biberaj, E., *Albania and China, a Study of an Unequal Alliance*, Boulder, Colo., 1986, с. 46.
6. Пак там, с. 50.
7. Пак там, с. 56.
8. *Zeri-i-Popullit*, 1 октомври 1961.
9. Lendvai, P., *Eagles in Cobwebs, Nationalism and Communism in the Balkans*, London, 1969, с. 196.
10. *Zeri-i-Popullit*, 13 октомври 1962.
11. Halliday, J., *The Artful Albanian, The Memoirs of Enver Hoxha*, London, 1986, с. 13.
12. Andoni, A., 'Albanian Economy under the Communist Regime 1945–1962', *in Albanie*, издадено от Comité National-Democratique 'Albanie Libre', Paris, 1962, с. 286.
13. Hoxha, E., *The Selected Works of Enver Hoxha*, Vol. II, Tirana, 1974–1982, с. 445.
14. Hoxha, E., *History of the Party of Labour*, Tirana, 1971, с. 627.
15. Beeson, T., *Discretion and Valour, Religious Conditions in Russia and Eastern Europe*, London, 1974, с. 284.
16. Пак там, с. 285.
17. Gardiner, L., *Curtain Calls*, London, 1977, с. 64.
18. Logoreci, A., *The Albanians*, с. 157.
19. Пак там, с. 152.
20. Пак там, с. 180.
21. Magas, B., 'Yugoslavia, The Spectre of Balkanization', *New Left Review*, №174, 1989, с. 11.
22. *China Reconstructs*, Vol XX, януари 1971, с. 45–46.
23. Gardiner, *Curtain Calls*, с. 68.
24. Ash, W., *Pickaxe and Rifle*, London, 1974, с. 175.
25. Пак там, с. 244–245.
26. Gardiner, *Curtain Calls*, с. 14.
27. Ash, *Pickaxe and Rifle*, с. 218.
28. Gardiner, *Curtain Calls*, с. 15.
29. Halliday, *The Artful Albanian*, с. 285.
30. Biberaj, E., *Albania, A Socialist Maverick*, Colorado, 1990, с. 26.
31. Biberaj, E., *Albania and China*, с. 121.
32. Halliday, *The Artful Albanian*, с. 336.
33. *Биографичен репортаж на Радио Свободна Европа* 282, декември 1979.

34. Ramet, P., *Nationalism and Federalism in Yugoslavia*, Indianapolis, 1984, с. 165.
35. Агенция Танюг, 29 септември 1981.
36. *Биографичен репортаж на Радио Свободна Европа 215*, юли 1981.
37. Танюг, 10 април 1981.
38. Pavlovich, S. K., *The Improbable Survivor*, London, 1988, с. 87.
39. *Биографичен репортаж на Радио Свободна Европа 142*, май 1981.
40. *Zeri-i-Popullit*, 8 април 1981.
41. *Биографичен репортаж на Радио Свободна Европа 199*, юни 1981.
42. *Биографичен репортаж на Радио Свободна Европа 326*, ноември 1981.
43. Viberaj, E., *Albania, A Socialist Maverick*, с. 36–37.
44. За интересния дебат относно внезапната смърт на Мехмед Шеху вж. Jon Halliday, 'The Strange Death of Mehmet Shehu', *London Review of Books*, 9 октомври 1986, и поредицата писма от проф. Frank Walbank и Naagy Hodgkinson.
45. Преглед на новините от световните телеграфни агенции, ЕЕ/7923/В/4, 12 април 1985.
46. Pira, A., *Albanian Stalinism*, East European Monographs, New York, 1990, с. 122.
47. Lendvai, P., 'Traveller in Albania', *Encounter*, май 1985, с. 64.

10. Краят на комунизма и пътят към демократичния плурализъм

1. Бюлетин на Албанската телеграфна агенция, 21–24 септември 1988.
2. Viberaj, E., 'Albania at the Crossroads', *Problems of Communism*, септември-октомври 1991, с. 4.
3. *Drita*, 19 ноември, с. 5.
4. Hadji-Ristic, P., 'Shaking Albania's Topcor', *Index on Censorship*, 1/1991, с. 10.
5. *Доклад за Източна Европа*, 26 април 1991, с. 4.
6. Бюлетин на Ройтерс за БиБиСи, 20 януари 1991 г.
7. *Доклад за Източна Европа*, 19 юли 1991, с. 2.
8. Предаване на Радио Тирана на английски език, 14.30 по Гринуич, 1 юли 1992.
9. Преглед на световните новини по БиБиСи; ЕЕ/1336 В/3, 23 март 1992.
10. Преглед на световните новини по БиБиСи; ЕЕ/1336 В/1, 18 март 1992.
11. Szajkoski, V., 'The Albanian Elections', *The Journal of Communist Studies*, vol. 8, №3, септември 1992, с. 128.

11. Посърналите „мечти“ за демокрация

1. *Zeri-i-Popullit*, 16 януари 1994.
2. Hibbert, R., *Dealing with the Dispossessed*, *The World Today*, май 1997, с. 119–121.

3. *Financial Times*, 11 декември 1992.
4. В Италия няколко бивши министри, включително и бившият италиански министър на външните работи Джани де Микелис, били изправени на съд за същата афера.
5. Бюро на Демократичните институции за човешки права към Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, наблюдение на парламентарните избори, проведени в Република Албания на 26 май и 2 юни 1996, Варшава, 11 юни 1996.
6. *Koha Jone*, 3 март 1997.
7. *The Times*, 24 март 1997.
8. Докато бил в затвора, Нано непрекъснато се опитвал да координира действията и дебатите вътре в Социалистическата партия. През 1996 г. умерените, водени от Нано, се противопоставили на твърдолинейните комунисти, като най-накрая през август 1996 взели надмощие.
9. Hibbert, R., *Dealing with the Dispossessed, The World Today*, май 1997, с. 119–121.
10. Партиите най-накрая се споразумели за 115 парламентарни места да се гласува по мажоритарна система, а 40 да се избират по пропорционално представителство.
11. Преглед на световните новини по БиБиСи; ЕЕ/2959 В/2, 1 юли 1997.
12. Албанска телевизия, Тирана, 16.34 по Гринуич, 30 юни 1997.
13. *Eastern European Newsletter*, Vol. 11, No 13, 3 юли 1997, с. 3–4.
14. Фатос Нано, роден през 1952 г., завършил икономика в Университета в Тирана и влязъл в управляващата Албанска работническа партия. Открит критик на еднопартийната система и централното планиране в края на 80-те години. Президентът Рамиз Алиа го вкарал в Централния комитет през 1990 и го направил премиер с надеждата да се избегне революция.
15. *Eastern European Newsletter*, Vol. 11, No 14, 24 юли 1997, с. 2.

Библиография

Книги

- Alcock, John and Antonia Young (eds), *Black Lambs, Grey Falcons, Women Travellers in the Balkans*, Bradford, 1991.
- Alia, Ramiz, *Report to the 9th Congress of the Party of Labour of Albania*, Tirana, 1986.
- Amery, Julian, *Sons of the Eagle: A Study in Guerilla War*, London, 1948.
- Antologji e Letersise Shqipe*, Tirana, 1955.
- Armstrong, Hamilton Fish, *Tito and Goliath*, London, 1951.
- Ash, William, *Pickaxe and Rifle*, London, 1974.
- Babinger, Francis, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton, NJ, 1978.
- Beeson, Trevor, *Discretion and Valour, Religious Conditions in Russia and Eastern Europe*, London, 1974.
- Bethel, Nicolas, *The Great Betrayal*, London, 1984.
- Biberaj, Elez, *Albania, A Socialist Maverick*, Boulder/San Francisco/Oxford, 1990.
- *Albania and China, a Study of an Unequal Alliance*, Boulder/San Francisco/Oxford, 1986.
- *Albania in Transition*, Westview Press, 1998.
- Bogdanovic, Dimitrije, *Kniga o Kosovu*, Belgrade, 1985.
- Bridge, F. R., *The Habsburg Monarchy, Among the Great Powers, 1815–1918*, London, 1990.
- Brogan, Patrick, *Eastern Europe 1939–1989*, London, 1990.
- Cohen, Leonard J., *The Socialist Pyramid, Elites and Power in Yugoslavia*, Ontario, 1989.
- Count Ciano's Diary, 1939–1943*, ed. M. Muggeridge, London, 1947.
- Crampton, Richard, *The Hollow Detente, Anglo-German Relations in the Balkans 1911–1914*, London, 1979.
- Dedijer, Vladimir, *Yugoslav-Albanian Relations, 1939–1948*, Belgrade, 1984.
- *Tito Speaks*, London, 1953.
- Destani, B., *Bibliography on Albania*, Centre for Strategic Studies, Belgrade, 1986.
- Djilas, Milovan, *Conversations with Stalin*, London, 1962.
- Drizari, Nijaz, *Scanderbeg, His Life, Correspondence, Victories and Philosophy*, California, 1968.
- *High Albania*, London, 1985.
- *Twenty Years of Balkan Tangle*, London, 1920.
- Fischer, B. J., *King Zog and the Struggle for Stability in Albania*, New York, 1984.
- Fox, Frank, *The Balkan Peninsula*, London, 1915.
- Frasheri, Sami, *Was war Albanien, Was ist Et, Was wir Es werden?*, Vienna, 1913.
- Gardiner, Leslie, *Curtain Calls*, London, 1977.

- Griffiths, William, *Albania and Sino-Soviet Rift*, Cambridge, MA, 1963.
- Hadri, Ali, *The National and Political Development of Albanians in Yugoslavia*, vol. 1, Zagreb, 1970.
- Halliday, Jon, *The Artful Albanian, The Memoirs of Enver Hoxha*, London, 1986.
- Helmreich, E. C., *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912–1913*, New York, 1989.
- Hibbert, Reginald, *Albanian's National Liberation Struggle*, London, 1991.
- Hobhouse, J. C., *A Journey Through Albania, Travels in South Albania and Epirus, 1809–1810*, vol. 1, New York, 1971.
- Hoptner, J., *Yugoslavia in Crisis 1934–1941*, New York, 1962.
- Horvat, Branko, *Kosovsko Pitanje*, Zagreb, 1989.
- Hoxha, Enver, *Selected Works*, Tirana, 1982.
- *The Khrushchevites*, Tirana, 1980.
- *The Titoites*, Tirana, 1982.
- *The Anglo-American Threat to Albania*, Tirana, 1982.
- *Laying the Foundations of the New Albania*, Tirana, 1984.
- *Vepra (Works)*, Tirana, 1968–85.
- Huges, Thomas S., *Travels in Greece and Albania*, London, 1830.
- Jelavich, Charles and Barbara, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Washington, 1977.
- Jelavich, Barbara, *History of the Balkans, Twentieth Century*, Cambridge, 1983.
- Kemal, Ismail, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, ed. S. Stone, London, 1920.
- Kiraly, Bela K. and Djordjevic (eds), *East Central European Society and the Balkan Wars*, New York, 1986.
- Knight, Edward, *Albania, A Narrative of Recent Travel*, London, 1880.
- Kondis, Basil, *Greece and Albania — 1908–1914*, Institute for Balkan Studies, Thessalonika, 1976.
- Konitza, Faik, *Albania, The Rock Garden of Southeastern Europe*, New York, 1937.
- Kontos, Joan F., *Red Cross, Black Eagle, A Biography of the Albanian-American School*, New York, 1981.
- Kristik, K., *The Colonisation of Southern Serbia*, Belgrade, 1928.
- Laffan, R. G. D., *The Serbs, The Guardians of the Gate*, New York, 1989.
- Lane, Rose Wilder, *The Peaks of Shala*, London, 1923.
- Lear, Edward, *Journals of a Landscape Painter in Greece and Albania*, London, 1965.
- Lendvai, Paul, *Eagles in Cobwebs, Nationalism and Communism in the Balkans*, London, 1969.
- Logoreci, Anton, *The Albanians, Europe's Forgotten Survivors*, London, 1977.
- Marmullaku, Ramadan, *Albania and the Albanians*, London, 1975.
- Miller, William, *Travel and Politics in the Near East*, London, 1898.
- Montgomery-Massingbird, H. and Watkins, D., *The London Ritz, A Social and Architectural History*, London, 1980.
- McManners, John, *Lectures on European History, 1789–1914*, Oxford, 1977.
- Nicol, Donald M., *The Despotate of Epiros 1267–1479*, Cambridge, 1984.

- Noli, Fan S., *George Kastrioti Skanderbeg*, New York, 1947.
- Norris, H. T., *Islam in the Balkans, Religion and Society Between Europe and the Arab World*, London, 1993.
- Odysseus, *Turkey in Europe*, London, 1900.
- Palmer, S. E. and King, R. R., *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Connecticut, 1971.
- Pavlovic, Stefan K., *The Improbable Survivor*, London, 1988.
- Peacock, Wadham, *Albania, The Foundling State of Europe*, London, 1914.
- Pettifer, James, *The Blue Guide to Albania*, London, 1994.
- Pipa, Arshi, *The Politics of Language in Socialist Albania*, New York, 1989.
- *Albanian Stalinism*, New York, 1990.
- Pipa, Arshi and Repishti, Sami, *Studies on Kosovo*, New York, 1984.
- Plomer, William, *The Diamond of Janina, Ali Pasha 1741–1822*, London, 1970.
- Pollo, Stefanaq and Puto, Arben, *The History of Albania*, London, 1981.
- Prifti, Peter R., *Socialist Albania since 1944*, Cambridge, MA, 1978.
- Puaux, Rene, *The Sorrows of Epirus*, Chicago, 1963.
- Puto, Arben, *From the Annals of British Diplomacy*, Tirana, 1981.
- Ramet, Pedro, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia*, Indianapolis, 1984.
- Rankin, Lt Col. Reginald, *The Inner History of the Balkan War*, vol. 1, New York, 1914.
- Robyns, Gwen, *Geraldine of the Albanians*, London, 1987.
- Rothchild, Joseph, *East Central Europe Between the Two World Wars*, New York, 1977.
- Rosinow, Denis, *The Yugoslav Experiment*, London, 1977.
- *The Other Albania, American Universities Field Staff Reports*, New York, 1980.
- Rushiti, Limon, *Levizja Kacake Ne Kosove(1918–1928)*, Pristina, 1981.
- Shnytzter, Adi, *Stalinist Economic Strategy in Practice, the Case of Albania*, Oxford, 1982.
- Shoup, Paul, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York, 1968.
- Shupp, P. F., *The European Powers and the Near Eastern Question 1806–1807*, New York, 1931.
- Sufflay, Milan, *Srbi i Arbanasi*, Belgrade, 1925.
- Skendi, Stavro, *The Albanian National Awakening*, Princeton, NJ, 1967.
- *Albania*, New York, 1956.
- *Balkan Cultural Studies*, Boulder, CO, 1980.
- Stavrianos, Leften, *The Balkans Since 1453*, New York, 1958.
- Stojkovic, L. and Martic, M., *National Minorities in Yugoslavia*, Belgrade, 1952.
- Sugar, Peter F., *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354–1804*, Washington DC, 1977.
- Swire, Joseph, *Albania, The Rise of a Kingdom* (reprint), New York, 1971.
- *King Zog's Albania*, London, 1937.
- Trotsky, Leon, *The Balkan Wars, 1912–1913*, New York, 1980.
- Tucovic, Dimitrije, *Serbia and Albania*, Belgrade, 1914.

- University of Tirana, *George Kastrioti Skanderbeg, The Albanian-Turkish Wars of the IV Century*, Tirana, 1967.
- Vandeleur, Robert, *Albania's Road to Freedom*, London, 1990.
- Verli, Marengelen, *Reforms agrare kolonizuese ne Kosove, 1918–1941*, Bonn/Tirana, 1991.
- Vickers, Miranda, *Between Serb and Albanian — A History of Kosovo*, London, 1998.
- Vickers, Miranda and Pettifer, James, *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*, London, 1997.
- Vukmanovic, Stvetozar, *Struggle for the Balkans*, London, 1990.
- Wilkes, John, *The Illyrians*, Oxford, 1992.
- Winnifrith, Tom (ed.), *Perspectives on Albania*, London, 1992.
- Woods, Charles, *The Danger Zone of Europe*, London, 1911.
- Zischka, Anton, *The Other Europeans*, London, 1962.
- Zürcher, Erik J., *Turkey — A Modern History*, I. B. Tauris, 1998.

Стамбул

- Artisien, Patrick, 'Yugoslavia, Albania and the Kosovo Riots', *The World Today*, vol. 37, №11.
- Biberaj, Elez, 'Albania at the Crossroads', *Problems of Communism*, Sept-Oct, 1991.
- 'Kosovo, The Struggle for Recognition', *Conflict Studies*, №137, 1982.
- Carter, Frank, 'Tirana, City Profile', *Cities*, vol. 3, №4, November 1986.
- Dizdarevic, Nijaz, *Nin*, Belgrade, 29 January 1989.
- Effendi, Vasa, *La Vérité Sur L'Albanie et les Albanais, Études Historique et Critique*, Paris, 1879.
- Emmert, T. A., 'The Kosovo Legacy', *Serbian Studies*, vol. 5, №2, 1989.
- Hadji-Ristic, Peter, 'Shaking Albania's Torpor', *Index on Censorship*, 1/1991.
- Hasluk, Margaret, 'The Non-Conformist Muslims of Albania', *Contemporary Review*, CXXVII, May 1925.
- Krasniqi, R., 'Persecution of Religion in Communist Albania', *ACEN News*, №128, March/April 1967.
- Lovet, Frank, 'The New Albanian', *National Geographic*, vol. XIX, 1946.
- Magas, Branka, 'Yugoslavia in Crisis', *New Left Review*, 174, 1989.
- Newman, Bernard, 'The Law of Lek', *The Geographical Magazine*, vol. IV, №2, 1936.
- Oakley-Hill, Darryl, 'The Albanian Gendarmerie, 1925–1938, and its British Organizers', *Albanie*, published by the Comité National-Democratique, 'Albanie Libre', Paris, 1962.
- Remington, R. A., 'China's Emerging Role in Eastern Europe', *The International Politics of Eastern Europe*, ed. C. Gati, New York, 1976.
- Thornton, T. P., 'The Soviet-Albanian Dispute', *Military Review*, 42, October 1962.

Treptow, Kurt, 'The Albanian Rebellion of 1481', *Albanian Life*, vol. 48, №2, 1990.

Unpublished correspondence between Edith Durham and Harry Hodgkinson.

**Периодични издания, официални публикации и излъчени
по електронните медии материали**

Balkan Studies, published by the Institute of Balkan Studies, Thessalonika.

British Documentation on the Origins of the War, 1878–1914, ed. Gooch and Temperley, London, 1926–1938.

China Reconstructs, vol. XX, January 1971.

Foreign Office Handbook No 17, H. M. Stationery Office, London, 1920.

Foreign Office Papers of Great Britain, Public Records Office, Kew.

Great Britain, Foreign Office, Greece, №1, 1879, *Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectifications of the Greek Frontier*, London, 1879.

Radio Free Europe Reports, 1981–9.

Report of the International Commission to Enquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC, 1914.

Tanjug, Official Yugoslav News Agency, Belgrade.

Zeri-i-Popullit, Tirana.

Показалец

- Абас Купи 167, 178, 181
Абдул Фрашери 44, 45, 55
Абдул Хамид 56, 62, 76
Авни Рустеми 113, 129, 130
Австрия 25, 71, 83, 86, 87, 89, 92, 95, 97, 98, 99
Австро-Унгария 41, 59, 66, 71, 79, 83, 85, 89, 98, 103, 107
Адил Каркани 243, 253, 276
Адриатика 83, 84
Акиф паша 123
албанска азбука 41, 60, 69
албанска граница 51, 97
Албанска комунистическа партия 170, 174, 175, 190, 268
Албанска партия на труда 204
Албанска социалистическа партия 265
Албанската лига 48, 49, 50, 52, 55, 56, 57, 58
албански език 22, 41, 53, 59, 60, 61, 69, 70, 156, 251
Албански комитет 41, 59
„Албански комитет“ във Виена 101
Албанско културно сдружение в Букурещ 41
албанско национално движение 56
албанско национално съзнание 41, 56, 77, 223
Александър Мекси 269, 285
Александър Ранкович 223, 224, 226
Алиа 251, 252, 253, 254, 256, 259, 260, 261, 262, 267
Али Келкира 178
Али Келменди 174
Али паша Тепелена 32, 33, 34, 35, 36, 37
Англия 32, 33, 37, 40
Англо-персийската нефтена компания 149
Антивари 44, 89
Антон Жишка 211
Аполония 13, 14
Апони 165
АПТ 205, 208, 212, 213, 219, 226, 235, 236, 242, 245, 248, 249, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265
АПУ 158
Арбанон 15
ардиени 13, 14
Арсений IV 26
Арта 52, 53
АСП 265, 267, 268
Атина 51, 149, 167, 172
Ахмед Зогу 6, 123, 124, 125, 126, 135, 144, 145
Ахмети 267
Базар Шак 98, 100, 101
Байрактари 176, 206
Байрам Даклани 81
Байрам Цури 66, 81, 123, 125, 130, 135, 144
Байрон 27, 34
Бали Комбетар 178, 179, 186, 273
Балканска федерация 174, 201, 202, 203
Балканските войни 192, 195
Балканския полуостров 5, 13, 16, 17, 23, 64
Бакали 240
бекташии 36
Белград 26, 98, 116, 151, 157, 197, 198, 199, 201, 202, 204, 205, 212, 213, 222, 225, 226, 230, 231, 239, 240, 241, 246, 247, 251, 262, 263
Белишова 204, 218
Берат 14, 17, 22, 52, 188, 189, 230, 256, 285, 290
Бериша 260, 267, 268, 269, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292
Берлинският конгрес 46, 50, 66, 84
Бисмарк 47

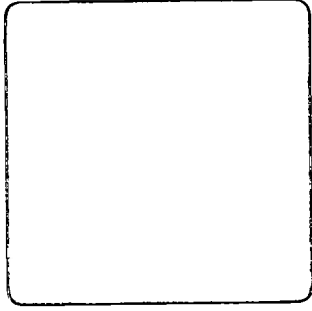
- битката при Косово поле 114
Босна и Херцеговина 42, 71, 72, 73, 83, 89, 263, 267
Бриндизи 257, 285
Букурещ 41, 59, 217
Букурещкият договор 37, 95
Бутринт 13
Буфи 267
Бушати 31, 37, 38
българи 5, 14, 27, 42, 63, 91
България 43, 46, 54, 63, 76, 82, 86, 91, 92, 201, 203, 225
Вардарската долина 46
Васо паша ефенди 60
Векилхарджи 41
Вели Дева 240
Великите сили 5, 42, 48, 50, 54, 57, 58, 70, 88, 89, 93, 96, 97, 99, 100, 104, 106, 143
Великобритания 147, 149, 170, 199, 251
венецианци 15
Венеция 15, 25, 166
Венизелос 109, 110, 225
Верлаки 119, 128, 131, 132, 169, 173
Виа Егнация 14, 15
Вид 93, 99, 100, 102, 103, 135, 152, 209
Виена 25, 40, 84, 160, 165, 173, 174, 226, 264, 281
Византийската империя 14, 16, 17, 24, 98
Виктор Емануел 171, 173
Виктор Емануел III 169
Вльора 15, 16, 17, 22, 35, 61, 84, 88, 93, 104, 107, 109, 110, 112, 146, 157, 196, 207, 214, 219, 257, 283, 290
войната на прасетата 86
Воскопя 26, 27
Вриони 123, 135
Втората световна война 5, 159, 170, 173, 251, 252
Вукманович-Темпо 180, 181, 188
геги 7, 17, 39, 93, 112, 285
генерал Ричоти Гарибалди 61
Георги Димитров 202
Георги Фишта 56
Германия 6, 182, 210, 250, 253
Германско-италианският договор 173
Гирокастра 17, 19, 26, 35, 51, 53, 64, 94, 96, 107, 108, 172, 176, 256, 284
Гладстон 42
Градище 222
Грамос Пашко 252, 267
Груда 48, 89, 135
гръцката азбука 27
гръцката гражданска война 204
гръцки език 27
Гръцко-турската война 57, 61
Гусине 43, 48
Гучия 48
гърци 5, 13, 16, 27, 37, 45, 48, 53, 55, 59, 62, 65, 75, 96, 97, 98, 99, 107, 109, 254, 255
Гърция 7, 16, 19, 40, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 84, 85, 89, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 106, 109, 113, 118, 132, 149, 164, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 182, 184, 188, 190, 201, 202, 210, 216, 217, 225, 226, 246, 254, 255, 273, 282, 289
Гьон Кастриоти 20, 29
Гьон Марка Гьони 121, 122, 167, 185
Дали Ндреу 213, 214
Далмация 20, 32, 34, 104
Делвина 35, 111, 112
Делвинаки 53
Демократичен фронт 193
Демократичната лига на Косово 253
Демократичната партия на Албания 252
Демократичният фронт 193, 194, 245, 253, 258
Джакова 38, 43, 55, 87, 97, 212, 213
Джафер бей Ипи 124, 125
Джелил Гьони 265
Джилас 203
Диздаревич 187, 188
Дизраели 42

- Дирахиум 13, 14, 15, 65
 долината Мати 164
 ДПА 253, 254, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 267, 268, 269
 Дружество за икономическо развитие на Албания 146
 Дукагини 18
 Дуръс 22, 84, 88, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 111, 157, 162, 163, 165, 167, 168, 172, 180, 196, 198, 211, 230, 255, 257, 260, 271, 285
 Душан Мугоша 175
 Египет 31, 38, 171, 273
 Едвард Кардели 202, 238
 Едуард Лиър 37, 39, 128
 Едуард Найт 49, 50
 Ейрес 117, 124
 Елбасан 14, 35, 64, 74, 75, 131, 155, 183, 214, 223, 232
 Елез Юсуф 125
 Елена Джика 61
 Енвер Ходжа 6, 136, 175, 179, 187, 188, 189, 193, 194, 195, 198, 231, 233, 238, 239, 241, 243, 254, 255, 256, 261, 265, 268, 269, 281, 291
 Енти Комбетар 158
 еничари 25, 35, 37
 Епир 13, 14, 15, 16, 19, 33, 34, 35, 36, 51, 52, 53, 96, 97, 109, 172, 225
 Епирското въстание 95
 Есад паша Топтани 68, 87
 Етем Тото 164
 закон за аграрната реформа 196
 Зека 56
 Зия Дибра 144
 Зог 6, 135, 151, 152, 153, 154, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 179, 182, 185, 209, 210, 288
 Зографос 96, 97
 Ибрахим паша 32
 Ибрахим Ругова 251, 262
 Източна Румелия 46, 62
 илири 13, 14, 15, 18
 Илирия 13, 14
 Иса Болетини 74, 77, 80, 82, 85, 105
 ислям 5, 6, 20, 24, 25, 26, 30
 Исмаил Кадаре 233, 249, 252
 Исмаил Кемал 68, 82, 83, 93, 98, 111, 135
 Испанската гражданска война 174
 Истанбул 64, 77, 78, 82, 102, 183
 Италианско-албанския договор 149
 Италия 6, 22, 32, 58, 61, 84, 100, 102, 103, 104, 111, 113, 145, 146, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 172, 177, 180, 181, 182, 210, 226, 256, 266, 276, 289
 йезуити 40
 Йонийските острови 33
 Йосип Броз Тито 175
 Кавайе 148, 159, 180, 260
 Кадаре 252
 Казим бей Кутзули 123
 Кайро 183, 184
 Канунът на Лека 7, 17, 18, 19
 Кара Махмуд 31, 32, 37
 Кастрати 16, 54, 92
 католици 25, 27, 28, 29, 35, 53, 82, 122, 127, 150, 162, 209
 Качаник 26
 кирилица 27
 Китай 213, 217, 218, 220, 222, 226, 231, 235, 236, 242, 244
 Коминтерн 174, 175, 179, 190, 195
 Коминформ 201, 202, 204
 Комитет за обединение и прогрес 90
 Комитетът за защита на Косово 108
 Конгрес в Берат 188
 Конгрес в Люшня 118
 Конгрес в Пермет 185
 Конгрес във Вльора 84
 Константин Кристофориди 60
 Константинопол 15, 65
 Константинос Мицотакис 255
 Конференцията в Лабинот 179
 конференцията в Москва 218
 Конференцията на посланиците 89, 90, 93, 117, 147

- Корча 26, 41, 43, 94, 109, 110, 146, 172, 174, 176, 182, 184, 188, 199, 214, 225, 255
 Косово 5, 6, 7, 13, 17, 26, 43, 44, 56, 73, 77, 78, 79, 81, 83, 108, 113, 156, 157, 159, 173, 176, 180, 182, 183, 187, 188, 189, 191, 192, 195, 205, 206, 215, 223, 224, 225, 231, 237, 238, 239, 240, 241, 246, 247, 248, 251, 253, 262, 263, 267, 268, 270, 274, 292, 293, 294
 Косовския комитет 144, 157, 162
 Кочи Зоксе 176, 188, 189, 198, 201, 213, 221
 крал Никола 49, 50, 92, 108
 крал Лазар 17, 114
 Кримската война 40
 Круя 15, 17, 21, 22, 167, 177, 181, 266
 латинската азбука 78
 Лач 267
 Легалитети 180, 186, 191, 193, 206, 273
 Лежа 13, 20, 21, 22, 118
 лейди Карнървън 159
 Лека Дукагини 18
 Леонид Брежнев 222
 Лига на Пея 56
 Лигата от Лежа 20
 Липих 44
 Лири Белишова 203, 218
 Лири Гега 188, 213, 214
 LNC 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 190
 Луан Омари 242
 Луиджи Гуракуи 119, 144
 Люма 43, 95, 117
 Македония 14, 63, 65, 66, 72, 86, 93, 95, 173, 180, 182, 192, 215, 225, 239, 240, 241, 269, 274
 Мала Азия 16, 17, 38, 83, 95
 Малта 210
 Мао Дзедун 221, 230, 244
 Маргарет Хеслък 183
 Мати 43, 174, 181, 190, 210, 288
 Мегали идея 7, 95
 Мехмед Али паша 52
 Мехмед бей Бушати 32
 Мехмед бей Коница 124, 131
 Мехмед I 17
 Мехмед II 21, 22, 24
 Мехмед V 79, 82
 Мехмед Решид паша 38
 Мехмед Шеху 178, 204, 212, 215, 236, 241
 Мидхад Фрашери 117, 162, 178
 Миладин Попович 136, 175, 187
 Милован Джилас 198, 203
 мирдита 43, 121, 134
 Митровица 55, 77, 94, 156
 младотурци 70, 71, 73, 75, 76, 78, 81
 Монастир 38
 Москва 174, 190, 201, 202, 203, 204, 207, 210, 212, 213, 214, 216, 218, 219, 220, 221, 223, 241
 Мурцег 63
 Муслим Пеза 176, 178, 180
 Мусолини 147, 166, 167, 169, 172, 173, 180, 182
 Мухамад Али паша 31
 Мухтар паша 52, 82, 298
 мюсюлмани 24, 25, 26, 27, 28, 29, 42, 53, 56, 59, 71, 72, 73, 87, 127, 133, 145, 149, 164, 209
 Наварино 38
 Нако Спиру 189, 201, 203
 Найт 50, 53, 54
 Наполеон 33, 34
 Национален фронт за освобождение 177, 193
 Национална освободителна конференция в Пеза 177
 Неджмие 242, 245, 253, 267, 273
 Нешат Тозаи 248
 Никола Пашич 90
 Николае Чаушеску 248
 Нияз Диздаревич 187
 Обри Хърбърт 77, 118, 159
 Обществото на народите 116, 122, 125, 143, 146, 156, 157, 161, 162, 163
 Орош 122

- Османската империя 5, 9, 17, 23, 24, 25, 34, 35, 38, 41, 42, 46, 47, 48, 53, 57, 64, 67, 83
остров Сазан 85, 104, 106, 113
отец Стефан Курти 228
Охрид 16, 21, 43, 46, 63
Охридското езеро 14, 44, 104, 147
панслависти 42
Париж 176, 252, 253
Парижката мирна конференция 108, 110
пашалъка на Шкодра 31, 32, 33, 39
Пекин 214, 216, 220, 231, 235, 236
Пешкопие 147
Пея (Печ) 26, 43, 56, 114
Плава 43, 48
Подгорица 43, 48, 105
Православна лига 75
Прага 150, 250
Превеза 34, 51, 52
Пренк Биб Дода 63, 124
Призрен 16, 20, 43, 45, 55, 97, 114, 122
Призренската лига 41, 53, 55, 58, 59
Прищина 38, 43, 57, 81, 156, 206, 225, 238, 239, 247, 263
Прогресивна партия 119
Протокола от Флоренция 96
Пука 124
Първата световна война 5, 108, 112, 124
Рамиз Алиа 136, 242, 250, 252, 255, 259, 269
Ранкович 231
река Мати 214
река Шкумбини 14, 26, 29, 39, 83
Република Корча 107, 110
реформите Танзимат 38, 39
Рим 167, 169, 171, 210, 226, 257
род Мати 151
Роуз Уайлдър Лейн 120, 121, 132
Румъния 39, 42, 48, 63, 64, 95, 102, 170, 210, 226, 248, 257
Русия 25, 33, 34, 37, 40, 42, 45, 64, 74, 75, 81, 89, 90, 97, 103, 175
Руско-турската война 37
Сами Фрашери 41, 58, 59
Саранде 186, 216
Сан Джовани ди Медуа 81
Санстефански договор 43, 225
Сейко 219
Сейфула Малешова 197, 198
Сигурими 222, 242, 249, 256, 275
Симон Стефани 250, 277
Синан паша 26
Скендербег 20, 21, 22, 31, 60, 84, 153, 182
Скопие 19, 38, 82, 94, 156, 206, 239
Слободан Милошевич 246, 294
Смирна 48, 113
Солун 14, 19, 26, 63, 91, 92, 162
спахии 25, 38
срещата в Мукай 180
Сръбско-българската война 63
Сталин 136, 194, 195, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 210, 212, 214, 218, 221, 229, 253, 254
Стефан Душан 15, 114
Стефан Лазаревич 29
Стойнич 187, 188, 189
Струга 118, 269
Стърлинг 128, 147, 148
Суайър 128, 129, 143
Сули 28, 33
Съветския съюз 174, 190, 203, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 233, 234, 236, 245, 251, 273
Съединени американски щати 61, 75, 78, 131, 156, 165, 171, 199, 202, 216, 235, 251, 253
сърби 5, 6, 16, 105, 109, 110, 114, 173, 176, 195, 206, 224, 238, 239, 240, 247, 263
Сърбия 13, 29, 37, 40, 43, 82, 83, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 102, 103, 104, 108, 110, 114, 173, 195, 224, 246, 247, 275
Тепелена 112, 284, 285
Тесалия 15, 16, 19, 32, 57
Тетово 38, 43, 225, 239

- Тирана 101, 121, 123, 125, 127, 129, 130, 134, 144, 150, 153, 157, 158, 159, 162, 165, 167, 168, 173, 176, 177, 178, 180, 190, 193, 199, 204, 207, 209, 210, 211, 212, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 229, 232, 234, 235, 237, 238, 240, 241, 242, 247, 250, 252, 254, 255, 257, 258, 259, 263, 264, 266, 267, 269, 271, 279, 282, 283, 284, 288, 289, 290, 291, 293, 294
- Тито 179, 180, 183, 187, 189, 190, 192, 195, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 210, 212, 213, 214, 218, 223, 224, 225, 236, 237, 238, 244
- тоски 17, 39, 194, 259, 268, 273
- Тропойе 269, 290, 292
- Троцки 73, 84
- Турция 38, 100, 149, 151, 170, 216, 226
- Улцин 31, 43, 49
- Унгария 21, 213, 214
- Фаил Ходжа 180
- Фаик Коница 60, 61
- Фан Ноли 76, 118, 119, 129, 130, 131, 133, 134, 174
- Фатос Нано 254, 261, 265, 268, 276, 285, 290, 291, 292, 294
- Фиер 154, 162
- Филби 211
- Филики Етерия 36
- Ф. Липих 44
- Франция 32, 33, 34, 37, 45, 103, 114, 150, 170, 175, 176, 178, 218, 233, 246
- Хасан Прищина 68, 81, 108, 119, 123, 135, 156, 162
- Хеслък 184
- Хитлер 165, 166, 168, 172, 190
- Хобхаус 27, 30, 37
- християни 25, 28, 30, 56, 59, 84, 129
- Хрущов 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 233, 244
- Хусни Капо 217, 243
- Хърватска 247, 263, 267
- Чамерия 51, 85, 96, 149
- чами 149, 150, 190
- Чано 165, 166, 168, 169
- Чаушеску 235, 257
- Черна гора 31, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 64, 72, 78, 81, 82, 83, 85, 87, 97, 104, 108, 110, 155, 173, 192, 215, 240, 274, 275
- Чехословакия 166, 173, 226, 230
- Шкелзен Малики 270
- Шкодра 13, 22, 30, 31, 32, 33, 39, 40, 41, 43, 44, 54, 71, 72, 87, 88, 89, 94, 97, 99, 100, 103, 164, 190, 206, 214, 228, 232, 249, 253, 260, 261, 264, 272, 274, 275, 290
- Шкуп 38, 46, 83, 108
- Югославия 6, 7, 111, 113, 129, 143, 144, 147, 150, 156, 157, 164, 166, 172, 173, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 240, 241, 246, 251, 262, 263
- Югославската комунистическа партия 175, 195, 203
- югославяни 116, 125, 129, 150, 151, 167, 175, 181, 187, 188, 189, 190
- ЮКП 176, 225
- Юли Буфи 264, 267
- Юмер Дишница 198
- Юнската революция 116, 130
- Янина 16, 19, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 53, 94, 100

Това е първият пълен преглед на страна, която, минала през десетилетия изолация, е претърпяла безпрецедентни промени в политическата си система – сриването на комунизма, прехода към многопартийни избори и броженията, последвали бунта от март 1997 година. Миранда Викърс проследява историята на албанския народ от времето на Отоманската империя до създаването на Албанската комунистическа партия. Прави преглед на харизматичното управление на Енвер Ходжа, на албанските връзки с Тито, на близките отношения отначало със Съветския съюз, а след това и с Китай, на дългия период на изолация.

Наскоро преработена, *Албанците* се спира на постепенния процес на реформата и крехкостта на албанския експеримент към демокрация, включвайки изпълнените с драматизъм дни, довели до свалянето на Сали Бериша от президентския пост. И сега вече е актуализирана, за да покрие и кризата в Косово, довела до първата „Западна“ война в Европа от 1945 година насам.

Миранда Викърс работи като политически анализатор към Международната кризисна група и е автор на *Между Сърбия и Албания – история на Косово* (1998) и съавтор на *Албания – от анархия към балканско самосъзнание* (1997).

Книгата е включена в програмата на Централноевропейския университет за подпомагане превода и издаването на академични трудове в областта на хуманитарните науки, която се финансира от Центъра за развитие на книгоиздаването към Институт „Отворено общество“ – Будапеща, и Център за изкуства „Сорос“ – София

600